

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Онищук Олександр Сергійович

УДК 355.48:356.15(47)“1992/2023”

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПАНІЇ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1992 – 2023)

Спеціальність: 032 – історія та археологія
Гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. С. Онищук
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Кривизюк Леонід Петрович, кандидат історичних наук, доцент

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Онищук О. С. Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992 – 2023). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 “Історія та археологія” – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Міністерство оборони України, Львів, 2026.

У дисертації з урахуванням надбань зарубіжної та української історіографії на широкій і репрезентативній джерельній базі, частина з якої вперше вводиться до наукового обігу, викладені результати дослідження досвіду створення та діяльності приватних військових компаній Російської Федерації у 1992 – 2023 рр.

Актуальність цього дослідження була обумовлена світовою практикою використання найманих приватних силових (воєнізованих) організацій у воєнних конфліктах у різних регіонах світу, широким і прихованим залученням Росією приватних військових компаній (ПВК) для забезпечення своїх зовнішньополітичних інтересів по всьому світу, зокрема в Україні. Вивчення зазначеного досвіду дозволило глибше зрозуміти роль і методи дій країни-агресора, зокрема через приватні військові компанії, у конфліктах різного типу, їхні сильні та слабкі сторони, а також дало ключові уроки для розуміння ймовірної трансформації подібних організацій у майбутньому.

Проаналізувавши стан наукової розробки теми дисертації, було встановлено, що в українській і зарубіжній воєнно-історичній науці вона повноцінно не вивчена попри її актуальність і науковий інтерес. Водночас наявна джерельна база є загалом достатньо репрезентативною для об’єктивного осмислення обраної теми дослідження. Поєднання інформаційного матеріалу з виявлених наукових літератури і джерел, використання загальновизнаних принципів та загальнонаукових логічних і спеціальних історичних методів дало

можливість повноцінно її розкрити, реалізувати дослідницькі завдання, досягти мети та вирішити поставлене наукове завдання.

Під час дослідження встановлено, що єдиної дефініції “приватна військова компанія” на сьогодні немає через дискусійність поглядів на сутність цього явища. Порівнявши дефініції “приватна військова/охоронна компанія”, “найманець”, які містяться у міжнародному гуманітарному праві, національному законодавстві, а також ті, що запропоновані зарубіжними й українськими дослідниками, встановивши спільні ознаки та розбіжності, дисертант запропонував власну уточнену дефініцію “приватна військова компанія”, під якою пропонується розуміти приватний національний чи іноземний юридичний суб'єкт підприємницької діяльності, який не входить до формальної структури збройних сил, служб безпеки чи правоохоронних органів, працює за контрактами з національними та міжнародними урядами і неурядовими організаціями, надає на договірній основі спеціалізовані військові послуги з метою одержання прибутку, контролюється державою та використовується в її інтересах. На нашу думку, запропонована дефініція є коректною з погляду міжнародного гуманітарного права.

На підставі уточнених ознак і дефініції “приватна військова компанія”, у дисертації з різноманітних парамілітарних формувань, які створювалися в Росії у період 1992 – 2023 рр. і виконували завдання військового характеру у Сирії, країнах Африки та в Україні у 2013 – 2023 рр., виокремлено ті, що виконували суто військові функції. Це ПОК/ПВК “Антитерор-Орел” (рос. “Антитеррор-Орел”) (2003 р.), ребрендинг: “Редут-антитеррор”/Центр-Р (2008 р.), “Щит СТГ” (2014 р.), “РСБ-Груп” (2005 р.), “Vega” (2011 р.), ПВК “Слов’янський корпус” (рос. ЧВК “Славянский корпус”) (2013 р.), “Вагнер” (2014 р.), “Ліга” (рос. “Лига”) (2016 р., виокремлена з ПВК “Вагнер”), “Щит” (2018 р., змінила назву на ПВК “Редут” у 2021 р.), “Патріот” (рос. ЧВК “Патриот”) (2018 р.), “Потік” (рос. “Поток”), “Смолоскип” (рос. “Факел”), “Полум’я” (рос. “Пламя”) (2024 р., ПАТ “Газпром”), “Конвой” (2022 р., засновник – самопроголошений “Голова Республіки Крим” С. Аксьонов).

Спростовано також твердження деяких дослідників, що такі парамілітарні формування, як “Царські вовки” (рос. “Царские волки”), “Російський імперський рух” (рос. “Русское имперское движение”), “Російський імперський легіон” (“Імперський легіон”) (рос. “Российский имперский легион”), диверсійно-штурмова розвідувальна група “Русич” (рос. “Русич”), регіональна громадська організація “Е.Н.О.Т.”, “Союз добровольців Донбасу” (рос. “Союз добровольцев Донбасса”), “Андріївський хрест” (рос. “Андреевский крест”) та ін., які є добровольчими (громадськими) парамілітарними формуваннями ультранаціоналістичного, монархічного, неонацистського, радикального православного та іншого спрямування, а також “Vegacy Strategic Services”/“Vega”, “Moran Security Group”, “Глобал”, “Феракс” тощо, які надають охоронні послуги, є ПВК.

Аналіз наявної літератури і джерел показав, що прообразом перших російських ПВК були “Російські добровольчі загони” (рос. “Российские добровольческие отряды”), недержавні парамілітарні формування, які формувалися під контролем російських спецслужб на завершальній стадії розпаду СРСР на початку 1990-х років для участі у Придністровській війні (1990 – 1992 рр.) та у воєнних конфліктах на території колишньої Югославії (1991 – 1995 рр.). Через них Росія здійснювала непряме військове втручання в конфлікти на пострадянському просторі та у Балканському регіоні, не визнаючи офіційної участі у бойових діях. Зазначені структури фактично контролювалися російськими спецслужбами, а їхній особовий склад формувався переважно з колишніх військовослужбовців радянських силових структур, зокрема спецпризначенців із бойовим досвідом, які не інтегрувалися у цивільне життя. Саме цей кадровий і структурно-організаційний ресурс став у Росії основою для формування в подальшому як різноманітних неофіційних парамілітарних угруповань із проімперською, монархічною та неонацистською ідеологією, так і перших ПВК.

Встановлені основні чинники, що впливали на виникнення, розвиток і застосування ПВК для реалізації зовнішньополітичних інтересів Росії. До таких чинників належать:

неможливість прямого застосування регулярних збройних сил у низці зовнішньополітичних ситуацій, що зумовлювало потребу в альтернативних силових акторах – спочатку у формі парамілітарних структур, а згодом організаційно оформлених і краще оснащених ПВК;

наявність значного кадрового резерву, сформованого із колишніх військовослужбовців і співробітників силових структур, які через різні обставини залишили службу, не інтегрувались у цивільне життя, проте мали бойовий досвід і специфічні компетенції. Залучення таких осіб до приватних військових компаній дозволяло знизити ризики їх криміналізації, водночас використовувати їхній потенціал у зовнішньополітичних операціях без формальної відповідальності держави;

інтереси впливових політичних і економічних суб'єктів (представників корумпованих еліт, олігархічних груп), зацікавлених у створенні власних силових засобів для досягнення приватних або квазідержавних цілей як у межах Росії, так і за її межами;

низька результативність офіційних збройних формувань, які поступалися приватним військовим компаніям у гнучкості, оперативності, оснащенні й підготовці, зокрема через надмірну бюрократизацію та слабку мотивацію особового складу;

відсутність чіткого правового регулювання діяльності приватних військових компаній, що дозволяло російській владі дистанціюватися від їхніх дій, уникати міжнародної відповідальності та, за потреби, притягувати до відповідальності окремих виконавців.

Поєднання цих чинників створило сприятливе середовище для формування та інституціоналізації в Росії ПВК, які стали засобом гібридної війни, непрямого втручання у внутрішні справи інших держав і реалізації агресивної зовнішньої політики.

Розкрито правовий статус російських ПВК та їхніх найманців. Встановлено, що незалежно від формального статусу, виду зареєстрованої діяльності чи підпорядкування приватні військові компанії в Російській Федерації фактично функціонують поза межами правового поля – як міжнародного, так і національного. Їхня діяльність суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема положенням, що забороняють участь найманців у збройних конфліктах.

Встановлено роль російських ПВК у реалізації зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів Росії на прикладі Сирії та країн Африки, що володіють значними природними ресурсами, але характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, внутрішньополітичною нестабільністю та антизахідною орієнтацією частини еліт. Встановлено, що, використовуючи формально недержавні, але фактично контрольовані спецслужбами приватні військові компанії, такі як “Вагнер”, “Щит”, “Vega”, “Патріот” (Сирія) і “Вагнер”, “Редут-антитерор”, “Патріот”, “РСБ-Груп”, “Moran Security Group” (Африка), Росія здійснювала просування комерційних інтересів, пов’язаних із політичним керівництвом бізнес-структур, забезпечувала контроль над стратегічно важливими ресурсами та створювала сприятливі умови для доступу російських державних і приватних компаній до ключових секторів економіки зазначених країн.

У дисертації показано, що діяльність російських ПВК залежно від умов конкретної держави поєднувала три основних елементи: військовий – надання Росією через ПВК різноманітних “військових послуг”, пов’язаних із захистом місцевих урядів і підвищенням спроможностей національних армій, чим здійснювався прикритий військовий вплив на ситуацію у різних країнах; економічний, або “плата за безпеку” – надання “військових послуг” в обмін на доступ до стратегічних ресурсів країни (нафта, золото, алмази тощо), а також їх контроль через ПВК; політичний – забезпечення політичної стабільності у країнах для реалізації економічних і військових інтересів. Доведено, що ПВК виявилися дієвими засобами для обходу Росією санкцій, накладених на неї

після 2014 р. через розв'язану війну в Україні, захисту бізнес-інтересів провладних російських олігархічних груп у привласненні природних, фінансових, виробничих та інших ресурсів, а також збагачення вищого військового керівництва Росії та пов'язаних з ним осіб.

У дисертації розкрито особливості використання Росією ПВК у війні проти України в 2014 – 2023 рр. Найбільш помітними серед них були ПВК “Вагнер”, “Редут” і “Патріот”, діяльність яких координувалася через структури міністерства оборони Росії. На ці формування покладалися такі *завдання*:

2014 – 2015 рр. – сприяння створенню та підготовці збройних формувань самопроголошених “ДНР” і “ЛНР”, що діяли проти територіальної цілісності України; супровід так званих VIP-персон і забезпечення транспортування вантажів військового призначення; охорона та контроль над логістичними базами постачання; участь у ліквідації сепаратистських польових командирів, які втратили підпорядкування російським спецслужбам, та інші;

2022 – 2023 рр. – організація провокацій на українсько-білоруському кордоні з метою втягнення Республіки Білорусь у війну проти України; участь у заходах, спрямованих на фізичну ліквідацію вищого військово-політичного керівництва України та сприяння спробам встановлення проросійського режиму; ведення штурмових, розвідувально-диверсійних і каральних дій на тимчасово окупованих територіях України; охорона важливих військових та цивільних об'єктів, зокрема в зоні бойових дій, тощо.

Встановлено, що під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну відбулося стрімке зростання чисельності ПВК, а також підпорядкування їм різноманітних “добровольчих” парамілітарних формувань. Усі вони повністю утримувалися державою з державного бюджету, контролювалися міністерством оборони Росії та діяли в його інтересах. Це пояснюється значними втратами регулярних російських військ у перші дні війни, наявними у певних російських олігархів, державних і приватних компаній бізнес-інтересів в Україні та зростаючою між ними конкуренцією за сфери впливу, потребою приховано залучити до війни різні соціальні групи населення

через непопулярність мобілізації, а також сподіваннями найманців на швидке і легке збагачення. Фактично, через рекрутство до ПВК відбувалася “прихована мобілізація” різних верств населення Росії за межами існуючої у державі мобілізаційної системи.

У дисертації показано, що на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну через значні втрати найманців російських ПВК, які мали досвід підготовки в “елітних” підрозділах спецпризначення та бойових дій у Сирії, країнах Африки, в Україні та інших “гарячих точках” світу, виникла потреба комплектувати їх за рахунок “непрофесійного контингенту”, зокрема з числа осіб, які відбували покарання, та з числа “мобілізованих” із самопроголошених “ЛНР” і “ДНР”. Як встановлено, втрата цієї категорії найманців не мала значного впливу на загальну боєздатність формування.

Основними мотиваційними чинниками для них були повна амністія та “чиста біографія”, відправлення додому після 6 місяців успішного виконання бойових завдань, порівняно висока зарплатня, оформлення статусу “Ветеран війни” з наданням відповідних пільг і грошова винагорода за участь у бойових діях. Але, як показав розглянутий досвід, ці найманці мали найнижчий соціальний статус і низькі морально-психологічні якості. Тому до них нерідко застосовували суворі заходи покарання, зокрема тортури, приниження та розстріл без слідства і суду. Вони також використовувалися у штурмових діях у перших лініях як “гарматне м'ясо” та “живий щит” перед регулярними військами, зазнавали значних втрат, що давало змогу ПВК і державі не виплачувати обіцяних зарплатні та винагород.

Як показали результати дослідження, терміни і рівень індивідуальної та колективної професійної підготовки найманців, а також їх оснащення загалом забезпечували якість виконання покладених на них завдань. Підготовка найманців здійснювалася досвідченими інструкторами на базі спеціальних тренувальних центрів/полігонів/навчальних таборів. З ними проводилися обов'язкові заняття з вогневої, тактичної й інженерної підготовки, тактичної медицини та топографії. Більш підготовлені могли навчатися в

артилерійських, інженерно-саперних чи розвідувальних підрозділах, у обслугах АГС і ПТКР, а також як снайпери чи пілоти БПЛА. Надалі найманці розподілялися по загонах, ротах, взводах, групах, які мали свої конкретні бойові завдання. Чисельність особового складу цих підрозділів не була сталою, вона залежала від різних чинників, зокрема: завдань, що вирішувалися, наявності людського ресурсу, умов регіону, де велися бойові дії (місто, поле, лісосмуги) тощо.

Як засвідчив досвід використання підрозділів російських ПВК у бойових діях на території України, їхня тактика мала певні особливості. З одного боку, вона, як і тактика регулярних російських армійських і повітрянодесантних підрозділів, полягала у “прогризанні”/“продавлюванні” української оборони. Але, з іншого, враховуючи неоднорідний контингент найманців, їхню ієрархію, рівень підготовки та озброєння, вона передбачала, за різними назвами, так звані розвідку боєм “м’ясом”, масовані “м’ясні хвилі”, “м’ясні штурми” українських позицій колишніми в’язнями та іншим “деструктивним елементом”, які діяли у першому ешелоні переважно без підтримки бронетехніки. За ними у другому ешелоні йшли професійні найманці чи кадрові військові. Зазначена тактика продемонструвала “обнулення” (повне знищення) підрозділів із числа в’язнів, практику “загороджувальних загонів”, ліквідацію (добивання) поранених на полі бою тощо. Хоча подібна тактика була малорезультативною та завдавала максимальних втрат тим, хто наступає, але, враховуючи нестачу артилерійських боєприпасів в українських частинах і підрозділах, вона певним чином виснажувала українську вогневу міць швидше, ніж Сили оборони України виснажували російські людські ресурси. Крім цього, за рахунок втрати непрофесійного і малокорисного, з військової точки зору, контингенту зберігався професійний добре підготовлений особовий склад із досвідом бойових дій, що давало змогу швидко відновлювати бойові спроможності підрозділів.

У ході дисертаційного дослідження встановлено, що ПВК виявилися ефективним засобом реалізації зовнішньополітичних інтересів російської

влади, а також окремих фінансово-промислових і олігархічних груп, наближених до владних структур. До сильних сторін ПВК як засобів силового впливу належать: формальна відсутність належності до державних органів, що дозволяє позиціонувати дії їх представників як ініціативу недержавних суб'єктів, не пов'язану з офіційною політикою Росії; висока гнучкість і оперативність у прийнятті та реалізації рішень порівняно з бюрократизованими державними силовими структурами; вища матеріальна мотивація особового складу, ніж в офіційних силових структурах; можливість ігнорування правових норм і обмежень, що діють для офіційних збройних формувань – як національного, так і міжнародного рівня; відсутність соціальних і юридичних зобов'язань держави перед найманцями та їхніми родинами, що дозволяє уникати політичної відповідальності за втрати або порушення прав людини; часткове або повне фінансування з приватних джерел, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет і створює “гнучку модель управління”.

До слабких сторін функціонування ПВК віднесено: обмеженість матеріально-технічного забезпечення (дефіцит важкого озброєння, бронетехніки, боєприпасів, транспортних засобів, систем логістики та тилового забезпечення), що знижує ефективність їх застосування у складних умовах; невизначеність правового статусу, яка не лише унеможливорює правовий захист персоналу ПВК у разі затримання чи кримінального переслідування, а й створює сприятливе середовище для розвитку кримінальних практик та зрощення з організованою злочинністю.

За результатами проведеного дослідження запропонована періодизація створення та розвитку ПВК у Росії у 1992 – 2023 рр., критерієм якої визначено трансформацію завдань, що покладалися на ці формування в контексті реалізації Росією своєї зовнішньої політики.

Перший період (1992 – 2003 рр.) характеризується формуванням недержавних “добровольчих” парамілітарних структур, які використовувалися Росією у збройних конфліктах на території Придністров'я та колишньої

Югославії. Ці формування фактично стали прообразом майбутніх ПВК, створивши організаційне, кадрове та ідеологічне підґрунтя для їхнього подальшого розвитку.

Другий період (2003 – 2013 рр.) – початок інституціоналізації ПВК під патронатом держави. У цей час була створена перша офіційно зареєстрована охоронна компанія “Антитерор-Орел”, діяльність якої поширювалася на зони збройних конфліктів, зокрема в Іраку. Згодом спостерігалось зростання кількості таких компаній, розширення географії їхньої присутності (Ізраїль, Ліван, Афганістан, Абхазія, Південна Осетія), а також посилення зв’язків із російськими спецслужбами. Кульмінацією цього періоду стало створення у 2013 р. першої повноцінної ПВК – “Слов’янський корпус”, яка взяла участь у громадянській війні в Сирії на боці режиму Башара Асада.

Третій період (2014 – 2023 рр.) обумовлений зростанням чисельності ПВК і розширенням кола завдань, що на них покладалися у контексті війни Росії проти України, а також активізацією російської експансіоністської політики на Близькому Сході та Африканському континенті. Ці формування перетворилися на важливий інструмент реалізації не лише воєнних, а й політичних та економічних інтересів Росії за кордоном.

Цей період доцільно поділити на три етапи:

перший етап (2014 – 2015 рр.) – створення на основі ПВК “Слов’янський корпус” нової ПВК “Вагнер”, її залучення до операції з окупації Криму у лютому – березні 2014 р., а також до бойових дій на території Донецької та Луганської областей України в умовах, коли Росія не могла відкрито застосовувати свої регулярні збройні сили на території суверенної держави;

другий етап (2015 – 2022 рр.) – виведення підрозділів ПВК “Вагнер” із території України у зв’язку з припиненням активної фази бойових дій, перенесення основної діяльності до Сирії, а також подальше розширення мережі ПВК, що залучалися до реалізації російських економічних, політичних і воєнних інтересів в країнах Африки. Цей етап відзначено зростанням

чисельності російських ПВК, їх інституційною еволюцією, а також активною присутністю в міжнародних збройних конфліктах;

третій етап (2022 – 2023 рр.) – широке залучення ПВК до повномасштабної агресії Росії проти України, зростання їхніх бойових спроможностей і виконання ними складних штурмових, розвідувально-диверсійних та інших бойових завдань у зоні активних бойових дій.

У дисертації визначено ключові тенденції у формуванні, комплектуванні та застосуванні ПВК, створених у Росії у 1992 – 2023 рр. Основними з них є:

зростання кількості російських ПВК та розширення географії їхнього використання у світі відповідно до зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів Росії;

розширення кола завдань, що покладалися на ПВК;

розмивання межі між приватними і державними збройними структурами, поступовий перехід від умовно незалежних “добровольчих” і парамілітарних формувань до повного підпорядкування ПВК державним силовим органам, зокрема міністерству оборони Росії;

трансформація моделі комплектування ПВК – від підбору виключно професійних військових до змішаної системи “професіонал – непрофесіонал”, включаючи колишніх ув’язнених, мобілізованих з “ЛДНР” та інших соціально маргіналізованих груп;

перехід від горизонтальної структури без чіткої ієрархії до централізованої вертикалі управління, що забезпечує більш ефективне підпорядкування та контроль над бойовими підрозділами;

зміна джерел фінансування ПВК – від переважно приватних джерел (олігархічні структури, державні корпорації) до повного фінансування з державного бюджету, що формалізувало їх як засіб державної політики;

зміщення акцентів від класичної мобілізаційної моделі до “прихованої мобілізації” через залучення найманців до недержавних військових структур поза офіційною системою військового обліку та призову.

Вивчений досвід створення та функціонування російських ПВК у визначених в дисертації хронологічних межах засвідчив, що він сьогодні не втратив своєї актуальності.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що при вирішенні наукового завдання, яке раніше не розглядалося воєнно-історичною наукою, у дисертації вперше:

узагальнено і систематизовано досвід створення та функціонування в Росії приватних військових компаній у 1992 – 2023 рр.;

розкриті генеза та трансформація російських парамілітарних формувань у приватні військові компанії;

встановлені основні чинники та розкрито механізм їх впливу на виникнення, розвиток і функціонування приватних військових компаній у Російській Федерації;

з'ясовано особливості використання Російською Федерацією приватних військових компаній у реалізації національних інтересів на території Сирії та країн Африки;

розкрито завдання, організацію, озброєння, особливості комплектування, підготовки і тактики підрозділів російських приватних військових компаній у війні в Україні у 2014 – 2023 роках;

запропоновано періодизацію створення та розвитку приватних військових компаній у Російській Федерації, за критерій якої обрано трансформацію завдань, що покладалися на ці формування в контексті реалізації Росією своєї зовнішньої політики;

встановлені тенденції розвитку російських приватних військових компаній;

уточнено та доповнено: визначення поняття “приватна військова компанія”, перелік російських приватних військових компаній, завдання та особливості нормативно-правового регулювання їх функціонування.

Набула подальшого розвитку історіографія за напрямом дослідження, до наукового обігу введено раніше неопубліковані документи і матеріали.

Практичне значення отриманих результатів полягає у сприянні подальшим воєнно-історичним дослідженням за цією проблематикою та підготовці висококваліфікованих військових фахівців тактичного, оперативного і стратегічного рівнів, розширенню їхніх знань та пошуку пріоритетних і результативних шляхів протидії країні-агресору, забезпечення національної безпеки України як суверенної та незалежної держави.

Ключові слова: приватна військова (охоронна) компанія, ПВК “Вагнер”, найманство, парамілітарні формування (організації), російсько-українська війна, широкомасштабна агресія Росії проти України, Сили оборони України, збройні сили, збройний заколот, бойові дії, Антитерористична операція, воєнний (збройний) конфлікт, гібридна війна, застосування військ (сил), операція.

ABSTRACT

Onyshchuk O. S. Private military companies as a means of implementing the foreign policy of the Russian Federation (1992–2023). – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 “History and Archaeology” – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Ministry of Defence of Ukraine, Lviv, 2026.

The thesis, taking into account the achievements of foreign and Ukrainian historiography and a broad and representative source base, some of which are being introduced into academic use for the first time, presents the results of the study on the creation and activity of private military companies (PMCs) of the Russian Federation in 1992–2023.

The relevance of this research was due to the global practice of using mercenary private security (paramilitary) organizations in military conflicts in various regions of the world, the widespread and covert involvement of private military companies by the Russian Federation to ensure its foreign policy interests around the world, in particular in Ukraine. Studying this experience allowed us to better understand the role and methods of action of the aggressor country, in particular through the involvement of private military companies in conflicts of various types, their strengths and weaknesses, and also provided key lessons for anticipating a possible transformation of such organizations in the future.

The analysis of the current state of the research on this issue has shown that the topic has not been fully studied in Ukrainian or foreign military-historical scholarship, despite its relevance and scientific importance. At the same time, the available source base is sufficiently representative for an objective interpretation of the chosen research subject. The combination of information from scientific literature and primary sources, the use of generally recognized principles, logical methods and specialized historical approaches made it possible to reveal the topic comprehensively, implement research tasks, achieve the goal and solve the scientific task.

During the research it was established that there is no single accepted definition of a “private military company” due to the controversial nature of this phenomenon. Having compared the definitions of “private military/security company” and “mercenary”, which are found in international humanitarian law, national legislation, as well as those proposed by Ukrainian and foreign researchers, having identified common features and differences, the author proposed a clarified definition of “private military company”. It is understood as a private national or foreign legal entity engaged in business activities, which is not a part of the formal structure of the armed forces, security services or law enforcement agencies, operates under contracts with national and international governments and non-governmental organizations, provides specialized military services on a contractual basis for the purpose of making a profit, is controlled by the state and is used in its interests. From the perspective of international humanitarian law, this definition is considered to be correct.

Based on this definition and clarified features, the research identifies those among Russian paramilitary formations created during 1992–2023 and active in Syria, Africa, and Ukraine (2013–2023) that carried out purely military functions. These include the following private military/security companies (PMCs/PSCs): “Antiterror-Orel” (2003, rebranded as “Redut-Antiterror”/“Center-R” in 2008), “Shchit STG” (2014), “RSB-Group” (2005), “Vega” (2011), PMC “Slavianskii Korpus” (2013), “Wagner” (2014), “Liga” (2016), separated from PMC “Wagner”), “Shchit” (2018, changed its name to PMC “Redut” in 2021), “Patriot” (2018), “Potok”, “Fakel”, “Plamia” (2024, “Gazprom”), “Konvoi” (2022, organized by the self-proclaimed “Head of the Republic of Crimea” S. Aksionov).

The thesis also rejects the claims of some researchers who classify as PMCs the following paramilitary structures: “Tsarskie Volki” (Tsar’s Wolves), “Russian Imperial Movement,” “Russian Imperial Legion” (“Imperial Legion”), the diversion-assault group “Rusich,” the regional public organization “E.N.O.T.,” “Union of Donbas Volunteers,” “Andreevsky Cross,” and others. These groups are voluntary (public) formations of ultranationalist, monarchist, neo-Nazi, radical Orthodox, or similar orientation. Likewise, companies such as “Vegacy Strategic

Services”/“Vega,” “Moran Security Group,” “Global,” “Feraks,” and others that provide only security services should not be considered PMCs.

An analysis of the available literature and sources has shown that the prototype of the first Russian PMCs was the Russia volunteer units – non-state paramilitary formations that were established in the final stage of the collapse of the USSR in the early 1990s to participate in the Transnistrian War (1990–1992) and in military conflicts across the territory of the former Yugoslavia (1991–1995). Through these units, Russia conducted indirect military interventions in conflicts across the post-Soviet space and the Balkans while officially denying its involvement in hostilities. These structures were, in fact, under the effective control of Russian intelligence agencies, and their personnel mainly consisted of former servicemen from Soviet security forces – particularly special forces veterans with combat experience – who had failed to integrate into civilian life. This pool of personnel, along with the organizational and structural framework, later became the foundation in Russia for the emergence of various informal paramilitary groups with pro-imperial, monarchist, and neo-Nazi ideologies, as well as the formation of the first PMCs.

The main factors influencing the emergence, development, and use of PMCs in advancing Russia's foreign policy interests have been identified. These factors include:

- the inability to employ regular armed forces directly in a number of foreign policy situations, which created the need for alternative military actors – initially in the form of paramilitary structures, and later as more formally organized and better-equipped PMCs;

- the availability of a substantial human resource pool composed of former military personnel and security service officers who, due to various circumstances, had left active service and failed to reintegrate into civilian life, but possessed combat experience and specialized skills. The recruitment of such individuals into PMCs helped mitigate the risks of their criminalization while simultaneously enabling the use of their potential in foreign policy operations without incurring formal state responsibility;

- the interests of influential political and economic actors – including representatives of corrupt elites and oligarchic groups – who sought to establish

their own coercive instruments to pursue private or quasi-state objectives both within Russia and abroad;

the low effectiveness of official armed formations, which proved inferior to private military companies in terms of flexibility, responsiveness, equipment, and training – in part due to excessive bureaucratization and the weak motivation of personnel;

the absence of clear legal regulation governing the activities of PMCs, which enabled the Russian authorities to distance themselves from their actions, avoid international accountability, and, when necessary, prosecute individual operatives.

The combination of these factors created a favourable environment for the formation and institutionalization of PMCs in Russia, which have become instruments of hybrid warfare, covert interference in the internal affairs of other states, and the execution of aggressive foreign policy.

The legal status of Russian PMCs and their mercenaries is revealed. It has been established that, regardless of their formal status, the type of registered activity, or subordination, PMCs in the Russia effectively operate outside the boundaries of both international and national legal frameworks. Their activities contravene the norms of international humanitarian law, particularly the provisions prohibiting the participation of mercenaries in armed conflicts.

The role of Russian PMCs in advancing Russia's foreign political and foreign economic interests is examined through the cases of Syria and several African countries. These countries possess significant natural resources but are characterized by low levels of economic development, internal political instability, and a segment of the elites with an anti-Western orientation. It has been determined that by employing formally non-state yet de facto intelligence-controlled PMCs such as Wagner, Shield, Vega, and Patriot (in Syria), as well as Wagner, Redut-Antiterror, Patriot, RSB-Group, and Moran Security Group (in Africa), Russia pursued the commercial interests connected to the political leadership of business entities, ensured control over strategically important resources, and created favourable conditions for Russian state-owned and private companies to access key sectors of the economies of these countries.

The dissertation demonstrates that the activities of Russian PMCs in Syria and African countries manifested in three interrelated areas: military – the provision of various “military services” to support local governments and strengthen national armies, which allowed Russia to influence the military situation in different countries covertly; economic, or “payment for security”, – the provision of “military services” in exchange for access to the strategic resources (oil, gold, diamonds, etc.), as well as their control through PMCs; political – ensuring political stability in countries where Russia pursue its military and economic interests. It is proven that PMCs became effective tools for Russia to bypass sanctions imposed after 2014 for its war against Ukraine, to protect the business interests of pro-Kremlin oligarchic groups in exploiting natural, financial, industrial, and other resources, as well as to enrich the top military leadership of Russia and individuals associated with it.

The specific characteristics of Russia’s use of PMCs in the war against Ukraine from 2014–2023 are examined. The most prominent among them were the PMCs Wagner, Redut, and Patriot, whose activities were coordinated through structures of the Russia Ministry of Defense. These formations were assigned multiple tasks:

2014–2015 – facilitation of the creation and training of armed formations of the self-proclaimed “DPR” and “LPR”, which operated against Ukraine’s territorial integrity; escort of high-ranking individuals and provision of transportation for military cargo; security of and control over logistical supply bases; participation in operations intended to carry out the targeted killing of Ukraine’s senior military-political leadership and to facilitate attempts to install a pro-Russian regime, etc.

2022–2023 – organization of provocations on the Ukrainian–Belarusian border aimed at drawing Belarus into the war against Ukraine; participation in operations intended to effect the physical elimination (targeted killing) of Ukraine’s senior military-political leadership and to facilitate attempts to install a pro-Russian regime; conducting assault, reconnaissance-sabotage, and punitive operations in the temporarily occupied territories of Ukraine; guarding critical military and civilian facilities, including in the combat zone, etc.

It has been established that during the full-scale invasion of Russian troops into Ukraine there was a rapid increase in the number of PMCs, as well as the subordination of various “voluntary” paramilitary formations to them. All these formations were financed by the state budget, controlled by the Russian Ministry of Defence, and acted in its interests. This is explained by the significant losses of regular Russian troops in the first days of the war, the existing business interests of certain Russian oligarchs, state and private companies in Ukraine and the growing competition among them for spheres of influence, the need to covertly involve various social groups in the war due to the unpopularity of mobilization, as well as the hopes of mercenaries for quick and easy enrichment. In fact, recruitment into PMCs became a form of “hidden mobilization” of Russian society outside the existing mobilization system in the state.

It has been revealed that at the beginning of the full-scale invasion in Ukraine, due to significant losses of experienced PMCs mercenaries trained in “elite” special forces units and with combat experience in Syria, African countries and Ukraine, Russia had to replenish PMCs with “non-professional” contingent, including persons serving sentences and mobilized individuals from the self-proclaimed “LPR” and “DPR”. As established, the loss of this category of mercenaries did not have a significant impact on the overall combat capability of the formation.

The main motivational factors for those recruits were a full amnesty and “clean records”, a promise to send them home after 6 months of successful combat service, a relatively high salary, legal recognition as a “War Veteran” with the associated benefits and monetary compensation for participation in combat operations. However, the reviewed experience has shown that those mercenaries had the lowest social status and possessed weak moral and psychological qualities. Therefore, severe punitive measures, including torture, humiliation and execution without investigation and trial, were often applied to them. They were also used in frontline assaults as “cannon fodder” and as a “human shield” in front of regular troops. They suffered significant losses, which deprived the PMCs and the state of paying promised salaries and compensations.

The research has also shown that the terms and level of individual and collective professional training of mercenaries, as well as their equipment, ensured a sufficient level of task performance. The training was provided by experienced instructors on the basis of special training centers, ranges and camps. They were given mandatory classes in fire, tactical and engineering training, tactical medicine and topography. More skilled recruits were trained in artillery, engineering-sapper or reconnaissance units, anti-tank guided missile crews, as snipers, or UAV operators. Later, mercenaries were distributed into units, companies, platoons, groups, which had their own specific combat missions. The number of personnel in these units was not constant, it varied depending on tasks, available personnel, and terrain conditions (urban, field, forest, etc.).

As the experience of using Russian PMCs units in combat operations on the territory of Ukraine has shown, their tactics had certain peculiarities. On the one hand, it resembled those of regular Russian army and airborne units, focusing on “breaking through” Ukrainian defense. On the other hand, taking into account the heterogeneous contingent of mercenaries, their hierarchy, level of training and armament, PMCs provided so-called reconnaissance by “meat” combat, massive “meat waves”, “meat assaults” of Ukrainian positions. Those were conducted by former prisoners and other “destructive elements” that operated in the first echelon mainly without the support of armored vehicles. They were followed by professional mercenaries or regular military personnel in the second echelon. The indicated tactics demonstrated the complete destruction of units made up of convicts, the use of “blocking detachments,” and the execution of wounded mercenaries on the battlefield. Although such tactics were ineffective and caused massive losses to the attackers, given the shortage of artillery ammunition in Ukrainian forces, they drained Ukrainian firepower faster than Ukraine could deplete Russia’s human resources. Moreover, the loss of non-professional and militarily useless personnel allowed PMCs to preserve their professional and combat-experienced fighters, which made it possible to quickly restore the combat capabilities of the units.

It has been established that PMCs have proven to be an effective instrument for advancing the foreign policy interests of the Russian government, as well as those of certain financial-industrial and oligarchic groups closely connected to the authorities. The strengths of PMCs as instruments of coercive influence include: the formal absence of affiliation with state bodies, which allows the actions of their representatives to be portrayed as initiatives of non-state actors, not officially linked to Russian policy; high flexibility and efficiency in decision-making and implementation compared to bureaucratic state security structures; higher material incentives for personnel compared to those in official state security forces; the ability to disregard legal norms and restrictions applicable to official armed formations at both the national and international levels; the absence of social and legal obligations of the state towards mercenaries and their families, which allows for avoidance of political responsibility for casualties or human rights violations; partial or full financing from private sources, which reduces the burden on the state budget and creates a “flexible management model”.

The weaknesses of PMCs’ functioning include: limited material and technical support (shortages of heavy weaponry, armored vehicles, ammunition, transport means, logistics, and rear support systems), which reduces their operational effectiveness under complex conditions; ambiguity of legal status, which not only precludes legal protection for PMC personnel in cases of detention or criminal prosecution but also creates a conducive environment for the development of criminal practices and entanglement with organized crime.

Based on the results of the conducted research, a periodization of the creation and development of PMCs in Russia between 1992 and 2023 is proposed. The key criterion for this periodization is the transformation of the functions and objectives assigned to these entities in the context of the implementation of Russia’s foreign policy.

The first period (1992–2003) was marked by the emergence of non-state “voluntary” paramilitary structures employed by Russia in armed conflicts in Transnistria and the former Yugoslavia. These formations effectively served as prototypes for future private military companies, laying the organizational,

personnel, and ideological foundations for their subsequent development.

The second period (2003–2013) is characterized by the beginning of the institutionalization of PMCs under state patronage. During this time, the first officially registered security company, Antiterror-Orel, was established, with operations extending into conflict zones, including Iraq. Subsequently, there was a noticeable increase in the number of such companies, a broader geographical presence (Israel, Lebanon, Afghanistan, Abkhazia, South Ossetia), and a strengthening of ties with Russian intelligence services. The culmination of this stage was the establishment, in 2013, of the first fully-fledged PMC – the Slavonic Corps – which participated in the Syrian civil war on the side of Bashar al-Assad's regime.

The third period (2014–2023) was marked by the significant expansion of Russian PMCs – both in terms of their numbers and the range of tasks assigned to them – in the context of Russia's war against Ukraine, as well as the intensification of Russian expansionist policies in the Middle East and across the African continent. These formations evolved into key instruments for advancing not only Russia's military, but also its political and economic interests abroad.

This period is structured in three stages:

The first stage (2014–2015) involved the transformation of the Slavonic Corps into a new PMCs – the Wagner Group – and its involvement in the operation to occupy Crimea in February–March 2014, as well as in combat operations in the Donetsk and Luhansk regions of Ukraine. This occurred at a time when Russia was unable to openly deploy its regular armed forces on the territory of a sovereign state.

The second stage (2015–2022) involved the withdrawal of PMC Wagner units from Ukrainian territory following the cessation of the active phase of hostilities, the relocation of their primary operations to Syria, and the further expansion of the PMC network engaged in advancing Russian economic, political, and military interests in African countries. This stage was characterized by the growth in the number of Russian PMCs, their institutional evolution, and their active presence in international armed conflicts.

The third stage (2022–2023) featured the extensive involvement of PMCs in Russia’s full-scale invasion of Ukraine, an increase in their combat capabilities, and the execution of complex assault, reconnaissance, sabotage, and various other combat-related tasks in active combat zones.

The dissertation identifies key trends in the formation, staffing, and use of PMCs established in Russia. The main trends include:

- an increase in the number of Russian PMCs and an expansion of the geography of their use;

- the broadening of the range of tasks assigned to PMCs;

- the blurring of the line between previously independent paramilitary formations and “volunteers,” on the one hand, and regular state military forces, on the other, followed by their transition under full control of the Russian authorities and subsequent use in pursuit of state interests;

- a shift from a “professional-only” recruitment model to a mixed system involving both professionals and non-professionals, accompanied by the transition from a non-hierarchical to a hierarchical internal structure;

- a shift from private funding (by individuals or entities) to full state financing through the federal budget;

- a shift in emphasis from a nationwide mobilization system to a “covert” model based on replenishing manpower through mercenaries recruited into non-state PMCs and other paramilitary formations.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that, when solving a scientific task that had not previously been considered by military-historical science, the thesis for the first time:

- the experience of creating and operating PMCs in Russia from 1992 to 2023 is summarized and systematized;

- revealed the genesis and transformation of Russian paramilitary groups into PMCs;

- identified the main factors and explained the mechanism of their influence on the emergence, development, and functioning of PMCs in Russia;

the specific features of the Russian use of PMCs in advancing national interests in Syria and African countries have been identified;

disclosed the tasks, organization, armament, features of recruitment, training and tactics of Russian PMCs units in the war in Ukraine in 2014–2023;

a periodization of the creation and development of PMCs in the Russian is proposed, based on changes in the tasks assigned to them;

trends in the development of Russian PMCs have been established.

The definition of the concept of “private military company”, a list of Russian private military companies, tasks and features of the regulatory and legal regulation of their functioning were clarified and supplemented in the research.

The historiography has been further developed in the field of research, and previously unpublished documents and materials have been introduced into scientific circulation.

The practical significance of the obtained results lies in contributing to further military-historical studies on this subject, as well as in training highly qualified military specialists at tactical, operational, and strategic levels. The findings broaden professional knowledge and assist in identifying priority and effective ways to counter the aggressor country and to ensure the national security of Ukraine as a sovereign and independent state.

Keywords: private military (security) company, PMC “Wagner”, mercenarism, paramilitary formations (organizations), Russian-Ukrainian war, large-scale aggression of Russia against Ukraine, Defense Forces of Ukraine, armed forces, armed rebellion, combat operations, Anti-terrorist operation, military (armed) conflict, hybrid war, employment of troops (forces), operation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні
наукові результати дисертації:*

1. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодення: монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк, О. Онищук та ін. ; за заг. ред. М. В. Ковалю]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.
2. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, O. S. Onystchuk et al. Under the general editorship of M.V. Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.
3. Онищук О.С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації*. Монографія / Заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. – Київ : Державна наук. установа “Енциклопедичне вид-во”, 2024. – С. 65–72.
4. Онищук О.С. Створення та перша участь приватних військових компаній Російської Федерації у воєнних конфліктах. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2023. № 2 (48). С. 36–41.
5. Онищук О.С. Створення російських парамілітарних організацій і добровольчих формувань та їх використання у війні проти України у 2014–2016 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2024. № 1 (51). С. 93–106.
6. Кривизюк Л. П. & Онищук О. С. Створення перших приватних військових та охоронних компаній у Російській Федерації (1998–2013). *Східноєвропейський історичний вісник*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету. 2025. № 34. С. 146–156.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Онищук О. С. Завдання приватних військових компаній Російської Федерації, особливості їх комплектування та підготовки під час

повномасштабного вторгнення в Україну. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 25 травня 2023 р. Київ: НУОУ, 2023. Вип. 12. С. 264–270.

8. Онищук О. С. Ведення штурмових дій підрозділами Збройних Сил України із використанням бронетехніки. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)*: Зб. тез доповідей наук.-практ. конференції, 29-30 листопада 2023 р., Львів: НАСВ, 2023. – С. 16.

9. Онищук О. С. Приватна військова компанія: поняття, ознаки, завдання та функції. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 30 листопада 2023 р. Київ: НУОУ, 2024. С. 326–327.

10. Онищук О. С. Тактика російських приватних військових компаній у війні в Україні (2022–2023). *Проблемні питання підготовки та ведення операцій угруповань військ (сил) в сучасних умовах та шляхи їх вирішення, з урахуванням досвіду російсько-української війни* : Зб. матер. наук.-практ. семінару № 329/дск, 20 грудня 2023 р. Київ: НУОУ, 2023. С. 64–70.

11. Онищук О. С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецензія війни*. Зб. матер. Всеукраїнської наук. конференції, 21 лютого 2024 р. Київ : Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТРО ЗСУ, 2024. С. 65–72.

12. Онищук О. С. Порядок підготовки операторів FPV-дронів приватною військовою компанією “Вагнер”. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ*: Зб. тез доповідей Міжнар. наук.-техн. конф., 15-16 травня 2024 р. Львів: НАСВ, 2024. – С. 140–141.

13. Онищук О. С. Приватні військові компанії Російської Федерації як предмет наукового дискурсу. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та*

закономірності. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 23 травня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. Вип. 13. С. 147–153.

14. Онищук О. С. Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992–2023): історіографія. *Воєнна історія України: історична ретроспектива*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 31 жовтня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. С. 31–38.

15. Онищук О. С. Приватні військові компанії: правовий статус у Російській Федерації. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., 28 листопада 2024 р. Київ : НУОУ, 2024. С. 374.

16. Онищук О. С. Створення і участь російських добровольчих формувань у війні проти України (2014 – 2016 рр.). *Добровольці на захисті української державності: історія і сучасність*. Зб. тез доповідей Всеукраїнської наук. конф., 14 березня 2025 р. Львів: НАСВ, 2025. С. 69–72.

17. Онищук О. С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

18. Онищук О. С. Вплив ПВК “Вагнер” на створення штурмових підрозділів у Силах оборони України. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)*: Зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 26-27 листопада 2025 р., Львів: НАСВ, 2023. С. 69–70.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ	31
ВСТУП	33
Розділ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	40
1.1. Історіографія теми дисертаційного дослідження	40
1.2. Джерельна база дослідження	49
1.3. Методи дослідження	57
Висновки до розділу 1	69
Список використаних джерел до розділу 1	72
Розділ 2. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1992 – 2013)	161
2.1. Російські парамілітарні формування як прообраз приватних військових компаній	161
2.2. Створення приватних військових компаній та їх перше використання Російською Федерацією для реалізації своїх національних інтересів (2003 – 2013 рр.)	177
Висновки до розділу 2	195
Список використаних джерел до розділу 2	198
Розділ 3. ВИКОРИСТАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ ЗАВДАНЬ У СИРІЇ ТА КРАЇНАХ АФРИКИ	223
3.1. Використання Російською Федерацією приватних військових компаній у Сирії	223
3.2. Використання приватних військових компаній для вирішення економічних, військових і політичних завдань на Африканському континенті	245

	30
Висновки до розділу 3	262
Список використаних джерел до розділу 3	265
Розділ 4. УЧАСТЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІЙНІ В УКРАЇНІ (2014 – 2023)	290
4.1. Участь російських приватних військових компаній в окупації Криму та у бойових діях на території Донецької і Луганської областей України у 2014 – 2015 рр.	290
4.2. Завдання, склад, озброєння, особливості комплектування, підготовки та застосування підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії Російської Федерації проти України у 2022 – 2023 рр.	299
Висновки до розділу 4	348
Список використаних джерел до розділу 4	352
ВИСНОВКИ	392
ДОДАТКИ	407
Додаток А. Список публікацій здобувача за темою дисертації	407
Додаток Б. Термінологічний апарат, що використовується у дисертації	410
Додаток В. Передумови створення приватних військових компаній в Російській Федерації	425
Додаток Г. Створення та перше використання російських приватних військових компаній (2003 – 2013)	429
Додаток Д. Діяльність російських приватних військових компаній у Сирії та країнах Африки	436
Додаток Ж. Участь російських приватних військових компаній у війні в Україні 2014 – 2023 рр.	446
Додаток І. Акти впровадження матеріалів дисертації	472

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

АГС	автоматичний станковий гранатомет
БпЛА	безпілотний літальний апарат
ВВП	взвод вогневої підтримки
ВД	відділення
ВП	відділення підтримки
год	година
ГУ ГШ ЗС РФ	Головне управління Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації
ГУР МО України	Головне управління розвідки Міністерства оборони України
ГШ ЗС України	Генеральний штаб Збройних Сил України
“ДНР”	“Донецька Народна Республіка”
дод.	додаток
ЗС України	Збройні Сили України
“ЛНР”	“Луганська Народна Республіка”
м	метр
м.	місто
МДБ	міністерство державної безпеки “ЛНР/ДНР”
МО України	Міністерство оборони України
о/с	особовий склад
ОВТ	озброєння та військова техніка
од.	одиниця (одиниць)
ООН	Організація Об’єднаних Націй
ОРДЛО	окремі райони Донецької і Луганської областей
ОТУ	оперативно-тактичне угруповання
ПВК	приватна військова компанія
ПВК “Вагнер”	приватна військова компанія “Вагнер” (рос. “Группа Вагнера”, англ. Wagner group)
ПОК	приватна охоронна компанія
прим.	примітка

ПТРК	протитанковий ракетний комплекс
р.	річка, рік
рв	розвідувальний взвод
“РДО”	рос. “Российские добровольческие отряды”
РГО (рос. РОО)	регіональна громадська організація (рос. региональная общественная организация “Е.Н.О.Т.”)
рис.	рисунок
РТГр	ротно-тактична група
СБУ	Служба безпеки України
сгр	стрілецька група
сп	спостережний пункт
СПГ	станковий протитанковий гранатомет
ст.	ступінь, стаття
ТТХ	тактико-технічні характеристики
УПЦ (МП)	Українська православна церква (Московського патріархату)
ф.	фонд
ФСБ	Федеральна служба безпеки Російської Федерації
хв	хвилина
ЦАР	Центральноафриканська Республіка
шв	штурмовий взвод
шгр	штурмова група
шз	штурмовий загін
шр	штурмова рота
Умовні позначення:	
“200”	безповоротні втрати
“300”	санітарні втрати
₴	гривня (Україна)
\$	долар (США)
₽	рубль (Російська Федерація)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність обраної теми обумовлюється такими положеннями:

по-перше, світовою практикою використання найманих приватних силових (воєнізованих) організацій у воєнних конфліктах, залучення на контрактній основі їх військових фахівців, радників та консультантів для підготовки особового складу збройних сил і поліції та виконання “делікатних завдань” у різних регіонах світу;

по-друге, активною діяльністю російських приватних військових компаній (далі – ПВК), наприклад “Вагнер”, у всьому світі, зокрема в Україні. Їх вивчення, враховуючи залежність Російської Федерації (далі – Росія) від нелінійних засобів ведення війни та часте бажання підтримувати “правдоподібне заперечення” своїх операцій за кордоном, дозволить глибше зрозуміти роль і методи дій країни-агресора у конфліктах різного типу, а також дає ключові уроки для розуміння ймовірної трансформації подібних організацій в майбутньому;

по-третьє, зростанням вимог до професійного рівня підготовки військових фахівців в умовах ведення війни, що вимагає розуміння тактики противника, знання його сильних і слабких сторін. Тому досвід створення, комплектування та застосування приватних військових компаній країни-агресора, зокрема, на території України у 2022 – 2023 рр. має не лише наукове, а й практичне значення для підвищення бойових спроможностей сухопутних підрозділів Збройних Сил України;

по-четверте, відсутністю в українській і зарубіжній воєнно-історичній науці ґрунтовного та цілісного воєнно-історичного дослідження цієї теми, яка представлена переважно працями публіцистичного характеру. Зазначене актуалізує потребу такого дисертаційного дослідження, що базувалося б на здобутках попередників, нових джерелах і сучасних, передусім українських, теоретико-методологічних підходах.

З огляду на актуальність теми та стан її наукового розроблення у дисертації сформульовано *наукове завдання*, що полягає в узагальненні досвіду створення та діяльності приватних військових компаній Російської Федерації у 1992 – 2023 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі “Розвиток теоретичних основ воєнно-історичної науки”, виконане відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Також у межах наукового оперативного завдання “Досвід ведення бойових дій в особливих умовах урбанізованої місцевості”, що виконувалося колективом кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України на доручення Центрального воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України від березня 2023 р., у співавторстві опрацьовані матеріали щодо особливостей комплектування, підготовки і тактики підрозділів російської ПВК “Вагнер” під час широкомасштабної агресії Росії проти України у 2022 – 2023 рр., зокрема у боях за міста Соледар і Бахмут (інв. НУОУ від 12.07.2023 № 12381).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в узагальненні досвіду створення приватних військових компаній Російської Федерації у 1992 – 2023 рр., вивченні їх організації, особливостей комплектування, ролі у вирішенні зовнішньополітичних завдань, а також розробленні на підставі одержаних результатів рекомендацій щодо його використання у практичній діяльності Збройних Сил України.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

проаналізувати стан української та зарубіжної історіографії, визначити репрезентативність джерельної бази, напрями і методи дослідження;

встановити основні чинники та з'ясувати передумови створення приватних військових компаній у Російській Федерації та їх правовий статус;

розкрити участь російських приватних військових компаній у вирішенні воєнно-політичних завдань у Сирії та країнах Африки;

визначити завдання, підпорядкування, організацію, особливості комплектування, мотивації найманців, підготовки та застосування підрозділів російських приватних військових компаній у війні в Україні у 2014 – 2023 роках;

розробити рекомендації щодо використання результатів дослідження у практичній діяльності Збройних Сил України.

Об’єктом дослідження є воєнні засоби зовнішньої політики Російської Федерації.

Предметом дослідження є діяльність приватних військових компаній Російської Федерації у 1992 – 2023 рр.

Хронологічні межі дослідження зумовлені предметом наукового пошуку й охоплюють період 1992 – 2023 рр. Вибір нижньої межі обумовлений передумовами формування перших російських “добровольчих” парамілітарних формувань як прообразу приватних військових компаній та їх першим використанням у воєнних конфліктах початку 1990-х років. Верхня межа – 2023 р. – пов’язана з тим, що 10 червня 2023 року міністр оборони Сергій Шойгу підписав наказ, що зобов’язував усі “добровольчі загони” укласти контракти з міністерством оборони РФ та перейти під пряме підпорядкування відомства для надання їм “належного правового статусу” до 1 липня.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи об’єктивності, історизму, соціального підходу, системності, міждисциплінарності. Вони реалізовані через використання методу OSINT, загальнонаукових логічних методів: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, а також спеціальних історичних методів: хронологічного, проблемно-хронологічного, історико-генетичного, періодизації, типологізації та порівняння. Праця побудована за хронологічним підходом. Використання зазначених принципів і методів дозволило досягти поставленої дисертантом мети та в повному обсязі виконати наукове завдання.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що при вирішенні наукового завдання, яке раніше не розглядалося воєнно-історичною наукою, у дисертації *вперше*:

узагальнено і систематизовано досвід створення та функціонування в Росії приватних військових компаній у 1992 – 2023 рр.;

розкриті генеза та трансформація російських парамілітарних формувань у приватні військові компанії;

встановлені основні чинники та розкрито механізм їх впливу на виникнення, розвиток та функціонування приватних військових компаній у Російській Федерації;

з'ясовано особливості використання Російською Федерацією приватних військових компаній у реалізації національних інтересів на території Сирії та країн Африки;

досліджено завдання, організацію, озброєння, особливості комплектування, підготовки й тактики підрозділів російських приватних військових компаній у війні в Україні у 2014 – 2023 роках;

запропоновано періодизацію створення та розвитку приватних військових компаній в Російській Федерації, за критерій якої обрано трансформацію завдань, що покладалися на ці формування в контексті реалізації Росією своєї зовнішньої політики;

встановлені тенденції розвитку російських приватних військових компаній.

Уточнено та доповнено: визначення поняття “приватна військова компанія”, перелік російських приватних військових компаній, завдання та особливості нормативно-правового регулювання їх функціонування.

Набула подальшого розвитку історіографія за напрямом дослідження, до наукового обігу введено раніше неопубліковані документи і матеріали.

Практичне значення отриманих результатів полягає у сприянні подальшим воєнно-історичним дослідженням за цією проблематикою та підготовці висококваліфікованих військових фахівців, розширенню їх знань та

пошуку пріоритетних і результативних шляхів протидії країні-агресору, забезпечення національної безпеки України як суверенної і незалежної держави.

Викладені у дисертації матеріали, окремі теоретичні висновки, положення й узагальнення мають прикладний характер і можуть бути використані: у процесі підготовки військових фахівців тактичного, оперативного та стратегічного рівнів, зокрема під час вивчення навчальних дисциплін “Загальна тактика” та “Розвідувальна підготовка” Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, “Загальна тактика”, “Управління діями та тактика підрозділів рівня роти” та “Розвідка та іноземні армії” Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, “Історія воєнного мистецтва” і “Історія воєнної стратегії”, які викладаються в Національному університеті оборони України тощо. Положення та висновки дисертації впроваджені в освітній процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Акт від 29 жовтня 2025 р., додаток І), Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (Акт від 26 грудня 2025 р., додаток І) та Національного університету оборони України (Акт від 19 липня 2024 р., додаток І).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Усі наукові результати одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри історії Інституту психологічної підтримки персоналу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (протокол № 8 від 29 січня 2026 року). Результати дослідження оприлюднені у виступах на науково-практичних конференціях і семінарах:

науково-практичній конференції “Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки і оборони у ході російсько-української війни)” (м. Львів, 29-30 листопада 2023 р.; 26-27 листопада 2025 р.);

IV та V Міжнародній науково-практичній конференції “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива” (м. Київ, 30 листопада 2023 р.; 28 листопада 2024 р.);

міжвузівському науково-практичному семінарі “Досвід застосування Збройних Сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності” (м. Київ, 25 травня 2023 р.; 23 травня 2024 р., 22 травня 2025 р.);

науково-практичному семінарі “Проблемні питання підготовки та ведення операцій угруповань військ (сил) в сучасних умовах та шляхи їх вирішення, з урахуванням досвіду російсько-української війни” (м. Київ, 20 грудня 2023 р.);

Всеукраїнській науковій конференції “Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни” (м. Київ, 21 лютого 2024 р.);

Міжнародній науково-технічній конференції “Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ” (м. Львів, 15-16 травня 2024 р.);

міжвузівському науково-практичному семінарі “Воєнна історія України: історична ретроспектива” (м. Київ, 31 жовтня 2024 р.);

Всеукраїнській науковій конференції “Добровольці на захисті української державності: історія та сучасність” (м. Львів, 14 березня 2025 р.);

Основні висновки дослідження обговорювалися на наукових семінарах кафедри тактики та воєнної історії факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (2023 – 2024 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у 17 наукових працях: у 2-х монографіях (в 1 – одноосібний розділ, видана українською й англійською мовами; в 2-й – стаття в розділі монографії), у 3 наукових статтях (у 2 одноосібних фахових виданнях України категорії “Б” та 1 у співавторстві включеному до категорії “А” Переліку наукових фахових видань України, проіндексованих у міжнародних

наукометричних базах даних Scopus та Web of Science Core Collection та входить до 1 квартилю (Q1), а також у 12 одноосібних матеріалах науково-практичних конференцій і семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із титульного аркуша, анотації, змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, списку використаних джерел до них, висновків і додатків. Загальний обсяг дисертації 478 аркушів, основний зміст роботи викладено на 198 аркушах, список використаних джерел містить 737 найменувань на 180 аркушах. Дисертація проілюстрована 18 рисунками та 152 фотографіями, наведених у додатках, викладених на 70 аркушах.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми дисертаційного дослідження

Історіографію теми “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992 – 2023)” склала сукупність науково-історичних праць (дисертацій, монографій, наукових статей, що оприлюднені у фахових друкованих та електронних виданнях, тез наукових конференцій і семінарів, воєнно-історичних описів російсько-української війни, науково-популярних праць тощо), у яких сучасні українські та зарубіжні автори з різним світоглядним підходом і ступенем глибини досліджували окремі її аспекти.

За глибиною охоплення матеріалу, його змістом, аналізом подій та їх оцінкою історіографію умовно поділено на загальні військово-історичні праці, в яких різні аспекти функціонування російських ПВК висвітлено фрагментарно у загальному контексті історичних подій, що досліджувалися, та спеціальні наукові праці, присвячені безпосередньо предмету дисертаційного дослідження.

Сучасна *зарубіжна історіографія* представлена науковими працями російських, білоруських, американських та європейських дослідників. Аналіз знайденої літератури показав, що в *російській та білоруській історіографії* досліджувалися лише окремі аспекти функціонування російських ПВК. Так у праці монографічного характеру М. Уварова “Приватний бізнес на службі військових відомств. З досвіду основних зарубіжних країн” (2009 р.) [94] висвітлюються питання широкого залучення ПВК/ПОК провідних західних країн світу до забезпечення військ (сил) США та НАТО у повсякденній діяльності та операціях під час воєнних конфліктів другої половини XX – початку XXI ст. Автор, який представляв збройні сили Росії у військово-штабному комітеті ООН, показує, що ці парамілітарні формування вже довгий

час успішно працюють у військовій сфері та “приватизували” значну її частину, що є вигідним як для них, так і для держави.

Історію формування та діяльності так званих російських добровольчих загонів, які нелегально брали участь у Боснійській війні 1992 – 1995 рр. і стали певним прообразом російських ПВК, показано у працях М. Полікарпова “Російська сотня. Наші у Сербії” (2000 р.) [88] та “Російські вовки” (2008 р.) [89]. Мізерна інформація щодо участі російських “добровольчих” парамілітарних формувань в окупації українського Криму міститься у “документально-художньому дослідженні” за авторством В. Баранця “Спецоперація Крим-2014. Документально-історичний роман” (2019 р.) [77], що присвячена кримським подіям лютого–березня 2014 р., які увійшли в історію як “Кримська весна”.

У доступних дисертаціях, зокрема, М. Небольсіної “Регулювання діяльності приватних військових і охоронних компаній: порівняльний аналіз політики міжнародних організацій і світових держав” (2016 р.) [87], а також наукових статтях В. Гаврілова “До питання про правовий статус співробітників приватних воєнізованих компаній у сучасному міжнародному гуманітарному праві” (2008 р.) [82]; Ю. Апухтіна “Приватні військові компанії: нова мета політичної кримінології” (2009 р.) [76]; К. Курильова, Є. Мартиненка, Н. Пархитька, Д. Станіса “Феномен приватних військових компаній у військово-силовій політиці держав у ХХІ ст.” (2017 р.) [85]; Е. Сайфулліна “Приватні військові та охоронні компанії та міжнародне право” (2018 р.) [91]; А. Кузнєцова “Правовий статус приватних військових компаній в умовах сучасних проксі-конфліктів” (2020 р.) [84] тощо російські дослідники здебільшого розкривають питання правового статусу зарубіжних ПОК/ПВК, а також існуючі підходи до їх класифікації [87, с. 58 – 64]. Питання міжнародно-правового статусу ПВК також висвітлені у статті білоруського дослідника В. Меркушина [86]. Переважна більшість вищезазначених авторів у своїх працях обґрунтовано відносить ПВК до організованих злочинних угруповань, що функціонують поза міжнародним гуманітарним і національним правом.

Окремі автори, зокрема, Ю. Кокамбо, О. Скоробогатова та К. Кузнецова у статті “Найманство та приватні військові компанії у контексті сучасного міжнародного та російського права” (2019 р.) поряд із дослідженням правового статусу ПВК частково розкривають таке явище, як найманство та правовий статус найманців у контексті їх заборони міжнародним гуманітарним і російським національним правом [83].

У російській історіографії трапляються також праці, в яких автори у загальних рисах висвітлюють історію створення певних російських парамілітарних “добровольчих” формувань та ПВК, а також їх участі у воєнних конфліктах. Це зокрема статті А. Ставера “Е.Н.О.Т.”. ПВК, яка насправді РГО” (2019 р.) [93].

У контексті цього зазначимо, що, як встановлено, перші згадки про російські ПВК та особливості виконання ними завдань у різних країнах світу почали з'являтися в Росії тільки у 2013 – 2015 рр. у журналістських розслідуваннях Д. Короткова з інформаційного видання “Фонтанка.ру”, який висвітлював діяльність у Сирії ПВК “Слов'янський корпус” [164; 166; 171]. Надалі інтерес до російських ПВК проявили інші масмедіа, що буде розглянуто нижче у підрозділі 1.2. Але російське наукове середовище практично залишило цю проблематику поза своєю увагою.

Загалом, як показав аналіз російської та білоруської історіографії, вона характеризується відсутністю спеціальних наукових праць, присвячених історії російських ПВК, а також дуже малою кількістю відповідних тематичних напрямків (переважно правовий статус зарубіжних ПВК і найманців та, фрагментарно, історія російських парамілітарних формувань), що проглядаються у нечисленних працях. Це можна пояснити незацікавленістю російських авторів певною проблематикою через її “закритість” для російського, зокрема наукового, середовища.

Західноєвропейська та американська історіографія. Певним науковим доробком історіографії дисертаційної теми стали праці американських та західноєвропейських дослідників. Зазначимо, що на початку 2000-х років вони

здебільшого висвітлювали проблемні питання загального характеру, зокрема статус ПВК та найманство відповідно до міжнародного гуманітарного права, наслідки їх діяльності для міжнародної безпеки тощо. Це статті П. Сінгера (P. Singer) “Корпоративні війни: Вплив приватизованої військової промисловості та її наслідки для міжнародної безпеки” (2002 р.) [105], Л. Камерона (L. Cameron) “Приватні військові компанії: їх статус за міжнародним гуманітарним правом та вплив МГП на регулювання їх діяльності” (2006 р.) [111] та інші.

З появою та початком діяльності російських ПВК на світовому ринку, здебільшого протиправною, вектор досліджень західноєвропейських та американських авторів змістився саме у цей напрямок. З’явилися публікації щодо створення та функціонування окремих ПВК, таких як “Vega” – Л. Андрюкайтиса і М. Шелдона (M. Sheldon) “Глибший погляд на Vegacy Strategic Services, Ltd” (2019 р.) [110] та А. Бертіні (A. Bertini) “Vega Strategic Services: ПВК “Vega” (2023 р.) [112], стосовно “Вагнера” – С. Суханкіна “Російські ПВК у громадянській війні в Сирії: від Слов’янського корпусу до групи Вагнера та далі” (2019 р.) [636], К. Рондо (K. Rondo) “Розслідування вбивства Хамді Бути та операцій групи Вагнера на газовому заводі Аль-Шаєр, Хомс, Сирія, 2017 рік” (2020 р.) [103], З. Сливи “Російські афілійовані приватні військові компанії в громадянській війні в Сирії” (2021 р.) [106], Ф. Ріфера (F. Reifer) “Аналіз: російські ПВК на Близькому Сході та в Африці” (2021 р.) [102], Ю.-К. Манейлеску “Російський тероризм є реальною загрозою для європейської безпеки” (2022 р.) [101], Дж. Коулмана (J. Coleman) “Стимування сучасного найманства” (2022 р.) [99], П. Воутерса (P. Wouters) “Стратегічні пріоритети російської ПВК “Вагнер”: геополітика, пропаганда та комерсантство” (2023 р.) [109], Г. У. Тернера (G. W. Turner) та С. Суханкіна “Спадкоємство найманців: як зростання Пригожина відображає шлях Путіна до влади” (2023 р.) [108], Ю. Гурбанова “Розгадка “Групи Вагнера” та Євгена Пригожина: загадка “Маршу справедливості” Пригожина” (2023 р.) [100], А. Арбуньєса “Різка сила Росії в Африці: приклад Мадагаскару, Центральноафриканської Республіки, Судану та

Південної Африки” (2023 р.) [97] та інші. У цих працях розглядають переважно правові засади функціонування цих парамілітарних формувань, їх тісні зв’язки з російською панівною верхівкою, оцінюють амбіції та потенційні шляхи до влади очільника ПВК “Вагнер” Є. Пригожина, невдалу спробу “заколоту Пригожина”, його наслідки для російського уряду, президента В. Путіна та подальшої російської політики, а також роль російських ПВК “Слов’янський корпус” і “Вагнер” у відстоюванні російських національних інтересів у Сирії, країнах Африки та в Україні від 2014 р.

Діяльність ПВК “Вагнер” під час війни в Україні у 2022 р. також було проаналізовано М. Ширлі (М. Shirley) в історичному нарисі “Тінь сонця: сліди Вагнера протягом першого року повномасштабного вторгнення Росії в Україну” (2023 р.) [104]. Автор на історичних прикладах показує результативність ведення бойових дій цим парамілітарним формуванням порівняно з регулярними військами, що, на його думку, сприяло загальним військовим зусиллям Росії та призвело до політичного панування його очільника Є. Пригожина.

Отже, аналіз сучасної західноєвропейської та американської історіографії показав, що вона обмежується кількома напрямками досліджень, зокрема статусу російських ПВК та найманства згідно з міжнародним гуманітарним правом, наслідків їх діяльності для міжнародної безпеки, а також діяльності ПВК “Вагнер”.

Аналіз *української історіографії* показав, що вона є більш репрезентативною за кількістю наукових воєнно-історичних публікацій, порівняно з американською, західноєвропейською, російською чи білоруською історіографіями. Український сегмент історіографії теми дослідження представлено сукупністю праць, у яких різною мірою розроблено та розкрито окремі аспекти створення і діяльності російських ПВК, зокрема під час сучасної російсько-української війни. Це монографії, наукові статті, оприлюднені у фахових друкованих та електронних виданнях, матеріали наукових конференцій і семінарів та воєнно-історичні описи російсько-

української війни.

Першими науковими публікаціями, в яких розглядалися деякі міжнародно-правові аспекти регулювання діяльності приватних військових компаній, найманства і боротьби з цим явищем, були статті О. Селезньова “Конвенція ОАЕ (АС) про ліквідацію найманства в Африці” (2015 р.) [67], К. Громовенка “Правова природа приватних військових та охоронних підприємств” (2015 р.) [26], І. Невзорова і П. Хотенця “Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання” (2017 р.) [47] та Л. Медвідь “Особливості регулювання найманства: міжнародний аспект” (2022 р.) [34].

Від 2014 р. Росія почала залучати різноманітні парамілітарні формування, зокрема ПВК, до окупації Криму та бойових дій на Сході України. Відповідно в українських дослідників з'явився певний науковий інтерес до процесів їх створення, комплектування, мотивації та бойового застосування. Ці питання фрагментарно були висвітлені у низці публікацій загального характеру, зокрема у монографіях П. Гай-Нижника “Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення” (2017 р.) [23], Д. Казанського та М. Воротинцевої “Як Україна втрачала Донбас” (2020 р.) [31], Ю. Семенюка, С. Мокляка та Ю. Лисецького “Розвідувальна діяльність і міжнародні відносини. Нові реалії та підходи” (2021 р.) [66], О. Чірікалова “Евакуація військ (сил) морем у воєнних конфліктах XX – першої чверті XXI сторіччя” (2023 р.) [29], наукових статтях В. Горовенка та В. Тютюнника “Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні” (2015 р.) [24], В. Кострова “Кримська весна”: невідоме про відоме” (2016 р.) [34], Ю. Семенюка “Застосування приватних військових компаній для забезпечення національних інтересів і безпеки держави” (2020 р.) [68], В. Калетніка, І. Костюка та О. Возного “Приватні військові компанії як асиметричний потенціал стримування противника” (2021 р.) [32], О. Чірікалова “Підготовка та застосування військ (сил) під час евакуації морем протиборчих сторін у воєнних конфліктах XX – першої чверті XXI

сторіччя” (2023 р.) [74], О. Чірікалова та І. Печенюка “Проросійські та російські парамілітарні формування у розв’язанні збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014-2015 роках” (2025 р.) [75], А. Харука та В. Зеленого “Офіційні українські видання про російсько-українську війну та їх використання в історичних дослідженнях” (2023 р.) [73], І. Автушенко та О. Автушенко “Приватні військові компанії як один із інструментів ведення сучасних війн” (2024 р.) [3], І. Автушенко “Приватні військові компанії у зовнішньополітичній стратегії Росії в країнах Африки та Близького Сходу” (2025 р.) [5], Н. Марцінко “Приватні військові компанії як інструмент економічної та політичної експансії Росії” (2023 р.) [39] та інших дослідників.

Від 2022 р., з початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, особливістю якого було широке використання країною-агресором ПВК, українські дослідники зосередили свої наукові інтереси на загальних питаннях історії російських парамілітарних формувань, їх ролі та місця у відстоюванні російських експансіоністських інтересів, специфіці підпорядкування, комплектування, підготовки, вирішення ними завдань у різних регіонах світу тощо. Це, зокрема, історичний нарис за авторством В. Гребенюка “Диверсійно-розвідувальна діяльність російських спецслужб: інструмент агресії кремля” (2023 р.) [25], монографії А. Харука “Російсько-українська війна: бої за Харків та Харківщину” (2022 р.) [72], А. Харука та О. Куцької “Оборонні війни: Польща 1939 – Україна 2022-2023” (2024 р.) [48], наукових статтях О. Куцької та А. Харука “Роль ПВК «Вагнер» у широкомасштабній агресії Росії проти України” (2025 р.) [37], О. Куцької та С. Жильцова “Збройний заколот ПВК «Вагнер» (червень 2023 року)” (2024 р.) [38], І. Автушенко “Роль приватних військових компаній у повномасштабній російсько-українській війні” (2025 р.) [4], Н. Марцінко “Війна як бізнес: економічна модель російських приватних компаній” (2025 р.) [40], “Гібридна діяльність приватних військових компаній та її економічний вплив на Україну в умовах російсько-української війни” (2026 р.) [41] та інші.

Серед наукових спеціальних публікацій, у яких розкривається історія створення та використання російських ПВК, виокремимо монографію “Приватна

військова компанія «Вагнер»: від створення до сьогодення», яка видана колективом авторів у Національному університеті оборони України (2023 р.) [1; 61]. У ній, на наш погляд, ґрунтовно, на матеріалах наукових розробок авторського колективу, іноземних і вітчизняних видань, розкриваються історія створення, завдання, склад, організація, особливості комплектування ПВК «Вагнер» та досвід її діяльності в Сирії, у країнах Африки та у війні Росії проти України протягом 2014 – 2023 років. Її наукову цінність значно посилює багатий ілюстративний матеріал (фотографії, схеми). У цій праці здійснена спроба комплексно дослідити участь підрозділів ПВК «Вагнер» у громадянській війні в Сирії та в африканських країнах; висвітлено передумови створення цього парамілітарного формування, завдання, склад, організацію, особливості комплектування, підготовки і тактики під час сучасної російсько-української війни. О. Онищук у колективній монографії «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації» за загальною редакцією А. Киридона дослідив участь ПВК «Вагнер» в окупації Криму та у бойових діях на Сході України (2014 – 2015) [58], а також оприлюднив низку статей, які суттєво розширюють історіографію російських ПВК, зокрема: О. Онищук «Створення та перша участь приватних військових компаній Російської Федерації у воєнних конфліктах» (2023 р.) [56]; «Завдання приватних військових компаній Російської Федерації, особливості їх комплектування та підготовки під час повномасштабного вторгнення в Україну» (2023 р.) [49]; «Тактика російських приватних військових компаній у війні в Україні» (2022–2023)» (2023 р.) [57]; «Приватна військова компанія: поняття, ознаки, завдання та функції» (2024 р.) [50]; «Приватні військові компанії Російської Федерації як предмет наукового дискурсу» (2024 р.) [51], О. Онищук і Л. Кривизюк «Створення перших приватних військових та охоронних компаній у Російській Федерації (1998–2013)» (2025 р.) [59] тощо.

У дисертації використані матеріали воєнно-історичних описів [7 – 22] і воєнно-історичних нарисів [62 – 65] російсько-української війни, розроблених воєнно-історичною комісією з написання воєнно-історичного опису російсько-української війни (від початку повномасштабного вторгнення 24 лютого

2022 року), створеної у ЗС України за дорученням Головнокомандувача Збройних Сил України від 26.03.2022 р. № 6820/с [7, с. 6-7], а також робочою групою фахівців Міністерства оборони України, Апарату Головнокомандувача ЗС України, Генерального штабу ЗС України, Центру досліджень воєнної історії ЗС України та Національного університету оборони України. У цих воєнно-історичних працях показаний перебіг подій повномасштабної агресії Росії проти України, а також фрагментарно висвітлена діяльність російських парамілітарних формувань, зокрема ПВК “Вагнер” у період 2022 – 2023 рр.

Отже, аналіз української історіографії показав, що історія російських ПВК, як і в американській, західноєвропейській, російській і білоруській історіографіях також не була комплексно досліджена, хоча окремі її аспекти знайшли фрагментарне висвітлення у низці наукових праць. Основними напрямками наукових праць українських дослідників були здебільшого міжнародно-правові аспекти регулювання діяльності ПВК, вивчення найманства і боротьби з цим явищем, а також історія ПВК “Вагнер”.

Таким чином, проведений аналіз сучасної української та зарубіжної історіографії з обраної теми дослідження показав, що процеси створення та функціонування російських ПВК повноцінно не вивчені, що є певною прогалиною в новітній воєнно-історичній науці. Нерозкритими залишилися передумови створення приватних військових компаній в Росії, їх роль у реалізації російських національних інтересів за кордоном, зокрема у Сирії та країнах Африки, участь російських ПВК в окупації Криму, у бойових діях на території Донецької і Луганської областей України у 2014 – 2015 рр. та під час широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 – 2023 рр. Потребують також уточнення: дефініція “приватна військова компанія” для коректного використання у роботі цього поняття; питання організації, озброєння, особливостей комплектування, підготовки та застосування підрозділів ПВК для вирішення покладених на них завдань. Саме недостатній рівень наукової розробленості теоретичних і практичних питань за цією проблематикою визначив вибір теми дисертаційного дослідження, його предмет, мету та завдання.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження склала сукупність документів і матеріалів, які прямо або опосередковано стосуються теми дисертації. Вони систематизовані і поділені на такі групи: законодавчі та нормативно-правові акти; архівні й опубліковані документи і матеріали; матеріали експертних звітів та розслідувань міжнародних державних установ і політичних організацій, правоохоронних органів України; аналітичні дослідження й інформаційно-аналітичні матеріали; матеріали журналістських розслідувань; спогади (інтерв'ю) учасників подій, коментарі та офіційні виступи військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів і експертів; матеріали допиту полонених найманців ПВК “Вагнер”; підручники та навчальні посібники, що видавалися у вищих навчальних закладах; довідково-інформаційні матеріали; фото-, відео- та аудіоматеріали; періодичні друковані й електронні видання.

Вагомими джерелами для розуміння сутності понять “приватна військова/охоронна компанія”, “найманець”, “ополченець”, “доброволець”, а також порівняння їх правових статусів тощо є *законодавчі та нормативно-правові акти*, які поділені нами на дві групи:

міжнародно-правові акти, прийняті на універсальному (за участю ООН) і на регіональному (ухвалених Організацією Африканської Єдності, ОАЄ) рівнях – Документ Монтр'ю (2008 р.) [136], Женевська конвенція щодо поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [138], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [137], Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців (1989 р., ратифікована Україною у 1993 р.) [138], Конвенція ОАЄ щодо ліквідації найманства в Африці (1977 р.) [133], резолюції Ради Безпеки ООН [146, 147] та інші;

конституційно-правові та нормативно-правові акти Російської Федерації, зокрема Конституція Російської Федерації (1993 р. зі змінами) [139], Кримінальний кодекс Російської Федерації (1996 р., ред. від 2024 р.) [148], розпорядження уряду Російської Федерації [145] тощо.

Зазначені міжнародні і національні російські законодавчі та нормативно-правові акти дозволили виокремити певні ознаки, які характеризують ПВК, й уточнити їх відмінність від приватних охоронних компаній/підприємств, з'ясувати сутність певних термінів і понять для коректного їх використання у дисертації та правову регламентацію діяльності ПВК, у тому числі в Росії.

У дисертації використані *архівні* (Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, ГДА МО України, 1 фонд, 9 справ) [112 – 127] та *опубліковані* [128 – 132] *документи і матеріали*, зокрема підсумкові бойові донесення оперативної групи ГШ ЗС України, донесення штабу Антитерористичної операції, матеріали досвіду застосування військ (сил) в Антитерористичній операції на території Донецької і Луганської областей (період 2014 р.), а також опубліковані стенограми засідань Ради Безпеки ООН щодо ситуації в Україні, розшифрування виступів російського диктатора В. Путіна щодо початку широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, нагородні листи членів російських парамілітарних формувань, які брали участь у війні, тощо. Вони характеризуються недостатньою інформативністю щодо предмета дослідження, але є доказовою базою щодо цілей і завдань Росії у війні проти України у 2014 – 2023 рр., опосередковано свідчать про дії недержавних парамілітарних формувань на окупованих територіях і документально підтверджують певні узагальнення та висновки, зроблені автором.

В окрему групу джерел зведено *матеріали експертних звітів і розслідувань міжнародних державних установ і політичних організацій, правоохоронних органів України* [221 – 231]. Автор використав заключні звіти груп експертів ООН, Комітету із закордонних справ парламенту Великої Британії, розслідувальної та політичної організації “The Sentry”, у яких розглядаються

здебільшого питання присутності “російських інструкторів” з ПВК “Вагнер” у Центральноафриканській Республіці, яку Росія розглядає як вільний доступ на весь Африканський континент, а також у Малі, Судані та інших країнах, їх використання в інтересах уряду цих країн, а також наводяться встановлені та задокументовані факти численних порушень ними прав людини і норм міжнародного права [221; 222; 224; 225; 190; 191]. З матеріалів розслідувань Служби безпеки України [226; 228; 229; 230; 231] використані відомості щодо окремих найманців ПВК “Вагнер”, які були ідентифіковані, а також участі цього формування у бойових діях, зокрема за Луганський аеропорт у 2014 р.

У дисертації використані *аналітичні дослідження* Женевського Центру демократичного контролю над збройними силами (Швейцарія) [157], Білоруського розслідувального центру (Чехія) [152], Українського центру аналітики і безпеки (Україна) [151], Міжнародного фонду “Відродження” (Україна) [156], Ради зовнішньої політики “Українська призма” (Україна) [150], правозахисної громадської організації “Харківська правозахисна група” (Україна) [153] та інші. Зазначені аналітичні дослідження містять відомості щодо загальних аспектів функціонування ПВК та правового регулювання їх діяльності, створення російських ПВК “Слов’янский корпус” і “Вагнер”, їх дій під час воєнних конфліктів в Україні та країнах Африки, участі у злочинах проти мирних людей, запроваджених світовою спільнотою проти Росії санкцій через її збройну агресію проти України у 2014 і 2022 рр., а також схем їх обходу, зокрема за участю російських ПВК.

В *інформаційно-аналітичних матеріалах*, підготовлених авторським колективом Національного університету оборони України, який безпосередньо виконував завдання у складі групи узагальнення досвіду ОТУ “Соледар” [155], проаналізовано досвід ведення воєнних дій російськими військовими формуваннями, у тому числі парамілітарними, під час широкомасштабної агресії Росії проти України на початку 2023 р., зазначено особливості комплектування, підготовки, організації, озброєння та застосування підрозділів ПВК “Вагнер” на Бахмутському напрямку, зокрема у “м’ясних штурмах”.

Певною основою джерельної бази дисертаційного дослідження стали *матеріали журналістських розслідувань*, що були проведені професійними російськими, західноєвропейськими, американськими та українськими журналістами. Саме у цих джерелах з'явилася перша інформація про ПВК, що створювалися в Росії. Так у 2013 р. на сторінках інформаційної та суспільно-політичної інтернет-газети “Фонтанка.ру”, що видається у м. Санкт-Петербург (Росія), була оприлюднена стаття журналіста Д. Короткова щодо формування першої російської ПВК “Слов’янский корпус” та її діяльності у Сирії [171]. У 2015 – 2017 рр. вищезазначений автор оприлюднив продовження історії цього формування [166; 170; 172], а також, у наступні роки, матеріали інших власних розслідувань щодо діяльності російських ПВК “Вагнер”, “Щит” і “Конвой” та їх лідерів [167; 168; 169; 173; 174].

Тема участі російських ПВК у війні в Сирії, зокрема розгрому зведеного угруповання ПВК “Вагнер” у сирійській провінції Дейр-ез-Зор, також стала предметом розслідувань Л. Яппарової (незалежний інформаційний телеканал “Дождь”) [187], П. Фельгенгауера (“Новая газета”) [184], В. Шевчука (інтернет-видання “Реальный мир”) [186] та групи незалежних блогерів “Conflict Intelligence Team” [159]. Матеріали розслідування щодо заробляння на сирійській війні сім’ї командувача угрупованням військ Збройних сил Росії в Сирії генерал-полковника С. Суровікіна було оприлюднено на офіційному сайті російського опозиціонера Олексія Навального [161].

У 2014 р. інтернет-газета “Фонтанка.ру” опублікувала матеріали власного розслідування С. Звезди щодо набору та підготовки “добровольців” для захисту “Новоросії” у військово-патріотичному клубі “Резерв” (м. Санкт-Петербург, Росія) [164]. У 2019 р. на сторінках інтернет-видань Ю. Полухін (“Новая газета”) [179] і М. Сергєєв (“Коммерсантъ”) [182] дослідили структуру та діяльність “добровольчого” парамілітарного формування “Е.Н.О.Т. корп.” у Криму та на Донбасі.

У 2021 – 2023 рр., напередодні та безпосередньо під час широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, російські журналісти

провели низку власних розслідувань, зокрема щодо вербування російських найманців та їх участі у війні в Україні – Л. Яппарова, А. Перцев та О. Славін (“Meduza”) [188; 189], О. Мирський (“Meduza”) [175]); стосовно діяльності ПВК “Вагнер” – Г. Перемитін і П. Русяєва (“РБК”) [178], О. Антонова та С. Рейтер (“Meduza”) [158], Д. Закіянов (журналістський бізнес-портал “Mind”) [163]; щодо створення ПВК окупаційною владою Криму – М. Жолобова (“Важные истории”) [162] та ПАТ “Газпром” – Є. Фохт та І. Барабанов (“Русская служба Би-би-си”) [185].

Українські журналісти у своїх розслідуваннях також висвітлювали різноманітні теми, пов’язані з російськими ПВК, а саме: створення в Росії неонацистських, “добровольчих”, імперських та інших подібних парамілітарних формувань, біографії їх лідерів, а також їх участь у війні проти України на території Луганської та Донецької областей – Д. Кожурін [203], О. Демченко [205], А. Діхтяренко [207] (“Радіо Свобода”); ролі російської церкви в окупації українського Криму – А. Дорогань (“Крим. Реалії”) [208]; щодо рівня життя на окупованих Росією територіях Луганської та Донецької областей (“Донбас. Реалії”) [209]; передумов створення ПВК “Вагнер”, найманство та українського чинника (РТГр “Карпати”) у цьому процесі – А. Діхтяренко та П. Холодов (“Радіо Свобода”) [206], В. Рощина (“Громадське”, “Українська правда”) [215; 216], А. Зінченко (“Defense Express”) [210], команда проєкту “ИХТАМНЕТ_M0209” спільно з волонтерами міжнародної розвідувальної спільноти “InformNapalm” [217]; участі підрозділів ПВК “Вагнер” у війні в Сирії – Л. Стек, П. Холодов, М. Ісайко (“Радіо Свобода”) [218; 219], А. Пашинська (“E.espreso”) [211], Д. Попович (“Слово і Діло”) [212]; діяльності ПВК “Вагнер” на Африканському континенті – Д. Раєвський і Є. Спірін (“Бабель”) [214]; утворення та діяльності ПВК “Редут” – О. Сурначева та Д. Бєловодьєв (“Настоящее время”) [220], а також тих, що формувалися на території Криму (“Центр журналістських розслідувань”) [204] і (“Апостроф”) [213].

Основні теми розслідувань західноєвропейських і американських

журналістів, зокрема, М. Шелдона (незалежний міжнародний колектив дослідників, слідчих і громадянських журналістів “Bellingcat”) [197], Д. Павлова (“Radio Free Europe/Radio Liberty”) [192], Д. Хортон, П. Мваї та Г. Атанесяна (“BBC”) [202], групи журналістів “CNN” [195] тощо: поширення впливу Росії через ПВК “Вагнер” на країни Африки, пограбування нею африканських природних ресурсів, а також злочинні дії російських найманців щодо місцевого населення. У дисертації також використані матеріали Е. Рота [194], акредитованого журналіста московського бюро “The Washington Post” щодо найму та підготовки російських “добровольців” для участі у війні проти України.

До окремої групи джерел, яку сформували опубліковані та відеоматеріали, увійшли *спогади (інтерв'ю) учасників подій, коментарі та офіційні виступи військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів та експертів* [296 – 311]. У спогадах (інтерв'ю) засновника ПОК/ПВК “РСБ-Груп” О. Криніцина [298; 301] та окремих найманців цього формування [300], засновника ПОК “Орел-Антитерор” С. Ісакова [306], російського олігарха й одного із фінансистів “русского мира” К. Малофєєва [304], командира диверсійно-штурмової розвідувальної групи “Русич” російського неонациста і терориста О. Мільчакова [299; 303; 307], очільника ПВК “Вагнер” воєнного злочинця Є. Пригожина [308] та окремих командирів і рядових найманців цього формування [297; 305; 310; 311], а також українських військовослужбовців [302] наводяться факти щодо зародження російських ПВК, порядків, що існували у цих формуваннях, взаємовідносин між найманцями, обставин анексії Криму у 2014 р., участі найманців у воєнних конфліктах у Сирії, країнах Африки та в Україні, втрат, яких вони там зазнали, катастрофи літака з Є. Пригожиним і обставин його загибелі тощо, а також простежується ставлення учасників тих подій до змін, що відбувалися в російському та українському суспільствах того історичного періоду. Звернення до спогадів безпосередніх учасників або свідків історичних подій, у яких фрагментарно згадуються окремі епізоди історії російських ПВК, дало змогу доповнити, а іноді й переглянути певний фактологічний матеріал із зазначеної проблематики.

Вищезгаданий матеріал щодо діяльності російських ПВК у Сирії [312; 313; 317], на Африканському континенті [315; 316; 320] та в Україні [314; 318; 319; 321; 322] містять коментарі та офіційні тематичні виступи військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів та експертів, зокрема державного секретаря США Е. Блінкена, міністра оборони США Дж. Меттіса, представника Міністерства оборони США Д. Уайт, представника США в ООН Л. Томас-Грінфілд, голови Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубарова, голови Луганської ОВА С. Гайдая та інші.

Важливими джерелами для розуміння окремих аспектів функціонування ПВК “Вагнер” були *матеріали допиту найманців*, які потрапили у полон до українських захисників на території Донецької області наприкінці 2022 – початку 2023 рр. [325 – 349].

Зокрема, у дисертації використані відомості щодо рекрутингу найманців з числа засуджених до ПВК “Вагнер”, особливостей їх відбору, мотивації, умов контракту і реальних результатів його виконання, ієрархії, що існує у колоніях, підготовки до виконання бойових завдань, роботи інструкторів, тактики штурмових дій за участю цього контингенту, втрат тощо.

Незначний обсяг інформації щодо діяльності російських ПВК в Україні містять *навчальні посібники*, що видавалися у вищих навчальних закладах за результатами узагальнення досвіду російсько-української війни [234]. Окремі підручники і навчальні посібники [233; 235; 236; 237] сприяли обранню і обґрунтуванню коректної методології дисертаційного дослідження з урахуванням надбань української наукової методологічної школи.

Інша група джерел охоплює *довідково-інформаційні матеріали*, які оприлюднені в: довіднику-каталозі основних зразків озброєння та військової техніки, що застосовувалися протиборчими сторонами під час відсічі широкомасштабного вторгнення Росії в Україну (24.02.2022 – 30.06.2023), Енциклопедії історії України, у головній базі даних про санкції, накладені після нападу Росії на Україну – “Війна та санкції”, висвітлені Центром дослідження

ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”, Forbes, Facebook тощо.

Відповідно до змісту інформації джерела умовно розподілені на три групи: перша, містить відомості щодо кількості та назв сформованих російських парамілітарних формувань, зокрема ПВК [263; 264; 268];

друга, розкриває основний функціонал, символіку та країни діяльності певних російських ПВК і “добровольчих” формувань (“Вагнер”, “Антитерор-Орел”, “Moran Security Group”, “РСБ-Груп”, “Глобал”, “Тигр”, “Русич”, “Імперський легіон” тощо) [240; 242; 273 – 275; 279; 281; 286; 289; 290; 293; 295];

третя, містить персональні дані певних організаторів і кураторів російських ПВК [239; 251; 252; 254; 256; 262; 266; 269; 271; 282]. Опрацьовані довідково-інформаційні матеріали дозволили уточнити деякі відомості кількісного та біографічного характеру, що використані у дисертації.

Ще одна група джерел охоплює *фото* [350 – 359], *відео* [360 – 406] та *аудіо* [407 – 409] матеріали. Їх використання дозволило візуалізувати матеріальні носії інформації чи події, що досліджуються у дисертації, почути реальне ставлення до них конкретних осіб та цим суттєво посилити обґрунтованість і доказовість окремих положень і висновків.

Значно доповнили відомості щодо формування, комплектування, організації, озброєння, підготовки та застосування російських ПВК у воєнних конфліктах у Сирії, країнах Африки та в Україні українські та зарубіжні *періодичні друковані та електронні видання*, що мають широке інформаційне наповнення. На їхніх сторінках публікувалися спеціальні матеріали, аналітичні статті й огляди, спогади безпосередніх учасників подій, коментарі вищих посадових осіб держав, політиків, істориків, військових експертів тощо стосовно окремих аспектів теми дослідження. Зазначимо, що ця група джерел є найчисленнішою [410 – 737]. Використання періодичних видань допомогло уникнути однобічного висвітлення історичних подій.

Таким чином, аналіз доступної джерельної бази показав, що вона загалом досить широка, багатоаспектна та, по суті, є основою для об’єктивного осмислення заявленої теми і комплексного вирішення

поставлених у дисертації завдань.

1.3. Методи дослідження

Процес досягнення мети і вирішення дослідницьких завдань дисертаційного дослідження здійснювався на двох когнітивних етапах: емпіричному та теоретичному [235, с. 43-44; 236, с. 25; 237, с. 24 – 26]. На *емпіричному* етапі відбувався збір у науковій літературі та історичних джерелах різного походження фактичного інформативного матеріалу щодо російських приватних військових компаній у визначених у дисертації хронологічних межах, його первинний опис, узагальнення, систематизація і класифікація. Це знайшло відображення у мовному (текстовому) та наочному (таблиці) вигляді. На *теоретичному* етапі дисертант, на основі накопиченого матеріалу, пояснював та інтерпретував емпіричні факти, розкривав сутність явищ і історичних подій, що досліджувалися, здійснював їх наукове узагальнення, формулював висновки розділів і загальні висновки дослідження.

Методологічною основою дисертаційного дослідження були загальнонаукові принципи наукового пізнання [45, 73] як об'єктивності, історизму, соціального підходу, системності та міждисциплінарності.

Використання принципу *об'єктивності* вимагало від дослідника уникати впливу політичної, ідеологічної, релігійно-конфесійної та іншої кон'юнктури чи суб'єктивних уподобань, симпатій чи антипатій до постатей (і водночас враховувати суб'єктивну складову будь-яких історичних творів та письмових джерел), подій чи явищ, що досліджуються у дисертації, розглядати їх крізь призму фактичного історичного досвіду, конкретної історичної обстановки і конкретного історичного періоду, безпристрасно та максимально достовірно відтворити процес створення та участі російських приватних військових компаній у воєнних конфліктах, зокрема в Україні. Як висловилася з цього приводу українська дослідниця С. Мушнікова, і чим ми керувалися: “принцип об'єктивності стверджує, що у питаннях науки жодна думка не відіграє

вирішальної ролі. Це відноситься і до думки наукового або іншого керівництва, авторитетних учених..., думки державних інстанцій тощо” [46, с. 90]. Цей принцип також зобов’язував вивчати як позитивні, так і негативні сторони історичних подій і процесів у їх багатовимірності та дискусійності.

Принцип *історизму* відіграв важливу роль у процесі вивчення предмета дослідження, обумовив розглядати історичні події та явища в їх хронології, від виникнення до закінчення, у причинних взаємозв’язках, конкретно-історичних умовах і конкретному історичному досвіді.

Принцип *соціального підходу* дав змогу оцінити вплив політичних, економічних, військових та інших інтересів певних соціальних груп, політичних партій, рухів, громадських об’єднань, окремих осіб, а також керівництва силових відомств Росії на створення, розвиток і функціонування російських приватних військових компаній та пов’язані з ними історичні події.

Принцип *системності* дав змогу всебічно дослідити нове багатоаспектне, суперечливе і неоднорідне соціальне явище – російські приватні військові компанії – як цілісну систему, розкрити її внутрішню структуру, виявити окремі ключові та другорядні елементи, що призначені для виконання визначених завдань, об’єднані правилами функціонування і внутрішніми й одночасно зовнішніми взаємозв’язками.

Принцип *міждисциплінарності* вимагав розглядати предмет дисертаційного дослідження із застосуванням знань, що знаходяться на стику кількох галузей наук, зокрема історичної, воєнної, юридичної, а також соціології та політології.

Основою реалізації зазначених принципів став різноманітний методологічний інструментарій [35, с. 57-58; 36, с. 75-76; 44; 233, с. 160 – 166; 235, с. 54 – 58], обумовлений специфікою предмета, метою та визначеними завданнями дослідження. Під час дослідження використані метод OSINT, спеціальні історичні методи наукового пізнання, зокрема хронологічний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, періодизації, типологізації, порівняння та загальнонаукові логічні (аналіз і синтез, індукція та дедукція).

Сутність *хронологічного* методу полягала у дослідженні передумов виникнення російських ПВК (1992 – 2003 рр.), загального процесу їх створення та функціонування у чіткій хронологічній (часовій) послідовності, від 1992 р. (його початку) до 2023 р. (підписання наказу міністром оборони Сергієм Шойгу 10 червня 2023 року, що зобов'язував усі “добровольчі загони” укласти контракти з міністерством оборони РФ та перейти під пряме підпорядкування відомства для надання їм “належного правового статусу” до 1 липня). Хронологічний метод сприяв відтворенню послідовності подій та їх причинно-наслідкових зв'язків у часовому вимірі та окресленню хронологічних меж окремих історичних етапів тощо.

Проблемно-хронологічний метод обумовив розділення загального процесу створення та функціонування російських ПВК на окремі вузькі проблемні процеси, наприклад, передумови створення ПВК (1992 – 1998), їх участь у війнах в Сирії (2015 – 2018), в Україні (2014 – 2023), виконання завдань у країнах Африки (2016 – 2023) та інші, кожен з яких досліджувався у хронологічній послідовності. *Хронологічний* і *проблемно-хронологічний* методи історичного дослідження загалом допомогли розкрити перебіг основних історичних подій у часі, пов'язаних з розвитком і функціонуванням російських ПВК, а також виявити тенденції у цьому процесі.

Історико-генетичний метод дав змогу дослідити у динаміці процеси зародження (1992 – 1998 рр.) та розвитку (1998 – 2023 рр.) ПВК Росії, послідовно виявити особливості встановлених етапів, зафіксувати й описати найбільш знакові історичні факти і події, розкрити між ними причинно-наслідкові зв'язки та показати тенденції, а також найбільшою мірою об'єктивно відтворити реальну історію розвитку і функціонування російських ПВК.

За допомогою методу *періодизації* було встановлено хронологічно послідовні етапи розвитку російських ПВК, що мають чіткі хронологічні межі, які обумовлені визначними подіями та відрізняються один від одного особливостями. За критерій періодизації обрано зміни якісного стану ПВК і змісту покладених на них завдань.

Метод *типологізації* значно полегшив роботу з історичними джерелами які, з одного боку, тісно взаємопов'язані змістовно, а з іншого – різняться, шляхом їх класифікації за схожими ознаками (підрозділ 1.2 дисертації). Метод типологізації також дав змогу класифікувати ПВК за їх походженням, приналежністю та функціоналом.

Завдяки методу *порівняння* було порівняно різні дефініції “приватна військова компанія” з метою визначення їх подібностей і розбіжностей, а також специфіку покладених на ПВК завдань, які вони вирішували у різних регіонах, наприклад, у Сирії, країнах Африки, в Україні тощо, а також залежно від їх підпорядкованості, комплектування та озброєння.

У процесі розкриття предмета дисертаційного дослідження важлива роль відводилася методам *аналізу* (уявному розкладанню процесу створення та функціонування російських ПВК на так звані елементи – їх формування, озброєння, комплектування, використання тощо, для окремого поглибленого дослідження кожної з них) та *синтезу* (уявному поєднанню окремо досліджених під час аналізу складових у ціле, встановлення між ними внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків та, зрештою, пізнання предмета дослідження як єдиного цілого).

Методи *індукції* (перехід у процесі дослідження від уявлення про окремі факти до загального знання про події та процеси) і *дедукції* (перехід у процесі дослідження від загального знання про події та процеси до розуміння окремої події чи факту) дали змогу знайти і накопичити необхідний достовірний матеріал щодо сутності ПВК, їх ознак, ролі, завдань, функцій тощо, отримати загальні судження, пояснити процеси та явища, встановити певні тенденції, узагальнити результати дослідження і одержати нові теоретичні висновки, а також виробити конкретні рекомендації щодо їх врахування в умовах сьогодення.

У роботі використаний також метод OSINT (Open-source intelligence, розвідка з відкритих джерел) [2; 30, с. 96] – метод збору та аналізу корисної інформації, отриманої з відкритих і загальнодоступних джерел, зокрема в

Інтернеті (YouTube, Facebook, інші соціальні мережі, онлайнві публікації, громадські медіа, блоги тощо), у засобах масової інформації (журнали, радіо і телебачення, групи новин та ін.) або у загальнодоступних документах і матеріалах (звіти міжнародних організацій (ООН, НАТО тощо), пресконференції, вебсайти, публічні промови, виступи вищого військово-політичного керівництва держав та ін.). Завдяки цьому методу автор здійснював пошук джерел інформації щодо проблематики дослідження, перевіряв дані, що містилися у них, відстежував військово-політичні та соціальні тенденції (наприклад, зміни ставлення військово-політичного керівництва Росії і російського суспільства до ПВК, зокрема “Вагнер”, а також парамілітарних організацій) тощо.

Для достовірної передачі інформації у дисертації наводяться оригінальні назви російських ПВК та інших парамілітарних компаній, а також збережений сленг, що вживався їх найманцями. З цією ж метою наводяться оригінальні назви озброєння і військової техніки, прийняті у країні-виробнику. Наприклад, Ю. Бутусов, описуючи склад групи ПВК “Вагнер”, що діяла на Дебальцевському напрямку у січні 2015 р. і її втрати від українських оборонців біля опорного пункту “Сергій”, неправильно зазначає, що вона була озброєна броньованими автомобілями КамАЗ-43269 “Дозор” (БПМ-97) [302]. Відомо, що бронеавтомобіль “Дозор-Б” – це українська розробка, створена Харківським конструкторським бюро з машинобудування і виготовлялася до 2016 р. на заводі ім. В. О. Малишева, Київському бронетанковому та Львівському бронетанковому заводах. Разом з тим, бронеавтомобіль КамАЗ-43269 (БПМ-97) має назву “Выстрел” і є російською розробкою [249; 257; 261, с. 57-58; 419; 443; 471].

Отже, спираючись на загальновизнані принципи, використовуючи спеціальні історичні та загальнонаукові логічні методи наукового пізнання, дисертант забезпечив науковість і достовірність у розкритті історичних подій, досяг мети та завдання дослідження.

Об’єктом дослідження визначено *воєнні засоби зовнішньої політики Російської Федерації*. Дисертант виходив з того, що будь-яка держава чи її політичні інститути (політичні партії, громадські політичні організації/рухи та

інші політичні актори [6, с. 42; 28, с. 11-12]) реалізують свої зовнішньополітичні цілі/інтереси на міжнародній арені за її офіційно визнаними міжнародним правом кордонами, поширюють свій вплив на інші суб'єкти міжнародних відносин різноманітними засобами, зокрема політичними, дипломатичними, економічними, ідеологічними чи інформаційно-пропагандистськими, а також воєнними. До останніх прийнято відносити війни, інтервенції, анексії та контрибуції, воєнні блокади тощо (засоби прямого впливу), а також гонку озброєнь, публічні демонстрації нових видів зброї, створення військових баз, навчання, паради і маневри військ, погрозу застосування сили, зокрема зброї масового ураження, концентрацію військ у прикордонних районах, провокації на кордоні, участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій, розвідку і шпигунство, різні підривні дії тощо (засоби непрямого впливу). Практика показала, що ПВК часто залучались до участі у війнах або підготовки до них, проведення провокацій на кордонах і підривних акціях [232, с. 157-158; 42, с. 134; 106]. Таким чином, ці парамілітарні формування можуть, на нашу думку, бути одним із воєнних засобів реалізації Росією своєї зовнішньої політики.

Аналіз літератури і джерел за темою дисертації висвітлив, що для вирішення своїх національних інтересів за кордоном Росія активно спирається на позаінституційні недержавні можливості, використовуючи різнопрофільні приватні військові/охоронні компанії (ПВК/ПОК) [87, с. 36]. У низці наукових досліджень, зокрема історичних, а також міжнародних і національних нормативно-правових актах використовуються різні визначення поняття “приватна військова компанія” (ПВК), зокрема “приватні воєнні компанії” [24], “приватизовані військові фірми” [105], “військові підрядники” [94], “цивільні підрядники” [111, с. 65], “підрядники безпеки” [99], “приватні воєнізовані компанії” [82], “приватні військові підприємства” [26] та ін. Їх автори щодо кожного з них формулюють власні дефініції, що ґрунтуються здебільшого на функціоналі цих формувань [26, с. 28], зокрема: надання консультаційних, дорадчих, правоохоронних, пенітенціарних, охоронних, розвідувальних і

контррозвідальних, логістичних послуг, будівництво військової інфраструктури, евакуація населення з територій, на яких точаться воєнні конфлікти, професійна підготовка та навчання цивільного і військового персоналу, гуманітарне розмінування, виробництво зброї та військової техніки, їх технічне обслуговування і використання, участь у миротворчих операціях та забезпечення безпеки місій гуманітарних організацій, безпосередня участь у воєнних діях, виконання “специфічних” завдань (боротьба з наркоторгівлею, тероризмом, піратством тощо) та інше, в яких держава не може офіційно задіяти представників правоохоронних органів і збройних сил.

Орієнтація ПВК на світовий ринок і доступ до передових технологій дають їм можливість надавати високотехнологічні послуги, яких бракує або які практично відсутні у державних силових структурах. За допомогою ПВК держави оплачують послуги, яких вони потребують, і саме тоді, коли вони цього потребують. Деякі експерти вважають, що ПВК можуть бути потенційно корисними для ООН та інших міжнародних організацій, тому що їх перебування на територіях інших держав викликає набагато меншу політичну напругу, ніж розміщення будь-яких миротворчих національних військових контингентів. ПВК здатні швидко розгортатися і посилювати свої бойові спроможності без додаткових витрат на довгострокову підтримку бойової готовності, дозволяють збройним силам сконцентруватися на виконанні їхніх основних завдань тощо [136, с. 8; 66, с. 113-114; 111, с. 65 – 67; 157, с. 3, 5; 68, с. 231, 233; 32, с. 145].

Водночас, у більшості існуючих дефініцій недостатньо, на нашу думку, враховані такі ознаки приватної військової компанії, як її правовий статус і підпорядкованість. Це також зазначають певні зарубіжні фахівці з права, зокрема Марія Небольсіна [87, с. 36] та Ліндсі Камерон [111, с. 64-65]. Тому для коректного використання у роботі понятійного апарату виникла потреба уточнити ознаки та дефініцію приватних військових компаній як багатогранного і неоднорідного явища.

Аналіз знайдених джерел висвітлив, що в українській і зарубіжній історіографії відсутня єдина дефініція “приватна військова компанія”.

Наприклад, російські дослідники зазначають, що ПВК – це: “зареєстрована приватна високоприбуткова комерційна структура, укомплектована висококласними технічними фахівцями, яка контролюється державою та працює на користь держави...”, або “високоорганізована структура, основне завдання якої – забезпечення бойових дій... створюється та використовується на користь держави...”; “недержавні організації, надають на оплатній договірній основі військові послуги фізичним та юридичним особам, а також державам...” [85, с. 132]; “комерційні організації, створені для отримання прибутку шляхом надання на основі договорів *послуг військового та навіоловоєнного характеру*, які діють переважно за межами країни походження, співробітники яких не є державними службовцями” [76, с. 105]; “*легально працююча*, зареєстрована в установленому законом порядку юридична особа, яка сплачує податки, співробітники якої офіційно працевлаштовані, згідно з контрактом отримують зарплату, платять з неї податки та мають право на соціальні гарантії” [91, с. 56].

В українській історіографії під ПВК розуміється: “приватні підприємницькі суб’єкти, які надають консалтингові й інші спеціалізовані послуги, що пов’язані із завданнями в умовах війни або конфліктів” [68, с. 231]; “формування, які пропонують спеціалізовані *послуги, пов’язані з... участю у війнах і військових конфліктах... надають свої послуги головним чином для отримання прибутку, а не через політичні або інші причини*” [32, с. 145] тощо. Фахівці Женевського Центру демократичного контролю за збройними силами визначають ПВК як “комерційні структури, що пропонують *спеціалізовані послуги, пов’язані з участю у війнах і збройних конфліктах...*”, а американські політологи вважають, що це – “орієнтовані на прибуток організації, які надають професійні *послуги, пов’язані з веденням війни...*” [547, с. 359-360]. Міжнародне право, зокрема Документ Монтрю (2008 р.), розглядає приватні військові/охоронні компанії як самостійні суб’єкти міжнародного гуманітарного права, як “приватні суб’єкти підприємництва, які *надають військові та/або охоронні послуги, незалежно від того, як вони себе характеризують*” (п. а ст. 9) [136, с. 7-8; 91, с. 59; 84]. Але щодо ПВК помітною є їх відмінність від приватних

охоронних компаній/підприємств (ПОК/ПОП), оскільки перші приватні комерційні структури залучаються до надання своїх послуг безпосередньо під час воєнних конфліктів та з метою власного збагачення [84; 86]. У цьому контексті можна зазначити злиття бойової та охоронної функцій, адже окрім охоронних послуг ПВК також надають і військові послуги, зокрема беруть безпосередню участь у воєнних діях. Також окремі спеціалісти, які наймаються працювати у ПОК/ПОП на контрактних засадах і не беруть участі у бойових діях, на відміну від “співробітників” ПВК мають іншу мотивацію, зокрема політичну, патріотичну тощо [157, с. 2], що, на нашу думку, робить власне збагачення другорядним, або навіть виключає його.

Водночас фахівці у сфері приватного військового бізнесу зазначають, що “співробітники” цих формувань виконують також функцію, аналогічну функції традиційного найманця [91; 99]. Тому їх нерідко називають “найманцями” [157, с. 2], “найманими солдатами” [153, с. 6], “солдатами удачі”, “дикими гусями” тощо [85, с. 132]. Але ключовою відмінністю ПВК від формувань найманців є те, що перші контролюються державою та працюють в її інтересах [47, с. 21]. Отже, у контексті розкриття предмета дослідження є потреба розглянути основні ознаки та статус найманця, визначені міжнародним і національним, зокрема російським, правом.

У рамках ООН щодо регулювання найманства було прийнято понад 100 резолюцій [43, с. 469]. Розгляд положень окремих міжнародних нормативно-правових актів (далі процитуємо деякі з них), зокрема Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) показав, що поняття “найманець” інтерпретується як особа, яка:

- 1) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб боротися у збройному конфлікті;
- 2) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;
- 3) бере участь у воєнних діях, керуючись головним чином бажанням отримати особисту вигоду, і якій насправді обіцяно стороною (або за

дорученням сторони), яка перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, обіцяну або сплачувану комбатантам такого ж рангу та функцій, які входять до особового складу збройних сил цієї сторони;

4) не є ні громадянином сторони, яка перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, контролюваною стороною, яка перебуває у конфлікті;

5) не входить до особового складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті;

6) не надіслана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особа, яка входить до складу збройних сил (ст. 47) [137, с. 235; 43, с. 469; 153, с. 17-18]. Це свідчить, що відповідно до Додаткового протоколу I найманці [на відміну від ополченців, добровольців та особового складу організованих рухів опору. – Авт.] позбавлені статусу комбатанта чи військовополоненого, закріпленого також у ст. 4 III Женевської конвенції [138, с. 3].

Про це йдеться також у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців, прийнятій ООН у 1989 р. (ратифікована Постановою ВР України № 3381-XII від 14 липня 1993 р. [142]), де зазначено, що “найманці вербуються, використовуються, фінансуються і навчаються для здійснення діяльності на порушення таких принципів міжнародного права, як суверенна рівність, політична незалежність, територіальна цілісність держав і самовизначення народів... це повинно вважатися злочинами, які викликають глибоку занепокоєність всіх держав, і що будь-яка особа, яка вчинює такі злочини, підлягає або судовому переслідуванню, або видачі”. До категорії найманців Конвенція відносить не лише осіб, які безпосередньо беруть участь у збройних конфліктах, а й будь-яку особу, яка:

а) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб битися у збройному конфлікті;

b) беручи участь у воєнних діях, керується головним чином бажанням одержати особисту вигоду і якій дійсно обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває у конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи виплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил цієї сторони;

c) не є ні громадянином сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, що контролюється стороною, яка перебуває у конфлікті;

d) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті; та

e) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил.

2. Термін “найманець” означає також будь-яку особу, яка у будь-якій іншій ситуації:

a) спеціально завербована на місці або за кордоном для участі у спільних насильницьких діях, спрямованих на:

- i) повалення уряду або інший підриг конституційного порядку держави або
- ii) підриг територіальної цілісності держави;

b) беручи участь у таких діях, керуються головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка спонукається до цього обіцянкою виплати або виплатою матеріальної винагороди;

c) не є ні громадянином, ні постійним жителем держави, проти якої спрямовані такі дії;

d) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків; і

e) не входить до особового складу збройних сил держави, на території якої здійснюються такі дії (ст. 1).

Зазначимо, що Конвенція чітко визначає, що найманець, так само як будь-яка особа, яка вербує, використовує, фінансує або навчає найманців... (ст. 2), який безпосередньо бере участь у воєнних або спільних насильницьких діях, залежно від обставин, чинить злочин (ст. 3) [140; 153, с. 19 – 21].

Злочинний характер найманства як міжнародний злочин проти миру, безпеки та територіальної цілісності держав закріплений у понад 20 деклараціях і резолюціях, ухвалених від 1963 р. Африканським Союзом (до 2002 р. – Організація африканської єдності (ОАЄ) [67, с. 103-104]. Серед них вирізняється Конвенція ОАЄ щодо ліквідації найманства в Африці (1977 р.), у якій також, як і у ст. 47 Додаткового протоколу I, наводяться подібні дефініція “найманець” та ознаки цього злочинного явища [133, р. 2; 153, с. 18-19]. Отже, сучасне міжнародне гуманітарне право визначає найманців як військових злочинців, які не входять до складу регулярних та іррегулярних військових формувань, не мають імунітету комбатанта і військовополоненого [157, с. 2; 111, с. 65, 85, 91-92; 83, с. 47], і в разі, якщо найманець ПВК буде взятий у полон, його, як зазначається [85, с. 133 – 135], гіпотетично можуть розстріляти без суду та слідства.

Розглянемо правову регламентацію діяльності ПВК у Росії. Конституція Російської Федерації містить чітку заборону на “створення та діяльність громадських об'єднань, цілі чи дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного ладу та порушення цілісності Російської Федерації, підрив безпеки держави, створення збройних формувань...” (п. 5. ст. 13) [139]. Про це також неодноразово говорив російський президент В. Путін, зокрема 14 грудня 2023 р. під час пресконференції “Підсумки року з Володимиром Путіним” він заявив: “Формально юридично приватних військових компаній у Росії немає. Вони не передбачені законом, у цьому проблема” [381; 716].

Зауважимо, що Кримінальний кодекс Російської Федерації визначає найманство як вид злочину (ст. 359). У Кодексі наводяться ознаки найманця, зокрема: “особа, яка діє з метою отримання матеріальної винагороди і не є громадянином держави, яка бере участь у збройному конфлікті або воєнних діях, яка не проживає постійно на її території, а також не є особою, спрямованою на виконання офіційних обов'язків”. Також зазначається, що вербування, навчання, фінансування чи інше матеріальне забезпечення найманця, так само як його використання у збройному конфлікті чи військових діях, караються позбавленням волі на різні терміни залежно від тяжкості злочину [148; 83, с. 45].

Таким чином, на сьогодні в Росії ПВК є поза законом, а їх діяльність вважається злочинною. Це важливо для розуміння злочинних дій самої Росії, яка через них вирішує свої зовнішньополітичні інтереси на територіях інших суверенних держав, зокрема в Україні.

Отже, вищевикладене дозволило виокремити певні ознаки, які характеризують ПВК:

наявність статусу приватної недержавної комерційної організації;

напрями діяльності організації, визначені її статутом, пов'язані з наданням військових послуг, які вона надає на оплатній договірній основі;

об'єктами для надання послуг є національні та іноземні юридичні або фізичні особи;

діяльність організації спрямована головним чином на одержання прибутку;

організація, незалежно від того, який статус вона має за статутом, контролюється державою та працює на користь держави.

На основі вищевикладеного дисертант пропонує дефініцію приватної військової компанії у такій редакції: приватна військова компанія (ПВК) – це приватний національний чи іноземний юридичний суб'єкт підприємницької діяльності, який не входить до формальної структури збройних сил, служб безпеки чи правоохоронних органів, працює за контрактами з національними та міжнародними урядами і неурядовими організаціями, надає на договірній основі спеціалізовані військові послуги з метою одержання прибутку, контролюється державою та працює в її інтересах. На нашу думку, така дефініція є коректною для використання під час дослідження.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз стану наукової розробки теми дисертації засвідчив, що у зарубіжній та українській воєнно-історичній науці ця тема, незважаючи на її актуальність і значний науковий інтерес, дотепер повноцінно не була розкрита.

Автори історіографічних публікацій досліджували здебільшого процеси створення та функціонування ПВК “Вагнер”, яка є сьогодні найбільш “розпіреною” масмедіа. Водночас, поза їх увагою залишилася історія інших ПВК, від витоків до сьогодення, зокрема “Редут”, “Патріот”, а також утворених ПАТ “Газпром” і окупаційною владою Криму, які швидкими темпами почали формуватися в Росії для вирішення політичних, економічних, військових та інших завдань у країнах Близького Сходу й Африки, а також для війни в Україні після 2014 р. Окрім того, деякі дослідники відносять до приватних військових компаній різні парамілітарні організації (групи) монархічного, неонацистського, фашистського та іншого ідеологічного спрямування, а також “добровольчі” підрозділи, які беруть участь у сучасній російсько-українській війні. Це є дискусійним і потребувало уточнення. Досить широко тема представлена у ненауковій, популярній літературі, спричиняє жваві дискусії серед аматорів – користувачів спеціалізованих сайтів і форумів. Саме цим і керувався автор, визначаючи предмет, мету та завдання дослідження.

Наявна джерельна база представлена значним масивом опублікованих документів і матеріалів, які включають міжнародні та національні законодавчі і нормативно-правові акти, донесення, звітні та інформаційно-аналітичні матеріали з узагальнення досвіду ведення бойових дій, журналістські розслідування, розслідування правоохоронних органів України, фото, відео й аудіоматеріали, науково-довідникові та довідково-інформаційні матеріали, навчальні посібники, спогади учасників подій, що досліджуються у дисертації, коментарі військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів і військових експертів, матеріали допиту полонених найманців, періодичні друковані та електронні видання тощо.

Аналіз наявної джерельної бази дає підстави вважати, що вона є загалом достатньо репрезентативною для об’єктивного осмислення заявленої теми, повноцінного розкриття предмета дослідження, вирішення поставленого наукового завдання, реалізації дослідницьких завдань та досягнення визначеної мети.

Застосування у дисертації загальновизнаних принципів наукового дослідження у поєднанні із загальнонауковими логічними і спеціальними історичними методами дозволило достовірно розкрити досвід використання Росією приватних військових компаній для реалізації своєї зовнішньої політики у позначених хронологічних межах, уникнути однобічності та непослідовності при його розгляді.

За результатами дослідження у дисертації запропоновано авторську дефініцію “приватна військова компанія”, під якою пропонується розуміти приватний національний чи іноземний юридичний суб'єкт підприємницької діяльності, який не входить до формальної структури збройних сил, служб безпеки чи правоохоронних органів, працює за контрактами з національними та міжнародними урядами і неурядовими організаціями, надає на договірній основі спеціалізовані військові послуги з метою одержання прибутку, контролюється державою та працює в її інтересах. На наш погляд, таке формулювання є загалом коректним і дає уникнути суперечностей у його трактуванні.

Матеріали опубліковані: [50; 51; 53; 54].

Список використаних джерел до розділу 1

Українська історіографія

1. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, et al. Under the general editorship of M.V.Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.
2. Zosym M. Розвідка з відкритих джерел (Open-source intelligence – OSINT). *Maxym Zosym*. 20.01.2023. URL : <https://www.maxzosim.com/rozvidka-z-vidkritikh-dzherel-osint/>
3. Автушенко І., Автушенко О. Приватні військові компанії як один із інструментів ведення сучасних війн // *Військово-науковий вісник*. 2024. Випуск 41. С. 120-132.
4. Автушенко І. Роль приватних військових компаній у повномасштабній російсько-українській війні // *Військово-науковий вісник*. 2025. Випуск 44. С. 40–55.
5. Автушенко І. Приватні військові компанії у зовнішньополітичній стратегії Росії в країнах Африки та Близького Сходу // *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Випуск 11. URL : <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/219>
6. Болотіна Є.В. & Стешенко Н.Л. & Бородай А.В. Інституційний метод аналізу політичної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 41–46.
7. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 114 с.
8. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 148 с.
9. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 132 с.

10. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 124 с.

11. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (липень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 175 с.

12. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (серпень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 179 с.

13. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (вересень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 169 с.

14. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (жовтень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 206 с.

15. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (листопад 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 175 с.

16. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (грудень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 182 с.

17. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (січень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 168 с.

18. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 183 с.

19. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (березень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 179 с.

20. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 167 с.

21. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 196 с.

22. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 203 с.

23. Гай-Нижник П.П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: “МП Леся”, 2017. 332 с.

24. Горовенко В. & Тютюнник, В. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Ukrainian Military Pages*. 02.11.2015. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/private-military-companies.html>

25. Гребенюк В. Диверсійно-розвідувальна діяльність російських спецслужб: інструмент агресії кремля: огляд. вид. Київ: 7БЦ, 2023. 176 с.

26. Громовенко К. Правова природа приватних військових та охоронних підприємств. *European Political and Law Discourse*. 2015. Vol. 2. Issue 6. С. 28–37.

27. Гулима О. П. & Муравський, О. І. “Кримська весна”: військово-політичний та інформаційний аспекти окупації півострова Російською Федерацією. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. Р. 600-607. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6279/13314-1?inline=1>

28. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття “політичний інститут”. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 9–14.

29. Евакуація військ (сил) морем у воєнних конфліктах XX – першої чверті XXI сторіччя [О.С. Чірікалов та ін.]. Київ: ЦП “Компринт”, 2023. 554 с.
30. Жмур Н.В. & Землянікіна М.П. Історія становлення та сучасний стан технології пошуку інформації OSINT. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 2022. Вип. 3 (64). С. 96–101.
31. Казанський Д. & Воротинцева М. Як Україна втрачала Донбас. *Книжкове видавництво Чорна гора*, 2020. 326 с.
32. Калетнік В.В. & Костюк І.А. & Возний О.О. Приватні військові компанії як асиметричний потенціал стримування противника. *Системи озброєння і військова техніка*. 2021. № 2(66). С. 144–153.
33. Касинюк І.В. Санкції Ради Безпеки ООН за вчинення актів агресії: на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія “Право”. Вип. 37. Т. 3. С. 127–130.
34. Костров В. “Кримська весна”: невідоме про відоме. *Віче*. 2016. № 5-6. С. 60–63.
35. Кривчик Г.Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Науково-теоретичний альманах “Грані”*. 2017. Т. 20. № 12. С. 55–61.
36. Кривчик Г.Г. Порівняльний метод в історичних науках та навчанні. *Науково-теоретичний альманах “Грані”*. 2017. Том 20. № 6 (146). С. 73–80.
37. Куцька О., Харук А. Роль ПВК «Вагнер» у широкомасштабній агресії Росії проти України // *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук»*. 2025. Випуск 90. Том 1. С. 52–59.
38. Куцька О., Жильцов С. Збройний заколот ПВК «Вагнер» (червень 2023 року) // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 35 (74). № 1, 2024. С. 132–142.
39. Марцінко Н. Приватні військові компанії як інструмент економічної та політичної експансії Росії // *Військово-науковий вісник*. 2023. Випуск 40. С. 202–216.

40. Марцінко Н. Війна як бізнес: економічна модель російських приватних компаній. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук»*. 2025. Випуск 92. Том 2. С. 11–18.

41. Марцінко Н. Гібридна діяльність приватних військових компаній та її економічний вплив на Україну в умовах російсько-української війни. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. Випуск 16. URL : <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/432>

42. Мацях М. Наукова інтерпретація проблеми застосування збройної сили в сучасних міжнародних відносинах. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 134–139.

43. Медвідь Л.П. Особливості регулювання найманства: міжнародний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 468–470.

44. Мельник Л. Основні методи дослідження гібридних конфліктів (на прикладі бібліометричних даних системи SCOPUS). *Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 2 (58). С. 16–20.

45. Мішалова О. Питання об'єктивності історичного знання: роздуми з позиції аналітичної наративної філософії історії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 43, С. 117–125.

46. Мушнікова С.А. Методологія наукового пізнання: об'єктивна необхідність дослідження безпеки розвитку підприємства як економічної системи. *Економічний вісник*. 2019. № 3. С. 187–196.

47. Невзоров І.Л. & Хотенець П.В. Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)*. Харків, 2017. С. 212–214.

48. Оборонні війни: Польща 1939 – Україна 2022-2023 // *Монографія*. відп. ред. А. Харук [А.І. Харук, О.М. Куцька, І.Я. Соляр та ін.]. Львів: НАСВ. 2024. 269 с.

49. Онищук О. С. Завдання приватних військових компаній Російської Федерації, особливості їх комплектування та підготовки під час

повномасштабного вторгнення в Україну. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 25 травня 2023 р. Київ: НУОУ, 2023. Вип. 12. С. 265–271.

50. Онищук О. С. Приватна військова компанія: поняття, ознаки, завдання та функції. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 30 листопада 2023 р. Київ : НУОУ, 2024. С. 326-327.

51. Онищук О. С. Приватні військові компанії Російської Федерації як предмет наукового дискурсу. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 23 травня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. Вип. 13. С. 147–153.

52. Онищук О. С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

53. Онищук О. С. Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992–2023): історіографія. *Воєнна історія України: історична ретроспектива*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 31 жовтня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. С. 31–38.

54. Онищук О. С. Приватні військові компанії: правовий статус у Російській Федерації. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., 28 листопада 2024 р. Київ : НУОУ, 2024. С. 374.

55. Онищук О. С. Створення російських парамілітарних організацій і добровольчих формувань та їх використання у війні проти України у 2014–2016 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. 2024. № 1 (51). С. 91–106.

56. Онищук О. С. Створення та перша участь приватних військових компаній Російської Федерації у воєнних конфліктах. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. 2023. № 2 (48). С. 36–41.

57. Онищук О. С. Тактика російських приватних військових компаній у війні в Україні (2022–2023). *Проблемні питання підготовки та ведення операцій угруповань військ (сил) в сучасних умовах та шляхи їх вирішення, з урахуванням досвіду російсько-української війни* : Зб. матер. наук.-практ. семінару № 329/дск, 20 грудня 2023 р. Київ : НУОУ, 2023. С. 6–70.

58. Онищук О. С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації*. Монографія / Заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. – Київ : Державна наук. установа “Енциклопедичне вид-во”, 2024. С. 65–72.

59. Кривизюк Л. П. & Онищук О.С. Створення перших приватних військових та охоронних компаній у Російській Федерації (1998–2013). *Східноєвропейський історичний вісник* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету. 2025. № 34. С. 146–156.

60. Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье причины, прогноз развития и проблемы урегулирования / Г. Перепелица. Київ: Стилос, 2001. 147 с.

61. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодення : монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк та ін.; за заг. ред. М. В. Ковалюка]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.

62. Рік війни за свободу : Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга IV / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 267 с.

63. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023). Книга 1 / Апарат Головнокомандувача Збройних

Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 270 с.

64. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга II / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 198 с.

65. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга III / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 198 с.

66. Розвідувальна діяльність і міжнародні відносини. Нові реалії та підходи: монографія / Семенюк Ю.В., Мокляк С.П., Лисецький Ю.М.: за заг. ред. Ю.М. Лисецького. Київ: ЛАТ&К, 2021. 160 с.

67. Селезнёв А.А. Конвенция ОАЕ (АС) о ликвидации наёмничества в Африке. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 35. Ч. II. Т. 3. С.103-106.

68. Семенюк Ю.В. Застосування приватних військових компаній для забезпечення національних інтересів і безпеки держави. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 2. С.230-234.

69. Сирінська О. А. ІДІЛ як гібридна мережна організація: історія, ідеологія й інформаційна стратегія. *Сходознавство*. 2015. № 70. С. 114–133.

70. Слободян Н. В. Енергетичний фактор як інструмент “жорсткої” та “м’якої сили” у взаємодії США та Росії в зоні Перської затоки. *Сходознавство*. 2013. № 64. С. 117–126.

71. Хамрай О. О. Близький та Середній Схід: вектори стратегічного партнерства. *Сходознавство*. 2012. № 60. С.203-230.

72. Харук А. Російсько-українська війна: бої за Харків і Харківщину (2022) // *Монографія*. Київ – Львів: Видавництво РАЦЮ, 2025. – 144 с.

73. Харук А.І., Зелений В.І. Офіційні українські видання про російсько-українську війну та їх використання в історичних дослідженнях // *Військово-науковий вісник*. 2023. Випуск 40. С. 202–216.

74. Чірікалов О.С. Підготовка та застосування військ (сил) під час евакуації морем протиборчих сторін у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя. *Воєнно-історичний вісник*. – 2023. – № 1(47). – С. 99–113.

75. Чірікалов О.С., Печенюк І.С. Проросійські та російські парамілітарні формування у розв’язанні збройної агресії російської федерації проти України у 2014–2015 роках. *Воєнно-історичний вісник*. – 2025. – № 1(55). – С. 100–109.

Зарубіжна історіографія

Російська та білоруська історіографія

76. Апухтин Ю.С. Частные военные компании: новая цель политической криминологии. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2009. № 2 (17). С. 104–107.

77. Баранец В. Спецоперация Крым-2014. Документально-исторический роман. Москва. *Издательский дом “Комсомольская правда”*, 2019. 460 с.

78. Безрученко В. И. Война в Боснии и Герцеговине 1992–1995 гг. Политическая, военная и дипломатическая история. СПб.: *Нестор-История*, 2024. 928 с.

79. Болтунов М. “Вымпел” – диверсанты России. Москва: Яуза; Эксмо, 2003. 448 с.

80. Бьорн Высокий. Солдаты удачи. Гл. 54. Российские ЧВК, первые шаги. *PROZA.ru*. 14.02.2017. URL: <https://proza.ru/2017/02/14/2214>

81. Ворохов А.Д. & Исаев Д.Д. & Столяров А.Д. Социально-психологические факторы гомосексуального поведения у заключённых. *Социологические исследования*. 1990. № 6. С. 93–97.

82. Гаврилов В.В. К вопросу о правовом статусе сотрудников частных военизированных компаний в современном международном гуманитарном праве. *Евразийский юридический журнал*. 2008. № 3. С. 54–59.

83. Кокамбо Ю.Д. & Скоробогатова О.В. & Кузнецова К.Е. Наемничество и частные военные компании в контексте современного международного и российского права. *Вестник АмГУ*. 2019. Вип. 86. С. 44-47.

84. Кузнецов А.А. Правовой статус частных военных компаний в условиях современных прокси-конфликтов. *Вопросы российской юстиции*. 2020. Вып. 26. С. 451-459.

85. Курылев К.П. & Мартыненко Е.В. & Пархитко Н.П. & Станис Д.В. Феномен частных военных компаний в военно-силовой политике государств в XXI в. *Вестник международных организаций*. Т. 12. № 4 (2017). С. 130-149.

86. Меркушин В.В. О некоторых проблемах международно-правового статуса частных военных и охранных компаний (ЧВОК) и обоснование их отнесения к квазисубъектам транснациональной организованной преступности. *Международное гуманитарное право глазами белорусской общественности*: материалы междунар. науч. форума, Минск, 30 окт. 2020 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Е. Ф. Довгань (гл. ред.) [и др.]. Минск: БГУ, 2020. С. 36-50.

87. Небольсина М. А. Регулирование деятельности частных военных и охранных компаний: сравнительный анализ политики международных организаций и мировых держав: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / МГИМО (У) / Мария Александровна Небольсина. Москва, 2016. – 248 с.

88. Поликарпов М. Русская сотня. Наши в Сербии. Москва: ЭКСМО, 2000. URL : <http://militera.lib.ru/memo/russian/polikarpov/index.html>

89. Поликарпов М. Русские волки. Москва: ЭКСМО, 2008. 102 с. URL : <https://rulib.org/34812-kniga-russkie-volki.html>

90. Прокопович Г.А. Клептократия как высшая форма коррупции. *Правовое государство: теория и практика*. 2013. №3 (33). С. 31-34. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kleptokratiya-kak-vyshshaya-forma-korrupsii/viewer>

91. Сайфуллин Э.К. Частные военные и охранные компании и международное право. *Пути к миру и безопасности*. 2018. №2 (55). С. 51-63.

92. Соколов Д. Историография “Крымской весны”: интерпретации, проблемы и перспективы. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2018. №1(12). С. 158-170.

93. Ставер А. “Е.Н.О.Т.”. ЧВК, которая на самом деле РОО. *Военное обозрение*. 24.12.2019. URL : <https://topwar.ru>

94. Уваров Н.М. Частный бизнес на службе военных ведомств. По опыту основных зарубежных стран. Москва: Эдиториал УРСС (URSS), 2009. 48 с.

Західноєвропейська та американська історіографія.

95. Adam Vlad. Romanian involvement in the Transnistrian War. *Leiden University*, 2017. P. 1-31.

96. Andriukaitis Lukas & Sheldon Michael. A Deeper Look into Vegacy Strategic Services, Ltd. *Medium*. May 29, 2019. URL : <https://medium.com/dfirlab/a-deeper-look-into-vegacy-strategic-services-ltd-8985ba3eac52>

97. Arbuniés Pablo. Russia’s sharp power in Africa: the case of Madagascar, Central Africa Republic, Sudan and South Africa. *Universidad de Navarra*. 2023. URL : <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/russia-s-sharp-power-in-africa-the-case-of-madagascar-central-africa-republic-sudan-and-south-africa>

98. Bertina Alec. Vega Strategic Services: PMC Vega. *Grey Dynamics*. 02.07.2023. URL : <https://greydynamics.com/vega-strategic-services-pmc-vega/>

99. Coleman James. Constraining modern mercenarism. *Hastings Law Journal*. Vol. 55 (1-2004). P. 1493-1538.

100. Gurbanov Yunis. Unraveling the Wagner Group and Yevgeny Prigozhin: The Enigma of Prigozhin's 'March of Justice. *European Scienitifc Journal*. Vol. 21 (2023): ESI Preprints. P.303-323. URL : <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/17191>

101. Mănăilescu Iulian-Constantin. Russian terrorism a real danger to European security. *Strategic Impact*. 2022. №3-4. Vol. 84. P. 54-67.

102. Riefer Felix. Analyse: Russische PMCs im Nahen Osten und Afrika. *BPB: Bundeszentrale für politische Bildung*. 08.02.2021. URL :

<https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-397/327199/analyse-russische-pmcs-im-nahen-osten-und-afrika/>

103. Rondeaux Candace. Inquiry into the Murder of Hamdi Bouta and Wagner Group Operations at the Al-Shaer Gas Plant, Homs, Syria 2017. *New America*. June 05, 2020. 103 p. URL : https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/Inquiry_into_the_Murder_of_Hamdi_Bouta_and_Wagner_Group_Operations_at_the_Al-S_wMrYSbv.pdf

104. Shirley Michael. Shadow of the Sun: Tracing Wagner During the First Year of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. ResearchGate, 2023. 47 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/375693034_Shadow_of_the_Sun_Tracing_Wagner_During_the_First_Year_of_Russia's_Full-Scale_Invasion_of_Ukraine

105. Singer P.W. Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry and Its Ramifications for International Security. *International Security*. Vol. 26, № 3 (Winter, 2001–2002). P. 186-220.

106. Sliwa Zdzislaw. Russian Affiliated Private Military Companies in the Syrian Civil War. *Baltic Defence College Dean*, 2021. P.99-124. URL : <https://digiriiul.sisekaitse.ee/handle/123456789/3114>

107. Tom C.W. Lin. Financial Weapons of War. Temple University Legal Studies Research Paper No. 2016-25. *Minnesota Law Review*. Vol. 100 (Apr. 16, 2016). URL : [file:///C:/Users/1/Downloads/SSRN-id2765010%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/SSRN-id2765010%20(1).pdf)

108. Turner Grant W. & Sukhankin, Sergey. A Mercenary Succession: How Prigozhin's Rise Mirrors Putin's Path to Power. *SSRN*. 29.07.2023. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4523105

109. Wouters P. Strategic priorities for the Russian PMC WAGNER: geopolitics, propaganda and mercenary business. *ResearchGate*. 11.04.2023. URL : https://www.researchgate.net/publication/370004484_Strategic_priorities_for_the_Russian_PMC_WAGNER_geopolitics_propaganda_and_mercenary_business

110. Ашур Омар. Як воює ІДІЛ. Військові тактики в Іраку, Сирії, Лівії та Єгипті / пер. з англ. Ірина Ємельянова. Бостон: *Academic Studies Pres*, 2023. 284 с.

111. Камерон Линдси. Частные военные компании: их статус по международному гуманитарному праву и воздействие МГП на регулирование их деятельности. *Международный журнал Красного Креста*. Т. 88. № 863 (Сентябрь). 2006. С. 63-95.

Архівні й опубліковані документи та матеріали

Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДА МО України).

Ф. 516.

Оп. 4П(с)-14.

Спр. 105. 155 арк.

112. Аналіз досвіду підготовки та застосування військ (сил) в АТО на території Донецької та Луганської областей за грудень 2014 року. м. Краматорськ. 2014. 1–153 арк.

113. Додаток 16. Досвід використання БПЛА в ході АТО. Арк. 146–148 об.

Оп. 1П-14.

Спр. 43. 278 арк.

114. Підсумкове бойове донесення оперативної групи Генерального штабу Збройних Сил України від 10.05.2014 року № 3ог. Арк. 7–9.

115. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 03.06.2014 р. № 04. Арк. 10–16.

116. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 08.06.2014 р. № 09. Арк. 45–50.

117. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 10.06.2014 р. № 10. Арк. 58–63.

118. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 11.06.2014 р. № 12. Арк. 65–69.

119. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 15.06.2014 р. № 16. Арк. 98–103.

120. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 26.06.2014 р. № 27. Арк. 181–187.

Спр. 44. 249 арк.

121. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 18.07.2014 р. № 47. Арк. 83–88.

Спр. 55. 249 арк.

122. Донесення штабу АТО від 11.06.2014 р. № 2. Арк. 1–6.

Спр. 56. 248 арк.

123. Донесення штабу АТО від 09.08.2014 р. № 43. Арк. 63–65.

Оп. А4П(с)-14.

Спр. 91. 127 арк.

124. Аналіз бойових дій у період з 1 грудня по 6 грудня 2014 року. Арк. 4–12.

Оп. 4П(с)-15.

Спр. 25. 248 арк.

125. Підсумкове бойове донесення керівника сектору “С” антитерористичної операції на території Донецької і Луганської областей від 08.05.2015 № 88. Арк. 207–217.

Оп. А4П(с)-15.

Спр. 226. 249 арк.

126. План ведення бойових дій артилерією 128 огпбр від 04.06.2015 р. Арк. 18–38.

Спр. 271. 106 арк.

127. Донесення по досвіду боїв (етапів бою, бойових дій, бойових зіткнень, обстрілів тощо) впродовж тижня штабу АТО на території Донецької і Луганської областей від 18.09.2015 р. № 3655. Арк. 51–72.

128. “Для военных преступников нет чистилища. Они отправляются прямо в ад”. Прямо во время экстренного заседания Совбеза ООН по Украине Путин объявил войну. Вот что там говорили – почитайте этот исторический документ. Стенограмма экстренного заседания Совета

Безопасности ООН по ситуации в Украине. *Meduza*. 24.02.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/02/24/dlya-voennyh-prestupnikov-net-chistilischa-oni-otpravlyayutsya-pryamikom-v-ad>

129. Вечірнє зведення 13 липня 2022 року. Офіційна інформація Луганської обласної військової адміністрації. *Telegram*. 13.07.2022. URL : <https://t.me/luhanskaVTSA/4283>.

130. Грамота ГУ МВД России по Московской области, которой была награждена общественная организация “ЕНОТ корп” за активную жизненную позицию, большой личный вклад в обеспечение национальной безопасности Отечества, развитие лучших традиций ветеранского движения России и в связи с празднованием 71-й годовщины победы в Великой Отечественной войне. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4198747>

131. Обращение президента Российской Федерации от 24 февраля 2022 года. Расшифровка речи с сокращениями. 24.02.2022. URL : <https://paperpaper.ru/putin-obyavil-o-nachale-voennoj-operac/>

132. Справка от 14.10.2014 года. (Исх. №52), выдана комендантом Военной комендатуры Министерства обороны Луганской Народной Республики Теленкевич Роману Николаевичу в подтверждение того, что с 01.06.2014 он принимает участие в боевых действиях против вооруженных сил украинских агрессоров на территории Луганской Народной Республики. URL : [https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-](https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek)

[UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek](https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek)

Законодавчі та нормативно-правові акти

133. Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa, Organization of African Unity, Libreville, 3 July 1977, CM/817 (XXXIX), Annex II, Rev. 3. Organisation of African Unity. 7 p. URL : https://au.int/sites/default/files/treaties/37287-treaty-0009_-_oau_convention_for_the_elimination_of_mercenarism_in_africa_e.pdf

134. Regulations Council Regulation (EU) 2022/2474 of 16 December 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine. *Official Journal of the European Union*. Брюссель. Vol. 65. 16.12.2022. P. L 322 I/688.

135. Додаток 2 до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 лютого 2023 року “Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”, введеного в дію Указом Президента України від 26 лютого 2023 року № 116/2023. 86 с. URL : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/17/65/96ee674d0b97e6693d59703f71ed1a80_1677442618.pdf

136. Документ Монтрё о соответствующих международно-правовых обязательствах и передовых практических методах государств, касающихся функционирования частных военных и охранных компаний в период вооруженного конфликта. 17 сентября 2008 г. Приложение к письму Постоянного представителя Швейцарии при Организации Объединенных Наций от 2 октября 2008 года на имя Генерального секретаря. 34 с. URL : <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/ihl-montreau.htm>

137. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года. С.207-283. URL : https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf

138. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года об обращении с военнопленными (III Женевская конвенция). Международный комитет Красного Креста (МККК). 59 с. URL : <https://www.refworld.org/ru/legal/multilateraltreaty/icrc/1949/ru/35606>

139. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 г. Москва, 2020. 76 листов. URL : <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=2875&dst=100017#oXHlkAUgtwyDdhi11>

140. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text

141. О мобилизационной подготовке и мобилизации в Российской Федерации. Федеральный закон от 26.02.1997 г. № 31-ФЗ (ред. от 04.08.2023). 23 арк. URL : https://sutd.ru/upload/vnsk-ucht/FZ_31_26.02.1997.pdf

142. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року. Постанова Верховної Ради України 14 липня 1993 року №3381-XII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3381-12#Text>

143. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 квітня 2023 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”. Указ Президента України від 22 квітня 2023 року №235/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2352023-46561>

144. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 лютого 2023 року “Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”. Указ Президента України від 26 лютого 2023 р. №116/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1162023-45965>

145. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 4 февраля 2023 года № 240-р. URL : <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202302060031>

146. Резолюция 986 (1995) 14 April 1995), принятая Советом Безопасности на его 3519-м заседании, 14 апреля 1995 года (S/RES/986 (1995). ООН. Совет Безопасности. 5 с. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/109/90/PDF/N9510990.pdf?OpenElement>

147. Резолюція 661 (1990) від 6 серпня 1990 р. ООН. Рада Безпеки. 2 с.
URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/85/PDF/NR057585.pdf?OpenElement>

148. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 06.04.2024). URL : https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

149. Фізичні особи, до яких застосовуються персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції). Додаток 1 до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 квітня 2023 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”, введеного в дію Указом Президента України від 22 квітня 2023 року № 235/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2352023-46561>

Аналітичні дослідження та інформаційно-аналітичні матеріали

150. Анатомія “ПВК ВАГНЕРА”: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню. Аналітичне дослідження програми Російських та білоруських студій Ради зовнішньої політики “Українська призма” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” / Я. Чорногор, П. Радь, А. Черниш. *Рада зовнішньої політики “Українська призма”*, квітень 2023. 22 с.

151. Булін О. Історія спроб та поразок врегулювання лівійського конфлікту. *Аналітичний центр ADASTRA*. 01.06.2023. URL : <https://adastra.org.ua/blog/istoriya-sprob-ta-porazok-vregulyuvannya-livijjskogo-konfliktu>

152. В ЦАР на золотом руднике убили китайских рабочих. При чем тут ЧВК “Вагнер”? *Белорусский расследовательский центр*. 20.03.2023. URL : <https://investigatebel.org/ru/news/v-car-na-zolotom-rudnike-ubili-kitajskih-rabochih-pri-chem-tut-chvk-vagner>

153. Вплив діяльності найманців на здійснення права народів на самовизначення. Виклад фактів №28. *ГО “Харківська правозахисна група”*. Харків, 2020. 44 с.

154. Гуськов И. & Киряцев А. ЧВК “Славянский корпус”: история провала ФСБ РФ и западных спецслужб. *Український центр аналітики і безпеки*. 27.11.2020. URL : <https://uacas.org/?article=149&>

155. Досвід ведення бойових дій військовими формуваннями Російської Федерації в операційній зоні оперативно-тактичного угруповання “Соледар” (1 січня – 28 лютого 2023 року): *Інформаційно-аналітичні матеріали*. Дружківка : ОТУ “Соледар”, 2023. 78 с.

156. Химичук А. & Стеблівський Р. & Пашкіна А. Санкційна політика проти Росії 2014-2022 рр.: прогалини і схеми обходу. Аналітичне дослідження. *Міжнародний фонд “Відродження”*. Київ, 2022. 29 с.

157. Частные военные компании. Женевский Центр демократического контроля над вооруженными силами. *DCAF Backgrounder*. 2023. 12 с. URL : https://www.files.ethz.ch/isn/17438/bg_private-military-companies_ru.pdf

Матеріали журналістських розслідувань

Російські:

158. Антонова Е. & Рейтер С. “Работа парализована” Пригожин годами создавал свою медиаимперию – но теперь его сайты блокируют, а офисы обыскивают. “Медуза” попыталась узнать, что ждет эту машину пропаганды. *Медуза*. 28.06.2023. URL : <https://meduza.io/feature/2023/06/28/rabota-paralizovana>

159. В Сирии появилась новая ЧВК родом из Украины. *Conflict Intelligence Team*. 28.03.2019. URL : <https://citeam.org/pmc-vega/>

160. Від Беднова до Захарченка. Повний список найвідоміших убитих і померлих ватажків бойовиків Донбасу. *Гордон*. 31.08.2018. URL : <https://gordonua.com/ukr/publications/givi-ta-inshi-povnij-spisok-najvidomishih-ubitih-i-pomerlih-vatazhkiv-bojovikiv-donbasu-164346.html>

161. Генерал Распил. Как Суровикин зарабатывает на войне. *Навальный*. 10.11.2022. URL : <https://navalny.com/p/6629/>

162. Жолобова М. Глава Крыма создал собственную ЧВК. Она связана с Евгением Пригожиным. *Важные истории*. 23.03.2023. URL : <https://storage.googleapis.com/istories/stories/2023/03/23/glava-krima-sozdal-sobstvennuyu-chvk-ona-svyazana-s-yevgeniem-prigozhinim/index.html>

163. Закиянов Д. Всеохватная ЧВК: как “группа Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Mind*. 12.03.2021. URL : <https://mind.ua/ru/publications/20223264-vseohvatnaya-chvk-kak-gruppa-vagnera-rasshiryayet-prisutstvie-v-afrike>

164. Звезда С. “Резерв ДНР”: На Украину из Петербурга уехало воевать не менее 30 человек. *Фонтанка.ру*. 10.07.2014. URL : <https://www.fontanka.ru/2014/07/09/122/>

165. Ившина О. & Просвирина О. “Аморально, но эффективно”: как и какой ценой ЧВК “Вагнер” захватывала Бахмут. *Би-би-си*. 10.06.2024. URL : <https://www.bbc.com/russian/articles/cv22vjwj10eo>

166. Коротков Д. “Славянский корпус” возвращается в Сирию. *Фонтанка.ру*. URL : 16.10.2015. URL : <https://www.fontanka.ru/2015/10/16/118/>

167. Коротков Д. Без “Щита”. *Новая газета*. № 82. 29.07.2019. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2019/07/28/81406-bez-schita>

168. Коротков Д. Головорезы 2.0 (18+). *Новая газета*. №44. 24.04.2020. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/21/85017-golovorezy-2-0>

169. Коротков Д. Казаки, эльф и Аркадий Ротенберг. Как устроена ЧВК “Конвой” и кто ее финансирует. *Досье*. 14.08.2023. URL : <https://dossier.center/konvoy/>

170. Коротков Д. Они сражались за Пальмиру. *Фонтанка.ру*. 29.03.2016. URL : <https://www.fontanka.ru/2016/03/28/171/>

171. Коротков Д. Последний бой “Славянского корпуса”. *Фонтанка.ру*. 14.11.2013. URL : <https://www.fontanka.ru/2013/11/14/060/>

172. Коротков Д. Русские националисты на сирийском контракте. *Фонтанка.ру*. 19.10.2017. URL : <https://www.fontanka.ru/2017/10/19/101/>

173. Коротков Д. Список Вагнера. *Фонтанка.ру*. 21.08.2017. URL : <https://www.fontanka.ru/2017/08/18/075/>

174. Коротков Д. “Хайль Петрович”. История Дмитрия Уткина – человека, который подарил группе “Вагнера” название. *Центр “Досье”*. 10.04.2023. URL : <https://dossier.center/utkin/>

175. Мирский А. Мы хотим убивать. “Медуза” рассказывает, как (и зачем) неонацисты из России отправились “денацифицировать” Украину. *Meduza*. 08.07.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/07/08/my-hotim-ubivat>

176. Мятаж Пригожина стал шоком для Кремля – и всей страны. Что важно помнить о марше на Москву год спустя? Восстанавливаем хронику событий и оцениваем наследие ЧВК Вагнера. *Meduza*. 24.06.2024. URL : <https://meduza.io/feature/2024/06/24/myatezh-prigozhina-stal-shokom-dlya-kremlya-i-vsey-strany-cto-vazhno-pomnit-o-marshe-na-moskvu-god-spustya>

177. Он повар Путина. Он тролль Путина. Он миллиардер. Расследование “Фонда борьбы с коррупцией” о деятельности Евгения Пригожина. *Навальный*. 04.10.2016. URL: <https://navalny.com/p/5086/>

178. Перемитин Г. & Русяева П. Командир ЧВК Вагнера возглавил ресторанный бизнес Пригожина. *РБК+*. 15.11.2017. URL : <https://www.rbc.ru/business/15/11/2017/5a0b4d649a79478bfda493fc>

179. Полухина Ю. “Еноты” в клетке. Как участники событий в Крыму и на Донбассе потеряли кураторов, деньги и свободу. *Новая газета*. 22.02.2019. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/22/79661-enoty-v-kletke>

180. Постникова Е. & Химшиашвили П. Африканский анклав ПВК. Какие перспективы у зарубежных миссий группы “Вагнер”. *РБК*. №087 (3757) (2806). 28.06.2023. URL : <https://www.rbc.ru/newspaper/2023/06/28/6499554f9a7947b9346fa32d>

181. Семья губернатора Мишарина занимается распилом! *Leonwolf*. 07.02.2011. URL : <https://leonwolf.livejournal.com/231918.html>

182. Сергеев Н. В ЧВК не обошлось без ГРУ. Раскрыта структура “Е.Н.О.Т. корп.”. *Коммерсантъ*. 19.12.2019. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4198747>

183. Тумакова И. 32 секунды. Самолет падал со скоростью 560 километров в час. Что произошло с бизнес-джетом Пригожина? Версии рассматривает авиаинженер Марк Солонин. *Новая газета*. 24.08.2023. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2023/08/24/32-sekundy>

184. Фельгенгауэр П. Разгром. *Новая газета*. Вып. 19 от 21.02.2018. URL : <https://novayagazeta.ru/issues/2653>

185. Фохт Е. & Барабанов И. “Поток” под Бахмутом. Что известно о ЧВК, связанных с “Газпромом”. *Русская служба Би-би-си*. 16.05.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-65602020>

186. Шевчук В. Что случилось в Сирии (о массовой гибели российских военных + расшифровка переговоров). *Реальный мир*. 11.02.2018. URL : <http://ru-mir.net/2018/02/11/chto-sluchilos-v-sirii-vsya-informatsiya-o-massovoy-gibeli-rossiyskih-voennyih-rasshifrovka-peregovorov/>

187. Яппарова Л. В Сирии начала воевать новая российская ЧВК. *Дождь*. 05.06.2018. URL : https://tvrain.tv/news/patriot-467148/?utm_source=chromeweb&utm_medium=push&utm_campaign=news&utm_term=467148

188. Яппарова Л. & Перцев А. & Славин О. Грубо говоря, мы начали войну. Как отправка ЧВК Вагнера на фронт помогла Пригожину наладить отношения с Путиным – и что такое “собянинский полк”. Расследование “Медузы” о наемниках на войне в Украине. *Meduza*. 13.07.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/07/13/grubo-govorya-my-nachali-voynu>

189. Яппарова Л. Как выяснила “Медуза”, вербовщики собирают в России группы наемников для “командировки в Донбасс”. Что они там будут делать – неизвестно. *Meduza*. 22.12.2021. URL : <https://meduza.io/feature/2021/12/22/kak-vyyasnila-meduza-verbovschiki->

sobirayut-v-rossii-gruppy-naemnikov-dlya-komandirovki-v-donbass-chto-oni-tam-budut-delat-neizvestno

Західноєвропейські та американські:

190. Architectes de terreur. Comment le Groupe Wagner renforce son emprise sur l'État en République Centrafricaine. *The Sentry*. Juin 2023. 80 p. URL : <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2023/06/Architectes-terreur-TheSentry.pdf>

191. Architects of Terror. The Wagner Group's Blueprint for State Capture in the Central African Republic. *The Sentry*. June 2023. 74 p. URL : <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2023/06/ArchitectsTerror-TheSentry-June2023.pdf>

192. Pavlov Dnis. l'homme de Bangui. Une enquête en collaboration avec Radio Free Europe/Radio Liberty. *All eyes on Wagner. Monitoring Wagner's activities across the globe*. 07.12.2023. URL : <https://alleyesonwagner.org/2023/12/07/denis-pavlov-lhomme-de-bangui/>

193. Riefer Felix. Analyse: Russische PMCs im Nahen Osten und Afrika. *BPB: Bundeszentrale für politische Bildung*. 08.02.2021. URL : <https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-397/327199/analyse-russische-pmcs-im-nahen-osten-und-afrika/>

194. Roth Andrew. A right-wing militia trains Russians to fight the next war – with or without Putin. *The Washington Post*. Jan. 2, 2017. URL : https://www.washingtonpost.com/world/europe/a-right-wing-militia-trains-russians-to-fight-the-next-war--with-or-without-putin/2017/01/02/f06b5ce8-b71e-11e6-939c-91749443c5e5_story.html

195. Russia is plundering gold in Sudan to boost Putin's war effort in Ukraine / CNN Exclusive by Nima Elbagir, Barbara Arvanitidis, Tamara Qiblawi, Gianluca Mezzofiore, Mohammed Abo Al Gheit and Darya Tarasova Video by Alex Platt and Mark Baron Graphics by Sarah-Grace Mankarious, Marco Chacón, Natalie Croker and Henrik Pettersson. *CNN*. 29.07.2022. URL : <https://edition.cnn.com/2022/07/29/africa/sudan-russia-gold-investigation-cmd-intl/index.html>

196. Schwirtz Michael. Top Secret Russian Unit Seeks to Destabilize Europe, Security Officials Say. *The New York Times*. 08.10.2019. URL : <https://web.archive.org/web/20191008221706/https://www.nytimes.com/2019/10/08/world/europe/unit-29155-russia-gru.html>

197. Sheldon Michael. Meet the Irregular Troops Backing up Russia's Army in the Kharkiv Region. *Bellingcat*. 17.06.2022. URL : <https://www.bellingcat.com/news/2022/06/17/meet-the-irregular-troops-backing-up-russias-army-in-the-donbas/>

198. Wagner Group Operations in Africa. Civilian Targeting Trends in the Central African Republic and Mali. *ACLEDD*. 30.08.2022. URL : <https://acleddata.com/2022/08/30/wagner-group-operations-in-africa-civilian-targeting-trends-in-the-central-african-republic-and-mali/#s4>

199. Албул С. Російське ГРУ створило фантомну “ПВК” для уникнення санкцій та вербування тисяч росіян на війну, – розслідування. *LB.ua*. 01.12.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/12/01/586979_rosiyske_gru_stvorilo_fantomnu.html

200. Барабанов И. & Рейтер С. & Сошников А. & Захаров А. & Горяшко С. Золото Пригожина. Чем занимались россияне в ЦАР, когда погибли журналисты. *BBC*. 31.01.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-47005604>

201. Джаурия К. Что забыла в Центральной Африке Lobaye Invest. *Компропат*. 11.10.2018. URL : https://kompromat1.press/articles/99563-chto_zabyla_v_tcentralnoj_afrike_lobaye_invest

202. Хортон Джейк & Мваї Пітер & Атанесян Григор. Чим ПВК “Вагнер” займається в Судані. *BBC*. URL : 24.04.2023. <https://www.bbc.com/russian/features-65371266>

Українські:

203. Kozhurin D. Who Are The Neo-Nazis Fighting For Russia In Ukraine? *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 27.05.2022. URL : <https://www.rferl.org/a/russian-neo-nazis-fighting-ukraine/31871760.html>

204. Батальйон “Ливадия”, до якого входить підрозділ “Конвой” на чолі з людьми Прігожина, легалізований як загін БАРС. *Центр журналістських розслідувань*. 30.03.2023. URL : <https://investigator.org.ua/ua/news-2/253041/>

205. Демченко О. Організація російських імперців стала терористичною. Як вона воювала в Україні. *Радіо Свобода*. 07.04.2020. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30538763.html>

206. Діхтяренко А. & Холодов, П. Найманці “ПВК Вагнера” – тепер в Африці. Що вони там роблять? *Радіо Свобода*. 30.04.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29198966.html>

207. Діхтяренко А. “Імперські” терористи за версією США. Що відомо про монархістів, які вербували бойовиків на Донбас. *Радіо Свобода*. 20.04.2020. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-imperskyi-ruk/30565386.html>

208. Дорогань А. “ФСБ в рясах”. Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? *Крим. Реалії*. 27.02.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html>

209. Жить на 100 долларов: какие сейчас зарплаты в Донецке? *Донбас.Реалії*. 22.06.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/zarplaty-donetsk-iyul/31320612.html>

210. Зінченко А. Найманці “Вагнера”: непрофесійні смертники, що приречені вмирати за безцінь (відео). *Defense Express*. 05.05.2021. URL : https://defence-ua.com/army_and_war/najmantsi_vagnera_neprofesijni_smertniki_scho_prirechnei_vmirati_za_beztsin_video-3597.html

211. Пашинська А. Ті, кого там немає. Як воюють і заробляють російські ПВК. *E.espreso*. 19.02.2018. URL : https://espreso.tv/article/2018/02/19/ti_kogo_nemaye

212. Попович Д. Як відбулося знищення групи “Вагнера” в Сирії та чим це показово для сил АТО? *Слово і Діло*. 19.02.2018. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/19/pogljad/svit/yak-vidbulosya-znyshhennya-hrupy-vahnera-syriyi-ta-chym-ce-pokazovo-syl-ato>

213. Пригожин брав участь у захопленні Криму: журналісти звернули увагу на фото. *Апостроф*. 15.06.2023. URL : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-07-15/prigozhin-uchastvoval-v-zahvate-kryma-zhurnalisty-obratili-vnimanie-na-foto/300932>

214. Раєвський Д. & Спірін Є. “ПВК Вагнера” планує йти з України та концентрується на Африці, яку росія вже давно накачує найманцями та пропагандою. У росіян буде цілий континент союзників? Вони там успішні? – І так і ні. *Бабель*. 24.03.2023. URL : <https://babel.ua/texts/91958-pvk-vagnera-planuye-yti-z-ukrajini-ta-koncentruyetsya-na-africi-yaku-rosiya-vzhe-davno-nakachuye-naumancyami-ta-propagandoyu-u-rosiyan-bude-ciliy-kontinent-soyuznikiv-voni-tam-uspishni-i-tak-i-ni>

215. Рощина В. “Оркестр” вбивць. Хто воює проти України в ПВК “Вагнер”. *Українська Правда*. 21.12.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/21/7379589/>

216. Рощина В. Чому українців із російських ПВК не судять за найманство? Ексклюзивні факти про попередників “Вагнера”. *Громадське*, 13.09.2020. URL : <https://hromadske.ua/posts/chomu-ukrayinciv-iz-rosijskih-pvk-ne-sudyat-za-najmanstvo-eksklyuzini-fakti-pro-poperednikiv-vagnera>

217. Список РТГр “Карпати”: кого з бойовиків Л/ДНР рекрутували у російське ПВК “Вагнера”. ФОТО. *Inform Napalm*. 11.05.2018. URL : <https://informnapalm.org/ua/spysok-rtgr-karpaty-pvk-vagnera-foto/>

218. Стек Л. & Холодов П. & Ісайко М. Загибель найманців з групи “Вагнера” в Сирії. Як там опинився українець. *Радіо Свобода*. 18.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29046772.html>

219. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у “ПВК Вагнера”. *Радіо Свобода*. 26.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>

220. Сурначева Е. & Беловодьев Д. ГРУ створило секретну мережу найманських формувань під виглядом “ПВК “Редут”. Розслідування “Схем” та “Системи”. *Настоящее время*. 10.10.2023. URL : <https://www.currenttime.tv/a/redut-schemes-systema/32628913.html>

Матеріали експертних звітів і розслідувань міжнародних державних установ, політичних організацій і правоохоронних органів України

221. Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2536 (2020) (S-2021-569). *Security Council. United Nations*. 25.06.2021. P.184.

222. Letter dated 25 June 2021 from the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to resolution 2536 (2020) (S-2021-569) addressed to the President of the Security Council. *Security Council. United Nations*. 25.06.2021. P.1

223. Official Journal of the European Union. L 445 I. Vol. 64. 13 December 2021. 25 p.

224. RCA: des experts inquiets de l'utilisation par le gouvernement de “formateurs russes” et de contacts étroits avec les Casques bleus / Les experts: J. Aparac, L. Bobea, R. Daniel, C. Kwaja, S. MacLeod; Groupe de travail sur l'utilisation de mercenaires: A. Ramasastry, D. Pesce, S. Deva, E. Karska, G. Muigai; Groupe de travail sur la question des droits de l'homme et des sociétés transnationales et autres entreprises: Tae-Ung Baik, H. Mickevičius, L. Hazan, B. Duhaime, A. Balde; Groupe de travail sur les disparitions forcées ou involontaires: N. Melzer. *United Nations*. 31.03.2021. URL : <https://news.un.org/fr/story/2021/03/1093112>

225. Wagner Group Operations in Africa. Civilian Targeting Trends in the Central African Republic and Mali. *ACLEDA*. 30.08.2022. URL :

<https://acleddata.com/2022/08/30/wagner-group-operations-in-africa-civilian-targeting-trends-in-the-central-african-republic-and-mali/#s4>

226. В СБУ мають відеодокази участі ПВК “Вагнера” в захопленні Луганського аеропорту. *РБК-Україна*. 02.11.2017. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/sbu-raspolagayut-videodokazatelstvami-uchastiya-1509621322.html>

227. Воєнні злочинці рф. Генерал армії ДВОРНИКОВ Александр Владимирович. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. 17.06.2024. URL: <https://gur.gov.ua/content/heneralarmyy-dvornikov-aleksandr-vladymyrovych.html>

228. СБУ ідентифікувала вже 125 українців з ПВК Вагнера. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/news/2019/04/26/425598_sbu_identifitsirovala_125.html

229. СБУ назвала усіх “вагнерівців” на фото з Путіним у Кремлі. *УКРІНФОРМ*. 07.10.2017. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2320341-sbu-nazvala-usih-vagnerivciv-na-foto-z-putinim-u-kremli.html>

230. СБУ оголосила підозру керівнику російської ПВК “Вагнер”. *Українська правда*. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/23/7318341/> 23.12.2021.

231. СБУ оприлюднила списки найманців ПВК “Вагнера”. *Дзеркало Тижня*. 07.10.2017. URL : https://zn.ua/ukr/ UKRAINE/sbu-oprilyudnila-spiski-naumanciv-pvk-vagnera-256365_.html

Підручники та навчальні посібники, що видавалися у вищих навчальних закладах

232. Воронянський О.В. & Кулішенко Т.Ю. & Скубій І.В. Політологія: підручник. Харків, *ХНТУСГ імені Петра Василенка*, 2017. 180 с.

233. Данильян О.Г. Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків: *Право*, 2019. 368 с.

234. Досвід ведення бойових дій військовими формуваннями Російської Федерації в операційній зоні оперативно-тактичного угруповання “Соледар”

(січень–лютий 2023 року): навчальний посібник / [М.В. Коваль, І.І. Фурман, І.С. Печенюк; А.Д. Білюга]. Київ : НУОУ, 2023. 64 с.

235. Каламбет С.В. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. / С.В. Каламбет, С.І. Іванов, Ю.В. Півняк. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.

236. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.

237. Методологія наукових досліджень у галузі: практикум: навч. посіб. / Уклад.: Н.І. Бурау, В.С. Антонюк, Д.О. Півторак. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 58 с.

Довідково-інформаційні матеріали

238. “Газпром” став публічним акціонерним товариством. *РБК-Україна*. 21.06.2015. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/oao-gazprom-stalo-publichnyim-aktsionernym-1437470059.html>

239. 110 российских миллиардеров. Рейтинг Forbes – 2023. *Forbes Россия*. 28.11.2023. URL : <https://www.forbes.ru/milliardery/487934-110-rossijskih-milliardero-voj-rejting-forbes-2023>

240. ArgusLes LLC. *OpenSanctions*. 22.12.2023. URL : <https://www.opensanctions.org/entities/NK-KzHkRaVsPbcmUPkAMJbBpC/>

241. Moran Security Group. *Facebook*. 14.07.2023. URL : <https://www.facebook.com/MoranSecGroup/>

242. Moran Security Group. *Галерея*. 28.01.2023. URL : <https://moran-group.org/ru/gallery/6>

243. National Defence Forces. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. 17.04.2023. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Defence_Forces

244. SEWA Security Services. *Business & Human Rights. Resource Centre*. 17.06.2024. URL: <https://www.business-humanrights.org/ru/компании/sewa-security-services/>

245. Soldats d'Assad 5/ISIS Hunters. *Historicoblog* (4). 14.04.2017. URL: <https://historicoblog4.blogspot.com/2017/04/soldats-dassad-5isis-hunters.html>
246. Unité Continentale. *Воины и военная техника вики*. URL: https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Unité_Continentale
247. Адміністративний поділ Сирії. Дайр-ез-Заур (мухафаза). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_\(мухафаза\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_(мухафаза)) (дата звернення: 17.06.2024).
248. Башар Хафез аль-Асад. Президент Сирії. *Liga.net*. 17.06.2023. URL: https://file.liga.net/persons/bashar-khafez-al_asad
249. Бронеавтомобиль КамАЗ-43269 “Выстрел” (БПМ-97). *Армия и Солдаты*. URL: <https://armedman.ru/avtobronetehnika/1991-2015-avtobronetehnika/broneavtomobil-kamaz-43269-vyistrel-bpm-97.html>
250. Від C2 до C4ISR: що ховається за цими аббревіатурами. *Defense Express*. 31.05.2020. URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/vid_s2_do_s4isr_scho_hovajetsja_za_tsimi_abreviaturami-872.html
251. Владимир Николаевич Морозов. E.N.O.T.corp. *Facebook*. 16.02.2015. URL: <https://www.facebook.com/groups/e.n.o.t.corp/posts/629697987130455/>
252. Воробйов Станіслав Анатолійович. Головна база даних санкцій, застосованих після нападу Росії на Україну. *Війна і Санкції*. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-person/25069/>
253. Газпром. Публичная информация. *LB.ua*. 2024. URL: https://lb.ua/file/company/3622_gazprom_.html
254. Гарієв Денис Валліулович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”*. 13.09.2014. URL: <https://myrotvorets.center/criminal/gariev-denis-valliulovich/>
255. Гіркін Ігор Всеволодович. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. 2024. https://uk.wikipedia.org/wiki/Гіркін_Ігор_Всеволодович

256. Головка В.В. & Кравченко О.О. Бородай Олександр Юрійович. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: “Наукова думка”, 2021. С.70. 773 с.

257. Дозор-Б. Завод ім. В. О. Малишева. URL : <https://web.archive.org/web/20121102085405/http://www.malyshevplant.com/content/dozor-b>

258. ДШРГ “Русич”. *Sota_Vision*. 07.12.2022. URL : https://x.com/Sota_Vision/status/1600483218364551169

259. ДШРГ “Русич”. *Воины и военная техника вики*. 28.01.2023. URL : https://warriors.fandom.com/ru/wiki/ДШРГ_“Русич”

260. Збірник інформаційно-довідкових матеріалів для командирів військових частин (підрозділів). *Командування морської піхоти ВМС ЗС України*. Грудень 2022. 74 с.

261. Зброя російсько-української війни 2022– 2023 років: Довідник-каталог основних зразків озброєння та військової техніки які застосовувалися протиборчими сторонами під час відсічі широкомасштабного вторгнення рф в Україну (24.02.2022 – 30.06.2023) / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 243 с.

262. Йован Шевич (отряд). *Воины и военная техника вики*. URL : [https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_\(отряд\)](https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_(отряд))

263. Каталог рф ПВК: 37 приватних військових компаній російської федерації. *Molfar*. URL : <https://molfar.com/blog/catalog-of-russian-pmc>

264. Коробейников Д. Какие ЧВК есть в России и в мире: полный список. *ФедералПресс*. 15.11.2022. URL : <https://fedpress.ru/article/3140747>

265. Корпус вартових ісламської революції – Сили “Кудс” (КВІР-СК). *Офіційний вебсайт уряду Сполучених Штатів*. 17.06.2024. URL: <https://rewardsforjustice.net/uk/rewards/корпус-вартових-ісламської-революції-2/>

266. Криніцин Олег Анатолійович. Головна база даних санкцій, застосованих після нападу росії на Україну. Національне агентство з питань запобігання корупції. *Війна і санкції*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-person/20986/>

267. Крупка О.В. Оброк. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл – О. С. 513. 728 с.*

268. Кто из иностранцев воюет против украинской армии на Донбассе (инфографика). *Новости Донбасса*. URL : <https://novosti.dn.ua/ru/article/5646-kto-uz-ynostrancev-voyuuet-protyv-ukraynskoj-armyy-na-donbasse-ynfografyka>

269. Мангушев Ігор Леонідович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”*. 05.11.2014. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/mangushev-igor-leonidovich/>

270. Миссия ООН в Центральноафриканской Республике МИНУСКА. Фото: ООН/МИНУСКА – Эрве Серефио. URL : <https://www.flickr.com/photos/unminusca/29094222527/in/album-72157699837266404/>

271. Морозов Володимир Миколайович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”*. 20.06.2019. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/morozov-vladimir-nikolaevich-3/>

272. Мятаж ЧВК “Вагнер”. *Вікіпедія*. 09.06.2024. URL : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3a/June_2023_PMC_Wagner_Mutiny.svg/langru-300px-June_2023_PMC_Wagner_Mutiny.svg.png

273. О компании РСБ-Групп. *РСБ-Групп*. URL : <https://rsb-group.ru/about>

274. Общество с ограниченной ответственностью “РСБ-Групп”. Главная база данных о санкциях, которые были наложены после нападения

России на Украину. *Война и санкции.* URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-company/1694/>

275. Общество с ограниченной ответственностью “Частная военная компания” “Глобал”. *SPARK-Interfax.* URL : <https://spark-interfax.ru/kaliningradskaya-oblast-bagrationski-raion/ooo-chvk-global-inn-3920008493-ogrn-1083914001600-366213d22c2d47bcb1b02bc300fe2197>

276. Пальмира (Сирия). *Академик.* URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/117035>

277. Пальміра – світова спадщина ЮНЕСКО, яку знищує угруповання “Ісламська держава”. *Радіо Свобода.* 08.10.2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/syria-palmyra/27293132.html>

278. ПАО “НК «Роснефть»”. URL: <https://www.rosneft.ru/>

279. Полунин С. Что это за компания Moran Security Group, как попасть в ЧВК и условия. *MilitaryArms.ru.* 2018. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/moran-security-group/>

280. Услуги OSINT-разведки від Molfar. *Molfar.* URL : <https://molfar.com/services>

281. Санкт-Петербургское городское казачье общество “Конвой”. *Rusprofile.* 2024. URL : <https://www.rusprofile.ru/id/985298>

282. Серед осіб, які вже під санкціями: Дерипаска Олег Володимирович. *Война и санкции.* URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-person/559/>

283. Сирия – статистический обзор 1990–2016. *AfterShock.* 14.05.2019. URL : <https://aftershock.news/?q=node/753807&full>

284. Сирия. *Евразийское инвестиционное агентство.* 2023. URL : <https://eurasinvest.org/siriya/>

285. Сколько платят за участие в специальной военной операции в 2023 году. *Финтолк.* 04.04.2023. URL : <https://fintolk.pro/skolko-platyat-za-uchastie-v-speczialnoj-voennoj-operaczii-v-2022-godu/>

286. Сморжевська О.О. Рівновірство. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Рідновірство>

287. Среди компаний, на которые уже наложены санкции, Sewa Security Services. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-company/7216/>

288. Стрелков (Гиркин) Игорь Иванович. *LB.ua*. 2014. https://lb.ua/file/person/2343_strelkov_girkin_igor_ivanovich_.html

289. Сухань П. Знаки розрізнення та символіка силових структур рф. Дніпро: Середняк Т.К., 2024. 160 с.

290. ТОВ “Приватна охоронна компанія “РСБ-Групп”. Главная база данных о санкциях, которые были наложены после нападения России на Украину. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.blackseanews.net/entry/2607>

291. Файл: Имперский легион.jpg. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Имперский_легион.jpg

292. Ходорковский Михаил Борисович. *LB.ua*. 23.04.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2259_hodorkovskiy_mihail_borisovich.html

293. Что за компания ЧВК Тигр топ-рент секьюрити, как в нее попасть и условия. *MilitaryArms.ru*. 17.06.2023. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/tigr-top-rent-sekyuriti>

294. Шойгу Сергей Кужугетович. *LB.ua*. 16.03.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2129_shoygu_sergey_kuzhugetovich.html

295. Що це за компанія Антитерор-Орел, як потрапити до ПВК та умови для охочих. *MilitaryArms.ru*. 07.06.2023. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/antiterror-orel>. <https://militaryarms.ru/chvk/antiterror-orel/>

Спогади (інтерв'ю) учасників подій, коментарі та виступи військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів та експертів

Спогади учасників подій:

296. “In Syria there is a strong link between the alauits and the christians”, interview with Reem Salman / Gaspardo, Andrea. DifesaOnline. 19.03.2019. <https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-esiste-un-forte-legame-tra-gli-alauiti-ed-i-cristiani-intervista-reem>

297. “Думаю, братан, це кінець”. Що відомо про авіакатастрофу з Пригожиним. *BBC. News*. 24.08.2023. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66593170>

298. “Мы поднимем имидж страны”: основатель первой российской частной “компании военного консалтинга” “РСБ-Групп”, офицер запаса Олег Криницын. *NEWS2*. 25.01.2018. URL : <https://news2.ru/story/538610/>

299. “Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса. Зачем вернули?”. *NEWS.ru*. 04.07.2022. URL : <https://news.ru/society/etih-zhe-tvarej-odin-raz-uzhe-izgonyali-s-donbassa-zachem-vernuli/>

300. Tosh Anton. Интервью с бойцом ЧВК “РСБ-Групп”. *Pikabu*. 2018. URL : https://pikabu.ru/story/intervyu_s_boytsov_chvk_rsbgrupp_5920675

301. Аликин А. “ЧВК – это очень эффективный инструмент влияния”. *Военное обозрение*. 25.03.2014. URL : <https://topwar.ru/42248-chvk-eto-ochen-effektivnyy-instrument-vliyaniya.html>

302. Бутусов Ю. Разгром российской ЧВК “Вагнер” на опорном пункте “Сергей” 28 января 2015 года. “Я уже п#зды тут получаю, Евгений Валерьевич!” Відео. *Цензор.Net*. 25.05.2018. URL : https://censor.net/ru/resonance/3067967/razgrom_rossiyiskoyi_chvk_vagner_na_opornom_punkte_sergeyi_28_yanvaryaya_2015_godaya_uje_pzdy_tut_poluchayu

303. Кожурин Д. “Я нацист. Могу руку вскинуть”. В Украине на стороне РФ воюют десятки бойцов российских неонацистских группировок. *Настоящее время*. 26.05.2022. URL : https://www.currenttime.tv/a/ya-natsist-mogu-ruku-vskinut-v-ukraine-na-storone-rf-voyuyut-desyatki-boytsov-rossiyskih-neonatsistskih-gruppirovok-/31868399.html?fbclid=IwAR3Zy5V2nqsyaihE3-K_ZtHlxwe2NvHVp1338IEHMrh_6dNz924OPojnL0

304. Козлов П. & Волкова О. & Карпьяк О. Хроника аннексии: “крымская весна” в воспоминаниях участников событий. *BBC*. 19.03.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-47609756>

305. Командиры “Вагнера” рассказали о зарождении военной компании. *24 Канал*. 07.03.2018. URL : https://24tv.ua/ru/komandiry_vagnera_rasskazali_o_zarozhdenii_voennoj_kompanii_n935679

306. Михайлова А. Истоки российских ЧВК. Как наемники оказались на Ближнем Востоке. *TVRain*. 10.08.2018. URL : https://tvrain.tv/teleshow/here_and_now/chvk-469383/

307. Никитин А. Интервью с Алексеем Мильчаковым, командиром ДШРГ “Русич”. *Спутник и Погром*. 14.03.2015. URL : <https://sputnikpogrom.com/russia/32062/milchakov/>

308. Поездка с Евгением Пригожиным для решения проблем на флангах. Большой репортаж-интервью о сущности новых “микро ЧВК”, правильных подходах к СВО и адекватном построении военной структуры. Видео. Симонов – Позывной Брюс. *EXPORNTOONS*. 21.04.2023. URL : https://exporntoons.net/watch/-127053613_456260619

309. Тесля А. “ЧВК-шники все полегли”: ра**исты жалуются на потери и боятся воевать против ВСУ. *Главред*. 31.05.2022. URL : <https://glavred.info/ukraine/chvk-shniki-vse-polegli-rashisty-zhaluyutsya-na-poteri-i-boyatsya-voevat-protiv-vsu-10378143.html>

310. Хазов-Кассиа С. Вагнера в охрану. Бывший командир рассказал о новом облике ЧВК. *Радио Свобода*. 16.03.2019. URL : <https://www.svoboda.org/a/29821559.html>

311. Хазов-Кассиа С. Проект “М’ясорубка”. Троє представників командування “ПВК Вагнера” розповідають про Донбас і Сирію. *Радио Свобода*. 07.03.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29084440.html>

Коментарі та офіційні виступи військово-політичного керівництва держав, політичних оглядачів та експертів:

312. “Кривава” торгівля: як влаштовані поставки сирійських фосфатів в Європу / Константарас Є. & Насреддін Х. & Шамседдін А. & Шамбоньер Е. & Хадж Хамдо А. & Макіє А. & Обайд А. *NIKCENTER*. 30.06.2022. URL : <https://nikcenter.org/2022/06/newsitem-70294-2/>

313. “Они там действительно присутствуют”: Путин о ЧВК в Сирии. *BBC News*. 20.06.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-48708291>

314. Ромалийская И. “В самой “ЧВК Вагнера” остались попроще и похуже”. Эксперт Центра оборонных стратегий о “ребрендинге” наемников из РФ, воюющих на Донбассе. *Настоящее время*. 01.06.2022. URL : <https://www.currenttime.tv/a/v-samoy-chvk-vagnera-ostalis-poprosche-i-pohuzhe-ekspert-tsentra-oboronnyh-strategiy-o-rebrendinge-naemnikov-iz-rf-voyuyuschih-na-donbasse-/31877492.html>

315. Remarks at a UN Security Council Briefing on Financing of Armed Groups and Terrorists Through the Illicit Trafficking of Natural Resources / Ambassador Linda Thomas-Greenfield, U.S. Representative to the United Nations, New York. October 6, 2022. *United States Mission to the United Nations*. URL : <https://usun.usmission.gov/remarks-at-a-un-security-council-briefing-on-financing-of-armed-groups-and-terrorists-through-the-illicit-trafficking-of-natural-resources/>

316. Vital Partners, Shared Priorities: The Biden Administration’s Sub-Saharan Africa Strategy / Antony J. Blinken, Secretary of State. Speech. Pretoria, South Africa. *U.S. Department of State*. 08.08.2022. URL : <https://www.state.gov/vital-partners-shared-priorities-the-biden-administrations-sub-saharan-africa-strategy/>

317. Гостев А. “США прочертили красную линию”. Эксперты – об эскалации войны в Сирии. *Радио Свобода*. 12.02.2018. URL : <https://web.archive.org/web/20180214142328/https://www.svoboda.org/a/29035708.html>

318. Гриценко А. Це не населення Сходу бореться за децентралізацію – це справжня війна Путіна за знищення України! *Facebook*. 14.06.2014. URL :

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=562819103838534&id=100003313481489

319. Гудкова С. Путін створює ПВК в Криму не для нападу на Україну, там все цікавіше – Рефат Чубаров. *Апостроф*. 13.01.2023. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2023-01-13/putin-sozdaet-chvk-v-kryimu-ne-dlya-napadeniya-na-ukrainu-tam-vse-interesnee---refat-chubarov/49896>

320. Заявление Александра Иванова в ответ на вопросы от СМИ о продаже российских бизнес-активов в Африке, связываемых с Евгением Пригожиным. *Telegram*. 17.07.2023. URL : <https://t.me/officersunion/369>

321. На Донбассе действуют ДРГ из наемников ЧВК “Лига”, которые переодеваются в форму ВСУ и говорят на украинском – Гайдай. *Гордон*. 14.07.2022. URL : <https://gordonua.com/news/war/na-donbasse-dejstvujut-drg-iz-naemnikov-chvk-liga-kotorye-pereodevajutsja-v-formu-vsu-i-govorjat-na-ukrainskom-gajdaj-1617069.html>

322. Подоляк рассказал о судьбе боевиков ПВК “Вагнер” в Беларуси. *UNN*. 02.07.2023. URL : <https://www.unn.com.ua/ru/news/2034995-podolyak-rozpoviv-pro-dolyu-boyovikiv-pvk-vagner-u-bilorusi>

Матеріали допиту полонених найманців ПВК “Вагнер”.

323. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (02.02.2023, районі н.п. Бахмут, Донецька обл.): *Півкін Дмитро Віталійович*, 17.02.1996 р.н., громадянин рф, уродженець м. Оренбург, рф, засуджений 2018 р. за ч. 1 ст. 105, ч. 4 ст. 228 КК рф терміном на 7 років, відбував покарання в ВК № 9 с. Акбулак, Оренбурзької обл., 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 7 арк. Приватний архів автора.

324. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (1 сб 17 отбр, 07.01.2023, Донецька обл.): *Твердохлєб Ілья Михайлович*, 06.02.1998 р.н., громадянин рф, уродженець м. Дегтярка. Алтайський край, рф, засуджений за ч. 2 ст. 325 КК рф, терміном на 8 років, відбував покарання в ВК-10 м. Рубцовск,

Алтайський край, 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

325. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 24.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Пузін Євгеній Олександрович*, 22.12.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Ростов-на-Дону, рф, засуджений за ч. 2 ст. 111 КК рф, відбував покарання в ВК № 9 м. Шахти, 12 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

326. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 03.02.2023, околиці н.п. Краснопілля, Донецька обл.): *Калачьов Дмитро Юрійович*, 19.05.1981 р.н., громадянин рф, уродженець м. Белово, Кемеровської обл., рф, засуджений 2020 р. за ч. 2 ст. 111 КК рф терміном на 3 роки, відбував покарання в ВК № 1 м. Зверєво, Ростовської обл., 12 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

327. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 05.01.2023, район н.п. Берестове, Донецька обл.): *Луценко Олександр Юрійович*, 25.01.1994 р.н. громадянин України/лнр, уродженець с. Суходіл, Слов'яносербського р-ну, Луганської обл., 4 сб 2 омсбр; *Пляшешніков Сергій Петрович*, 20.02.1982 р.н. громадянин України/лнр, уродженець смт. Родаково, Слов'яносербського р-ну, Луганської обл. 4 сб 2 омсбр; *Смолівік Геннадій Миколайович*, 09.03.1974 р.н., громадянин України/лнр, уродженець м. Луганськ, 4 сб 2 омсбр. Січень 2023 р. 7 арк. Приватний архів автора.

328. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 18.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Кузнєцов Георгій Євгенійович*, 09.05.1973 р.н., громадянин рф, уродженець м. Харциськ, Краснодарський край, рф, засуджений за ч. 1 ст. 161, ч. 2 ст. 228 КК рф, терміном на 5 років, відбував покарання в ВК-11 м. Приморсько-Ахтарськ; *Волошин Олексій Анатолійович*, 10.07.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Зверєво, Ростовської обл., рф, засуджений за ч. 2 ст. 158 КК рф терміном на 2 роки, відбував покарання в ВК №14 м. Новочеркаськ; *Ісаков Валерій Олександрович*, 13.12.1974 р.н., громадянин

рф, уродженець м. Ухта, Республіки Комі, рф, засуджений за ч. 2 ст. 158 КК рф терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК № 1 м. Зверєво; *Вуколов Вадим Вадимович*, 31.08.1992 р. н., громадянин рф, уродженець м. Донецьк, ч. 3 ст. 158, ч. 1 ст. 166, термін покарання 4,5 роки, відбував покарання в ВК-14, с. Хотунок, Ростовська обл.; *Кравцов Олександр Олександрович*, 30.08.1992 р.н., громадянин рф, відбував покарання в ВК-14 Ростовської обл.; *Чернов Євгеній Михайлович*, 27.03.1976 р.н., громадянин рф, уродженець м. Новошахтинськ, Ростовської обл., рф, засуджений за ч. 3 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК № 1 м. Зверєво; *Маюров Андрій Миколайович*, 02.11.1992 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ангунск, Нерзоводенський р-н, Забайкальський край, рф, засуджений за ч. 2 ст. 228 в ВК-10, м. Краснокам'янськ, 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 13 арк. Приватний архів автора.

329. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 18.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Сизов Євген В'ячеславович*, 06.06.1996 р.н., громадянин рф, уродженець м. Старий Оскол, Белгородська обл., засуджений 25.02.2022 р. за ч. 3 ст. 158 КК рф, термін покарання 1,5 року, відбував покарання в ВК-6 м. Валуйки Белгородської обл., 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

330. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (109 огшб 10 огшбр, 31.12.2022, околиці н.п. Яковлівка, Донецька обл.): *Добронравов Едуард Андрійович*, 13.02.2000 р.н., громадянин рф, уродженець с. Парфеньєво, Костромська обл., рф, засуджений за ч. 1 ст. 161, ч. 1 ст 166 КК рф, терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК-4 с. Островське, Костромської обл., 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

331. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (109 огшб 10 огшбр, 31.12.2022, околиці н.п. Яковлівка, Донецька обл.): *Сорокін Юрій Олександрович*, 04.11.1992 р.н., громадянин рф, уродженець с. Горлово, Рязанської обл., рф, засуджений 2022 р. за ч. 2 ст. 158 КК рф, термін покарання 3 роки, відбував покарання в ВК-1 с. Сухобезводне, Нижньогородської обл., 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

332. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 11.01.2023, район н.п. Красна Гора, Донецької обл.): *Корєнєв Ігор Валерійович*, 08.02.1994 р.н., громадянин рф, уродженець м. Сарапул Удмуртська респ., рф, засуджений за ч. 4 ст. 158, ч. 3 ст. 264, ч. 4 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-16 с. Мурмаші, Мурманської обл., 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Грудень 2022 р. 4 арк. Приватний архів автора.

333. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 11.01.2023, район н.п. Благодатне, Донецька обл.): *Черкашин Максим Юрійович*, 31.03.1985 р.н., громадянин рф, уродженець смт. Площадка, м. Улан-Уде, Республіка Бурятія, рф, засуджений 2019 р. за ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 161 КК рф терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК № 2 с. Южлак, 17 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 6 арк. Приватний архів автора.

334. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 19.01.2023, район н.п. Красна Гора, Донецької обл.): *Стерліков Андрій Вікторович*, 08.03.1964 р.н., громадянин рф, уродженець м. Енгельс, Саратовської обл., рф, засуджений за ч. 3 ст. 228 КК рф терміном на 9 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Рослань, стрілець 5 взводу 2 роти 2 штурмового загону ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

335. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 29.12.2022, околиці н.п. Підгірне, Донецької обл.): *Федоров Ігор Миколайович*, 22.02.1973 р.н., громадянин рф, уродженець м. Іжевськ, рф, засуджений за 2 ст. 264 КК рф терміном на 6 місяців, відбував покарання в ВК № 1 м. Ягул. 1 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

336. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 26.01.2023, Донецька обл.): *Толстих Антон Андрійович*, 03.07.1991 р.н., громадянин рф, уродженець м. Ісікуль, Омська обл., рф, засуджений 2020 р. за ч. 2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-15, с. Віхірєвка, Іркутська обл., 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

337. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 26.01.2023, Донецька обл.): *Червонцев Павло Віталійович*, 25.05.1991 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ніколаєвка, ЄАО, рф, засуджений 2021 р. за ч. 2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-10, с. Будукан, ЄАО; *Семізорів Павло Вікторович*, 04.01.1982 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ніколаєвка, ЄАО, рф, засуджений 2021 р. за ч. 2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-10, с. Будукан, ЄАО, 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

338. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (1мр 96мб 60 омбр, 10.01.2023, Донецька обл.): *Яіцький Анатолій Олександрович*, 16.11.1989 р.н., громадянин рф, уродженець м. Новотроїцьк, Оренбурзької обл. рф, засуджений за ч. 4 ст. 111 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в ВК-5 м. Новотроїцьк, Оренбурзької обл., 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

339. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (2 мб 93 омбр, 05.02.2023, околиці н.п. Бахмут, Донецької обл.): *Уфимцев Євгер Самієвич*, 29.07.1981 р.н., громадянин рф, уродженець м. Душанбе, засуджений за ч. 2 ст. 228 КК рф, терміном на 8 років, відбував покарання в ВК № 63 м. Івгіль, Свердловської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

340. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (60 омбр, 10.01.2023, район н.п. Курдюмівка, Донецької обл.): *Веселов Андрій Миколайович*, 20.01.1995 р.н., громадянин рф, уродженець с. Причисте, Смоленської обл. (рф), 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

341. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ДПСУ, пз “Соледар” і 2 рота 100 мб, 31.12.2022, Донецька обл.): *Верещагін Сергій Леонідович*, 24.01.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Кісильовськ, Кемеровська обл. рф, засуджений за ч. 2 ст. 105 КК рф терміном на 17 років,

відбував покарання в ВК-1 м. Шарійнськ, Кемеровської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

342. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ДПСУ, пз “Соледар”, 2 рота 100 мб, 31.12.2022, Донецька обл.): *Дроздов Олександр Миколайович*, 14.04.1978 р.н., громадянин рф, уродженець с. Чурилівка, Вологодська обл., засуджений 2020 р. за ч. 1, 30 ст. 105 КК рф, термін покарання 3,8 роки, відбував покарання в ВК-17 м. Шексна Вологодської обл., 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

343. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (мпб 10 огшбр, 06.01.2023, Донецька обл.): *Антонов Артем Володимирович*, 13.06.1986 р.н., громадянин рф, уродженець с. Челкаси, респ. Чувашія, рф, військовослужбовець добровольчого підрозділу “Ахмат”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

344. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Адам”, 05.01.2023, Донецька обл.): *Кошаєв Дмитро Васильович*, 16.05.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Георгівськ, Ставропільського краю, рф, засуджений за ч. 2 ст. 228 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в СІЗО № 1 м. Краснодар, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Кобєлев Радіон Анатолійович*, 26.10.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Нижнеілінськ, рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Іркутськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Мардосов Іван Михайлович*, 21.05.1994 р.н., громадянин рф, уродженець Республіки Саха (Якутія), рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 6 років, відбував покарання в ВК № 7 м. Комсомольськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Барахтенко Юрій Миколайович*, 12.04.1981 р.н., громадянин рф, уродженець Усольє Сібірськ, рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 10 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Іркутськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Чудов Олександр Володимирович*, 23.08.1988 р.н., громадянин рф, уродженець смт Спасскі Челябінська обл., рф, засуджений за ч. 2 ст. 105 КК рф терміном на 15 років,

відбував покарання в ВК № 6 м. Магнітогорськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Січень 2023 р. 10 арк. Приватний архів автора.

345. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Адам”, 24.12.2022, район н.п. Кліщіївка, Донецької обл.): *Пятих Олег Олександрович*, 25.06.1984 р.н., громадянин рф, уродженець м. Мурманськ, рф, засуджений за ч. 2 ст. 228 КК рф, відбував покарання в ВК-16 с. Мурмаші, Мурманської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Грудень 2022 р. 4 арк. Приватний архів автора.

346. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Карпати”, 30.01.2023, район н.п. Кліщіївка, Донецької обл.): *Лагутов Олексій Олександрович*, 30.11.1975 р.н., громадянин рф, уродженець м. Тамбов, рф, засуджений за ч.1 ст. 158 КК рф терміном на 1 рік, відбував покарання в ВК-33 м. Нижній Новгород, 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Сичов Артем Вікторович*, 09.06.1986 р.н., громадянин рф, уродженець Пермського краю, рф, 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 6 арк. Приватний архів автора.

347. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (108 огшб 10 огшбр, 05.02.2023, район н.п. Спирне, Донецької обл.): *Купрін Данило Вікторович*, 18.01.1982 р.н., громадянин України/ЛНР, уродженець с. Івановське, Тульської обл., рф, військовослужбовець 2 ср, 2 мсб, 6 омсп, в/ч 69647; *Щасливий Олексій Олександрович*, 22.09.1972 р.н., громадянин України/ЛНР, уродженець м. Луганськ, військовослужбовець 2 ср, 2 мсб, 6 омсп, в/ч 69647. Лютий 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

348. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (2 мб 30 омбр, 05.02.2023, район н.п. Благодатне, Донецька обл.): *Іванов Володимир В'ячеславович*, 31.12.1994 р.н., громадянин рф, уродженець с. Кулаково, Тюменська обл., рф, засуджений 2021 р. за ч. 1 ст. 158, ч. 1 ст. 166 КК рф терміном на 5 роки, відбував покарання в ВК № 1 м. Тюмень, 17 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

349. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (46 дшбр, 28.01.2023, околиці с. Васюківка, Донецька обл.): *Шабанов Олег*

Володимирович, 16.03.1992 р.н., громадянин рф, уродженець м. Біробіджан, ЄАО, засуджений 2016 р. за ч. 4 ст. 162, ч. 2 ст. 105 КК рф, терміном на 20 років, відбував покарання в ВК №10 с. Будукан, ЄАО; *Сажинів Валерій Юрійович*, 16.03.1983 р.н., громадянин рф, уродженець м. Кірінськ, Іркутська область, рф, засуджений 2020 р. ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 10 років, відбував покарання в ВК № 25 м. Вихорівка; *Васильєв Олександр Сергійович*, 13.12.1995 р.н., громадянин рф, уродженець м. Улан-Уде, Республіка Бурятія, рф, засуджений 2016 р. за ч. 2 ст. 228 КК рф терміном на 5 років, відбував покарання в ВК № 25 м. Вихорівка, 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 8 арк. Приватний архів автора.

Фото, відео та аудіо матеріали

Фото:

350. Instructors PMC Vega. Photo Rob Lee. *X Corp.* URL : https://x.com/666_mancer/status/1089490423855296512

351. Russian PMC company operating in Syria, Strategic VEGA Services. Photo Aldin_aba. *X Corp.* 27.11.2019. URL : https://x.com/aldin_aba/status/1093984746361757698?lang=zh-Hant

352. Добровільний комуністичний загін. Нарукавний знак. Фото. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>

353. З’явилися засекречені кадри розгрому ” ПВК Вагнер” в Дайр-ез-Заур. *Мілітарний*. 13.06.2023. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/z-yavylysyazasekrecheni-kadry-rozgromu-pvk-vagner-v-dajr-ez-zaur/>

354. Корж А. Група Bellingcat показала трофейне відео за участю пвк “Вагнер” у боях за Дебальцеве. Фото. *Дзеркало Тижня*. 19.06.2018. URL : https://zn.ua/UKRAINE/gruppa-bellingcat-pokazala-trofeynoe-video-s-uchastiem-chvk-vagner-v-boyah-za-debalcevo-v-2015-godu-289474_.html

355. Кувалда ЧВК Вагнер. Лот. Фото. *Мешок*. 11.07.2024. URL : <https://meshok.net/listing?related=Кувалда%20ЧВК%20Вагнер>

356. Наёмники ЧВК Вагнера с музыкальными инструментами обыгрывают свое прозвище “музыканты” и “оркестр”. Луганская область, 30 мая 2022 г. Фото / Группа Вагнера. *ВикиВоины*. URL : https://wikiwarriors.org/wiki/Группа_Вагнера

357. Под Луганском сбит Ил-76. Фото: Reuters. *Интерфакс*. 14.06.2014. URL : <https://www.interfax.ru/photo/1774/21577>

358. ЧВК Вагнер Бахмут: 60 Фото. *Прага.ру*. 02.07.2024. URL : <https://photoprague.ru/galereya/chvk-vagner-bahmut>

359. Шеврон ЧВК “Е.Н.О.Т.”. Фото. *REIBERT.info*. 22.10.2023. URL : <https://reibert.info/lots/shevron-chvk-e.n.o.t..1016482>

Відео:

360. “Вагнеровцы” несут потери на Донбассе. В РФ ищут альтернативу ЧВК. Видео. YouTube-канал *FREEДОМ*. 06.04.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=BPF9k4Uea1A>

361. “Давайте начнем с “Вагнера”. Что Путин говорил о ЧВК за последние годы. Видео. *BBC*. 28.06.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-66045333>

362. “Петушині” дивізії Пригожина у складі російської армії. Видео YouTube. Украина сегодня – гроші. *В тренде*. 18.11.2022. URL : https://www.youtube.com/watch?v=H_KxG9HI85w

363. “Хезболла”: второй фронт против Израиля. Видео YouTube. *Редакция*. 07.11.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=cb5Q7YXqAbg>

364. “Четыре хохла сожгли 19 наших машин. 45-я бригада – элита, 3 человека осталось. У псковских – командир застрелился. Из ульяновских – 13 выжило”, – десантник армии РФ про втрати. Відео. *Цензор.НЕТ*. 13.03.2022. URL : <https://censor.net/ua/v3324664>

365. 18+ Головорезы. “Новая газета” нашла одного из наемников “ЧВК Вагнера”. *Новая газета*. Відео. *YouTube*. 20.11.2019. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=40-EoejDySc>

366. How Russia Is Restructuring Wagner Group's Africa Operations. *The Wall Street Journal*. WSJ Video. 02.11.2023. URL : <https://www.wsj.com/video/series/in-depth-features/how-russia-is-restructuring-wagner-groups-africa-operations/32272869-3B47-4037-9135-1FA4F2004B4E>

367. Wagner in action. Winter campaign. Integral. Video *YouTube*. 18.06.2018. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=RE4UgEXhUXM&t=2s>

368. Батальон “Поток” зашёл в зону СВО и принял у подразделений Группы Вагнера позиции на Артёмовском. Видео. *RUTUBE*. 2023. URL : <https://rutube.ru/video/2c064eac4e7b72c6a1ae058affe477cf/>

369. В Малі повстанці вбили десятки вагнерівців, полонених – хочуть віддати Україні. *РБК-Україна*. Відео. *YouTube*. 28.07.2024. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=oxuiTfpTxdI>

370. Вбивча засідка розвідгрупи “Барса” 25-ї бригади на російську колону під Балаклією, допит полонених. Відео *YouTube*. *Бутусов Плюс*. 09.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=SKwddSbO4ZI>

371. Военкор – это военный или журналист. Юлия Корнеева. Евгений Линин. Видео *YouTube*. *УРАПРОСПРОМЭКО*. 19.01.2024. URL : https://www.youtube.com/watch?v=_cTxNgR3zFY

372. Война в Украине. Неонацисты в рядах армии РФ. Відео. *Телеканал “Дім”*. 25.05.2022. URL : <https://kanaldim.tv/neonaczysty-u-lavah-armiyi-rosiyi-vouyuyut-v-ukrayini-rozbir-video/>

373. Воробьев (РИД): Украинского этноса не существует. Видео. *YouTube*. Александр Калинин. 05.04.2016. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=gvhXArVCPjs>

374. Генерал Распил. Как Суровикин зарабатывает на войне / Певчих М. & Албуров Г. *Алексей Навальный*. Видео *YouTube*. 10.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=QWad-NOAIYk>

375. Глава ЧВК “Вагнер” Евгений Пригожин записал видео на фоне тел мертвых солдат. *Telegram*. 05.08.2023. URL : <https://t.me/vottaktv/39269>

376. Евгений Пригожин вербует заключенных в ЧВК “Вагнер”. Видео YouTube. *Медуза*. 14.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=yOtN3PllDrk>

377. Захарченко К. & Орлова А. Эксклюзив: Українські спецпризначенці допитують “вагнерівців” у Судані. Відео. *Kyiv Post*. 05.02.2024. URL : <https://www.kyivpost.com/uk/post/27634>

378. Звонок в РСБ-Групп. Видео. *YouTube*. 2018. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=irnZDwlGrMk>

379. ЗСУ взяли в полон бойовика ПВК “Редут”. Відео. *УНІАН*. 26.04.2023. URL : <https://www.unian.net/war/ekspert-poyasnil-kakaya-rol-otvedena-boevikam-chvk-redut-na-voynе-v-ukraine-video-12233784.html>

380. Интересно было взорвусь я или не взорвусь: пленный боевик ЧВК “Газпром”. Видео YouTube. *Украина Сейчас*. 03.05.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=r6cALzy9B3I>

381. Итоги года с Владимиром Путиным. Прямая линия 2023 / Е. Жура. Видео YouTube. *БИЗНЕС Online*. 14.12.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=5QfvjfGDbZU>

382. Как работает “ЧВК Вагнера”. Интервью Ильи Барабанова с наемником. Видео. *BBC*. 24.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-61557053>

383. Компания ЧВК “РСБ-Групп” (частного военного консалтинга). Видео. *YouTube*. 10.06.2021. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=xXYhhLKr-J0>

384. Конкуренты Пригожина? Что известно о крымской ЧВК “Конвой”. Видео YouTube. *FREEДОМ*. 26.03.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=WszJt85YIwE>

385. Кровавые проекты Кремля: зачем власти создают новые ЧВК? Комментирует Денис Коротков. Видео YouTube. *Вот Так*. 14.08.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=eFkthwBXcbs>

386. Михайлова А. Истоки российских ЧВК. Как наемники оказались на Ближнем Востоке. Видео. *TVRain*. 10.08.2018. URL : https://tvrain.tv/teleshov/here_and_now/chvk-469383/

387. Мой транзит Непутевые заметки. Видео Anatolii Smolin. *YouTube*. 24.11.2014. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=sD1anEWIK7Q>

388. Неонацисти у лавах армії Росії воюють в Україні – розбір (Відео). Телеканал “Дім”. 25.05.2022. URL : <https://kanaldim.tv/neonaczysty-u-lavah-armiyi-rosiyi-vouyut-v-ukrayini-rozbir-video/>

389. Олигарх Ротенберг создал свою ЧВК / Ведущий: Руслан Шаведдинов. Гость Денис Коротков. Видео YouTube. *Популярная политика*. 15.08.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=inZ2lnlVDL0>

390. Офіційно! Путін екстрено звернувся до росіян через Пригожина. 24 канал. 24.06.2023. Відео. YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=I6BfTtzUWhI>

391. Подоляк розкрив таємницю вагнерівця, якого вбили кувалдою. Видео YouTube. *Фабрика новин*. 16.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=NX0W1jZW1Yg>

392. Початок війни, ядерний удар, розвал Росії та плани Лукашенка – інтерв'ю з Кирилом Будановим [Наталія Мосейчук]. Відео YouTube. *TCH*. 30.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=E3Y-zD6VkS4&t=1s>

393. Пригожин заявил, что ЧВК “Вагнер” 10 мая покинет Бахмут. Видео. *Радио Свобода*. 05.05.2023. URL : <https://www.svoboda.org/a/prigozhin-zayavil-chto-chvk-vagner-10-maya-pokinet-bahmut/32397333.html>

394. Пригожин показал гору трупов “вагнеровцев” и обматерил Шойгу и Герасимова: “Суки, твари, хозяева жизни”. Видео. *Цензор.НЕТ*. 05.05.2023. URL : https://censor.net/ru/video_news/3416411/prigojin_pokazal_goru_trupov_vagnerovtsev_i_obmateril_shoygu_i_gerasimova_suki_tvari_hozyaeva_jizni

395. Путин назвал мятеж Пригожина “предательством” и “изменой”. Видео YouTube. *Meduza*. 24.06.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=XsZkbl85PhQ>

396. Путин о начале “специальной военной операции” в Донбассе. BBC News – Русская служба. Видео. *YouTube*. URL : https://www.youtube.com/watch?v=iPvB_TcItgQ

397. Путин о финансировании ЧВК Вагнера. Видео *YouTube*. *The Insider*. 27.06.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=fRXGWOXjz3E>

398. Путин рассказал о своих поварах и ЧВК Вагнера. *Открытые медиа*. Видео. 20.12.2018. URL : <https://openmedia.io/infometer/putin-rasskazal-o-svoix-povarah-i-chvk-vagnera/>

399. Путін виступив з терміновим зверненням / Про що заявив? 24 канал. 26.06.2023. Відео. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=HHmVjrEP74g>

400. Рогозин возглавил группу военных советников “Царские волки”: помогают боевикам “ЛДНР”. Видео. *YouTube*. 15.11.2022. URL : https://www.youtube.com/watch?v=C_cn98RG2LQ&t=22s

401. Секретное подразделение ГРУ “ЧВК Редут” в составе 45 ОБр СпН Минобороны РФ, финансы Олега Дерипаски. *Гулагу-нет*. Официальный канал. Видео *YouTube*. 28.12.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=pKSg7Yt1Z9A>

402. Тайны бойцов псевдо-ЧВК. Кто им платит, где воюют, как попали в плен / *Схемы и Система*. Видео *YouTube*. 10.10.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Y8U15Z7RWnE>

403. У Росії показали страту “вагнерівця” Євгена Нужина. Видео *YouTube*. *Київ 24*. 14.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=MPDCIEj6lHM>

404. У Судані українські спецпризначенці взяли в полон бойовиків ПВК Вагнера. *TSN.UA*. Відео. 05.02.2024. URL : <https://tsn.ua/video/video-novini/u-sudani-ukrayinski-specpriznachenci-vzyali-v-polon-boyovikiv-pvk-vagnera.html>

405. Удар США по боевикам ЧВК Вагнера, воевавшим на Донбассе / *Донбасс Реаліти*. Видео YouTube. 18.02.2028. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=6FJh6rvvV6Y>

406. Фосфаты для друга. Телепрограмма “Лицом к событию” / Елена Рыковцева. *Радио Свобода*. 02.09.2019. Видео YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=U0k4QrSW6NE>

Аудіо:

407. “Головне, бл*дь, дістати з поля наші згорілі “Дозори”, – ватажок ПВК “Вагнера” Уткін просить терміново евакуювати бойові машини РФ, знищені силами АТО під Дебальцевим 2015-го. АУДІО. *Цензор.Нет*. 19.05.2018. URL : <https://censor.net/ua/v3066949>

408. Dmitriy “Wagner” Utkin to his Chief of Staff – Troshev (a.k.a. Sedoi). *Institute for Postinformation Society*. 17.10.2017. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ahX8BPH8R2A>

409. Перехоплення СБУ: українські захисники знищили великий підрозділ “вагнерівців” на Донбасі. Аудіозапис. *Telegram*. 31.05.2022. URL : <https://t.me/glavredinfo/38546>

Періодичні друковані та електронні видання

Українські:

410. “В первой линии наступательных войск”. До 5000 наемников ЧВК Вагнера находятся в Украине – военная разведка. *NV.ua*. 30.08.2022. URL : <https://nv.ua/ukraine/events/skolko-naemnikov-chvk-vagnera-voyuyut-v-ukraine-razvedka-nazvala-chislo-boevikov-50266621.html>

411. “Вагнерівці” збили літак Іл-22М та шість гелікоптерів армії РФ – ЗМІ. *Радио Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vahner-litak-zbyttya-zakolot-rosiya/32475142.html>

412. “Вагнеровцы” на исходе: кто сможет прийти на смену наемникам-заключенным (Видео). *FREEDOM*. 06.04.2023. URL :

<https://uatv.ua/vagnerovtsy-na-ishode-kto-smozhet-prijti-na-smenu-naemnikam-zaklyuchennym/>

413. “Вега”. В Сирии появилась созданная в Украине пророссийская ЧВК. Редактор: О. Кононенко. *NV.ua*. 28.03.2019. URL : <https://nv.ua/world/countries/vega-v-sirii-poyavilas-sozdannaya-v-ukraine-prorossiyskaya-chvk-50013342.html>

414. “Влада Росії після цих вихідних назавжди порушена” – у США реагують на події в Росії. *Радіо Свобода. Голос Америки*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/pryhozhyn-vahner-putin/32474766.html>

415. “Дивиться” на Крим: у ГУР розповіли, де на Зміїному встановили найбільший прапор України. *УКРІНФОРМ*. 02.07.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3730449-divitsa-na-krim-u-gur-rozpovili-de-na-zmiinomu-vstanovili-najbilsij-prapor-ukraini.html>

416. “Дождь”: в Сирии начала воевать новая российская ЧВК. *Радіо Свобода*. 05.07.2018. URL : <https://www.svoboda.org/a/29344913.html>

417. “Конкуренты” вагнеровцев: Россия отправила в Сирию еще одну ЧВК – СМИ. *ТСН*. 05.07.2018. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/konkurenty-vagnerovcov-rossiya-otpravila-v-siriyu-esche-odnu-chvk-smi-1182000.html>

418. “Редут”, “Патриот” и не только: кто входит в тайную армию Путина. *Gazeta.ua*. 11.10.2023. URL : https://gazeta.ua/ru/articles/world-life/_redut-patriot-i-ne-tolko-kto-vhodit-v-tajnuyu

419. “Техніка перемоги”: виробники презентували готові до бою українські бронетранспортери “Дозор-Б”. *ТСН*. 06.12.2015. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/tehnika-peremogi-virobniki-prezentuvali-gotovi-do-boyu-ukrayinski-bronetransporter-dozor-b-548316.html>

420. “У будинку немає господаря” – у Зеленського прокоментували підсумки заколоту в Росії. *Радіо Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-podolyak-zakolot-u-rosiji-pidsumky/32474890.html>

421. “ЧВК” Шойгу спонсировали российские олигархи, держащие активы в Швейцарии – СМИ. *GuildHall*. 30.01.2023. URL :

<https://ghall.com.ua/2023/01/30/chvk-shojgu-sponsirovali-rossijskie-oligarhi-derzhashhie-aktivy-v-shvejtsarii-smi/>

422. “Шойгу! Герасимов! Де боеприпаси?”: як розвиеється конфлікт Пригожина з російським міноборони. *Слово і Діло*. 08.06.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/08/infografika/bezpeka/shojhu-herasymov-boeyprypasy-yak-rozvyuetsya-konflikt-pryhozhyna-rosijskym-minoborony>

423. 35 російських найманців з угруповання “Вагнера” загинули від авіаудару в Лівії, – The Times. *Цензор.Нет*. 04.10.2019. URL : <https://censor.net/ua/n3152235>

424. 5 вересня 2014 року. Жорстокий бій, що забрав життя кращих синів. *Українська правда. Форум*. 05.09.2017. URL : <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=978317.5>

425. Спецслужби Лукашенко засилають агентуру до російських ПВК. Сповідь полоненого найманця (Відео). *INSHE.TV*. 25.11.2022. URL : <https://inshe.tv/politics/2022-11-25/722183/>

426. Friedman I. Есть такая страна Молдова, там в 1992 году появилась ПМР... *Антиватник. Facebook*. 17.09.2019. URL : <https://www.facebook.com/groups/antivatnik/permalink/1127888794088304/>

427. Game Over: над базой ЧВК Вагнер в Молькино спустили флаги, видео. *Апостроф*. 17.07.2023. URL : <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2023-07-17/game-over-nad-bazoy-chvk-vagner-v-molkino-spustili-flagi-video/301090>

428. ISW: загибель Пригожина, ймовірно, стала сигналом для Лукашенка. *Радіо Свобода*. 25.08.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-isw-pryhozhyn-lukashenko/32564181.html>

429. NYT відновила хронологію бою “вагнерівців” з американцями у Сирії. *LB.ua*. 26.05.2018. URL : https://lb.ua/world/2018/05/26/398743_nyt_vosstanovila_hronologiyu_boya.html

430. The Guardian: Лояльні до кремля неонацисти катують і вбивають полонених українців. *Дзеркало тижня*. 02.10.2022. URL :

<https://zn.ua/ukr/WORLD/the-guardian-lojalni-do-kremlja-neonatsisti-katujut-i-vbivajut-polonenikh-ukrajintsiv.html>

431. WSJ: Кремль оголосив владі Сирії, ЦАР та Малі, що перебрав контроль над угрупованням “Вагнера”. *Радіо Свобода*. 29.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-afryka-kontrol-grupa-wagnera/32481754.html>

432. Балачук И. В России показали казнь “вагнеровца”: примотали голову к бетону и разбили кувалдой. *Украинская Правда*. 13.11.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/11/13/7376139/>

433. Балачук І. Майже 90% загиблих під час штурму Бахмута “вагнерівців” були ув'язненими – росЗМІ. *Українська правда*. 10.06.2024. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2024/06/10/7460057/>

434. Балачук И. В Джанкой прибыли боевики ЧВК “Вагнер” – крымские партизаны. *Украинская правда*. 19.02.2024. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2024/02/19/7442511/>

435. Барышников В. & Маетная Е. “Патриот”, “Вагнер” и др. “Офицерское собрание” требует у властей признать ЧВК. *Радіо Свобода*. 06.07.2018. URL : <https://www.svoboda.org/a/29346941.html>

436. Безручко Д. “Медведи” и другие. Что известно о “добровольческих” формированиях российской армии в Крыму. *Крым. Реалии*. 04.03.2024. URL : <https://ru.krymr.com/a/krym-81-brigada-medvedi-armiya-rossiya/32846019.html>

437. Бережанский И. Пригожин передумал идти на Москву и разворачивает колонны назад: онлайн-трансляция событий. *ТСН*. 24.06.2023. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/prigozhin-zahvatyvaet-goroda-v-rossii-i-idet-na-moskvu-onlayn-translyaciya-sobytiy-2356594.html>

438. Би-би-си рассказала о наборе наёмников в “ЧВК Вагнера” для войны с Украиной. *Радіо Свобода*. 11.03.2022. URL : <https://www.svoboda.org/a/bi-bi-si-rasskazala-o-nabore-nayomnikov-v-chvk-vagnera-dlya-voyny-s-ukrainoy/31748441.html>

439. Близька до Путіна людина: очільник розвідки розповів, кого РФ розглядала на посаду спікера ВР після окупації. *ТСН*. 30.09.2022. URL : <https://tsn.ua/politika/blizka-do-putina-lyudina-ochilnik-rozvidki-rozpoviv-kogo-rf-rozglyadala-na-posadu-spikera-vr-pislya-zahoplennya-ukrayini-2170273.html>
440. Богдановська М. Громадянська війна у Лівії: хто з ким воює. *Рубрика*. 20.01.2020. URL : <https://rubryka.com/blog/civil-war-libya/>
441. Бойовики збили в Луганську військовий літак, загинуло 49 осіб (оновлено). *LB.ua*. 14.06.2014. URL : https://lb.ua/news/2014/06/14/269746_boeviki_sbili_luganske_voennyi.html
442. Бойцы “Беркута” продолжают пополнять ряды боевиков. *Донецкие вести*. 16.04.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20220225061109/https://donetskie.com/news/incident/boytsy-berkuta-prodolzhayut-popolnyat-ryady-boevikov/50308/>
443. Бронемашину “Дозор-Б” прийнято на озброєння ЗСУ. *Ukrainian Military Pages*. 20.07.2020. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2020/07/dozor.html>
444. Бушуєв М. & Барановська М. & Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *DW*. 30.07.2020. URL : <https://www.dw.com/uk/a-42599597>
445. В “ЧВК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>
446. В Попасной разбили базу “Вагнеровцев”. Могли погибнуть более 100 наемников, – Гайдай (Фото). *Вільне радіо*. 15.08.2022. URL : <https://freeradio.com.ua/ru/v-popasnoi-razbyly-bazu-vahnerovtsev-mohly-pohybnut-bolee-100-naemnykov-haidai-foto/>
447. В Сирии действуют украинцы в составе частной военной компании “Вега”: в СБУ всё опровергают. *24 канал*. 28.03.2019. URL : https://24tv.ua/ru/v_sirii_dejstvujut_ukraincy_v_sostave_chastnoj_voennoj_kompnii_vega__rassledovateli_n1133372
448. В Україні на боці росії воюють неонацисти та праві екстремісти – Spiegel. *Слово і Діло*. 23.05.2022. URL :

<https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-boczi-rosiyi-voyuyut-neonacysty-ta-pravi-ekstremisty-spiegel>

449. Венедіктова І. Клептократія – іржа, яка роз'їдає держави і демократії. *Українська правда*. 09.12.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/9/7316746/>

450. Верховський І. У мережі регочуть з того, що в Росії написали ікону Євгена Пригожина. *Hyser*. 26.08.2023. URL : <https://obshestvo.hyser.com.ua/uk/193457-sovsem-krysha-uehala-v-rossii-narisovali-ikonu-prigozhina-foto>

451. Веселова В. “На російську армію надії немає”: навіщо Росії свої ПВК у Криму. *Крим Реалії*. 18.01.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/krym-chastnaya-voennaya-kompaniya-voyna/32229290.html>

452. Весь мир “замаран”. *Dsnews.ua*. 03.11.2005. URL : <https://www.dsnews.ua/politics/vdart676>

453. Вишневская Т. Российская ПВО сбила самолет Пригожина: росСМИ пишут, что он был на борту (фото, видео). *Фокус*. 23.08.2023. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/587799-rossijskaya-pvo-sbila-samolet-prigozhina-byl-na-bortu-rossmi-foto-video>

454. Волошин В. Справжня роль “вагнерів” у війні з Україною. *АрміяInform*. 8.09.2023. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu/>

455. Гавриляк І. Рятуйте, хто може. Терористи-вагнерівці звернулися до російської влади з-під Бахмута. *Главком*. 26.12.2022. URL : <https://glavcom.ua/video/rjatujte-khto-mozhe-terroristi-vahnerivtsi-zvernulisja-do-rosijskoji-vladi-z-pid-bakhmuta-897897.html>

456. Гонта Б. О причинах вывода ДШРГ “Русич” из “ДНР”, или как живодеры становятся героями. *Букви*. 13.07.2015. URL : <https://bykvu.com/ua/mysli/4216-o-prichinakh-vyvoda-dshrg-rusich-iz-dnr-ili-kak-zhivodery-stanovyatsya-geroyami/>

457. Гриниченко Д. Шойгу відправив свою ПВК “Патріот” під Вугледар. Це противага вагнерівцям у Бахмуті – ЗСУ. *LIGA.net*. 28.12.2022.

URL : <https://news.liga.net/ua/politics/news/shoygu-otpravil-svoyu-chvk-patriot-pod-ugledar-eto-protivoves-vagnerovtsam-v-bahmute-vsu>

458. Гуськов І. & Киряцев А. ЧВК “Славянський корпус”: історія провала ФСБ РФ і західних спецслужб. *Myrotvorets.News*. 28.11.2020. URL : <https://myrotvorets.news/chvk-slavianskyi-korpus-ystoryia-prov/>

459. Демченко О. Луганська область повністю окупована. Що Росія робитиме далі? *Радіо Свобода*. 04.07.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/luganska-oblast-lnr-rosiya-okupaciya/31928493.html>

460. Десять висновків після маршу Пригожина на Москву, – Тімоті Снайдер. *TEXTY.ORG.UA*. 27.06.2023. URL : <https://texty.org.ua/fragments/110012/desyat-vysnovkiv-pislya-marshu-pryhozhyna-na-moskvu-timoti-snajder/>

461. Дим Н. Позасудова страта “вагнерівця”: як російська пропаганда переконує, що “полон гірше смерті”. *Новинарня*. 13.11.2022. URL : <https://novynarnia.com/2022/11/13/strata-nyzhyna/>

462. Діхтяренко А. Громадянська війна по-луганськи-1. Убивство “Бетмена” – тільки початок. *Радіо Свобода*. 03.01.2015. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26775113.html>

463. Добрий Д. Приватне військо “Вагнера”. Історія підполковника з України, який очолив особисту армію Путіна. *Еспресо*. 04.12.2017. URL : https://espresso.tv/article/2017/12/01/yak_pidpolkovnyk_z_kirovogradschyny_ocholyv_o_sobystu_armiyu_putina

464. Єгошина В. & Толстякова К. & Івлєва О. Російське ГРУ під виглядом “ЧВК Редут” створило тіньову армію державних найманців – розслідування. *Радіо Свобода*. 10.10.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-redut-gru-tinova-armiya-naymantsiv/32630120.html>

465. Жабська Є. “Вагнера” не існує!”. Путін розповів подробиці зустрічі з заколотниками. *ГЛАВКОМ*. 14.07.2023. URL :

<https://glavcom.ua/world/observe/vahnera-ne-isnuje-zmi-zjasuvali-podrobitsi-zustrichi-putina-z-zakolotnikami-941831.html>

466. З'явилися засекречені кадри розгрому “ПВК Вагнер” в Дайр-ез-Заур. *Мілітарний*. 13.06.2023. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/z-yavylysyazasekrecheni-kadry-rozgromu-pvk-vagner-v-dajr-ez-zaur/>

467. Зайцева О. Кто такой Пригожин: продавец хот-догов, "кухар Путіна" і головний бунтівник. *УНІАН*. 24.06.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/evgen-prigozhin-biografiya-osobiste-zhittya-12306090.html>

468. Звідки взялася ПВК “Вагнера” та скільки серед них українців – розслідування. *5 канал*. 05.09.2020. URL : <https://www.5.ua/suspilstvo/zvidky-vzialasia-pvk-vahnera-ta-skilky-sered-nykh-ukraintsiv-rozsliduvannia-223310.html>

469. Зеленский подписал санкции против ряда связанных с ЧВК “Вагнер” компаний. *Экономическая правда*. 27.02.2023. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/02/27/697465/>

470. Зінченко А. Найманці “Вагнера”: непрофесійні смертники, що приречені вмирати за безцінь (відео). *Defense Express*. 05.05.2021. URL : https://defence-ua.com/army_and_war/najmantsi_vagnera_neprofesijni_smertniki_scho_prirechnei_vmirati_za_beztsin_video-3597.html

471. ЗСУ поставили у стрій трофейний КамАЗ-43269 “Выстрел”. *Мілітарний*. 25.10.2022. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/zsu-postavyly-u-strij-trofejnyj-kamaz-43269-vystrel/>

472. ЗСУ розбили штаб ПВК “Вагнера” у Попасній, на який навів представник ЗМІ РФ – Гайдай. *Громадське радіо*. 15.08.2022. URL : <https://hromadske.radio/ru/news/2022/08/15/vsu-razbyly-shtab-chvk-vahnera-v-popasnoy-na-kotor-y-navel-predstavitel-smu-rf-hayday>

473. Идеолога ЧВК “Е.Н.О.Т” приговорили к 10,5 годам колонии. *Радио Свобода*. 30.06.2021. URL : <https://www.svoboda.org/a/ideologa-chvk-e-n-o-t-prigovorili-k-10-5-godam-kolonii/31333104.html>

474. Їх бізнес смерть: ПВК “Вагнер” (частина 1). *Telegra*. URL : <https://telegra.ph/Vagner-04-04>

475. К ликвидации Пригожина может быть причастен генерал ГРУ, связанный с отравлением Скрипалей и взрывами в Чехии – СМИ. *NV*. 26.08.2023. URL : <https://nv.ua/world/countries/prigozhin-ubit-k-likvidacii-glavya-vagnera-mozhet-byt-prichasten-general-gru-andrey-averyanov-50349107.html>

476. Калашник П. Ходорковський припинив фінансувати “Центр управління розслідуваннями”, журналісти якого загинули в ЦАР. *Громадське*. 30.08.2018. URL : <https://hromadske.ua/posts/khodorkovskyi-prypynyv-finansuvaty-tsentr-upravlinnia-rozsliduvanniamy-zhurnalisty-iakoho-zahynuly-v-tsar>

477. Карпенко Т. У Малі туарезькі повстанці заявили про вбивство десятків вагнерівців. *Ukraine World News*. 28.07.2024. URL : <https://uworld.news/news/u-mali-tuarezki-povstantsi-zaiavyly-1011811.html>

478. Карплюк Д. Буданов розповів, кого Путін хотів призначити президентом України. *Главком*. 01.10.2022. URL : <https://glavcom.ua/country/politics/budanov-rozpoviv-koho-putin-khotiv-priznachiti-prezidentom-ukrajini-879187.html>

479. Коаліція США завдала масштабного удару по силах Асада в Сирії. 08.02.2018. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/world/2018/02/08/389487_koalitsiya_ssha_nanesla_masshtabniy_udar.html

480. Коваленко О. У Бахмуті знищено угруповання ПВК “Вагнер”. *Фокус*. 13.03.2023. URL : <https://focus.ua/uk/opinions/554528-v-bahmute-unichtozhena-gruppirovka-chvk-vagner>

481. Козак Т. Не лише “Вагнер”. Трьох бійців російської ПВК “Редут” засудили за найманство та воєнні злочини. *Грати*. 01.02.2023. URL : <https://graty.me/news/ne-lishe-vagner-troh-bijcziv-rosijskoї-pvk-redut-zasudili-za-najmanstvo-ta-voenni-zlochini/>

482. Козир С. 5 сентября 2014 года – кровавая дата 24-го отдельного штурмового батальона “Айдар”. *ФОТОрепортаж. Цензор.Нет*. 06.09.2015. URL : <https://censor.net/ru/p350702>

483. Коновал В. Розправа почалася: Путін проводить чищення серед військового керівництва Росії. *24 канал*. 24.08.2023. URL :

https://24tv.ua/ru/chistki-v-rossii-putin-nachal-raspravlajatsja-s-generalami-posle-mjatezha-prigozhina-24-kanal_n2378074

484. Кононенко О. Бій під Дейр ез-Зором. Як РФ замітала сліди своїх втрат у результаті розгрому ПВК Вагнера – Reuters. *NV*. 05.02.2019. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/biy-pid-deyr-ez-zorom-yak-rf-zamitala-slidi-svojih-vtrat-u-rezultati-rozgromu-pvk-vagnera-reuters-50004774.html>

485. Кононенко О. У придушенні протестів у Судані беруть участь російські найманці – The Times. *NV*. URL : 10.01.2019. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/u-pridushenni-protestiv-u-sudani-berut-uchast-rosiyski-naymanci-the-times-50001154.html>

486. Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів “Імперський легіон”, яка допомагала Гіркіну та “ДНР”. *TCH*. 19.04.2019. URL : <https://tsn.ua/ato/kontrrozvidka-sbu-rozkrila-organizaciyu-rosiyskih-nacitiv-imperskiy-legion-yaka-dopomogala-girkinu-ta-dnr-1332372.html>

487. Кравченко В. Показова кара: навіщо Путіну смерть Пригожина. *Дзеркало тижня*. 25.08.2023. URL : <https://zn.ua/POLITICS/pokazatel'naja-kazn-zachem-putinu-smert-prihozhina.html>

488. Кравченко В. Показова кара: навіщо Путіну смерть Пригожина. *Дзеркало тижня*. 25.08.2023. URL : <https://zn.ua/POLITICS/pokazatel'naja-kazn-zachem-putinu-smert-prihozhina.html>

489. Кравченко О. У ПВК “Вагнер” можуть мобілізувати до 100 тисяч осіб. *LB.ua*. 30.01.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/01/30/544230_pvk_vagner_mozhut_mobilizuvati.html

490. Кралуок П. Війна і церква: УПЦ (МП) й далі перебуває в полоні “русского мира”? *Радіо Свобода*. 30.04.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-onufriy-rpts-kyrylo-viyna/31827275.html>

491. Краснолуцька О. ВСУ знищили базу ЧВК Вагнера в Попасной. *Korrespondent.net*. 14.08.2022. URL : <https://korrespondent.net/ukraine/4505652-vsuy-nychtozhyly-bazu-chvk-vahnera-v-popasnoi>

492. Куницький О. До Білорусі прибула колона “вагнерівців” – Беларускі Гаюн. *DW*. 15.07.2023. URL : <https://www.dw.com/uk/do-bilorusi-pribula-velika-kolona-vagnerivciv-belaruski-gaun/a-66244268>

493. Лебедева О. Мятеж Пригожина и другие события 486-го дня войны. *DW*. 24.06.2023. URL : <https://www.dw.com/ru/matez-prigozina-i-drugie-sobytia-486go-dna-voyny/a-66022243/>

494. Липчанский М. ЧВК Вагнер зарабатывает в ЦАР для финансирования войны в Украине – СМІ. *Корреспондент.net*. 20.01.2023. URL : <https://korrespondent.net/world/4554853-chvk-vahner-zarabatyvaet-v-tsar-dlia-fynansyrovanyia-voyny-v-ukrayne-smu>

495. Лисогор І. Ворог тимчасово окупував Станицю Луганську. *LB.ua*. 26.02.2022. URL : https://lb.ua/society/2022/02/26/506976_vorog_timchasovo_okupuvav_stanitsyu.html

496. Лідера ПВК “Вагнер” запросили у Кремль на День Героїв. *LB.ua*. 12.12.2016. URL : https://lb.ua/world/2016/12/12/353237_lidera_chvk_vagner_priglasili.html

497. Літвин І. У розвідці Британії озвучили чисельність російської ПВК Редут. *Корреспондент.net*. 16.10.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/world/russia/4631942-u-rozvidtsi-brytanii-ozvuchyly-chyselnist-rosiiskoi-pvk-redut>

498. Лозовенко Т. Российская ЧВК может симитировать обстрел Беларуси со стороны Украины – ЦНС. *Украинская правда*. 21.12.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/12/21/7381710/>

499. Лотоцька Н. Пригожин хоче контролювати шахти у районі Бахмута, – Reuters. *LB.ua*. 06.01.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/01/06/541630_prigozhin_hoche_kontrolyuvati_shahti.html

500. Лукашевская А. Пригожин заврался, опубликовав фото с якобы шахты в Соledаре. *24 канал*. 11.01.2023. URL : https://24tv.ua/ru/prigozhin-zavralsja-opublikovav-foto-s-jakoby-shahty-v-soledare_n2234519

501. Мартинова Л. Россия планирует перебросить боевиков бывшей ЧВК “Вагнер” на Киев, – Генштаб ВСУ. *Українські новини*. 08.03.2022. URL :

<https://ukranews.com/news/839755-rossiya-planiruet-perebrosit-boevikov-byvshej-chvk-vagner-na-kiev-genshtab-vsu>

502. Мележик Т. Хто такі “вагнерівці”? *ТСН*. 07.03.2022. URL : <https://tsn.ua/ato/hto-taki-vagnerivci-2001667.html>

503. Мигалисько М. Скандал довкола програми ООН “Нафта в обмін на продовольство” ймовірно розслідуватиме група незалежних експертів. *Радіо свобода*. 31.03.2004. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/914271.html>

504. На Майдані ушанували пам'ять “особистого ворога Путіна” – Исы Мунаева. *Преступности.НЕТ*. 06.02.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20150207032017/https://news.pn.ua/public/125476>

505. Набі Емал. Найманці ПВК “Вагнера”: що відомо про таємну армію Путіна. *24 Канал*. 30.07.2020. URL : https://24tv.ua/biytsi-pvk-vagnera-hto-taki-de-voyuyut-istoriya-novini-rosiyi_n1387244

506. Наконечна Є. Повстанці у Малі заявляють про розгром групи “вагнерівців”. *DW*. 28.07.2024. URL : <https://www.dw.com/uk/povstanci-u-mali-zaavlaut-pro-rozgrom-grupi-vagnerivciv/a-69791306>

507. Неонацисты ДШРГ “Русич” призывают россиян пытать и казнить украинских военнопленных (фото). *Фокус*. 22.09.2022. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/530295-neonacisty-dshrg-rusich-prizyvayut-rossiyan-pyat-i-kaznit-ukrainskih-voennoplennyh-foto>

508. Новиков С. Роспропаганда заявила об ударе по штабу ЧВК “Вагнера” в Попасной. *РБК-Украина*. 14.08.2022. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/rospropaganda-zayavila-udare-shtabu-chvk-1660496307.html>

509. Носальська І. Репетиція путчу. Чого прагнув і що отримав Пригожин у поході на Москву. *Кореспондент.net*. 26.06.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4601774-repetytsiia-putchu-choho-prahnuv-i-scho-otrymav-pryhozhyn-u-pokhodi-na-moskvu>

510. Одінцова А. Військовий переворот. Як у Судані скинули президента, який правив 30 років. *NV.ua*. 12.04.2019. URL :

<https://nv.ua/ukr/world/countries/viyskoviy-perevorot-yak-u-sudani-skinuli-prezidenta-yakiy-praviv-30-rokiv-50016270.html>

511. Орлова В. В Мали разнесли базу “вагнеровцев” – OSINT-исследователи (видео). *УНІАН*. 22.04.2023. URL : <https://www.unian.net/world/v-mali-atakovali-bazu-vagnerovcev-osint-issledovateli-video-12229419.html>

512. Палаці, величезні статки та елітний відпочинок: чи знищить корупція російську армію. *FREEДОМ*. 18.11.2022. URL : <https://uatv.ua/uk/palatsy-velychezni-statky-ta-ELITNYJ-vidpochynok-yak-korupsiya-znyshhuye-rosijsku-armiyu/>

513. ПВК Вагнер видобуває золото в Африці, щоб втримати курс рубля під санкціями – New York Times. *NV.ua*. 06.06.2022. URL : <https://nv.ua/ukr/world/countries/pvk-vagner-dobuvaye-zoloto-v-africi-shchob-vtrimati-kurs-rublya-new-york-times-ostanni-novini-50247769.html>

514. ПВК Вагнера може заробляти до 1 млрд доларів на видобутку золота в Африці – Politico. *NV.ua*. URL : 20.01.2023. <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/pvk-vagner-ssha-sturbovani-dohodami-vagnerivciv-vid-vidobutku-korisnih-kopalin-u-car-zmi-50298875.html>

515. Перехідний уряд Малі виплатив ПВК “Вагнер” понад \$200 мільйонів – Білий дім. *УКРІНФОРМ*. 30.06.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3729978-perehidnij-urad-mali-viplativ-pvk-vagner-ponad-200-miljoniv-bilij-dim.html>

516. Петренко Р. Путин отказывается от “денацификации”: россияне не понимают, что это – исследователи. *Українська Правда*. 04.05.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/05/4/7343928/>

517. Песков: кримінальну справу щодо Пригожина закріють, він “підє в Білорусь”. *Радіо Свобода*. 24.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pyesko-vahner-provadzheenyazakolot/32474267.html>

518. Погоріла І. Гайдай розповів, скільки населених пунктів Луганщини під контролем України. *УНІАН*. 18.08.2022. URL :

<https://www.unian.ua/war/gayday-rozpoviv-skilki-naselenih-punktiv-luganshchini-pid-kontrolem-ukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11945715.html>

519. Погуляевський М. В Сирії російсько-українська ЧВК тренує проасадовських бойців – група дослідників СІТ. *Громадське*. 28.03.2019. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/v-sirii-rossijsko-ukrainskaya-chvk-treniruet-proasadovskih-bojcov-gruppa-rassledovatelej-cit>

520. Под надзором генерала ГРУ. Россия создает новую структуру для контроля сети Пригожина в Африке, там действуют ЧВК Редут и Конвой – WSJ. *Інтерфакс-Україна*. 02.11.2023. URL : <https://nv.ua/world/geopolitics/vagner-v-afrike-rossiya-sozdaet-novuyu-strukturu-posle-smerti-prigozhina-50365345.html>

521. Подать О. Дитинство в Україні, втеча від дружини та захоплення фашизмом: що відомо про Дмитра Уткіна, який очолив рейд Пригожина на Москву. *Informator.ua*. 27.06.2023. URL : <https://informator.ua/uk/golovniy-fashist-u-vagneri-shcho-vidomo-pro-dmitra-utkina-yakiy-ocholiv-reyd-prigozhina-na-moskvu>

522. Праве ополчення проводить бойову підготовку росіян до наступної війни – з Путіним або без – The Washington Post. *Голос Карпат*. 03.01.2017. URL : <https://goloskarpat.info/society/586ba0c527bd4/>

523. Пригожин отримав чверть мільйона доларів прибутку від підсанкційних компаній у Сирії та Африці – FT. *Радіо Свобода*. 21.02.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-prygozhyn-afryka-syriya-prybutky/32281294.html>

524. Пригожин признал, что в 2014 создал группу “Вагнер”. *РИА Новости. Telegram*. URL : https://t.me/rian_ru/179288; Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. 26.09.2022. BBC. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

525. Пригожинський “бунт”: дезінформація та блеф, чи реальна загроза Кремлю? *Голос Америки*. 05.05.2023. URL : <https://www.golosameriki.com/a/experts-about/7080866.html>

526. Проскуряков С. Связанная с российским бизнесменом частная военная компания работает в ЦАР в обмен на алмазы и золото – CNN.

Громадське. 13.08.2019. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/svyazannaya-s-rossijskim-biznesmenom-chastnaya-voennaya-kompaniya-rabotaet-v-car-v-obmen-na-almazы-i-zoloto-cnn>

527. Прохоренко В. Элитные боевики с нюансом: эксперт пояснил, кто такие ЧВК “Редут” (Видео). *УНИАН*. 26.04.2023. URL : <https://www.unian.net/war/ekspert-poyasnil-kakaya-rol-otvedena-boevikam-chvk-redut-na-voynе-v-ukraine-video-12233784.html>

528. Путін нагородив у Кремлі званням “Герой Росії” найманця “Вагнера” – учасника вторгнення в Україну і Сирію. *ФОТОрепортаж. Цензор.НЕТ*. 12.12.2016. URL : https://censor.net/ua/photo_news/418995/putin_nagorodyv_u_kremli_zvannyam_geroyi_rosiyi_nayimantsya_vagnera_uchasnyka_vtorgnennya_v_ukrayinu

529. Пышкин С. Россия создает новую военную структуру в Африке после смерти Пригожина, – *WSJ. РБК-Украина*. 02.11.2023. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/rosiya-stvoryue-novu-viyskovu-strukturu-afritsi-1698936756.html>

530. Рацибарська Ю. Десять років тому Росія збила Іл-76 із українськими десантниками під Луганськом: що кажуть рідні. *Радіо Свобода*. 14.06.2024. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rodychi-zahyblykh-v-litaku-il-76-cherez-desyat-rokiv/32991718.html>

531. Рогозин возглавил группу военных советников “Царские волки”: помогают боевикам “Л/ДНР”. *Фокус*. 12.11.2022. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/536776-rogozin-vozglavil-gruppu-voennyh-sovetnikov-carskie-volki-pomogayut-boevikam-l-dnr>

532. Розбудова приватних армій в Росії: хто їх створює і навіщо. *Texty.Org*. 15.02.2023. URL : <https://texty.org.ua/fragments/108968/rozbudova-pryvatnyh-armij-v-rosiyi-hto-yih-stvoryuye-i-navisho/>

533. Романенко В. Росіянам не вдалось окупувати Луганщину повністю – голова ОВА. *Українська правда*. 20.07.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/20/7359194/>

534. Російські найманці, які воювали на Донбасі, просять Путіна дати їм статус УБД. *Українська правда*. 07.07.2018. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/7/7185591/>

535. Росія визнала запит Малі на відправку російських найманців (відео). *Мілітарний*. 26.09.2021. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/rosiya-vyznala-zapyt-mali-na-vidpravku-rosijskyh-najmantsiv/>

536. Росія таємно вивозить золото із Судану – CNN. *Радіо Свобода*. 30.06.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-zoloto-sudan/31966758.html>

537. Росія: Рогозін очолив групу військових радників “Царські вовки”. *Крим. Реалії*. 11.11.2022. URL: <https://ru.krymr.com/a/news-byvshiy-vitse-premjer-rogozin/32126930.html>

538. Росіяни готують провокації на україно-білоруському кордоні. *Центр національного спротиву*. 21.12.2022. URL : <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyan-gotuyut-provokacziyi-na-ukrayino-biloruskomu-kordoni/?fbclid=iwar2s5iqsxmoifh3grbav9apomwhsrcbzsimgwghmgeavylyqhyviwrsxwklm>

539. Российские военные ворвались в кафе в Крыму, открыли огонь и избили посетителей – СМИ. *Крым. Реалії*. 25.02.2024. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-medvedi-vorvalis-v-kafe-v-krymu-izbili-posetiteley-/32834251.html>

540. Роціна О. Узбекистан питає, чи правда у полон під Балаклією потрапили два узбеки. *Українська правда*. 15.09.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/15/7367569/>

541. Савватеев Е. & Ярыш О. & Гуменюк Н. “Вагнер” создали, чтобы не признавать потери российской армии в войне в Сирии – исследователи военных конфликтов. *Hromadske*. 16.02.2018. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/vahner-sozdaly-chtoby-ne-pryznavat-potery-russkoi-armyyu-v-voine-v-syryu-yssledovately-voennykh-konflyktov>

542. Сатпаєв М. Югославія: Бомбардування як примус до миру. *Український інтерес*. 26.03.2023. URL : <https://uain.press/articles/1015057-1015057>

543. Семенова І. Африканська імперія Пригожина: як вона влаштована, чому потрібна Росії і чи зможе зберегти її Путін після бунту ПВК Вагнера – The Economist. *NV.ua*. 29.06.2023. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/pvk-vagnera-v-africi-v-yakih-krajinah-yak-pracyuye-i-chi-vitisnit-putin-prigozhina-ostanni-novini-50335219.html>

544. Семенова І. Привітання “хайль” та підпис двома блискавками. Хто такий “Вагнер” – экс-спецназівець Дмитро Уткін, який подарував ім'я пригожинській ПВК. *NV.ua*. 11.04.2023. URL : <https://nv.ua/ukr/world/countries/dmitro-utkin-hto-takiy-vagner-u-pvk-prigozhina-biografiya-foto-skandal-ostanni-novini-50317060.html>

545. Семенченко С. У зоні АТО загинув бригадний генерал Ічкерії Іса Мунаєв. *Gazeta.ua*. 02.02.2015. URL : https://web.archive.org/web/20150202174318/http://gazeta.ua/articles/np/_u-zoni-ato-zaginuiv-brigadnij-general-ichkeriyi-isa-munayev/607382

546. Серед бойовиків Вагнера знайшли 40 українців – розслідування. *Українська правда*. 26.02.2018. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/26/7172851/>

547. Сийплові М. Приватні військові компанії. Велика українська кримінальна енциклопедія. *Електронний репозитарій ДВНЗ “УжНУ”*. 2021. С.359-361. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39118/1/Приватні%20військові%20компанії.pdf>

548. Скаврон Б. Африканське побоїще “вагнерівців”: усі подробиці про знищення російських найманців у Малі (відео). *ТСН*. 29.07.2024. URL : <https://tsn.ua/svit/afrikanske-poboyische-vagnerivciv-usi-podrobici-pro-znischennya-rosiyskih-naymanciv-u-mali-video-2629680.html>

549. Скаврон Б. В Криму российские наемники ЧВК “Медведь” жестоко избили посетителей кафе: видео. *ТСН*. 25.02.24. URL :

<https://tsn.ua/ru/ukrayina/v-krymu-rossiyskie-naemniki-chvk-medved-zhestoko-izbili-posetiteley-kafe-video-2520997.html>

550. Скорик Ю. Міноборони Білорусі розповіло, чим займаються “вагнерівці” в Осиповичах: підозри підтвердилися. *Ukrayina.pl*. 14.07.2023. URL : <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183471,29974969,1052-1110-1085-1086-1073-1086-1088-1086-1085-1080.html>

551. СМІ: в боевых действиях на Донбассе участвуют бандиты ЧВК “Е.Н.О.Т”, – ФОТО. *Сайт города Мариуполя “0629.com.ua”*. 22.07.2021. URL : <https://www.0629.com.ua/news/3160719/smi-v-boevyh-dejstviyah-na-donbasse-ucastvuut-bandity-cvk-enot-foto>

552. СМІ: В Ростове люди в камуфляже и с автоматами оцепили штаб Южного военного округа, УФСБ и администрацию города. Предположительно, это вагнеровцы. Фото, видео. *Гордон*. 24.06.2023. URL : <https://gordonua.com/news/worldnews/smi-v-rostove-lyudi-v-kamuflyazhe-i-s-avtomatami-ocepili-shtab-yuzhnogo-voennogo-okruga-ufsb-i-administraciyu-goroda-predpolozhitelno-eto-vagnerovcy-1670114.html/>

553. Смишляев С. Пригожин впервые признал, что создал ПВК “Вагнер” в 2014-м. *DW*. 26.09.2022. URL : <https://www.dw.com/uk/prigozin-vperse-publicno-viznav-so-stvoriv-pvk-vagner-u-2014mu/a-63237996>

554. Созданная в оккупированном Крыму ЧВК “Конвой” получила сотни миллионов рублей от ВТБ и структур Ротенберга – СМІ. *Экономическая Правда*. 14.08.2023. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/08/14/703209/>

555. Соратники Навального: Суровикин “обогатился” на войне в Сирии. *Радио Свобода*. 10.11.2022. URL : <https://www.svoboda.org/a/soratniki-navaljnogo-general-surovikin-obogatilsya-na-voyne-v-sirii/32124260.html>

556. Стали известны детали операции, во время которой был разгромлен отряд Вагнера (видео). *Головне*. 14.02.2018. URL : [https://glavnoe.in.ua/news/n333814-stali-izvestny-detali-operacii-vo-vremja-kotoroj-byl-razgromlen-otrjad-vagnera-\(video\)](https://glavnoe.in.ua/news/n333814-stali-izvestny-detali-operacii-vo-vremja-kotoroj-byl-razgromlen-otrjad-vagnera-(video))

557. Сушко Д. У Politico розповіли, як “вагнерівці” добувають золото в Африці та на що йдуть виручені кошти. *Новини.live*. 20.01.2023. URL : <https://war.novyny.live/u-politico-rozpovili-iak-vagnerivtsi-dobuvaiut-zoloto-v-afritsi-ta-na-shcho-idut-virucheni-koshti-73381.html>

558. США внесли “Русское имперское движение”, воевавшее на Донбассе против Украины, в список террористических организаций. *Диалог.UA*. 09.04.2020. URL : https://www.dialog.ua/world/204945_1586454878

559. Терорист Гіркін заявив, що одного з “командирів ЛНР” Мозгового у 2015 році ліквідували “вагнерівці”, – Казанський. *Цензор.НЕТ*. 23.05.2023. URL : https://censor.net/ua/news/3420191/teroryst_girkin_zayavyv_scho_odnogo_z_komandyriv_lnr_mozgovogo_u_2015_rotsi_likviduvaly_vagnerivtsi

560. Тигр Топ-рент секьюрити. Наемные убийцы Кремля. Частные военные компании России. *CRIME*. 18.11.2015. URL : <https://crime-ua.com/taxonomy/term/17115>

561. Тимченко викупив частку партнерів та отримав 12,5% акцій “СОГАЗ”. *Forbes*. 12.12.2012. URL : <https://www.forbes.ru/news/230894-timchenko-vyкупil-dolyu-partnerov-i-poluchil-125-aktsii-sogaz>

562. Тішкова М. Нескорені. *Сільські вісті*. № 85 (19732). 2019. 1 листопада. URL : <http://www.silskivisti.kiev.ua/19732/print.php?n=43841>

563. Троценко Л. ПВК Вагнер заробляє у ЦАР для фінансування війни в Україні – ЗМІ. *Korrespondent.net*. 20.01.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/world/4554853-pvk-vahner-zarobliaie-u-tsar-dlia-finansuvannia-viiny-v-ukraini-zmi>

564. У Кремлі розповіли про зустріч Путіна та Пригожина після заколоту. *Українська правда*. 10.07.2023. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2023/07/10/7410652/>

565. У Малі повстанці заявили про знищення десятків найманців групи “Вагнер”. *Район ін. юа*. 28.07.2024. URL : <https://zakordon.rayon.in.ua/news/726977-u-mali-povstantsi-zayavili-pro-znishchennya-desyatkiv-naymantsiv-grupi-vagner>

566. У РФ забирають на війну ув'язнених, хворих на ВІЛ та гепатит – розвідка. *Слово і Діло*. 25.10.2022. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/25/novyna/suspilstvo/rf-zabyrayut-vijnu-uvyaznenykh-xvorykh-vil-ta-hepatyt-rozvidka>

567. У РФ прикрили базу ПВК “Вагнер” у зв'язку з відбуттям у “нові місця дислокації”. *Острів*. 17.07.2023. URL : <https://www.ostro.org/news/u-rf-prykryly-bazu-pvk-vagner-u-zv-yazku-z-vidbuttyam-u-novi-mistsya-dyslokatsiyi-i427773>

568. Українська група “Карпати” у складі “Вагнера”: опубліковано імена, посади та промовисті фото. *24 Канал*. 11.05.2018. URL : https://24tv.ua/kharkiv/ukrayinska_grupa_karpati_u_skladi_vagnera_opublikovano_imena_posadi_ta_promovisti_foto_n966237

569. Українські спецназівці у Судані захопили в полон групу вагнерівців. У мережі з'явилося відео допиту. *Експрес*. 05.02.2024. URL : <https://expres.online/podrobitsi/ukrainski-spetsnazivtsi-u-sudani-zakhopili-v-polon-grupu-vagnerivtsiv-u-merezhi-zyavilosya-video-dopitu>

570. Ультиматум Пригожина: через відсутність боєприпасів назвав дату виведення “Вагнера” з Бахмуту (ВІДЕО). *Varta1*. 05.05.2023. URL : https://varta1.com.ua/news/ultimatum-prigozhina-cherez-vidsutnist-boiepriipasiv-nazvav-datu-vivedennya-vagnera-z-bahmutu-video_364601.html

571. Харківська наступальна операція: як це було. *Армія FM*. 08.03.2023. URL : <https://www.armyfm.com.ua/ua/harkivska-strategichna-nastupalna-operaciya-yak-ce-bulo/>

572. Частная армия “Щит”. В России разоблачена еще одна ЧВК, наемники которой гибнут в Сирии. *TCH*. 29.07.2019. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/chastnaya-armiya-schit-v-rossii-razoblachena-esche-odna-chvk-naemniki-kotoroy-gibnut-v-sirii-1386135.html>

573. ЧВК “Вагнер” мутировала в “Лигу”, а наемники в “специалистов”. *CRiME*. 24.05.2018. URL : <https://crime-ua.com/node/23582>

574. ЧВК “Е.Н.О.Т.” – бандиты, участвующие в боевых действиях. *Матриця свободи*. 01.07.2023. URL :

https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-

UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek

575. Чистки серед російських воєначальників після заколоту “вагнерівців” початок Міноборони РФ – подробиці. *Freedom*. 18.07.2023. URL : <https://uatv.ua/chistki-sredi-rossijskih-voenachalnikov-posle-myatezha-vagnerovtsev-nachalo-minoborony-rf-podrobnosti/>

576. Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. *BBC*. 26.09.2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

577. Шевцова, С. Випробування Вагнером, або Музика – вище Злочину. *УКРІНФОРМ*. 24.07.2021. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3286038-viprobuvanna-vagnerom-abo-muzika-vise-zlocinu.html>

578. Шевчук, А. В сети появилось предпологаемое фото Пригожина в нижней одежде в лагере Вагнер. *Кореспондент.Net*. 14.07.2023. URL : <https://korrespondent.net/world/4606735-v-sety-poiavylos-predpolahaemoe-foto-pryhozhyna-v-nyzhnei-odezhde-v-lahere-vahner>

579. Шепелева, А. У міноборони РФ доповіли Путіну про окупацію всієї Луганщини. *DW*. 03.07.2022. URL : <https://www.dw.com/uk/ministr-oborony-rf-dopoviv-putinu-pro-okupatsiiu-vsiiei-luhanshchyny/a-62342210>

580. Шимкевич К. Росія і Сербія: непартнерські стосунки. *Український Тиждень*. 22.02.2023. URL : <https://tyzhden.ua/rosiia-i-serbiia-nepartnerski-stosunky/>

581. Шрамович В. “Українська приватна військова компанія Вега” у Сирії: що про це відомо. *BBC News Україна*. 29.03.2019. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47751255>

582. Які іноземні найманці воюють проти України. *Антикор*. 30.07.2015. URL : https://antikor.com.ua/ru/articles/55185-kakie_inostrannye_naemniki_vojujut_protiv_ukrainy

583. Які приватні військові компанії є в росії та в яких країнах вони діяли. *Слово і Діло*. 09.01.2023. URL :

<https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly>

584. Ярема закликав генпрокурора РФ вжити заходів для припинення участі росіян у конфлікті на Донбасі. *LB.ua*. 20.08.2014. URL : https://lb.ua/news/2014/08/20/276736_yarema_prizval_genprokurora_rf.html

Зарубіжні:

Європейські та американські:

585. Al-Khalidi Suleiman & Perry Tom. New Syrian rebel alliance formed, says weapons on the way. *Reuters*. 12.10.2015. URL: <https://web.archive.org/web/20151114035329/http://www.reuters.com/article/2015/10/12/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012>

586. Al-Tamimi A. J. Archives Overview of some pro-Assad Militias / Aymenn Jawad Al-Tamimi. 01.09.2015. *Syria Comment*. URL : <https://www.joshualandis.com/blog/overview-of-some-pro-assad-militias/>

587. Amann Melanie & Gebauer Matthias & Schmid Fidelius. German Intelligence Intercepts Radio Traffic Discussing the Murder of Civilians. *SPIEGEL Gruppe*. 07.04.2022. URL : <https://www.spiegel.de/international/germany/possible-evidence-of-russian-atrocities-german-intelligence-intercepts-radio-traffic-discussing-the-murder-of-civilians-in-bucha-a-0a191c96-634f-4d07-8c5c-c4a772315b0d>

588. Amann Melanie & Gebauer Matthias & Schmid Fidelius. Russische Soldaten besprachen Gräueltaten gegen Zivilisten über Funk. *SPIEGEL Gruppe*. 07.04.2022. <https://www.spiegel.de/politik/ukraine-butscha-soldaten-besprachen-graeuelaten-gegen-zivilisten-ueber-funk-a-9e01662c-aa7e-4828-bf6f-f662d9b6164e>

589. Arslan Fatma Esma & Amuyeva Ülviyya. ЧБК “Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Anadolu Ajansı*. 16.09.2021. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/мир/чвк-вагнер-расширяет-присутствие-в-африке/2366350>

590. Bacchi Umberto. Ukraine Crimea Crisis: Serb Chetnik Militia Joins Pro-Russian Patrols. *International Business Times*. 03.10.2014. URL :

<https://www.ibtimes.co.uk/ukraine-crimea-crisis-serb-chetnik-militia-joins-pro-russian-patrols-1439654>

591. Ball Tom. Rusich's neo-Nazi mercenaries head for Kharkiv. *The Times*. 07.04.2022. URL : <https://www.thetimes.co.uk/article/rusichs-neo-nazi-mercenaries-head-for-kharkiv-prjndp9rl>

592. Barnes Julian E., Cooper Helene, Schmitt Eric. Russian General Knew About Mercenary Chief's Rebellion Plans, U.S. Officials Say. *The New York Times*. 27.06.2023. URL : <https://www.nytimes.com/2023/06/27/us/politics/russian-general-prigozhin-rebellion.html>

593. Bazoum Mohamed. President of Niger: My country is under attack and I've been taken hostage. *The Washington Post*. 03.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/08/03/mohamed-bazoum-coup-niger-democracy/>

594. Belton Catherine & Miller Greg. Russia's elite draws one lesson from downed plane: Cross Putin and die. *The Washington Post*. August 24, 2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/24/fear-putin-strongman-prigozhin-death/>

595. Bendhaou Fatma. Mali: Les mouvements armés du nord créent le "Cadre stratégique permanent". *AA*. 06.05.2021. URL : <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/mali-les-mouvements-arm%C3%A9s-du-nord-cr%C3%A9ent-le-cadre-strat%C3%A9gique-permanent/2231813>

596. Bericht des BND: Zahlreiche Neonazis kämpfen für Russland in der Ukraine. *Tagesspiegel*. 22.05.2022. URL : <https://www.tagesspiegel.de/politik/zahlreiche-neonazis-kampfen-fur-russland-in-der-ukraine-8270800.html>

597. Bombmisstänkta nazister utbildades i Ryssland. *Dagens Nyheter*. 06.10.2017. URL : <https://www.dn.se/nyheter/sverige/bombmisstankta-nazister-utbildades-i-ryssland/>

598. CAR: Russian Wagner Group harassing and intimidating civilians – UN experts. *UN Human Rights*. 27.10.2021. URL : <https://www.ohchr.org/en/press->

releases/2021/11/car-russian-wagner-group-harassing-and-intimidating-civilians-un-experts

599. Chance Matthew. Exclusive: Russian General Sergey Surovikin was secret VIP member of Wagner, documents show. *CNN*. 30.06.2023. URL : <https://edition.cnn.com/2023/06/30/europe/russian-general-sergey-surovikin-wagner-vip-intl-hnk/index.html>

600. CNN: Генерал Суrowикин был почетным членом ЧБК “Вагнер”. *Голос Америки*. 30.06.2023. URL : <https://www.golosameriki.com/a/cnn/7161475.html>

601. Declan Walsh. From Russia With Love’: A Putin Ally Mines Gold and Plays Favorites in Sudan. *The New York Times*. 05.06.2022. URL : <https://www.nytimes.com/2022/06/05/world/africa/wagner-russia-sudan-gold-putin.html?referringSource=articleShare>

602. Der Spiegel: немецкая разведка перехватила переговоры российских военных, обсуждавших убийства мирных жителей в Буче. *Медуза*. 07.04.2022. URL : <https://meduza.io/news/2022/04/07/der-spiegel-nemetskaya-razvedka-perehvatila-peregovory-rossiyskih-voennyh-obsuzhdavshih-ubiystva-mirnyh-zhiteley-v-buche>

603. Dickens Olewe. Mohamed 'Hemeti' Dagalo: Top Sudan military figure says coup was a mistake. *BBC News*. 20.02.2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-64704858>

604. Dionne Searcey. Gems, Warlords and Mercenaries: Russia’s Playbook in Central African Republic. *The New York Times*. 30.09.2019. URL : <https://www.nytimes.com/2019/09/30/world/russia-diamonds-africa-prigozhin.html>

605. Dixon Robyn. Wagner chief Prigozhin’s lingering popularity a challenge for Putin. *The Washington Post*. 27.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/27/yevgeniy-prigozhin-wagner-support-russia/>

606. Dobrokhoto Roman & Grozev Christo & Schmid Fidelius. Wie sich Prigoschin gegen andere Söldnertruppen durchgesetzt hat. *Der Spiegel*. 15.05.2023. URL : <https://www.spiegel.de/ausland/russland-ukraine-krieg-wie-prigoschin-sich->

gegen-andere-soeldnertruppen-durchsetzte-a-aa9cc0ae-3b15-46f8-91cf-8e293e9a8d96?giftToken=b2ae59e3-ca52-4314-97d9-121980ea57b2

607. EU imposes restrictive measures against the Wagner Group. *Council of the EU*. 13.12.2021. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/12/13/eu-imposes-restrictive-measures-against-the-wagner-group/>

608. Felgenhauer P. Death of Military Contractors Illuminates Russia's War by Proxy in Syria. *The Jamestown Foundation*. 15.02.2018. URL : <https://jamestown.org/program/death-military-contractors-illuminates-russias-war-proxy-syria/>

609. Fighting in Aleppo Between Liwa al-Quds and the Fourth Division Escalates. *The Syrian Observer*. 26.03.2019. URL : <https://syrianobserver.com/news/49389/fighting-in-aleppo-between-liwa-al-quds-and-the-fourth-division-escalates.html>

610. Galeotti Mark. The terrifying neo-Nazi mercenaries being deployed in Ukraine. *The Spectator*. 09.04.2022. URL : <https://www.spectator.co.uk/article/the-terrifying-neo-nazi-mercenaries-being-deployed-in-ukraine/>

611. Gibbons-Neff Thomas. How a 4-Hour Battle Between Russian Mercenaries and U.S. Commandos Unfolded in Syria. *The New York Times*. 24.05.2018. URL : <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/middleeast/american-commandos-russian-mercenaries-syria.html>

612. Holland Steve. U.S. thinks Putin ally Prigozhin wants control of salt, gypsum from mines near Bakhmut. *Reuters*. 06.01.2023. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/us-thinks-putin-ally-prigozhin-wants-control-salt-gypsum-mines-near-bakhmut-2023-01-05/>

613. Hudson John. US labels white-supremacist group 'terrorist' for the first time. *Washington Post*. 06.04.2020. URL : <https://www.washingtonpost.com/national-security/us-labels-a-white-supremacist->

group-terrorist-for-the-first-time/2020/04/06/72dc622a-781f-11ea-b6ff-597f170df8f8_story.html

614. Industry Talk: The Slavonic Corps—A Russian PMSC In Syria. *Feral Jundi*. 14.01.2014. URL : <https://feraljundi.com/industry-talk-the-slavonic-corps-a-russian-pmsc-in-syria/>

615. Khavin Dmitriy & Kerr Sarah & Mellen Riley & Xiao Muiyi. Wagner Chief Prigozhin Appears in Videos at a Russian Military Headquarters. *The New York Times*. 24.06.2023. URL : <https://www.nytimes.com/2023/06/24/world/europe/prigozhin-videos-rostov.html>

616. Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 16 October 2023. *Ministry of Defence*. URL : <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1713850808431775939>

617. Marks Simon and & Alamin Mohammed. Russian Mercenaries Seek Gold, Sow Chaos in Central Africa. *Bloomberg*. 16.08.2022. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-16/russian-mercenaries-seek-gold-sow-chaos-in-central-africa>

618. Mercenari russi e quel legame con la Svizzera. *RSI*. 14.09.2023. URL : <https://www.rsi.ch/info/mondo/Mercenari-russi-e-quel-legame-con-la-Svizzera--1809650.html>

619. Nakashima Ellen & DeYoung Karen. Liz Sly Putin ally said to be in touch with Kremlin, Assad before his mercenaries attacked U.S. troops. *The Washington Post*. 22.02.2018. URL : https://web.archive.org/web/20180302101532/https://www.washingtonpost.com/world/national-security/putin-ally-said-to-be-in-touch-with-kremlin-assad-before-his-mercenaries-attacked-us-troops/2018/02/22/f4ef050c-1781-11e8-8b08-027a6ccb38eb_story.html?utm_term=.4b237f49dab3

620. Nato: Främlingshatet kan gödas av främmande makt. *Dagens Nyheter*. 27.10.2015. URL : <https://www.dn.se/nyheter/sverige/nato-framlingshatet-kan-godas-av-frammande-makt/>

621. Nechepurenko Ivan & MacFarquhar Neil & Gibbons-Neff Thomas. Dozens of Russians Are Believed Killed in U.S.-Backed Syria Attack. *The New York*

Times. 13.02.2018. URL : [https://www.nytimes.com/2018/02/13/world/europe/russia-syria-](https://www.nytimes.com/2018/02/13/world/europe/russia-syria-dead.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer)

[dead.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer](https://www.nytimes.com/2018/02/13/world/europe/russia-syria-dead.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer)

622. Notorious Russian nationalist Igor Mangushev shot dead in Ukraine. *BBC. News*. 08.02.2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-64566582>

623. Özkan Mehmet & Yusupov Abdulrahman. Регион Сахеля: болевая точка африканского континента. *АА*. 5.08.2023. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/анализ-новостей/регион-сахеляболевая-точка-африканского-континента/2967960>

624. Pacella Mattia. Mercenari russi e quel legame con la Svizzera. *RSI*. 14.09.2023. URL : <https://www.rsi.ch/info/mondo/Mercenari-russi-e-quel-legame-con-la-Svizzera--1809650.html>

625. Puente David. Prigozhin partecipò all'invasione della Crimea del 2014. La foto della medaglia diffusa dai media russi. *Open.Online*. 06.07.2023. URL : <https://www.open.online/2023/07/06/prigozhin-invasione-crimea-2014-foto-medaglia/>

626. Putin Chef's Kisses of Death: Russia's Shadow Army's State-Run Structure Exposed. *The Bellingcat Investigation Team*. 14.08.2020. URL : <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>

627. Putin's private army. CNN Special Report. *CNN*. URL : <https://edition.cnn.com/interactive/2019/08/africa/putins-private-army-car-intl/>

628. Ruski dobrovoljci u BiH: Od Knina do Krima, nas i Rusa trista miliona ima. *NovoVrijeme*. 19.03.2014. URL : <http://novovrijeme.ba/ruski-dobrovoljci-u-bih-od-knina-do-krima-nas-i-rusa-trista-miliona-ima/>

629. Russische Söldner kämpfen laut Uno in Libyen gegen die Regierung. *Spiegel. Ausland*. 07.05.2020. URL : <https://www.spiegel.de/ausland/libyen-russische-soeldner-kaempfen-laut-uno-gegen-die-regierung-a-e47c31b0-459e-4a0c-9250-93878f60a7aa>

630. Sauer Pjotr. Russian Armed Volunteers Prepare for Action in Eastern Ukraine. *The Moscow Times*. 10.02.2022. URL :

<https://www.themoscowtimes.com/2022/02/10/russian-armed-volunteers-prepare-for-action-in-eastern-ukraine-a76331>

631. Schmid Fidelius. Zahlreiche Neonazis kämpfen in der Ukraine für Russland. *Spiegel*. 22.05.2022. URL : <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-organisierte-neonazi-gruppen-kaempfen-fuer-russland-geheimdienstbericht-a-f1632333-6801-47b3-99b9-650d85a51a52>

632. Schmitt Eric & Gibbons-Neff Thomas. Russia Exerts Growing Influence in Africa, Worrying Many in the West. *The New York Times*. 28.01.2020. URL : <https://www.nytimes.com/2020/01/28/world/africa/russia-africa-troops.html>

633. Stewart Phil & Barrington Lisa. U.S. dismisses fears of wider war after deadly Syria clashes. *REUTERS*. 08.02.2018. URL : <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-usa-syria/more-than-100-pro-syrian-forces-killed-after-thwarted-attack-u-s-official-idUSKBN1FR3BB?il=0>

634. Sukhankin S. ‘Continuing War by Other Means’: The Case of Wagner, Russia’s Premier Private Military Company in the Middle East. *The Jamestown Foundation*. 13.07.2018. URL : <https://jamestown.org/program/continuing-war-by-other-means-the-case-of-wagner-russias-premier-private-military-company-in-the-middle-east/>

635. Sukhankin S. Russia’s New PMC Patriot: The Kremlin’s Bid for a Greater Role in Africa? *The Jamestown*. 01.08.2018. URL : <https://jamestown.org/program/russias-new-pmc-patriot-the-kremlins-bid-for-a-greater-role-in-africa/>

636. Sukhankin S. Russian PMCs in the Syrian Civil War: From Slavonic Corps to Wagner Group and Beyond. *The Jamestown Foundation*. 18.12.2019. URL : <https://jamestown.org/program/russian-pmcs-in-the-syrian-civil-war-from-slavonic-corps-to-wagner-group-and-beyond/>

637. Syria: “Without the United States and its allies the war would have ended a long time ago”, Interview with Kevork Almassian / Gaspardo, Andrea. *DifesaOnline*. 15.03.2019. URL: https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-senza-gli-stati-uniti-e-i-loro-alleati-la-guerra-sarebbe-finita-molto#google_vignette

638. Syrie: les ISIS Hunters, ces soldats du régime de Damas formés par la Russie. *FranceSoir*. 30.05.2017. URL: <https://web.archive.org/web/20220218175344/https://www.francesoir.fr/politique-monde/syrie-les-isis-hunters-ces-soldats-du-regime-de-damas-formes-par-moscou-bachar-al-assad-forces-speciales-russie-syriens-etat-islamique-palmyre-daech-stephane-mantoux-5e-corps>

639. Townsend Mark. Russian mercenaries in Ukraine linked to far-right extremists. *The Guardian*. 20.03.2022. URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/russian-mercenaries-in-ukraine-linked-to-far-right-extremists>

640. UN recognizes end of mandate of multinational force in Iraq. *ReliefWeb*. OCHA. 22.12.2008. URL : <https://reliefweb.int/report/iraq/un-recognizes-end-mandate-multinational-force-iraq>

641. What next for Wagner's African empire? *The Economist*. 27.06.2023. URL : <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/06/27/what-next-for-wagners-african-empire>

642. Yékoua Par Bertrand & Nzilo Alain. Centrafrique : Des FACA tabassés par les mercenaires russes à Bambari, ils observent une grève. *Corbeaunews*. 16.02.2022. URL : <https://corbeaunews-centrafrique.org/centrafrique-des-faca-tabasses-par-les-mercenaires-russes-a-bambari-ils-observent-une-greve/>

643. Yongo Judicael. Wagner troops arrive in Central African Republic ahead of referendum. *Reuters*. 17.07.2023. URL : <https://www.reuters.com/world/africa/wagner-troops-arrive-central-african-republic-ahead-referendum-2023-07-17/>

644. В Мозамбике джихадисты захватили крупный порт. При чем тут “ЧВК Вагнера”? *BBC News*. 13.08.2020. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-53756358>

645. В Сирии появилась новая ЧВК родом из Украины. *Conflict Intelligence Team*. 28.03.2019. URL : <https://citeam.org/pmc-vega/>

646. Германская разведка сообщила о воюющих в Украине “российских неонацистах”. Они и сами этого не скрывают. *BBC. NEWS*. 22.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-61524914>

647. Обайи Ф. & Кропман В. Битва за власть и золото. Что делает ЧВК “Вагнер” в Судане? *DW*. 22.04.2023. URL : <https://www.dw.com/ru/bitva-za-vlast-i-zoloto-cto-delaet-cvk-vagner-v-sudane/a-65400297>

648. Президент ЦАР Туадера, спираючись на Вагнер, змінив конституцію. Тепер він зможе переобиратися скільки завгодно разів. *BBC. News*. URL : 07.08.2023. <https://www.bbc.com/russian/articles/c297ywnrer3o>

649. Пригожин “легализовал” название ЧВК “Вагнер”. *BBC*. 17.01.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-64304032>

650. Ромашенко С. Запад раскритиковал в ООН Россию из-за наемников в ЦАР. *DW*. 24.06.2021. URL : <https://www.dw.com/ru/zapad-raskritikoval-v-oon-rossiju-iz-za-naemnikov-v-car/a-58025632>

651. США ввели новый раунд санкций против России. *Голос Америки*. 28.06.22. URL : <https://www.golosameriki.com/a/us-russia-new-sanctions/6636682.html>

652. Частные военные подрядчики укрепляют российское влияние в Африке. Экспертиза. *Голос Америки*. 08.02.2022. URL : <https://www.golosameriki.com/a/russian-influence-africa-wagner-group/6432650.html>

653. ЧВК “Вагнер”, как фактор воздействия на позицию ряда стран Африки в ООН. *Turkish Forum*. 04.03.2022. URL : <https://www.turkishnews.com/ru/content/2022/03/04/>

654. Чому в Сирії війна. *BBC*. 20.03.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43455347>

655. Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. *BBC*. 26.09.2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

656. Штраулер Н. & Ходалі Д. Що таке “Ісламська держава”. *DW*. 27.11.2015. URL : <https://www.dw.com/uk/>

Російські:

657. “Воровали на Донбассе пачками, но захотелось больше”. Пригожин озвучил свои версии причин нападения России на Украину. *Зеркало*. 23.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42087.html>

658. “Группа Вагнера” в Попасной, Луганская область. *Юридическая социальная сеть*. 06.05.2022. URL : <https://www.9111.ru/questions/7777777771888349/>

659. “Дождь”: В Сирии наряду с вагнеровцами воюет ЧВК “Патриот”. *Грани.ru*. 05.07.2018. URL : <https://graniru.org/Politics/Russia/m.271305.html>

660. “Коммерсант”: в деле ЧВК “Е.Н.О.Т.” появился военнослужащий ГРУ. *Настоящее Время*. 19.12.2019. URL : <https://www.currenttime.tv/a/enot-chvk-vagnera-gru/30333485.html>

661. “Марш справедливости” длиной в сутки. Вспоминаем хронологию мятежа Евгения Пригожина, который так и не дошел до Москвы. *Зеркало*. 25.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42231.html>

662. “Марш справедливости” или “вооруженный мятеж”? Войска Пригожина с Украины вошли в Россию. *БОМДОД*. 24.06.2023. URL : <https://bomdodrus.com/2023/06/24/marsh-spravedlivosti-ili-vooruzhennyj-mjatezh-vojska-prigozhina-s-ukrainy-voshli-v-rossiju/>

663. “Медведи” 81-я бригада. *Telegram*. 08.06.2023. URL : <https://t.me/s/OBRSPNBears?before=350>

664. “Не дошли 200 км до Москвы”. Пригожин объявил окончание “Марша справедливости” и уводит ЧВК “Вагнер” в тыловые лагеря. *Курьер.Среда*. 24.06.2023. URL : <https://kurer-sreda.ru/2023/06/24/ne-doshli-200-km-do-moskvy-prigozhin-obiavil-okonchanie-marsha-spravedlivosti-i-uvodit-chvk-vagner-v-tylovye-lageria>

665. “Не осталось ни одного целого здания”. Наемники “Вагнера” показали уничтоженный ими Соледар и гордятся своей “работой”. *Остров*. 07.02.2023. URL : <https://www.ostro.org/ru/news/ne-ostalos-ny-odnogo-tselogo-zdaniya-naemnyky-vagnera-pokazaly-unychtozhennyj-ymy-soledar-y-i404787>

666. “Факел”, “Поток” и “Редут”. В Украине воюют три ЧВК, связанных с “Газпромом”. Главное из расследования “Русской службы Би-би-си”. *Meduza*. 16.05.2023. URL : [https:// io/feature/2023/05/16/fakel-potok-i-redut-russkaya-sluzhba-bi-bi-si-rasskazala-o-voyuuyuschih-v-ukraine-chvk-svyazannyh-s-gazpromom](https://io/feature/2023/05/16/fakel-potok-i-redut-russkaya-sluzhba-bi-bi-si-rasskazala-o-voyuuyuschih-v-ukraine-chvk-svyazannyh-s-gazpromom)

667. Aleksandrov G & Morozov A. Convicts in arms. *Novaya Gazeta Europe*. 12.11.2022. URL : <https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/12/convicts-in-arms>

668. Bloomberg: почему ЧВК “Вагнер” сохранит, как минимум, часть своего африканского бизнеса. 11.07.2023. *Бизнес-вектор*. URL : <https://www.business-vector.info/bloomberg-pochemu-chvk-vagner-165440/>

669. CNN заявляет, что бойцы ЧВК Вагнер вновь участвуют в битве за Бахмут. *Overclockers*. 28.09.2023. URL : <https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/111907/cnn-zayavlyayet-chto-bojcy-chvk-vagner-vnov-uchastvujut-v-bitve-za-bahmut>

670. Американская контора CSIS решила опубликовать карту мира, где по их мнению за последние 5 лет работали представители российских ЧВК. *Telegram*. 31.07.2021. URL : <https://t.me/milinfo/69794>

671. Африканские подразделения ЧВК “Вагнер” направляются в Беларусь для ротации. *Репортер*. 14.07.2023. URL : <https://topcor.ru/37207-afrikanskie-podrazdelenija-chvk-vagner-napravljajutsja-v-belarus-dlja-rotacii.html>

672. Баев, А. Президент ЦАР появился в окружении охранников связанной с “поваром Путина” фирмы. *The Bell*. 15.08.2018. URL : <https://thebell.io/prezident-tsar-poyavilsya-v-okruzenii-ohrannikov-svyazannojs-povarov-putina-firmy>

673. Барабанов И. “Назвать тебя нечем, кроме одного слова”. Как война в Украине поссорила Пригожина и Герасимова и вскрыла конфликты среди российских силовиков. *BBC NEWS*. 27.12.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-64104187>

674. Бизнес-джет “Embraer Legacy 600” с регистрационным номером RA-02795, который принадлежал Евгению Пригожину, предположительно,

был сбит огнём из ПВО в Бологовском районе Тверской области. *Grey Zone. Telegram*. 23.08.2023. URL : https://t.me/grey_zone/20163?single

675. Богославец И. Российский бизнес. Интересы России. Развитие международного экономического влияния в эпоху глобальных локальных войн. *Бусидо*. 07.06.2009. URL : <http://maner21.livejournal.com/534.html>

676. Бойцы ЧВК “Вагнер” освободили село Сакко и Ванцетти и продвинулись по дороге Соледар–Северск. *Военное обозрение*. 01.02.2023. URL : <https://topwar.ru/210063-bojcy-chvk-vagner-osvobodili-selo-sakko-i-vancetti-i-prodvinulis-po-doroge-soledar-seversk.html>

677. Бунтман Е. Правда ли, что в России появились такие иконы Пригожина? *Проверено*. 07.09.2023. URL : <https://provereno.media/blog/2023/09/07/pravda-li-cto-v-rossii-poyavilis-takie-ikony-prigozhina-1/>

678. В “ЧВК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>

679. В Африке объявились новые наемники вместо ЧВК Вагнера. *Lenta.ru*. 10.04.2020. URL : <https://lenta.ru/news/2020/04/10/chvk/>

680. В ливийской армии объяснили приглашение российской ЧВК. *NEWS2*. 25.03.2017. URL : <https://news2.ru/story/517224/>

681. Вагнеровцы уже в Беларуси и тренируют военнообязанных — Минобороны показало видео. *Зеркало*. 14.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/life/43769.html>

682. ВДВ России в 2014 году пополнились бригадой спецназа и тремя батальонами разведки. *ТАСС*. 01.01.2014. URL : <http://itar-tass.com/armiya-i-opk/1682653>

683. Венкина Е. Обвиняемые во взрывах в Швеции прошли подготовку в РФ. *DW*. 10.06.2017. URL : <https://www.dw.com/ru/фигуранты-дела-о-взрывах-в-гетеборге-прошли-подготовку-в-россии/a-39192390>

684. Владимирский М. Добровольческий Коммунистический отряд в боях на Донбассе. *ArtOfWar*. 02.05.2019. URL : http://artofwar.ru/w/wladimirskij_m/text_0090.shtml

685. Военные ЧВК “Медведь” ворвались и устроили взбучку посетителям кафе в Черноморском в Крыму. *Time News*. 25.02.2024. URL : <https://time-news.net/obshchestvo/26405-voennye-chvk-medved-vorvalis-i-ustroili-vzbuchku-posetitelyam-kafe-v-chernomorskom-v-krymu.html>

686. Генштаб ВСУ отрицает потерю села Благодатное под Соледаром, зачистку которого завершили бойцы ЧВК “Вагнер”. *Военное обозрение*. 29.01.2023. URL : <https://topwar.ru/209831-genshtab-vsu-otricaet-poterju-sela-blagodatnogo-pod-soledarom-zachistku-kotorogo-zavershili-bojcy-chvk-vagner.html>

687. Гозман Л. Хинштейн сообщил, что Путин передал Росгвардии спецподразделения МВД “Гром”. *Новая газета*. 17.06.2023. URL : <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-cto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news>

688. Группа “Вагнера” освободила поселок Красная гора к югу от Соледара. ДАН. *Донецкое Агентство Новостей*. 12.02.2023. URL : <https://dan-news.ru/defence/gruppa-vagnera-osvobodila-poselok-krasnaja-gora-k-jugu-ot-soledara-2/>

689. Добровольческий Коммунистический отряд отправляется в ДНР и ЛНР. *Taurica.net*. 14.11.2014. URL : <https://taurica.net/124054-Dobrovol-cheskiiy-Kommunisticheskiy-otryad-otpravlyetsya-v-DNR-i-LNR.html>

690. Добрый погиб в страстную пятницу. Русское Имперское Движение. *Telegram*. 17.05.2022. URL : https://t.me/Rus_imperia/9600

691. Думнов Л. Большая помощь маленьких отрядов. *Srpska*. 21.08.2004. URL : <https://www.srpska.ru/article.php?nid=429&sq=&crypt=>

692. ДШРГ “Русич” в Донецком аэропорту. *Colonel Cassad – LiveJournal*. URL : <https://colonelcassad.livejournal.com/1908846.html>

693. Евгений Пригожин продемонстрировал трофеи, полученные в Соледаре. *Overclockers*. 02.05.2023. URL :

<https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/92193/evgenij-prigozhin-prodemonstriroval-trofei-poluchennye-v-soledare>

694. ЕС ввел санкции против связанной с ЧВК “Вагнер” российской компании. *ИНТЕРФАКС*. 13.12.2021. URL : <https://www.interfax.ru/russia/809106>

695. Жаба и Минобороны. Как поссорились Евгений Викторович с Сергеем Кужугетовичем. *The Insider*. 12.05.2023. URL : <https://theins.ru/politika/261683>

696. Закиянов Д. Всеохватная ЧВК: как “группа Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Mind*. 12.03.2021. URL : <https://mind.ua/ru/publications/20223264-vseohvatnaya-chvk-kak-gruppa-vagnera-rasshiryaet-prisutstvie-v-afrike>

697. Иорданова И. Перечислены награды на парадном пиджаке Пригожина. *Газета.Ру*. 06.07.2023. URL : <https://www.gazeta.ru/social/news/2023/07/06/20819078.shtml>

698. Источник ВЧК-ОГПУ сообщил, что на телах погибших и на обшивке сохранившихся деталей самолета имеются следы поражения прямоугольными осколочными элементами, схожими на “работу” С-300. *Telegram*. 24.08.2023. URL : <https://t.me/vchkogpu/41206>

699. Командиры “Славянского корпуса” в Сирии осуждены за наемничество. *Фонтанка.Ру*. 28.10.2014. URL : <https://www.fontanka.ru/2014/10/28/129/>

700. Компания Тимченко будет добывать фосфаты в Сирии при поддержке ЧВК. *RBC*. <https://www.rbc.ru/business/27/06/2017/59512f209a79474bb460829d>

701. Компания Тимченко начала достройку завода по переработке газа в Сирии. *RBC*. 20.12.2017. <https://www.rbc.ru/business/20/12/2017/5a3a1c4a9a79472cf27f7602>

702. Кочесотова А. Генштаб ВСУ назвал успешным наступление ЧВК “Вагнер” в Бахмуте. *Вести Подмосковья*. 30.03.2023. URL : <https://podmoskovye.bezformata.com/listnews/nastuplenie-chvk-vagner-v-bahmute/115728499/>

703. Левченко Г. В Сирии убиты трое наемников из российской ЧВК “Щит”. Она занимается охраной объектов, принадлежащих Геннадию Тимченко. *Meduza*. 29.07.2019. URL : <https://meduza.io/feature/2019/07/29/v-sirii-ubity-troe-naemnikov-iz-rossiyskoy-chvk-schit-ona-zanimaetsya-ohranoy-ob-ektov-prinadlezhaschih-gennadiyu-timchenko>

704. Манусян Р. Мятеж Пригожина: триумфальный “Марш справедливости” не доехал 200 км до Москвы. *White Square Journal*. 25.06.2023. URL : <https://wsjournal.ru/myatezh-prigozhina-triumfalnyj-marsh-spravedlivosti-ne-doechal-200-km-do-moskvy/>

705. Марш Пригожина на Москву: все главные события. *Вести*. 24.06.2023. URL : <https://www.vesty.co.il/main/article/9fqxxt1s9>

706. Милакович Н. Второй добровольческий. Боевой путь. *Rasija.ru*. 17.06.2019. URL : <https://rasija.ru/2019/06/17/>

707. Объяснены зверства при расправе над бойцами ЧВК Вагнера в Мозамбике. *Lenta.Ru*. 31.10.2019. URL : <https://lenta.ru/news/2019/10/31/zveri/>

708. Основатель ЧВК Вагнера Евгений Пригожин подал заявления в СК России на Шойгу и Герасимова. *Зеркало*. 23.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42136.html>

709. Перемитин Г. & Русяева П. Командир ЧВК Вагнера возглавил ресторанный бизнес Пригожина. *РБК+*. 15.11.2017. URL : <https://www.rbc.ru/business/15/11/2017/5a0b4d649a79478bfda493fc>

710. Перова А. Идеолога “енотов” признали рекетиром. *Коммерсантъ*. 29.06.2021. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4879111>

711. По ситуации. Батальон “Поток” зашёл в зону СВО и принял у подразделений Группы Вагнера позиции на Артёмовском направлении. *Telegram*. 23.04.2023. URL : <https://t.me/evgeniylinin/5893>

712. Пригожин заявил о выводе “ЧВК Вагнер” из Бахмута и передаче позиций российским военным с 25 мая. *RFI*. 20.05.2023. URL : <https://www.rfi.fr/ru/украина/20230520-пригожин-заявил-о-выводе-чвк-вагнер-из-бахмута-и-передаче-позиций-российским-военным-с-25-мая>

713. Пригожин объявил о взятии Соледара штурмовиками “Вагнера”. *Обозрение*. 11.01.2023. URL : <https://oboz.info/prigozhin-obyavil-o-vzятии-soledara-shturmovikami-vagnera/>

714. Пригожин признал, что в 2014 создал группу “Вагнер”. *РИА Новости. Telegram*. URL : https://t.me/rian_ru/179288

715. Пригожин признал, что является создателем ЧВК Вагнера. *The Insider*. 26.09.2022. https://theins.ru/news/255419?utm_source=telegram

716. Путин высказался о статусе ЧВК в России. *Lenta.ru*. 14.12.2023. URL : <https://lenta.ru/news/2023/12/14/putin-vyskazalsya-o-statuse-chvk-v-rossii/>

717. Пятин А. FT рассказала, как компания Тимченко участвует в восстановлении экспорта фосфатов из Сирии. *Forbes*. 01.09.2019. URL : <https://www.forbes.ru/milliardery/382799-ft-rasskazala-kak-kompaniya-timchenko-uchastvuet-v-vosstanovlenii-eksporta>

718. Ровно 25 лет назад закончилась война в Боснии – самый кровавый межэтнический конфликт в Европе со времен Второй мировой. Три с половиной года войны – в фотографиях. *Meduza*. 14.12.2020. <https://meduza.io/feature/2020/12/14/rovno-25-let-nazad-zakonchilas-voyna-v-bosnii-samyi-krovavyi-mezhetnicheskiy-konflikt-v-evrope-so-vremen-vtoroy-mirovoy>

719. Рогозин возглавил частную военно-промышленную компанию – ДНР. *EADaily*. 21.11.2022. URL : <https://eadaaily.com/ru/news/2022/11/21/rogozin-vozglavil-chastnuyu-voenno-promyshlennuyu-kompaniyu-dnr>

720. Рогозин заявил, что представляет ЧВПК – частную военно-промышленную компанию. *ДАН*. 20.11.2022. URL : <https://dan-news.ru/defence/rogozin-zajavil-cto-predstavljaet-chvpk--chastnuju-voenno-promyshlennuju-kompaniju/>

721. Рогозин объяснил, чем отличаются его “Царские волки” от ЧВК “Вагнер”. *Дзен*. 03.07.2023. URL : <https://dzen.ru/a/ZKKLva2pylTSO0t5>

722. Российский ВЕГА-проект. История гибридной ЧВК в эпоху гибридных войн. *Cyprus-Daily.News*. 14.12.2019. URL : <https://cyprus-daily.news/rossijskij-vega-proekt-istoriya-gibridnoj-chvk-v-epohu-gibridnyh-vojn/>

723. Россия отреагировала на сообщения о гибели бойцов ЧВК Вагнера в Мозамбике. *Lenta.Ru*. 31.10.2019. URL : <https://lenta.ru/news/2019/10/31/moz/>

724. Россия формирует “Африканский корпус”: он заменит вагнеровцев в Африке и будет контролировать бизнес ЧВК на континенте – Bloomberg. *Настоящее Время*. 30.01.2024. URL : <https://www.currenttime.tv/a/rossiya-formiruet-afrikanskiy-korpus/32798137.html>

725. Русские добровольцы в Югославии: сколько нас было? *Info Balkan*. URL : <https://info-balkan.ru/russkie-dobrovolcy-v-yugoslavii-skolko-nas-bylo.html>

726. Селиванов В. Некоторая история российских ЧВК. *КОИТ*. 06.02.2022. URL : <https://cont.ws/@VNS/2479409>

727. Сергиенко Ю. Идеологу наемников РФ на Донбассе вынесли приговор и признали его ЧВК преступной. *Obozrevatel*. 02.07.2021. URL : <https://news.obozrevatel.com/russia/ideologu-naemnikov-rf-na-donbasse-vyinesli-prigovor-i-priznali-ego-chvk-prestupnoj.htm>

728. Сирия начала восстановление. На полуразрушенном ГПЗ Хаян приступили к ремонтным работам. *Neftegaz.RU*. 10.03.2017. URL : <https://neftegaz.ru/news/neftechim/212064-siriya-nachala-vosstanovlenie-na-polurazrushennom-gpz-khayan-pristupili-k-remontnym-rabotam/>

729. Стало известно о гибели бойцов новой российской ЧВК в Сирии. *Lenta.ru*. 29.07.2019. URL : https://lenta.ru/news/2019/07/29/ch_v_k/

730. Фельгенгауэр П. Хищамский разгром. Что на самом деле произошло в сирийской провинции Дейр-эз-Зор. Версия. *Украина криминальная*. 22.02.2018. URL : <https://cripo.com.ua/investigations/?p=243142/>

731. Центр “Досье”: генерал Суровикин был почетным членом ЧВК “Вагнер” с 2017 года. *Настоящее Время*. 28.06.2023. URL : <https://www.currenttime.tv/a/surovikin-vagner/32480673.html>

732. ЧВК “Вагнер” уйдет из Бахмута 10 мая, заявил Евгений Пригожин. Украинские военные в это не верят. *Важные истории*. 05.05.2023. URL : <https://istories.media/news/2023/05/05/chvk-vagner-uidet-iz-bakhmuta-10-maya-zayavil-yevgenii-prigozhin-ukrainskie-voennye-v-eto-ne-veryat/>

733. ЧВК “Вега” в Сирии. *Livejournal*. 09.02.2019. URL : <https://colonelcassad.livejournal.com/4764346.html>

734. ЧВК Вагнер взяли под контроль населённый пункт “Берховка”. *Overclockers*. 24.02.2023. URL : <https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/86767/chvk-vagner-vzyali-pod-kontrol-naselennyj-punkt-berhovka>

735. ЧВК Вагнера, “мясник” Путина и “Охотники на ИГИЛ”: кто РЕАЛЬНО контролирует Сирию. *Правда-TV.ru*. 27.06.2017. URL : <https://www.pravda-tv.ru/2017/06/27/308483/chvk-vagnera-myasnik-putina-i-ohotniki-na-igil-kto-realno-kontroliruet-siriyu>

736. Что известно о генерале Хамдане и его Силах быстрого реагирования, вступивших в бои с армией в Судане? *RFI*. 16.04.2023. URL: <https://www.rfi.fr/ru/в-мире/20230416-что-известно-о-генерале-хамдане-и-его-силах-быстрого-реагирования-вступивших-в-бои-с-армией-в-судане>

737. Яковенко С. “Игиловец х#ев! Кровища еще будет лететь. Памир, ножом... Бороду оттяни”, – наемники российского ЧВК “Вагнер” зверски пытаются, а потом убивают и расчлениают сирийца. Видео 18+ *Цензор.Нет*. 18.11.2019. URL : <https://censor.net/ru/v3160319>

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1992 – 2013)

2.1. Російські парамілітарні формування як прообраз приватних військових компаній

Як показав аналіз дослідженої літератури та джерел, прообразом перших ПВК, які створювалися в Росії від початку 1990-х років, вважають “Російські добровольчі загони” (рос. “Российские добровольческие отряды (РДО)”) – узагальнювальна назва для вихідців із країн колишнього СРСР, переважно з Росії). Вони почали формуватися у 1992 р. для участі в Югославських війнах. Припинення у 1992 р. бойових дій у Придністровській війні (війні між Республікою Молдова та самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою, яку підтримувала Російська Федерація силами 14-ї армії [12, р. 3-4]), призвело до того, що російські “добровольці” з бойовим досвідом залишились незатребуваними. Тому більшість із них вирушила на Балкани [39; 150]. При цьому, як зазначає керівниця Аналітичного центру балканських досліджень Катерина Шимкевич, Російська Федерація у 1990-ті роки самоусунулася від врегулювання міжетнічних війн в Югославії. Вона була присутня у складі контактних груп, але “її голос звучав дуже кволо і нерішуче” [215]. Росія брала участь в ухваленні кількох резолюцій Ради Безпеки ООН, які передбачали заходи тиску на Сербію. Тодішній російський президент Борис Єльцин відгукувався про політику Слободана Милошевича вельми несхвально, вважаючи його поведінку “абсолютно безпринципною”. За його словами, Москва чітко давала зрозуміти сербському керівництву: “військової підтримки від Росії не буде” [179]. Водночас Росія не забороняла своїм громадянам їхати до Югославії та воювати на боці “історично духовно пов’язаного братнього православного сербського народу”. За різними оцінками, кількість російських добровольців склала приблизно понад 600 осіб [39; 149].

Серед тих, хто брав участь у Боснійській війні 1992 – 1995 рр. (додаток Б [53; 168]), був добровольчий загін “РДО-2”, створений 1 листопада 1992 р. у м. Вишеград (Боснія та Герцеговина) і через монархічні переконання його лідерів отримав назву “Царські вовки” (рос. “Царские волки”) (командир – Олександр Мухарєв, позивний “Ас”; заступник командира – Ігор Гіркін, “Ігор-Монархіст”, який пізніше став відомим як “Стрелков” (додаток Б [76; 194]); обидва воювали навесні – влітку 1992 р. у Придністров’ї, фото В.1 [21]). Як зазначали самі добровольці, назва “Царські вовки” не прижилася в загоні, але її широко почали використовувати у пресі. Загін налічував близько півтора-два десятки бійців (фото В.2 [130]) і мав монархічну символіку, що була запозичена від “РДО-1”: чорні берети, чорно-жовто-білий імперський прапор, на якому у верхньому кутку біля держака на чорному тлі було написано “2 РДО” [130] та великий двоголовий орел кольору бронзи із зображенням св. Георгія Побідоносця, зображення якого носили бійці на грудях. Цей загін вважається найшановнішим, що визначалося серйозним відбором кандидатів. Змінивши кілька місць дислокації у Східній та Центральній Боснії, “Царські вовки”, не маючи поповнення, саморозпустилися наприкінці літа 1993 р. під час чергового перемир’я. Через загін пройшло за загальним підрахунком до 50 осіб. Бойовий прапор загону було передано на зберігання до російської Свято-Троїцької церкви у Белграді, де 6 жовтня 1929 р. був похований барон Петро Врангель – генерал-лейтенант російської імператорської армії та один із головних керівників Білого руху в роки Громадянської війни в Росії. Ця російська церква стала своєрідним місцем збору російських добровольців [154; 155; 92; 130]. Зауважимо, що під час війни Росії проти України, що розпочалася у 2014 р., російська церква через свою невід’ємну частину Українську православну церкву (Московського патріархату) відіграла значну роль в окупації Криму у 2014 р. та у повномасштабній агресії у 2022 р., зокрема підтримувала сепаратистів і російських військовослужбовців в Криму і на Донбасі, зберігала зброю та укривала воєнних злочинців у храмах і монастирях, відмовлялася відспівувати загиблих українських воїнів, вшановувати їх пам’ять тощо [91; 119].

Таким чином, з цих історичних паралелей ми можемо зробити певні повчальні уроки.

Із досвіду застосування добровольчих загонів у Югославських війнах 1990-х років можна виділити позитивні й негативні аспекти. Так зазначається, що найбільш ефективними у бойовому відношенні були загони чисельністю близько 10 бійців. Оптимальною формою їх бойової організації стало відділення. Це певним чином пояснюється особливостями психології колективу та гострою нестачею офіцерів та молодших командирів. Загони чисельністю біля взводу були погано керовані і, зазвичай, існували недовго, а формування роти було складно для самих добровольців, і спроби їх створення особливого успіху не мали. У 1993 р. “Російські добровольчі загони” вже стали, як правило, відносно самостійною одиницею у складі якогось сербського підрозділу та брали участь разом із сербами у боях. Загальне керівництво ними покладалося на їх офіцерів, хоча останні, як і особовий склад їх підрозділів, часто були не на висоті. Загони ефективно діяли при прориві ділянки оборони противника, захоплення опорного пункту, дрібного населеного пункту, розвідці боєм, обороні важливої ділянки, а також у несенні дозорної служби та розвідці [92]. До недоліків таких загонів відносяться їх склад, який не був постійним внаслідок специфіки статусу добровольців. Вони не були пов'язані контрактами, які б встановлювали терміни служби, і тому будь-якої миті могли переходити з одного загону до іншого, з російських – до сербських і назад залежно від необхідності чи особистого бачення. Також вони могли будь-якої миті поїхати додому і в будь-який момент повернутися [178].

Зауважимо, що у подальшому назву “Царські вовки” запозичила так звана інспекторська група “військових радників та експертів, які мають багатий військовий досвід” – приватна воєнно-промислова компанія, якою керує яскравий прихильник російського націоналізму і колишній керівник російської державної корпорації “Роскосмос” Дмитро Рогозін (взяв собі позивний “Сармат”) [195, с. 103; 171; 172]. В інтерв'ю російському державному інформаційному агентству “РИА Новости” він заявив, що основним завданням

його добровольчої організації є військово-технічна підтримка підрозділів бойовиків самопроголошених “ДНР” і “ЛНР”. “Царські вовки” – це “спілка інженерів-волонтерів та воїнів-добровольців. Мета – вивести бойові можливості армії на новий технологічний рівень”, – зазначив Д. Rogozin [173]. 7 листопада 2022 р. Д. Rogozin заявив російському державному федеральному агентству “ТАСС” про створення бойового навчального центру “Царські вовки” для бойовиків “ДНР”. Для роботи в ньому залучили два десятки колективів приватних розробників озброєнь і військової техніки, зокрема безпілотників, прицільного обладнання, засобів зв'язку та інших технологій, які потім можна випробувати і застосовувати у реальних бойових діях [170; 175].

Як зазначив український військовий експерт Михайло Притула, і з цим не можна не погодитися, логіка створення групи “Царські вовки” є доволі простою. Після звільнення Д. Rogozin залишився без “годівниці”, без роботи, і тепер він просто освоює державний бюджет. Війна в Україні відкриває йому нові фінансові можливості. Подібні групи почали формувати колишній секретар Ради безпеки Російської Федерації Микола Патрушев, директор Федеральної служби безпеки Російської Федерації Олександр Бортніков, глава Чеченської Республіки Рамзан Кадіров та інші російські олігархи, які надалі боротимуться за владу в Російській Федерації [170].

Аналіз розглянутої літератури і джерел з цієї проблематики засвідчив, що “Російські добровольчі загони” стали певним підґрунтям для формування різноманітних проімперських, неонацистських та інших подібних організацій, рухів чи груп, які під керівництвом російських спецслужб почали використовуватися Росією для просування експансіоністської імперської політики і маскуванню власної участі у воєнних конфліктах по всьому світу, зокрема в Україні. Як слушно, на нашу думку, зауважив з цього приводу кореспондент видання “The Moscow Times” Петро Зауер, сепаратистські зусилля проти українських урядових сил були посилені російськими “добровольцями”, які прагнули приєднатися до того, що вони вважали

справедливою справою, яких надихнула імперська концепція “Новоросії”, що повинна була стати частиною Росії [41].

Надалі, у 2002 р., був заснований “Російський імперський рух” (рос. “Русское имперское движение”, скороч. РИД, зареєстрований у м. Санкт-Петербург) – російська вкрай права, ультра націоналістична, монархічна “громадська” організація, яка є прихильницею відродження Російської імперії та сповідує расистську ідеологію білого супрематизму (переваги “білих” людей над іншими расовими групами) [24; 32]. Вона відома своїми антисемітськими, анти-ЛГБТ та антиукраїнськими поглядами [65] (включена до санкційного списку країн Євросоюзу [35, р. L 322 I /462] та деяких інших країн [83; 197]). Наприклад, 5 квітня 2016 р. у м. Санкт-Петербург на мітингу під назвою “День російської нації” засновник і голова цієї організації Станіслав Воробйов (Указом Президента України від 22.04.2023 р. № 235/2023 проти нього введені санкції, п. 30 додатка 1 [164; 203; 72]) заявив: “Українського етносу не існує... українці є соціально-політичною групою, яка була утворена наприкінці ХІХ століття шляхом маніпуляції Австро-Угорщини під час окупації Галичини. У результаті ця група отримала історичні території російського народу: Малоросію, Гетьманщину, Слобожанщину, Новоросію та Тавриду” [73].

У 2014 р. як бойове крило організації “Російський імперський рух” був створений парамілітарний підрозділ “Російський імперський легіон” (рос. “Российский имперский легион” (рис. В.1 [195, с. 105; 202], фото В.3 [83]), включений до санкційного списку країн Євросоюзу [35, р. L 322 I /461] та деяких інших країн), який об’єднав громадсько-політичні організації Росії з вкрай радикальною і шовіністичною ідеологією – шанування Російської імперії, царя та російського православ’я [160; 113]. Керівником цього воєнізованого формування угруповання став Денис Гарієв (також очолював військово-патріотичний клуб “Резерв” [160] і Центр тактичної та вогневої підготовки “Партизан”; включений до бази “Миротворець” як російський фашист і найманець [74]; Указом Президента України від 22.04.2023 р. № 235/2023 проти нього запроваджені санкції, п. 29 додатка 1 [164; 203]).

Підготовка російських та іноземних бойовиків-терористів відбувалася на базі Центру тактичної та вогневої підготовки “Партизан”. Зокрема, США звинуватили “Російський імперський рух” в тому, що у 2016 р. організація на базі цього Центру провела інтенсивний, “від декількох днів до тижня”, курс воєнізованої підготовки для двох шведських радикальних правих націоналістів з націонал-соціалістичного угруповання “Північний рух опору” (NMR), які згодом, 11 листопада 2016 р. і 5 січня 2017 р., здійснили низку терористичних актів у м. Гетеборг (Швеція) проти мігрантів і біженців із Близького Сходу [8; 19; 84; 66].

Створення угруповання та подальша його участь у бойових діях на території України були обумовлені подіями Революції Гідності в лютому 2014 р., під час яких представники організації “Російський імперський рух” у Києві тісно спілкувалися з лідерами проросійських партій і громадських організацій, учасниками “Антимайдану” і “православними активістами” [113].

У 2014 р. в інтерв'ю російському виданню “Фонтанка.ру” Денис Гарієв зазначив, що він і його соратники будуть воювати в Україні “до перемоги. Перемогою вважатиметься виведення військ із Новоросії. В ідеалі, коли Київ буде взято”. Відтак він додав: “У мене є впевненість, що це тільки початок. Далі нам усім доведеться воювати. І вам, і мені... На території Росії” [8]. У 2017 р. його риторика не змінилася. В інтерв'ю Ендрю Роту, кореспонденту “The Washington Post”, він назвав українців “псевдонацією, вигаданою радянською владою” та заявив: “Ми сприймаємо українство як сказ... Людина хвора. Або карантин, ліквідація, або заразить усіх” [38]. Зазначимо, що таку ж неонацистську риторику можна було чути в Україні й у 2022 р. Наприклад, як показано у відеосюжеті телеканалу “Дім”, командир одного з підрозділів російських неонацистів, які воюють в Україні, виступає перед підлеглими з такими словами: “Ми останній бастион білої людини! Війна за кров, війна за генетику, війна за те, щоб наша велика нація продовжувала існувати, а велика біла Росія продовжувала жити. Тільки біла російська людина, могутній воїн має побудувати велику Російську імперію” [70].

Тому не дивно, що подібні неонацистські та праворадикальні структури [42], як засвідчено буде далі, активно почали використовувати російські спецслужби для дестабілізації ситуації у сусідніх країнах, зокрема в Україні. Так за інформацією СБУ, “Імперський легіон” став однією з організацій, які Росія використала під час окупації Криму та частини Донбасу у 2014 р. Після повернення з України “Російський імперський рух” виступив із офіційним “зверненням до російських національних організацій в Україні”, в якому наголошувалося про неминучу для росіян в Україні примусову українізацію “бандитським антинародним режимом” і протистояння з “бандерівськими радикалами” та закликом до розгортання “національно-визвольного руху”. “Імперський легіон” повинен був забезпечувати мобілізацію “русского движения” та військово-тактичну підготовку добровольців на базі військово-патріотичного клубу “Резерв” (загалом протягом 2014 р. підготовлено 300 бойовиків) [113]. Як зазначалося в одному із “мартирологів” за загиблим нацистським “мучеником”, “для нас це війна за Росію, російський народ, Православну віру. Саме тому... поклавши “живіт свій за друзів своїх” чекатиме нас у Бога” [88]. У контексті цього, зокрема щодо так званих російських захисників “Православної віри”, цікавими є дані, які наводить один із дослідників російського тероризму Юліан-Костянтин Манейлеску. Він зазначив, що “військові соціологи вказують на постійне зростання рівня релігійності в російській армії: у 1990 р. вірянами вважали себе 14% військових, у 1992 р. – 22%, у 1996 р. – 34%, а у 2006 р. – вже 68%. Деякі з цих релігійних людей є радикальними і можуть становити реальну терористичну загрозу”; “Навіть якщо їх не використовує російська держава, вони самі можуть зорганізуватися в терористичні групи, які борються за власні державні чи релігійні інтереси” [28, р. 63, 65].

Фінансову підтримку цих заходів здійснював “Координаційний центр допомоги Новоросії”, який, як наголосив Генеральний прокурор України Віталій Ярема в офіційному листі до генпрокурора Росії Юрія Чайки про необхідність вживання заходів з боку російських правоохоронних органів для

припинення участі російських громадян у збройному конфлікті на території України, є одним із центрів фінансування та сприяння діяльності терористичних організацій на території України [220].

Перша підготовлена та екіпірована група “легіонерів” була відправлена у червні 2014 р. до м. Слов’янськ (Донецька обл.) під командування відомого терориста Ігоря Гірка (Стрелкова) та зарахована у розпорядження другої роти Семенівського батальйону, яка здійснювала диверсійну роботу проти українських підрозділів у районі с. Семенівка [75]. Підрозділ у 2014 – 2015 рр. виконував завдання розвідки та брав участь у штурмових діях під Іловайськом і Дебальцевим [83; 88].

Є факти, що поряд із формуванням “Імперський легіон” у бойових діях на Донбасі брали участь і інші екстремістські та неонацистські російські й іноземні незаконні парамілітарні добровольчі формування, зокрема: “Добровольчий комуністичний загін” (рос. “Добровольческий Коммунистический отряд” (ДКО), з початку створення входив до складу терористичної групи “бригада «Призрак»”; фото В.4, В.5 [69]) [69; 86; 87]; загін “Unite Continentale” (нечисленний загін, що складався із найманців Франції, Сербії, Іспанії та Бразилії; воювали на боці “ЛНР”, були помічені з бойовиками “бригади «Призрак»”; фото В.6 [50]); націоналістичне та монархічне воєнізоване угруповання “Сербський добровольчий загін “Йован Шевич” (серб. Српські четнички одред “Бован Шевич”; інші назви – Слов’янський парничний загін “Йован Шевич”, серб. Словенські четнички одред “Бован Шевич”). Ще у березні 2014 р., під час анексії Криму, невеликий загін сербів “четників” під назвою “Князь Лазарь” (фото В.7 [14]) допомагав “своїм російським православним братам” проводити “референдум”, разом із російськими солдатами, “загонами самооборони” та “козаками” патрулював ключові місця півострова, перевіряв автотранспорт на блокпосту між кримською столицею м. Сімферополь і м. Севастополь [14; 103; 159]. Як висловився командир цього підрозділу Братислав Живкович, “росіяни завжди приїжджали добровольцями на сербські війни, коли ми стикалися з

труднощами, і тепер ми прийшли сюди, щоб допомогти їм” [14]; угорський добровольчий “Легіон Святого Іштвана” (угор. Szent István Légión, підтримується угорською ультраправою партією “Йоббік”, яка вважає українське Закарпаття історичною частиною Угорщини) [118; 123] та інші.

Із даних СБУ, “цинічна політика Кремля не передбачала тривалої присутності в Україні справжніх нацистів, оскільки суперечила пропагандистському міфу про “українських фашистів та карателів” [113]. Тому у 2015 р. “Імперський легіон” припинив надсилати бойовиків в Україну. З цього приводу командир формування Денис Гарієв, який тоді вважав, що конфлікт в Україні був “підхоплений урядом і олігархічними інтересами з Росії, України та Заходу”, зазначив таке: “Свого часу ми побачили можливість змінити історію... На даний момент його більше не існує” [38].

Німецький тижневик “Der Spiegel”, посилаючись на внутрішній документ Федеральної розвідувальної служби Німеччини (BND), звернув увагу, що російські війська, які беруть участь у “СВО” в Україні, підтримуються й іншими правими екстремістськими та неонацистськими угрупованнями, зокрема диверсійно-штурмовою розвідувальною групою (дшрг) “Русич”. У виданні зазначається, що співпраця з подібними угрупованнями доводить заявлену В. Путіним причину війни – так звану “денацифікацію” України [165; 142; 4; 152] – до абсурду [17; 109; 75; 137].

Водночас Адам Хедлі, виконавчий директор “Tech Against Terrorism”, організації, яка за підтримки ООН допомагає глобальним технологічним компаніям боротися з використанням їхніх продуктів терористами, зазначив, що “Русич” є, процитуємо, “відкрито неонацистською групою, яка діє від імені Кремля і сприяє вчиненню військових злочинів під час конфлікту. Попри твердження Путіна дії “Русича” в конфлікті свідчать про тривожну важливу роль неонацистських груп, які скоюють звірства для Кремля” [45; 48].

Одним із її засновників і командирів дшрг “Русич” є живодед і садист Олексій Мільчаков (прізвище “Фріц”, змінив на позивний “Серб”), відомий тим, що займався “догхантерством”, вбиваючи безпритульних собак,

“очищаючи вулиці” від “паразитів”, а також здійснював тортури, вбивства і зрізання облич українським військовим [37, р. 71; 72; 27; 134; 139]. Не дивно, що, як підкреслює німецьке видання “Der Tagesspiegel”, у 2014 – 2015 рр. бійці цієї організації були “відомі особливою жорстокістю” та репутацією “що ніколи не беруть полонених” [17]. Це зазначають й інші видання [138], у тому числі російські [10].

За словами О. Мільчакова, до складу дшрг “Русич” входять добровольці з Росії та Європи, націоналісти-рідновіри (“рідновір'я” – сучасний релігійний напрям, що базується на ідеї відродження праслов'янських вірувань, ідолопоклонства). Також підрозділ комплектувався бійцями загону спеціального призначення “Гром” зі складу Федеральної служби Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків (ФСКН Росії, з 2016 р. – у складі МВС Росії) [79; 77]. У 2022 р. його чисельність оцінювалася у кілька сотень [22]. Підрозділ діє, як зазначив його командир О. Мільчаков, як замкнутий колектив [139]. Це, на нашу думку, певним чином заперечує тезу, що він є приватною військовою компанією.

Як символи дшрг “Русич” використовує правосторонній коловрат – восьмипроменеvu свастику, поширену в російському неонацизмі, націоналізмі та слов'янському неоязичництві, де вважається головним давньослов'янським чи арійським символом сонця, а також, як і багато російських націоналістів, “імперський” (чорно-жовто-білий) прапор, але перевернутий (фото В.8, В.9 [65; 195, с. 106; 95; 94]) [10].

Від 2014 р. дшрг “Русич” займається диверсійною діяльністю та не бере участь у прямих зіткненнях. Але є відомості, що влітку 2014 р. підрозділ під командуванням Олександра Бєднова (позивний “Бетмен”, “міністр оборони” самопроголошеної “ЛНР”) брав участь у боях за Луганський аеропорт, населені пункти Щастя, Новосвітлівка, Станиця Луганська, Хрящувате, Лутугине, Георгіївка, Велика Вергунка та інші. Восени 2014 р. він разом із батальйонами “Спарта” та “Сомалі” воював за Донецький аеропорт (фото В.10 [93]) [37, р. 73-74; 139; 79]. Однією з найвідоміших диверсійних акцій дшрг “Русич” стало

знищення 5 вересня 2014 р. поблизу с. Цвітні Піски (Слов'яносербський район, Луганська обл.) підрозділів 24-го Окремого батальйону територіальної оборони “Айдар” та 80-ї окремої десантно-штурмової бригади. Потрапивши в засідку, у бою загинули чи зникли безвісти, за різними джерелами, від 11 до 42 українських захисників. Поранені та загиблі зазнали нелюдських тортур: їм відрізали голови та інші частини тіла. Світлина цих звірств публікувалися у соцмережах [10; 110; 199; 11].

Після того, як активна фаза бойових дій на Сході України (2014 – 2015 рр.) закінчилася, у вересні 2015 р. дшрг “Русич” був повністю виведений з Донбасу, а її лідер О. Мільчаков приєднався до ПВК “Вагнер”, де компанія охороняла стратегічно важливу нафтогазову інфраструктуру, що належить російським енергетичним компаніям [37, р. 60, 83; 117]. Отже, це свідчить про давню співпрацю “русичів” з ПВК “Вагнер”. Є відомості, що дшрг “Русич” також має тісні зв’язки з націоналістичною організацією “Союз добровольців Донбасу” (рос. “Союз добровольцев Донбасса” (СДД)), яку очолює колишній лідер донецьких сепаратистів і “прем’єр-міністр” самопроголошеної “ДНР”, член нижньої палати парламенту Держдуми Російської Федерації від керівної партії президента В. Путіна “Единая Россия” Олександр Бородай. Як зазначає інтернет-видання “Bellingcat”, яке займається журналістськими розслідуваннями з військової проблематики, використовуючи метод аналізу даних з відкритих джерел, від 24 лютого 2022 р. СДД присутня в Україні п’ятьма мілітарними підрозділами – загонами “Север”, “Вереск” і “Центр”, а також батальйонами “Орел” і “Рюрик” [41; 43].

У квітні 2022 р. дшрг “Русич” була помічена у Харківській області України біля с. Плетенівка та м. Ізюм [15]. Зараз, як зазначає оглядач української інформаційної компанії “Букви” Борис Гонта, нечисленна, і по суті, мало ефективна на фронті, дшрг “Русич” відіграє важливу пропагандистську роль. Підрозділ став медійним символом, який “не можна відправляти до м’ясорубки”, бо його учасники стали пропагандистськими героями. Націоналісти з дшрг “Русич” “є суворими прихильниками зовнішньої політики Росії та військової

агресії на Донбасі... Це досить важливий момент, тому що російська пропаганда пропонує на вибір не тільки образ “совкової вати” (Сталіна та Гулага), який користується популярністю в російському суспільстві, а й модних рун, вікінгів та російського нацизму як такого” [79]. Персона О. Мільчакова в Росії стала впливовою серед неофашистської молоді [139]. В інтерв’ю міжнародному виданню “Медуза” неонацист О. Мільчаков зазначив таке: “Для мене первинно займатися улюбленою справою – вбивати противника заради Росії” [134]. Саме тому командири дшрг “Русич” та сама група внесені до списків санкцій країн Євросоюзу [35, р. L 322 I /463], США, Великобританії, Канади, Швейцарії, Австралії, Японії, України та Нової Зеландії [43].

У Росії парамілітарні організації створювалися також і з військово-патріотичною метою. Вони сприяли поширенню імперсько-націоналістичних наративів усередині країни і вирішенню експансіоністських завдань за її межами, зокрема на території незалежної та суверенної України. Прикладом такої організації можна вважати, на нашу думку, регіональну громадську організацію (рос. РОО, далі – РГО) “Єдині народні общинні товариства” (рос. “Единые народные общинные товарищества”, скороч. “Е.Н.О.Т.”, також часто пишуть як ENOT Corp, сформована у 2011 р., зареєстрована у 2016 р. [219]). Її очільниками були: Роман Теленкевич (позивний “Водяной”), мав націоналістичні погляди, в організації він приймав усі ключові рішення, давав іншим завдання та накази; Володимир Морозов, скарбник та ідеолог угруповання, пособник терористам [133]; Ігор Мангушев (позивний “Берег”), російський терорист, націоналіст, пропагандист, очільник руху “Светлая Русь” і, ймовірно, співробітник спецслужб [125]. До організації входили учасники “Кримської весни” (додаток Б [81]), “волонтери з Донбасу”, воєнних конфліктів, зокрема у Сирії, колишні співробітники Федеральної служби безпеки Російської Федерації (далі – ФСБ), Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації (далі – ГРУ ГШ ЗС Росії) та інші, які поділяли її ідеологію [151; 184; 185].

Організація була чинною на території Краснодарського краю та нібито мала сприяти військово-патріотичному вихованню молоді “коли силовий патріотизм ще не був у тренді” (цитата зі спогадів колишнього члена РГО “Е.Н.О.Т.” Володимира Хомякова [157]), у тому числі “шляхом організації вивчення та збереження історичних матеріалів, підтримки та розвитку високих духовно-моральних традицій, що є складовою громадянського суспільства...” [192]. На логотипі РГО “Е.Н.О.Т.” був зображений єнот, тварина, яка у своїй назві має ті самі літери (фото В.11 [213]).

Зазначимо, що відносно цієї організації поняття “приватна військова компанія” вживається, як показав аналіз розглянутих джерел, здебільшого в українських і закордонних (не російських) масмедіа та в інших джерелах. У Росії вона не вважається приватною військовою компанією [192]. Крім того, за час свого існування РГО “Е.Н.О.Т.” офіційно жодного разу не брала участь у бойових діях у якості найманців [157]. Трапляються відомості про участь окремих членів цієї організації у бойових діях у Сирії та Нагірному Карабасі [219], але це не було системним. Крім того, організація не знайшла собі покровителя чи куратора, що, у подальшому, призвело до практично повного її розвалу [157]. З приводу останнього колишній член РГО “Е.Н.О.Т.” Володимир Хомяков зазначив, процитуємо: “У нас все не так просто. Мало мати “тата”, треба бути йому потрібним. Ти сам знаходиш теми, пропонуєш, якщо сподобається, ти працюєш, і тоді ти прикритий з усіх боків. Головне – не сваритися, навіть коли тебе куратори обманюють, а вони це роблять часто. Наш командир [Р. Теленкевич. – Авт.] був не згоден з таким розкладом. Тепер командир – в СІЗО, з ним працюють співробітники ФСБ...” [157]. Зауважимо, що, як, показало наше дослідження, нелояльні до російської влади або потрапляли до в’язниці, або випадково гинули з нез’ясованих обставин. Як приклад наведемо ліквідацію російськими спецслужбами керівництва ПВК “Вагнер” на чолі з її власником, бізнесменом і найближчої до російського диктатора особою, воєнним злочинцем Євгеном Пригожиним (додаток Б [195; 196]), який нібито загинув в авіатроці 23 серпня 2023 р. після конфлікту з

міноборони Росії, зокрема Сергієм Шойгу (додаток Б [216]) і Валерієм Герасимовим (додаток Б), а також невдалого “Маршу справедливості” на Москву 23 – 24 червня 2023 р. (додаток Б [135; 54; 104; 2; 126; 209]) [127; 2; 126; 140; 5; 54; 16]. Процитуємо оглядача відділу міжнародної політики українського видання “Дзеркало тижня” Володимира Кравченка, який сказав, що “дні Є. Пригожина пораховані, багато разів говорилося відразу ж після його заколоту: “кухар”, кинувши виклик “альфа-самцю”, завдав великої шкоди авторитету верховної влади та президента. Червневий путч серйозно вдарив по позиціях Путіна у вибудованій ним вертикалі влади, оскільки він, не зумівши впоратися з роллю арбітра в конфлікті між військовим керівництвом і главою “вагнерівців”, показав свою вразливість, втратив контроль над ситуацією, припустився кризи, яка загрожує російській державі”. Як зазначає В. Кравченко, “як життя і смерть будь-якого кондотьєра, загибель героя Росії Є. Пригожина виявилася настільки несподіваною, як і прогнозованою” [119].

На початку свого існування РГО “Е.Н.О.Т.” організовувала дитячі патріотичні табори, в яких вчили дітей “любити воювати” (за спогадами організаторів), навчали підлітків від 12 до 18 років основам військової справи: стрільби зі зброї, тактики індивідуального та групового бою, організації військових таборів тощо [188]. Основні фінансові надходження ця організація мала переважно за рахунок проведення військово-патріотичної роботи серед молоді. Наприклад, у 2012 р. РГО “Е.Н.О.Т.” провела триденні збори з військової підготовки правих “ополченців” з понад 450 осіб (фото В.13 [157]), заробивши на них ₴1,5 млн [157].

На той час члени організації “працювали” і в Україні, зокрема з УПЦ (МП) “проти уніатів” (зі слів Володимира Хомякова), у січні 2014 р. забезпечували охорону і супроводження перевезення до Криму християнських святинь “Дари Волхвів”, що зберігаються в Греції. Керував охороною відомий пізніше російський терорист Ігор Гіркін (Стрелков). Зазначимо, що ця антиукраїнська акція відбулася під патронатом Російської православної церкви (РПЦ), а її спонсором був російський олігарх Костянтин Малофєєв. Щодо

цього він зазначив таке, процитуємо: “У Севастополі підходиш до черги і питаєш: “Вибачте, ви за що будете молитися?” – “Звичайно, щоб Севастополь був російським!” І ось так вся черга... Привізши ці “Дари”, ми вселили в людей якусь надію”. Група росіян, що разом із “Дарами” прилетіли до Криму, провела переговори з тоді ще спікером кримського парламенту Володимиром Константиновим та маловідомим у 2014 р. проросійським політиком Сергієм Аксьоновим. Ігор Гіркін, зокрема, мав зустріч з С. Аксьоновим у Сімферополі, “оскільки козаки з аксьоновської організації охороняли “Дари Волхвів”, встановив контакт із офіцерами штабу російського Чорноморського флоту тощо [91]. Отже, ми можемо бачити справжню мету привезення російською делегацією святині “Дари Волхвів” до Криму, яка напередодні “Кримської весни” стала своєрідним “троянським конем” для релігійної експансії Росії в Україні та подальшої окупації півострова. Офіційно Росія брала участь лише у “забезпеченні безпеки під час проведення референдуму” на півострові. Як зазначила з цього приводу Юлія Полухіна, кореспондент російського видання “Новая газета”, “звісно, була й “неофіційна” частина роботи, яку фінансували “патріотично налаштовані бізнесмени”, а виконували члени різних військово-патріотичних організацій. Зрозуміло, під кураторством силовиків” [157]. У цьому контексті варта уваги розповідь “Николая” (справжні дані про нього журналісти не розголошують), колишнього члена РГО “Е.Н.О.Т.”, який зазначив, що представники силових структур, “ФСБ РФ і МВС РФ... нам пояснювали глобальну ідею, політичну: що у нас дві ідеї в країні національно-орієнтовані, це монархізм і комунізм. Ці дві організації нібито були створені практично однією вежею...” [157].

Надалі, на початку 2014 р., окремі члени організації перебували в Києві на Майдані Незалежності під час Революції Гідності, спостерігали, як Український народ виборював свою свободу та гідність. Під час подій весни 2014 р. вони спільно з “казаками” та ексбійцями підрозділів міліції “Беркут”, які перейшли на російську сторону і терористичних формувань [56], брали участь у сутичках на перешийку в Криму. У 2014 – 2015 рр. РГО “Е.Н.О.Т.”

також брала участь у бойових діях на Сході України (фото В.12 [68; 208]), “захищаючи російську цивілізацію та допомагаючи Новоросії” (процитовано з відзначення організації російським суспільним рухом “Народний Собор”) [191; 68]. Вони приписують собі ліквідацію 1 лютого 2015 р. під час боїв за Дебальцеве Іси Мунаєва, бригадного генерала Збройних сил Чеченської Республіки Ічкерія, який під час війни на Сході України очолював проукраїнський Міжнародний миротворчий батальйон імені Джохара Дудаєва [183; 136]. Трапляються також відомості, що бійці цієї організації у квітні 2015 р. брали участь в успішній операції російських спецслужб з нейтралізації окремих загонів “казаков” у “ЛДНР” [125]. Коли активні бойові дії закінчилися, вони почали супроводжувати гуманітарні вантажі до самопроголошених “ДНР” та “ЛНР”, допомагали “прем'єр-міністру” “ДНР” Олександру Бородаю створювати міжрегіональну організацію “Союз добровольців Донбасу”, за словами її лідера, – людей соціально активних, об'єднаних ідеєю руського патріотизму..., які борються за “Русский мир” [78; 80].

Як згадують колишні бійці РГО “Е.Н.О.Т.”, ролі та завдання в організації були чітко розподілені, а найвідповідальніші доручення виконували діючі військовослужбовці, які були, зі слів самих членів організації, спецпризначенцями ГРУ ГШ ЗС РФ. За невиконання наказів чи доручень суворо “карали” словесно, грошовими стягненнями або фізично [184].

Але за фактом виявилось, що РГО “Е.Н.О.Т.” була злочинним угрупованням, яке нібито організували співробітники ФСБ. Його члени, як визнав слідчий відділ Слідчого комітету Російської Федерації по Краснодарському краю, прикриваючись пропагандою патріотизму, скоїли злочини різного ступеня тяжкості, зокрема, крадіжки, грабежі, розбійні напади, вимагання та бандитизм. Тому у 2022 р. лідера організації Романа Теленкевича було засуджено до 13 років позбавлення волі, а Володимира Морозова – до 10,5 років. Іншого співорганізатора – Ігоря Мангушева застрелено у потилицю на російському блокпосту в окупованій українській Кадіївці (Луганська обл.). Тих, хто залишився з організації, переважно поглинули інші приватні військові компанії чи парамілітарні організації [6; 33; 102; 184; 185; 151].

Отже, РГО “Е.Н.О.Т.” є прикладом, як Росія за рахунок таких парамілітарних організацій здійснює свої експансіоністські наміри, зокрема у сфері релігії, на територіях незалежних держав. А також демонструє, що організації, які не знайшли собі “покровителя”, не зважаючи на “неповторну відданість путінському режиму, неодноразові нагороди за участь у бойових діях на Донбасі та участь в операціях ФСБ” [208], рано чи пізно стають на шлях злочинності та ліквідовуються владою як непотріб.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що парамілітарні організації/групи відіграють важливу роль у просуванні Росією її експансіоністських інтересів на територіях незалежних держав. При цьому зберігається формальна дистанційованість російської держави від прямої участі в конфліктах, що забезпечує їй певну гібридну маневреність у реалізації зовнішньополітичних цілей. Зазначені структури можна розглядати як історичні передумови до формування приватних військових компаній у Росії, активізація діяльності яких припадає на кінець 1990-х років.

У сучасній українській воєнно-історичній науці проблематика створення та діяльності іноземних парамілітарних організацій, зокрема неонацистського спрямування, а також їхня участь у збройному конфлікті Росії проти України впродовж 2014 – 2023 років, залишається недостатньо дослідженою. З огляду на актуальні виклики національній безпеці та необхідність системного осмислення досвіду протидії агресору ця тематика є перспективною для подальших наукових студій.

2.2. Створення приватних військових компаній та їх перше використання Російською Федерацією для реалізації своїх національних інтересів (2003 – 2013 рр.)

Як показав вищерозглянутий досвід, російські парамілітарні формування стали певним прообразом приватних охоронних/військових компаній (далі – ПОК/ПВК), що почали створюватися в Росії наприкінці 1990-х років. Їх основою були переважно нещодавні військовослужбовці силових структур, які

не змогли адаптуватися до цивільного життя після звільнення з військової служби. Деякі ПВК з різних причин припиняли свою діяльність, але їх найманці, що мали значний практичний досвід, ставали основою для нових подібних формувань. Ще одним важливим аспектом було те, що російські ПОК/ПВК створювалися, як часто декларувалося, для захисту “державних інтересів”, але фактично для задоволення бізнес-інтересів певних олігархічних груп. Таким чином, вони ставали інструментом для “віджимання” природних, фінансових, виробничих та інших ресурсів як всередині країни, так і за кордоном. Наприклад, вважається, що першою з них була приватна недержавна охоронна компанія “Антитерор-Орел” (рос. “Антитеррор-Орел”), зареєстрована у 2003 р. в російському м. Орел. Зазначимо, що у деяких джерелах, зокрема [59; 217 та ін.], ця компанія належить до ПВК. У дисертації використовується оригінальний її статус – охоронна компанія, про який говорить сам її засновник Сергій Ісаков, тодішній віце-президент, заступник голови ради директорів авіакомпанії “Внуковские авиалинии” [131]. До цієї компанії почали відбирати військовослужбовців, які звільнилися у запас, передусім із військових частин спеціального призначення ГРУ ГШ ЗС Росії, Групи “Вымпел” (додаток Б [57]) та Військово-морського флоту. Наприклад, після отримання контракту на підйом суден, затонулих у порту Басра, в складі компанії “Антитерор-Орел” був створений власний підрозділ бойових плавців [181]. Про рівень оплати їх послуг, пільги, умови контракту, а також можливі компенсації у разі загибелі жодної інформації не знайдено. Вона є практично закритою. Підготовка найманців здійснювалася за адаптованими програмами, розробленими ще в радянських спецпідрозділах КДБ СРСР [131].

Компанія “Антитерор-Орел” розпочала свою діяльність з Іраку, який на той час перебував під торгово-фінансовим ембарго, введеним Радою Безпеки ООН у 1990 р. після його вторгнення до Кувейту (Резолюція № 661) [167; 107, с. 128-129]. У 1996 р. в рамках резолюції 986 Ради Безпеки ООН запрацювала програма ООН “Нафта в обмін на продовольство”, яка передбачала пом’якшення наслідків міжнародних санкцій. Вона дозволяла тодішній владі Іраку під міжнародним контролем експортувати нафту і за те

закуповувати продовольчі та гуманітарні товари для населення країни [166; 187, с. 122-123]. Як зазначив С. Ісаков, “ми всі чули про Багдад ... Хтось також побачив можливості для бізнесу реальні...” [131]. Тому у 1999 р. була створена компанія “Російська Інженерна Компанія” (рос. “Российская Инженерная Компания” (РИК)), через яку до Іраку й почалося постачання продовольства за дешеvu нафту. Згідно з отриманою ліцензією компанія “Орел-Антитерор” почала здійснювати захист промислових об’єктів, зокрема нафтопроводів, родовищ корисних копалин, морських портів, супроводження конвоїв і забезпечення охорони (доставки) вантажів. Крім того, вона взяла на себе перепідготовку іракського спецназу, забезпечення охорони посольств, захист дипломатів і приватних осіб. Водночас російський авіаперевізник “Внуковские авиалинии” отримав монополію на повітряне сполучення між Іраком та зовнішнім світом [131]. Отже, РФ, яка після виведення американського військового контингенту з Іраку побачила великі можливості для бізнесу [205, с. 204, 223], через приватні структури вийшла на іракський ринок.

Зазначимо, що можливості для бізнесу в Іраку побачили не тільки в Росії, а й у Франції, Китаї та інших країнах, а також деякі посадовці ООН і колишній іракський лідер Саддам Хусейн, внаслідок чого ООН змушена була створювати незалежну експертну комісію з розслідування скандалу, пов’язаного з вищезазначеною програмою [129]. Є інформація, що уряд Іраку продавав нафту за заниженою ціною, за що отримав “відкати” на суму \$1,8 млрд. Найбільше, \$19 млрд із \$64 млрд, заробили на іракській нафті саме російські компанії: РАТ “ЕЭС России”, “Российская Инженерная Компания”, “Зарубежнефть”, а також лідер російської політичної партії “ЛДПР” Володимир Жириновський (\$8,7 млн) [67].

У 2003 р., після вторгнення до Іраку Міжнародних коаліційних сил в Іраку (Multi-National Force – Iraq, MNF–I [49]) і початку операції США “Свобода Іраку” [186, с. 116], роль компанії “Антитерор-Орел” значно зросла, оскільки кількість закордонних приватних охоронних і військових компаній у країні, як наводиться в деяких джерелах, перевищила 400 [181]. У цьому році на базі компанії

“Антитерор-Орел” за сприяння Союзу десантників Росії була створена “Недержавна освітня установа” – Навчальний центр “Антитерор” (рос. Негосударственное образовательное учреждение – Учебный центр “Антитеррор”), який, маючи пряму підтримку керівництва держави, зміг підписати договори з відомими російськими фірмами, зокрема “Татнефть” і “Энергоинженеринг”, на охорону їхніх об’єктів та персоналу в Іраку у 2005 – 2007 рр. Центр від 2004 до 2007 р. брав участь в охороні міжнародних місій в Іраку. При ньому діяв загін “Тигр Топ-рент секьюрити” (англ. Tigr Top-rent Security LTD, реєстрація – Британські Віргінські Острови [55]), який сформувався у 2005 р. з ветеранів російських спецслужб (у 2006 р. він припинив свою діяльність). Загін також був посилений іракськими громадянами, зокрема групою співробітників Міністерства оборони Іраку. Тільки у такому складі можна було вирішувати завдання, що на нього покладалися: супровід конвоїв, охорона персоналу нафтових компаній, вантажів, що перевозилися, представництв, дипломатичних місій та інших важливих цивільних і військових об’єктів. Група також займалася снайперською (контрснайперською) підготовкою фахівців, стрільців, саперів, радіоінженерів, бійців швидкого реагування тощо. Тому до її складу входили спецпризначенці, снайпери, сапери, радіоінженери та інші фахівці. Загін тісно взаємодіяв із силовими структурами Іраку, а також з американськими і британськими приватними військовими компаніями, зокрема Blackwater, ArmorGroup, Control Risks, Aegis, Pilgrim Group [198; 212].

Таким чином, як зазначає російський ветеран спеціальних місій ООН в Іраку, Ізраїлі та Лівані І. Богославець, був набутий досвід у сфері охорони та забезпечення безпеки структур російського бізнесу та через свої можливості створений сприятливий клімат для входження до регіону, охопленого війною, ще більшої кількості російських компаній [55]. Надалі, на базі загону “Тигр” сформувалися інші незалежні “групи забезпечення безпеки” (фактично прообраз приватних військових/охоронних компаній), які й до сьогодні працюють на Близькому Сході, виконуючи завдання з охорони об’єктів та комунікацій у місіях російських компаній, ООН та на замовлення уряду Іраку, а також в Афганістані

(2006 – 2007 рр.), Ізраїлі, Лівані, Палестині (2006 р.), Північній Осетії та Абхазії (2008 р.). Це “Редут-Антитерор” (інша назва – “Щит СТГ”), “Феракс” (є представником провідних китайських виробників зварювальних матеріалів), “Moran Security Group” (рис. Г.1 [30], фото Г.1, Г.2, Г.3 [31] та інші [124, с. 138; 29; 36]. Від початку війни проти України у 2014 р. найманці цих ПВК, як буде розглянуто нижче, “засвітилися” в українському Криму та на Донбасі вже в іншій якості. Сфера діяльності компанії “Орел-Антитерор”, яка на сьогодні не входить до держструктур і стала повністю самостійною організацією із власним штатом і фінансуванням, поширилася на Африку (Нігерія, Сьєрра-Леоне, Анголу) та Індію. Її фахівці працювали також на Балканах, займаючись розмінуванням боєприпасів. Наприклад, у 2008 – 2009 рр. група саперів з компанії “Орел-Антитерор” розмінувала територію близько 1 км² у районі аеропорту м. Ніш у Сербії (понад 450 од. боєприпасів), а в 2009 р. – майже 1,5 км² біля м. Парачин, де повинна була пройти траса газопроводу “Південний потік” [59; 217]. Отже, Росія, яка у той період офіційно не брала участі в операціях на території Іраку та інших іноземних держав, через приватні військові (охоронні) компанії могла вирішувати там свої зовнішньополітичні та, передусім, економічні інтереси.

Надалі, протягом десяти років, починаючи від 2003 р., в Росії було створено понад десять приватних військових/охоронних компаній. Вони очолювалися зазвичай ветеранами російських спецслужб, зокрема ФСБ, ГРУ і, відповідно, були тісно пов’язані з ними. Це, наприклад, ПВК “РСБ-Груп” (рос. “Российские системы безопасности”, RSB-Group, фото Г.4, Г.5 [112]), яка була створена офіцером запасу Прикордонної служби ФСБ Росії Олегом Криніциним (генеральний директор компанії) та зареєстрована у Москві у 2011 р. [7]. У червні 2022 р. в Управлінні з контролю за іноземними активами (OFAC, Office of Foreign Assets Control) – підрозділі Міністерства фінансів США, який займається питаннями фінансової розвідки, плануванням та застосуванням економічних і торгових санкцій з метою підтримки цілей американської національної безпеки та зовнішньої політики, було зазначено,

що “РСБ-Груп” є приватною військовою компанією, яка тісно пов’язана з російськими спецслужбами, наймає висококваліфікованих бійців спецназу Росії, включаючи ветеранів російських спецслужб. Компанія надавала глобальні послуги для російських компаній у тісній координації з ФСБ Росії, включаючи обслуговування військових літаків у Лівії [46]. На це керівник “РСБ-Груп” Олег Криніцин в інтерв’ю зазначив таке: “Завдання нашої компанії – не атакувальні, але стримувальні. Тобто ми запобігаємо захопленням, нападам, атакам тощо, а при необхідності – вступаємо у вогневий контакт. Чи можна назвати нас ПВК? Скоріше так, ніж ні” [9].

Діяльність ПВК “РСБ-Груп” має декілька напрямів: сухопутний і морський. Вона надає послуги військового консалтингу в зонах підвищеного ризику, зокрема, підвищеної терористичної загрози, в районах проведення воєнних дій, а також у районах Індійського і Атлантичного океанів (насамперед, Аденська затока), де є загроза нападу морських піратів. На морі – це збройний захист, супроводження й охорона цивільних суден, проведення аудиту безпеки нафтових і газових морських платформ. На суходолі її фахівці працюють в арабських країнах, здійснюють розвідку, охорону VIP-персон, супроводження автомобільних конвоїв та охорону об’єктів, включаючи радіолокаційну та ІТ безпеку. Компанія також працює у сферах розмінування (Кавказ, Афганістан, Сербія, Ірак), конкурентної розвідки високого рівня та аналітики [112; 122; 143; 200]. Наприклад, співробітники ПВК “РСБ-Груп” брали участь у розмінуванні одного з найбільших цементних заводів Лівії в Бенгазі, який належить компанії Libyan Cement Company. Сума договору, за даними масмедіа, становила \$10 млн [61].

Для виконання завдань на території Росії у резерві ПВК “РСБ-Груп” діє ліцензоване приватне охоронне підприємство ТОВ “Приватна охоронна організація “РСБ-Груп”, а для інформаційно-аналітичного забезпечення – приватна розвідувальна компанія. Для виконання спеціальних оперативних завдань на територіях інших держав створено кадровий резерв чисельністю близько 250 осіб, що складається з офіцерів запасу підрозділів спеціального

призначення, які мають великий бойовий та оперативний досвід, набутий у воєнних конфліктах як у Російській Федерації, так і за її межами [141]. Компанія легально купує та зберігає зброю (напівавтоматичні гвинтівки під натовський патрон 7.62x51) та спорядження (бронежилети, каски, запасні магазини, аптечки, “нічники”, біноклі, супутникові телефони, рації тощо) за межами Російської Федерації [47]. Вона має регіональний офіс у Сенегалі і представництва в Туреччині, Німеччині та Італії. Загони ПВК “РСБ-Груп” одночасно працюють на Близькому Сході, в Африці, Центральній Азії, Атлантичному та Індійському океанах. Найманці ПВК “РСБ-Груп” були задіяні в Шрі-Ланці, Лівії, Аденській, Малакській і Гвінейській протоках [219].

Головний мотив роботи у ПВК “РСБ-Груп”, як показав аналіз джерел, – заробіток. Зарплатня співробітників офіційно не розкривається. Є відомості, що на супроводі вантажів вона була \$80 – 120 на добу (страховка \$250 тис) [47], а у “зеленій зоні” Іраку – \$300 – 500 на добу [59]. Обов’язковими критеріями для найму на роботу до компанії, окрім тих, що зазначені на її офіційному сайті, як зазначив в інтерв’ю її співробітник Геннадій Козачков, є: рекомендація перевіреної людини, думка якої є авторитетною для керівництва компанії (якщо кандидат покаже себе з негативного боку, буде звільнений не тільки він, а й той, хто його порекомендував); знання мов (англійська вітається завжди, а іспанська, французька, арабська – залежно від регіону виконання завдань); “здатність виконувати поставлені завдання, не створюючи проблем, відповідальність, стриманість та холонокровність у будь-яких ситуаціях. Професійна підготовка само собою”. ПВК “РСБ-Груп” обирає найкращих і негайно змінює неадекватних співробітників, адже серед ветеранів воєнних конфліктів “чимало тих, у кого проблеми з “дахом” та дисципліною” [47].

Співробітники ПВК “РСБ-Груп” не беруть участі у воєнних конфліктах як найманці, а також не займаються консультуванням організацій та угруповань, які мають будь-яке відношення до терористичних організацій [100; 112]. Проаналізовані джерела не містять відомостей щодо участі ПВК “РСБ-Груп” у

війні Росії проти України. Як зазначають самі ж найманці, участь у цьому конфлікті може бути суттєвою перешкодою при наймі на роботу [47; 100]. Проте ПВК “РСБ-Груп” у координації з російськими розвідувальними службами надає послуги російським оборонним і пов'язаним з ними компаніям, тим самим прямо чи опосередковано сприяє або підтримує порушення суверенітету та територіальної цілісності України (компанія знаходиться під міжнародними і українськими санкціями) [196].

На світовому ринку приватного охоронного бізнесу вирізняється міжнародна корпорація “Vegacy Strategic Services Ltd” (надалі – “Vega”), яка була заснована у 2011 р. у м. Миколаїв (Україна) громадянами України Анатолієм Смоліним і Андрієм Кебкалом спочатку як “Vega Strategic Services”. Через рік, у 2012 р., компанія відкрилася в Росії (штаб-квартира – м. Москва) та отримала офіційну, але офшорну реєстрацію на Кіпрі вже під новою назвою – “Vega”. Її співробітниками стали ветерани та колишні військовослужбовці спеціальних морських, армійських та поліцейських підрозділів України і Росії, які мали багатий досвід проведення місій та операцій у так званих регіонах “підвищеного ризику” [18; 207].

Зазначимо, що у деяких джерелах вона називається першою “класичною” приватною військовою компанією. Наприклад, в інтерв'ю її співзасновник Андрій Кебкало розповів: “Ідея створення “Веги” ґрунтувалася на бажанні надати на міжнародному ринку першу українську ПВК” [64]. Але в СБУ запевнили, що “Vega” не має жодного відношення до “приватних військових компаній”. Сфера її діяльності пов'язана з роботою приватних охоронних фірм та супутніх послуг, спрямованих на виявлення, локалізацію та запобігання потенційним загрозам безпеці фізичним та юридичним VIP-особам, зокрема на морі (озброєна морська охорона). Компанія має свої офіційні представництва на Мальті та Панамі, а також офіційних агентів у Греції, Росії, Чехії, ПАР, на Шрі-Ланці, Мальдівах, Мадагаскарі та у багатьох інших країнах Південно-Східної Азії, регіонах Індійського океану, Чорного та

Середземного морів та є однією з небагатьох у світі охоронних компаній, яка використовує власну зброю [13; 207; 132; 70].

Компанія “Vega” заперечує свою участь у війні в Україні. Водночас є відомості, що з 2016 р. вона через підконтрольні російські охоронні структури займалася вербуванням найманців до ПВК “Вагнер”. За даними СБУ, її московську філію, яку очолює колишній громадянин України одесит Дмитро Джинікашвілі (у вересні 2013 р. виїхав до Москви, де вступив до лав ПВК “Слов'янський корпус” та брав особисту участь у бойових діях на території Сирії, у 2016 – 2017 рр. у Центральноафриканській Республіці був санінструктором у ПВК “Вагнер”), на початку 2014 р. активно використовували працівники російських спецслужб як структуру прикриття для вербування найманців для участі у бойових діях в Україні [70].

З літа 2018 р. компанія “Vega” на запрошення сирійського уряду розпочала діяльність у Сирії. Припускається, що там вона співпрацювала із командуванням російських військ у Сирії. Компанія не брала участі у бойових діях, а забезпечувала безпеку та особисту охорону VIP-осіб і різних об'єктів, а також займалася підготовкою найбільш лояльного сирійському уряду палестинсько-сирійського угруповання “Бригада Аль-Кудс” (ін. – “Єрусалимська бригада”; араб. لواء القدس, Ліва аль-Кудс), яке, як зазначає ліванська незалежна газета “Al-Modon”, підтримується Росією і діє у провінції Алеппо (фото Г.6 – Г.10 [26; 40; 3; 176]) [20]. Питання фінансування діяльності цієї компанії, зокрема у Сирії, не розголошуються. Можливо, це використання прибутку для покриття операційних витрат і реінвестування його в розширення ринку [18]. Отже, вищенаведене свідчить, що компанія “Vega” має певні зв'язки із російською державою. Хоча вона не брала участі у бойових діях від свого імені, як, наприклад, ПВК “Вагнер”, але “обережно співпрацювала” з нею, зокрема надавала послуги урядам країн, прихильним до Російської Федерації і підтримуваних нею.

Як свідчать опрацьовані джерела, певний етап у розвитку російських ПВК розпочався у 2013 р. Під час громадянської війни в Сирії (додаток Б [210]) Росія

не могла відкрито надати військову допомогу сирійському президенту Башару Хафезу аль-Асаду (додаток Б [52]), оскільки у сирійському конфлікті вона намагалася відігравати роль “миротворця”. Але цю військову допомогу вона почала надавати під прикриттям. Охочих повоювати таємно відправили із Росії до Сирії як співробітників приватної військової компанії. А прикриттям став контракт Міністерства нафти і мінеральних ресурсів Сирії на охорону об'єктів видобутку, транспортування та переробки сирійської нафти в районі Дейр-ез-Зор. Усі переговори в Москві щодо відправлення російських найманців до Сирії особисто вів посол Сирії в Росії Ріяд Хаддад [документи на відправлення були підписані у серпні 2013 р. саме у його резиденції]. Формально набором найманців “нового типу” до Сирії займалася компанія “Слов’янський корпус” (англ. Slavonic Corps Limited), зареєстрована восени 2013 р. у Гонконзі. Однак насправді вказаний офшор був прикриттям російської ПОК “Moran Security Group” [31], яка, як випливає із розміщених на сайті компанії даних, спеціалізується на забезпеченні безпеки, охороні об'єктів, причому, як на суші, так і на воді. Конкретні цілі завдання не озвучуються. Припускається, що крім охоронних функцій, її співробітники могли брати участь у бойових діях. До компанії набирають не просто добровольців, а таких, що відповідають наступним умовам: служба у МВС, спецназі, досвід бойових дій; володіння іноземними мовами (мінімум – англійською), вік – близько 25 – 60 років. На озброєнні компанії знаходиться виключно стрілецька зброя: автомати, карабіни, пістолети, гвинтівки [156].

Компанія публікувала оголошення про найм контрактників у довготривале відрядження до Сирії, буцімто для захисту нафтових родовищ, сирійських енергетичних об'єктів, інтересів російських компаній, їх співробітників та деякої кількості громадян, що знаходяться на підприємствах цієї країни [але фактично – для участі у громадянській війні на боці військ Башара аль-Асада], пропонувала зарплату в \$5 тис. на місяць, \$20 тис. за інвалідність та \$40 тис. за смерть [116]. Оголошення привернули увагу колишніх спецназівців із різних російських силових відомств. Чимало хто з

них набув бойового досвіду під час війн у Таджикистані та Північному Кавказі [156; 82]. При цьому понад половину завербованих найманців склали саме співробітники “Moran Security Group”. За свідченням самих найманців, відбір та співбесіду з кандидатами на вступ до ПВК “Слов’янський корпус” проводив особисто президент групи компаній “Moran Security Group” В’ячеслав Калашніков (колишній офіцер контррозвідки ФСБ). Безпосередньо очолили “слов’янський похід у Сирію” заступник директора цієї компанії Вадим Гусєв та один із її засновників і керівник кадрової служби Євген Сидоров. Посередниками між сирійським послом та російською ПОК “Moran Security Group” були співробітники ФСБ. Загалом відібрали 267 найманців, серед яких були декілька громадян Білорусі та України [99]. Надалі, у вересні 2013 р., їх відправили двома партіями: перша – літаком Санкт-Петербург – Мінськ – Іран – Дамаск; друга – літаком Санкт-Петербург – Бейрут – автотранспорт Дамаск. Місцем збору у Дамаску служив готель Dama Rose Hotel [82]. Кінцевою точкою стала військова база у Латакії [161, с. 9-10].

У розслідуванні аналітичної групи “Український центр аналітики і безпеки” наводяться цитати найманців ПВК “Слов’янський корпус” щодо умов їх перебування, озброєння та діяльності у Сирії (фото Г.11 – Г.16 [82]). У контексті повноти розкриття теми процитуємо їх повністю: “Велике поле між Латакією і Тартусом обнесене колючим дротом. Там розташовувалися резервісти сирійські та наш батальйон. Раніше начебто був іподром. Розмістили у колишній стайні. До жовтня там було 267 осіб із “Слов’янського корпусу”, розбитих на дві роти. Одна рота комплектувалася козаками з Кубані, інша – народом з усієї Росії, з Петербургу осіб 10 – 12. Як казали отці-командири, чисельність корпусу в Сирії передбачалося довести до 2 тисяч осіб”. Зазначимо, що у вересні – жовтні 2013 р. найманців ПВК “Слов’янський корпус” розмістили там же, де наприкінці 2015 – на початку 2016 р. дислокувалися “іхтамнети” з ПВК “Вагнер”. Їхні казарми-стайні розташовувалися на військовій базі на північ від м. Джабла недалеко від аеродрому ВПС Сирії “Хмеймім”, який з серпня 2015 р. перейшов у повне

розпорядження Повітряно-космічних сил Росії [82]. “Окрім автоматів батальйон отримав кулемети, гранатомети. Зенітні установки – 1939 року випуску. Міномети – 1943 року. Було сформовано екіпажі для чотирьох танків Т-72 та кількох БМП. Питання про відповідність озброєння завданням об'єктові охорони постало гостро навіть у найдовірливіших і було задано”. “Ви приїхали воювати чи охороняти? Хто охороняти – у вічний наряд на госпроботи”, – таким було командирське слово у відповідь”; “Коли з нами говорили в Росії, пояснювали, що поїдемо за контрактом із сирійським урядом, переконували, що все законно і все гаразд. Мовляв, наш уряд та ФСБ в курсі та беруть участь у проєкті. Коли приїхали на місце, виявилось, що нас прислали, як гладіаторів, за договором з якимось сирійцем, який чи має стосунок до уряду, чи ні... Тобто ми – приватна армія місцевого авторитету. Але назад було не виїхати. Як сказали, зворотний квиток коштує грошей, і ми його відпрацюємо, хочемо того чи ні”. Завдання полягало, як оголосили найманцям ПВК “Слов’янський корпус”, в утриманні контролю за центром нафтової промисловості, м. Дейр-ез-Зор. “Щоб почати його контролювати, виявилось потрібним до нього дістатися. Понад 500 кілометрів по місцях, зайнятих де урядовими військами, де опозицією, а де й зовсім незрозуміло ким” [82]. Отже, вищенаведені цитати свідчать, що ставлення до російських найманців у Сирії було зневажливим, ПВК “Слов’янський корпус” був озброєний застарілими зразками озброєння і військової техніки і не являв собою потужного військового формування.

Зазначимо, що командиром роти “російських мужиків” було призначено заступника директора охоронної компанії “Moran Security Group” Дмитра Уткіна (додаток Б [114; 153]). На чолі “козачої” роти став С. Дегтярьов, на той момент – отаман Абінського міського козацького товариства Кубанського військового козацького товариства (у 2014 р. С. Дегтярьов і його син А. Дегтярьов поповнили ряди ПВК “Вагнер” як командири снайперських груп. Особисті номери – М-1007 та М-1002 відповідно) [161, с. 12; 82].

Перша та єдина бойова операція ПВК “Слов’янський корпус” виявилася невдалою. Надана їм військова техніка “була повним мотлохом і привести її у боєздатний стан не вдалося”. Найманцям були видані 37-мм автоматичні зенітні гармати М1939, які після обслуговування були забрані сирійцями, міномети ПМ-43 (120-мм полкові міномети зразка 1943 р.), до яких не було жодної міни, три БМП-1, дві з яких були умовно справні, та дві РСЗВ БМ-21 “Град” з 10 реактивними снарядами без підіривників. Підготовлені танки Т-72 сирійці замінили на небоєготові іржаві Т-62, які довелося залишити. У перехід з Латакії до Дейр-ез-Зору колона вирушила 15 жовтня на обшитих саморобною бронею автобусах Hyundai та джипах JMC, які обліпили портретами Башара аль-Асада та сирійськими прапорами (фото Г.17 – Г.18 [82]) [116; 82].

Прибувши спочатку до проміжного пункту – на військовий аеродром у м. Хомс для дводенного відпочинку – найманці вирушили на Дейр-ез-Зор. Але до міста вони не дісталися, хоч і намагалися зробити це двічі. В районі м. Ес-Сухне колона потрапила у засідку підрозділів “Ісламської держави” [82]. Процитуємо спогади одного з найманців: “Розосередилися, зайняли оборону. Рота козаків відійшла вліво і влипла – вступила у бойове зіткнення з кимось, хто був не за Башара аль-Асада. Розгорнули міномети, з яких, проте, так і не вдалося накрити колону опонентів, підійшла урядова САУ [2С3 “Акація”. – Авт.], підтримала вогнем. Відбомбився по ворогах асадівський літак [винищувач-бомбардувальник Су-17. – Авт.]. Бойовики, яких, за різними даними, було чи то 2 тис., чи то 6 тис., виявилися настирливими, зважаючи на все, почали обходити батальйон і брати в кліщі. “Слов’янський корпус”, не бажаючи марно гинути за ідеали сирійської державності, поринув у машини і став відходити” [82]. “Так би й полягли там усі, – розповідає один із учасників бою. – Ми вже майже весь БК [боєкомплект. – Авт.] розстріляли... Але налетіла піщана буря. За кілька метрів один одного не бачили. Діма Уткін, який командував “слов’янською” ротою, повів своїх пацанів на прорив врукопашну, мовляв, інакше здохнемо всі тут. За “слов’янами” рвонули і “козаки”. Але буря налякала і “чорних”, наш прорив вони прогавили. Так і вийшли до Сухні. І шістьох “трьохсотих” винесли, з них двоє

були важкими”. Вважається, що саме завдяки діям Д. Уткіна, який оцінив ситуацію і прийняв рішення відступати, єдине зіткнення найманців “Слов’янського корпусу” в Сирії не перетворилося на могила для російських найманців. Через півроку саме Д. Уткін під особистим номером М-0209 очолює створений російською військовою розвідкою позаштатний підрозділ, який отримає назву ПВК “Вагнера” і знову поїде воювати в Сирію [82]. Противника, що відступав, не переслідували. Крім того, частина найманців під час свого відступу кинула особисті речі та документи, які дісталися противнику та стали незаперечним доказом російської авантюри в Сирії. Фактично це була втеча з поля бою. Про героїзм теж не йдеться. Так само оцінило дії російських найманців і сирійське військове командування. Ставлення до них різко зіпсувалося, відкрито висловлювалася зневага. Зганьблених “солдат удачі” вивезли до Латакії, де роззброїли [161, с. 15; 82].

28 жовтня 2013 р. російський уряд екстрено направив до Сирії два чартерні борти для вивезення найманців до Москви, де їх біля трапу зустрів спецназ ФСБ. Рядових контрактників, після допитів співробітниками ФСБ і підписки про нерозголошення відомостей та вилучення електронних носіїв інформації, відправили по своїх регіонах, а двох керівників ПВК “Слов’янський корпус” – В. Гусєва та Є. Сидорова – заарештували і висунули звинувачення у найманстві [111; 182]. 24 жовтня 2014 р. Московський міський суд оголосив вирок, яким визнано їх винними у скоєнні злочину, передбаченого статтею 359 КК Росії (найманство) та призначено покарання у вигляді трьох років позбавлення волі кожному. Верховний суд Росії залишив вирок у силі [204; 111]. Експерт Українського центру Аналітики та безпеки Ігор Гуськов, який досліджує діяльність російських ПВК та їхні злочини на Донбасі, зазначив, що “перша спроба використання цієї гібридної форми військової агресії в образі ПВК “Слов’янський корпус” закінчилася провалом для ФСБ Росії. Ба більше, таємна місія російських найманців у Сирії отримала широкий інформаційний резонанс...” [99]. Так безславно закінчилася історія ПВК “Слов’янський корпус”.

Проте, навесні–влітку 2014 р. понад 2/3 її бійців були завербовані російським генштабом і стали певним ядром новоствореного у 2014 р. недержавного збройного формування з нелегальним правовим статусом, яке отримало назву “ПВК «Вагнер»” (інші назви: “PMC Wagner Group”, “Група Вагнера”, “Батальйонно-тактична група “Вагнер” або просто “компанія”). Як зазначив експерт Українського центру аналітики та безпеки І. Гуськов, “перші групи ПВК “Вагнер” на понад 60% були утворені з ПВК “Слов’янський корпус” [99]. Як показали подальші події, менш ніж через півроку багато хто з них “засвітився” в Криму в ролі “ввічливих людей”, які роззброювали українські військові частини, надалі – Схід України..., надалі – знову Сирія [118].

Назва ПВК “Вагнер” походить від позивного нового її командира російського неонациста Д. Уткіна – “Вагнер” (фото Г.19, Г.20 [161, с. 19]), обраного ним через захоплення “естетикою та ідеологією Третього Рейху”, на честь відомого німецького композитора Ріхарда Вагнера [улюбленого композитора Адольфа Гітлера [214]; містицизм та ідеологічно забарвлений антисемітизм Р. Вагнера вплинули на німецький націоналізм початку ХХ ст., а надалі – на націонал-соціалізм, який оточив його творчість культом. – Авт.]. Через це “вагнерівців” ще називають “оркестром” і “музикантами”. В окремих документах, пов’язаних з ПВК “Вагнер”, можна побачити й інші назви, зокрема “батальйонно-тактична група “Вагнер” або просто “компанія” (рис. Г.2, Г.3; фото Г.22 – Г.30) [161, с. 16; 214; 85; 58; 78; 219]. Як вважають колеги Д. Уткіна, у нього “потік дах”, він “повернутий на німецькій темі. Уявив себе арійцем”. “Вагнер” – взагалі жорстка людина, – говорить один із командирів ПВК. – Він приїжджав на позиції під Пальміру (додаток Б [147; 148]), роздягнувся, у нього тут на руці (на плечі) німецька свастика, наколка. Каска у нього з рогами. Він рідновір” (додаток Б [190]) [204].

В аналітичному дослідженні програми Російських та білоруських студій Ради зовнішньої політики “Українська призма” зазначається, що Д. Уткін, який вийшовши з тіні, став керівником мільярдного бізнесу Є. Пригожина, відомого як “особистий кухар Путіна” (додаток Д, фото Г.21 [101]) [149; 85], не керував

створенням ПВК “Вагнер”, а був звичайним польовим командиром і використовувався як зручна і незаперечна приманка для маскування її державного походження [161, с. 14, 16]. У контексті цього зазначимо, що “бізнес-імперія” Є. Пригожина складалася з ТОВ “Конкорд менеджмент и консалтинг”, що входить до фірми “Конкорд” – російського холдингу, утвореного у 1995 р. Вона об’єднала підприємства громадського харчування, будівельні компанії, засоби масової інформації, парамілітарне формування ПВК “Вагнер”. Їй зокрема належать кілька ресторанів у Москві (ресторан-теплохід “River Palace”) і Санкт-Петербурзі (“Русский Ампи́рь”, “Русский китч”, “Polenta”), а також мережа бутиків “Музей шоколада”. Крім того, компанія будує селище “Северный Версаль” під Санкт-Петербургом (за задумом, це буде палацово-парковий ансамбль у дусі резиденцій монархів минулих століть), постачає харчування для Управління справами президента Російської Федерації, 90% обідів для московських шкіл, а також виграла тендери на прибирання у казармах і навчальних закладах російського міністерства оборони [161, с. 18; 149; 85].

Хоча ідея створення ПВК циркулювала в російських колах ще у 2000-х роках, але вперше її підтримав начальник російського генштабу Валерій Герасимов у 2012 р., який, ймовірно, узгодив її з російським президентом, маючи до нього прямий доступ. Організаційні, фінансові та господарські питання було вирішено покласти саме на наближеного до В. Путіна Є. Пригожина [51, с. 2-3]. У 2015 р. російська інтернет-газета “Фонтанка.ru” порушувала питання про фінансування “вагнерівців”. Тоді була оприлюднена інформація про те, що угруповання фінансує “відомий ресторатор, близький до верховної влади і міністерства оборони” бізнесмен Є. Пригожин, фірми якого обслуговують військові частини в “Молькіно” (додаток Б [44; 60]) [161; с. 17-18; 1, р. 15; 118; 128]. 26 вересня 2022 р. російський бізнесмен Є. Пригожин уперше публічно визнав, що створив ПВК “Вагнер” 1 травня 2014 р., після окупації українського Криму: “Я, як і багато інших бізнесменів, їздив на полігони, де збиралися “казачки”, і намагався смітити грошима, щоб набрати групу, яка поїде і

захистить росіян. Але дуже швидко зрозумів, що серед усіх цих “козачків” та інших воєнізованих товаришів половина шахраїв, а половина тих, хто брав гроші, наймав добровольців і відправляв їх голими-босими на реальну смерть. Тоді я полетів на один із полігонів і зайнявся цим сам. Сам почистив стару зброю, сам розібрався з бронежилетами і знайшов фахівців, які змогли мені допомогти. З цього моменту, 1 травня 2014 року, і народилася група патріотів, яка згодом отримала назву БТГр “Вагнер”, – цитує Є. Пригожина пресслужба компанії “Конкорд”, що йому належить [189; 163; 211].

Оскільки, як уже вище зазначалося, найманство у Росії заборонено, ПВК “Вагнер” зареєстрували як консалтингову фірму з питань управління підприємствами. У Росії – це неофіційна військова організація, яка не входить до складу її регулярних збройних сил і не мала жодного юридичного статусу до грудня 2022 р. на її території. На початку свого існування ПВК “Вагнер” нічим не вирізнялася з-поміж інших російських угруповань націоналістичного спрямування типу дшрг “Русич”, що являла собою невеличку зграю типових неонацистів, очолюваних “істотою”, яка зробила собі татуювання емблеми СС (⚡, військово-поліцейської організації НСДАП у Третньому Рейху) на обох плечах [1, р. 18; 58; 128; 174].

Нову ПВК “Вагнер” почали формувати “під дахом” військової розвідки на військовому полігоні “Молькіно” (фото Г.31 – Г.33 [177]), розташованому поблизу хутора Молькіно, північніше від м. Гарячий Ключ Краснодарського краю [89, арк. 1; 90, арк. 1]. Поруч базується 10-та окрема бригада спецпризначення ГУ ГШ ЗС РФ (в/ч 51532) [161; с. 19-20; 101; 106]. Від 2014 р. полігон став основною базою і навчальним центром ПВК “Вагнер”, його використовували для підготовки російських військових і бойовиків “ДНР” і “ЛНР” для війни проти України [44; 60] (розглянемо далі у розділі 3). Після “маршу справедливості” ПВК “Вагнер” 23 – 24 червня 2023 р. (додаток Б [135; 54; 104; 2; 126; 209]) база у Молькіно “офіційно” припинила своє існування з 30 липня 2023 р. (церемонія спуску прапорів ПВК “Вагнер” з відбуттям у “нові місця дислокації” відбулася 17 липня 2023 р. (фото Г.34 [23]) [201; 23]. Те, що

ПВК “Вагнер” є структурою ГУ ГШ ЗС РФ, доводять і перехоплені СБУ переговори Д. Уткіна з кураторами із російської військової розвідки. Також українські спецслужби задокументували, що “вагнерівці” ніколи не користувалися регулярними авіарейсами: літали винятково бортами 223-го льотного загону міністерства оборони Росії або спеціальними чартерами без проходження прикордонного контролю [99].

Отже, вищенаведене дає нам підстави визначити початок наступного етапу в історії російських ПВК. За інформацією видання “Слово і Діло”, географія залучення найманців суттєво почала розширюватися після 2014 р.: якщо до цього часу вони діяли у 2-3 країнах, то після 2014 р. їх кількість стала 27 (73% від наявних на березень 2023 р. [108]). Вже у 2019 – 2021 рр. ПВК “надавали послуги” у близько 30 країнах світу [219]. Після лютого 2022 р. в Росії були створені ще 11 (30% від наявних на січень 2023 р.) [108]. Найбільш відомими серед них стали “Вагнер”, “МАР”, “Moran Security Group”, “Патріот”, “Щит” (“Редут”), “Аврора” (діє у Сирії, базуються в українському Криму) та інші [98; 219].

Як зазначається у розслідуванні компанії “Molfar”, яка проводить OSINT-розвідку [96] у 39 країнах світу, найбільше в Україні, США та Великій Британії з військової проблематики, ідентифікації воєнних злочинців тощо, а також займається спростуванням пропаганди [158], наразі розгалужена система з 37 російських приватних військових компаній, які прямо чи опосередковано контролюються російським урядом, зокрема міністерством оборони, ФСБ або розвідувальним управлінням [219], діє в 34 країнах світу: 67% (25) всіх компаній задіяні в Україні, з них майже половина (12) компаній була створена та використовувалась виключно для участі у бойових діях на території України [108]. Станом на березень 2023 р. російські ПВК були присутні у 34 країнах світу, зокрема: 25 (67%) – в Україні в період від 2014 р. і до цього часу; 12 (32%) – в Сирії з 2011 р.; 5 (14%) – в Іраку, переважно у період війни 2003 – 2011 рр.; 3 (8%) – у ЦАР та Нігерії. За континентами, приватні військові компанії були присутні у 19 країнах Африки; 10 країнах Азії та Близького Сходу; 4 країнах Європи та в 1 країні Південної Америки. За кількістю країн, у яких

російські приватні військові компанії були присутні: “Вагнер” – у 18 країнах світу; “Патріот” – 7 країн; “Е.Н.О.Т.” – 6 країн; “Редут”, “МАР”, “Ястреб”, “Антитерор-Орел”, Moran Security Service – у 5 країнах кожна; інші були помічені у менш ніж 3 країнах [108].

Як зазначають аналітики компанії “Molfar”, основними причинами створення таких організацій у Росії є: ведення гібридних війн, не провокуючи відкриту агресію та не створюючи міжнародних конфліктів, тим самим обходячи статут ООН і ймовірні санкції; зменшення навантаження на бюджет країни через фінансування ПВК бізнесменами; відносна дешевизна утримання порівняно з регулярними військами; відсутність відповідальності держави перед родинами загиблих, оскільки до ПВК йдуть добровільно; ПВК стали в російському суспільстві символом та інструментом зміцнення політичної влади, певним трендом; вирішення певними олігархічними групами власних, передусім економічних, інтересів, зокрема контроль і розроблення корисних копалин у країнах Близького Сходу та Африки, захисту награваного тощо [108].

Отже, вищенаведене показує, що Росія завдяки ПВК відстоює свої національні інтереси у різних куточках світу без прямого втручання держави. Відповідно, кожна з них становить пряму загрозу національній безпеці України.

Висновки до розділу 2

Аналіз досвіду створення та використання парамілітарних організацій і перших ПВК у воєнних конфліктах досліджуваного періоду дає підстави для наступних висновків.

Прообразом перших російських ПВК, формування яких розпочалося на початку 1990-х років із залученням до Придністровського конфлікту (1990 – 1992) та збройних зіткнень на території колишньої Югославії (1991 – 1995), стали “Російські добровольчі загони”. Вони комплектувалися переважно колишніми військовослужбовцями силових структур СРСР, які мали бойовий

досвід, але не змогли інтегруватися у цивільне життя після звільнення з військової служби.

Підготовка особового складу таких формувань здійснювалася у спеціалізованих тренувальних центрах і на військових полігонах, переважно за підтримки державних структур – відкритої чи прихованої, зокрема з боку спецслужб. Це включало як матеріальне забезпечення, так і організаційну допомогу.

Зазначені парамілітарні формування виконували функції інструменту зовнішньополітичного впливу Росії в умовах офіційного невтручання у конфлікти, що дозволяло їй реалізовувати стратегічні інтереси на територіях інших держав поза прямим залученням регулярних збройних сил.

Формування перших російських приватних військових (охоронних) компаній, що розпочалося з 2003 р., супроводжувалося офіційним декларуванням їхньої мети як захисту “державних інтересів”. У реальності ж такі структури стали інструментом впливу в руках окремих представників владно-олігархічного середовища, які використовували їх для реалізації політичних та економічних інтересів як на території Росії, так і за її межами.

ПВК забезпечували сприятливі умови для проєкції зовнішньополітичного, а передусім – економічного впливу Росії у різних регіонах світу, включно з тими, що перебували у стані збройних конфліктів, без прямого залучення офіційних державних інститутів.

На виникнення, розвиток і функціонування російських ПВК вплинула низка чинників: об’єктивні обмеження щодо відкритого застосування збройних сил Росією у певних міжнародних ситуаціях, що сприяло пошуку альтернативних силових гравців; наявність значного кадрового ресурсу – колишніх військовослужбовців і працівників силових структур, які мали відповідну підготовку, бойовий досвід та не були інтегровані у цивільне середовище; інтерес окремих представників державного апарату, силових відомств і великого бізнесу у створенні контрольованих неформальних

збройних структур для забезпечення корпоративних або персональних інтересів, зокрема, ресурсного доступу в зонах міжнародних конфліктів.

Більшість приватних військових (охоронних) компаній у Росії формувалися та функціонували під керівництвом ветеранів спецслужб (ФСБ, ГРУ тощо), що забезпечувало їхній тісний зв'язок з відповідними державними структурами. Навіть у разі припинення діяльності окремих компаній їхній кадровий потенціал не втрачався, а ставав основою для створення нових силових формувань аналогічного типу.

Аналіз літератури та джерел дозволяє встановити, що початком активного використання російських ПВК за межами держави можна вважати 2013 р., коли під час громадянської війни в Сирії було зафіксовано участь ПВК “Слов’янський корпус” у бойових діях на боці урядових сил. Цей факт засвідчив перехід до нового етапу розвитку російських ПВК, у межах якого вони стали інструментом реалізації зовнішньополітичних інтересів Росії в стратегічно важливих регіонах. Від 2013 р. такі структури перетворилися на постійних учасників збройних конфліктів за межами Росії, зокрема в державах, де російська влада прагнула посилити свій військово-політичний або економічний вплив.

Матеріали опубліковані: [1; 121; 145; 146; 161].

Список використаних джерел до розділу 2

1. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, et al. Under the general editorship of M.V.Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.
2. “Вагнерівці” збили літак Іл-22М та шість гелікоптерів армії РФ – ЗМІ. *Radio Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vahner-litak-zbyttya-zakolot-rosiya/32475142.html>
3. “Вега”. В Сирии появилась созданная в Украине пророссийская ЧВК. Редактор: О. Кононенко. *NV.ua*. 28.03.2019. URL : <https://nv.ua/world/countries/vega-v-sirii-poyavilas-sozdannaya-v-ukraine-prorossiyskaya-chvk-50013342.html>
4. “Для военных преступников нет чистилища. Они отправляются прямо в ад”. Прямо во время экстренного заседания Совбеза ООН по Украине Путин объявил войну. Вот что там говорили – почитайте этот исторический документ. Стенограмма экстренного заседания Совета Безопасности ООН по ситуации в Украине. *Meduza*. 24.02.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/02/24/dlya-voennyh-prestupnikov-net-chistilischa-oni-otpravlyayutsya-pryamikom-v-ad>
5. “Думаю, братан, це кінець”. Що відомо про авіакатастрофу з Пригожиним. *BBC. News*. 24.08.2023. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66593170>
6. “Коммерсант”: в деле ЧВК “Е.Н.О.Т.” появился военнослужащий ГРУ. *Настоящее Время*. 19.12.2019. URL : <https://www.currenttime.tv/a/enot-chvk-vagnera-gru/30333485.html>
7. “Мы поднимем имидж страны”: основатель первой российской частной “компании военного консалтинга” “РСБ-Групп”, офицер запаса Олег Криницын. *NEWS2*. 25.01.2018. URL : <https://news2.ru/story/538610/>

8. “Резерв ДНР”: На Украину из Петербурга уехало воевать не менее 30 человек. *Фонтанка.ру*. 10.07.2014. URL : <https://www.fontanka.ru/2014/07/09/122/>
9. “ЧВК – это очень эффективный инструмент влияния”. Военно-политическое обозрение. *Белво.ком*. 21.03.2014. URL : <https://www.belvo.com/чвк-это-очень-эффективный-инструмент/>
10. “Этих же тварей один раз уже изгоняли с Донбасса. Зачем вернули?”. *NEWS.ru*. 04.07.2022. URL : <https://news.ru/society/etih-zhe-tvarej-odin-raz-uzhe-izgonyali-s-donbassa-zachem-vernuli/>
11. 5 вересня 2014 року. Жорстокий бій, що забрав життя кращих синів. Українська правда. *Форум*. 05.09.2017. URL : <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=978317.5>
12. Adam Vlad. Romanian involvement in the Transnistrian War. *Leiden University*, 2017. P. 1-31.
13. Andriukaitis Lukas & Sheldon Michael. A Deeper Look into Vegacy Strategic Services, Ltd. *Medium*. May 29, 2019. URL : <https://medium.com/dfrlab/a-deeper-look-into-vegacy-strategic-services-ltd-8985ba3eac52>
14. Bacchi Umberto. Ukraine Crimea Crisis: Serb Chetnik Militia Joins Pro-Russian Patrols. *International Business Times*. 03.10.2014. URL : <https://www.ibtimes.co.uk/ukraine-crimea-crisis-serb-chetnik-militia-joins-pro-russian-patrols-1439654>
15. Ball Tom. Rusich’s neo-Nazi mercenaries head for Kharkiv. *The Times*. 07.04.2022. URL : <https://www.thetimes.co.uk/article/rusichs-neo-nazi-mercenary-head-for-kharkiv-prjndp9rl>
16. Belton Catherine & Miller Greg. Russia’s elite draws one lesson from downed plane: Cross Putin and die. *The Washington Post*. 24.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/24/fear-putin-strongman-prighozin-death/>

17. Bericht des BND: Zahlreiche Neonazis kämpfen für Russland in der Ukraine. *Tagesspiegel*. 22.05.2022. URL : <https://www.tagesspiegel.de/politik/zahlreiche-neonazis-kampfen-fur-russland-in-der-ukraine-8270800.html>

18. Bertina Alec. Vega Strategic Services: PMC Vega. *Grey Dynamics*. 02.07.2023. URL : <https://greydynamics.com/vega-strategic-services-pmc-vega/>

19. Bombmisstänkta nazister utbildades i Ryssland. *Dagens Nyheter*. 06.10.2017. URL : <https://www.dn.se/nyheter/sverige/bombmisstankta-nazister-utbildades-i-ryssland/>

20. Fighting in Aleppo Between Liwa al-Quds and the Fourth Division Escalates. *The Syrian Observer*. March 26th, 2019. URL : <https://syrianobserver.com/news/49389/fighting-in-aleppo-between-liwa-al-quds-and-the-fourth-division-escalates.html>

21. Friedman I. Есть такая страна Молдова, там в 1992 году появилась ПМР... *Антиватник*. *Facebook*. 17.09.2019. URL : <https://www.facebook.com/groups/antivatnik/permalink/1127888794088304/>

22. Galeotti Mark. The terrifying neo-Nazi mercenaries being deployed in Ukraine. *The Spectator*. 09.04.2022. URL : <https://www.spectator.co.uk/article/the-terrifying-neo-nazi-mercenaries-being-deployed-in-ukraine/>

23. Game Over: над базой ЧВК Вагнер в Молькино спустили флаги, видео. *Апостроф*. 17.07.2023. URL : <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2023-07-17/game-over-nad-bazoy-chvk-vagner-v-molkino-spustili-flagi-video/301090>

24. Hudson John. US labels white-supremacist group 'terrorist' for the first time. *Washington Post*. 06.04.2020. URL : https://www.washingtonpost.com/national-security/us-labels-a-white-supremacist-group-terrorist-for-the-first-time/2020/04/06/72dc622a-781f-11ea-b6ff-597f170df8f8_story.html

25. Industry Talk: The Slavonic Corps—A Russian PMSC In Syria. *Feral Jundi*. 14.01.2014. URL : <https://feraljundi.com/industry-talk-the-slavonic-corps-a-russian-pmsc-in-syria/>

26. Instructors PMC Vega. Photo Rob Lee. *X Corp.* URL : https://x.com/666_mancer/status/1089490423855296512
27. Kozhurin D. Who Are The Neo-Nazis Fighting For Russia In Ukraine? *Radio Free Europe/Radio Liberty.* 27.05.2022. URL : <https://www.rferl.org/a/russian-neo-nazis-fighting-ukraine/31871760.html>
28. Mănăilescu Iulian-Constantin. Russian terrorism a real danger to European security. *Strategic Impact.* 2022. № 3-4. Vol. 84. P. 54-67.
29. Mercenari russi e quel legame con la Svizzera. *RSI.* 14.09.2023. URL : <https://www.rsi.ch/info/mondo/Mercenari-russi-e-quel-legame-con-la-Svizzera--1809650.html>
30. Moran Security Group. *Facebook.* 14.07.2023. URL : <https://www.facebook.com/MoranSecGroup/>
31. Moran Security Group. *Галерея.* 28.01.2023. URL : <https://moran-group.org/ru/gallery/6>
32. Nato: Främlingshatet kan gödas av främmande makt. *Dagens Nyheter.* 27.10.2015. URL : <https://www.dn.se/nyheter/sverige/nato-framlingshatet-kan-godas-av-frammande-makt/>
33. Notorious Russian nationalist Igor Mangushev shot dead in Ukraine. *BBC. News.* 08.02.2023. URL : <https://www.bbc.com/news/world-europe-64566582>
34. Puente David. Prigozhin partecipò all'invasione della Crimea del 2014. La foto della medaglia diffusa dai media russi. *Open.Online.* 06.07.2023. URL : <https://www.open.online/2023/07/06/prigozhin-invasione-crimea-2014-foto-medaglia/>
35. Regulations Council Regulation (EU) 2022/2474 of 16 December 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine. *Official Journal of the European Union.* Брюссель. Vol. 65. 16.12.2022. P. L 322 I/688.
36. Riefer Felix. Analyse: Russische PMCs im Nahen Osten und Afrika. *BPB: Bundeszentrale für politische Bildung.* 08.02.2021. URL : <https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-397/327199/analyse-russische-pmc-s-im-nahen-osten-und-afrika/>

37. Rondeaux Candace. Inquiry into the Murder of Hamdi Bouta and Wagner Group Operations at the Al-Shaer Gas Plant, Homs, Syria 2017. *New America*. June 05, 2020. 103 p. URL : https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/Inquiry_into_the_Murder_of_Hamdi_Bouta_and_Wagner_Group_Operations_at_the_Al-S_wMrYSbv.pdf

38. Roth Andrew. A right-wing militia trains Russians to fight the next war – with or without Putin. *The Washington Post*. 02.06.2017. URL : https://www.washingtonpost.com/world/europe/a-right-wing-militia-trains-russians-to-fight-the-next-war--with-or-without-putin/2017/01/02/f06b5ce8-b71e-11e6-939c-91749443c5e5_story.html

39. Ruski dobrovoljci u BiH: Od Knina do Krima, nas i Rusa trista miliona ima. *NovoVrijeme*. 19.03.2014. URL : <http://novovrijeme.ba/ruski-dobrovoljci-u-bih-od-knina-do-krima-nas-i-rusa-trista-miliona-ima/>

40. Russian PMC company operating in Syria, Strategic VEGA Services. Photo Aldin_aba. *X Corp*. 27.11.2019. URL : https://x.com/aldin_aba/status/1093984746361757698?lang=zh-Hant

41. Sauer Pjotr. Russian Armed Volunteers Prepare for Action in Eastern Ukraine. *The Moscow Times*. 10.02.2022. URL : <https://www.themoscowtimes.com/2022/02/10/russian-armed-volunteers-prepare-for-action-in-eastern-ukraine-a76331>

42. Schmid Fidelius. Zahlreiche Neonazis kämpfen in der Ukraine für Russland. *Spiegel*. 22.05.2022. URL : <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-organisierte-neonazi-gruppen-kaempfen-fuer-russland-geheimdienstbericht-a-f1632333-6801-47b3-99b9-650d85a51a52>

43. Sheldon Michael. Meet the Irregular Troops Backing up Russia's Army in the Kharkiv Region. *Bellingcat*. 17.06.2022. URL : <https://www.bellingcat.com/news/2022/06/17/meet-the-irregular-troops-backing-up-russias-army-in-the-donbas/>

44. Sukhankin S. 'Continuing War by Other Means': The Case of Wagner, Russia's Premier Private Military Company in the Middle East. *The Jamestown*

Foundation. 13.07.2018. URL : <https://jamestown.org/program/continuing-war-by-other-means-the-case-of-wagner-russias-premier-private-military-company-in-the-middle-east/>

45. The Guardian: Лояльні до кремля неонацисти катують і вбивають полонених українців. *Дзеркало тижня*. 02.10.2022. URL : <https://zn.ua/ukr/WORLD/the-guardian-lojalni-do-kremlja-neonatsisti-katujut-i-vbivajut-polonenikh-ukrajintsiv.html>

46. Tom C. W. Lin. Financial Weapons of War. Temple University Legal Studies Research Paper No. 2016-25. *Minnesota Law Review*. Vol. 100 (Apr. 16, 2016), file:///C:/Users/1/Downloads/SSRN-id2765010%20(1).pdf

47. Tosh Anton. Интервью с бойцом ЧВК “РСБ-Групп”. *Pikabu*. 2018. URL : https://pikabu.ru/story/intervyu_s_boytom_chvk_rsbgrupp_5920675

48. Townsend Mark. Russian mercenaries in Ukraine linked to far-right extremists. *The Guardian*. 20.03.2022. URL : <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/russian-mercenaries-in-ukraine-linked-to-far-right-extremists>

49. UN recognizes end of mandate of multinational force in Iraq. *ReliefWeb*. OCHA. 22.12.2008. URL : <https://reliefweb.int/report/iraq/un-recognizes-end-mandate-multinational-force-iraq>

50. Unité Continentale. *Воины и военная техника вики*. 04.10.2023. URL : https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Unité_Continentale

51. Анатомія “ПВК ВАГНЕРА”: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню. Аналітичне дослідження програми Російських та білоруських студій Ради зовнішньої політики “Українська призма” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” / Я. Чорногор, П. Радь, А. Черниш. Рада зовнішньої політики “Українська призма”, квітень 2023. 22 с.

52. Башар Хафез аль-Асад. Президент Сирії. *Ліга.net*. 17.06.2023. URL: https://file.liga.net/persons/bashar-khafez-al_asad

53. Безрученко В.И. Война в Боснии и Герцеговине 1992–1995 гг. Политическая, военная и дипломатическая история. СПб.: *Нестор-История*, 2024. 928 с.

54. Бизнес-джет “Embraer Legacy 600” с регистрационным номером RA-02795, который принадлежал Евгению Пригожину, предположительно, был сбит огнём из ПВО в Бологовском районе Тверской области. *Grey Zone*. Telegram. 23.08.2023. URL : https://t.me/grey_zone/20163?single

55. Богославец И. Российский бизнес. Интересы России. Развитие международного экономического влияния в эпоху глобальных локальных войн. *Бусидо*. 07.06.2009. URL : <http://maner21.livejournal.com/534.html>

56. Бойцы “Беркута” продолжают пополнять ряды боевиков. *Донецкие вести*. 16.04.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20220225061109/https://donetskie.com/news/incident/boytsy-berkuta-prodolzhayut-popolnyat-ryady-boevikov/50308/>

57. Болтунов М. “Вымпел” – диверсанты России. Москва: *Яуза; Эксмо*, 2003. 448 с.

58. Бушуєв М. & Барановська М. & Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *DW*. 30.07.2020. URL : <https://www.dw.com/uk/a-42599597>

59. Бьорн Высокий. Солдаты удачи. Гл. 54. Российские ЧВК, первые шаги. *PROZA.ru*. 14.02.2017. URL : <https://proza.ru/2017/02/14/2214>
<https://proza.ru/2017/02/14/2214>

60. В “ЧВК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>

61. В ливийской армии объяснили приглашение российской ЧВК. *NEWS2*. 25.03.2017. URL : <https://news2.ru/story/517224/>

62. В СБУ мають відеодокази участі ПВК “Вагнера” в захопленні Луганського аеропорту. *РБК-Україна*. 02.11.2017. URL :

<https://www.rbc.ua/ukr/news/sbu-raspolagayut-videodokazatelstvami-uchastiya-1509621322.html>

63. В Сирии действуют украинцы в составе частной военной компании “Вера”: в СБУ всё опровергают. *24 канал*. 28.03.2019. URL : https://24tv.ua/ru/v_sirii_dejstvujut_ukraincy_v_sostave_chastnoj_voennoj_kompanii_vega_rassledovateli_n1133372

64. В Сирии появилась новая ЧВК родом из Украины. *Conflict Intelligence Team*. 28.03.2019. URL : <https://citeam.org/pmc-vega/>

65. В Україні на боці росії воюють неонацисти та праві екстремісти – Spiegel. *Слово і Діло*. 23.05.2022. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-boczi-rosiyi-voyuyut-neonacysty-ta-pravi-ekstremisty-spiegel>

66. Венкина Е. Обвиняемые во взрывах в Швеции прошли подготовку в РФ. *DW*. 10.06.2017. URL : <https://www.dw.com/ru/фигуранты-дела-о-взрывах-в-гетеборге-прошли-подготовку-в-россии/a-39192390>

67. Весь мир “замаран”. *Dsnews.ua*. 03.11.2005. URL : <https://www.dsnews.ua/politics/vdart676>

68. Владимир Николаевич Морозов. E.N.O.T.corp. *Facebook*. 16.02.2015. URL : <https://www.facebook.com/groups/e.n.o.t.corp/posts/629697987130455/>

69. Владимирский М. Добровольческий Коммунистический отряд в боях на Донбассе. *ArtOfWar*. 02.05.2019. URL : http://artofwar.ru/w/wladimirskij_m/text_0090.shtml

70. Война в Украине. Неонацисты в рядах армии РФ. Відео. *Телеканал “Дім”*. 25.05.2022. URL : <https://kanalDIM.tv/neonaczysty-u-lavah-armiyyi-rosiyi-voyuyut-v-ukrayini-rozbir-video/>

71. Волошин В. Справжня роль “вагнерів” у війні з Україною. *АрміяInform*. 8.09.2023. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu/>

72. Воробйов Станіслав Анатолійович. Головна база даних санкцій, застосованих після нападу Росії на Україну. *Війна і Санкції*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-person/25069/>

73. Воробьев (РИД): Украинского этноса не существует. Видео *YouTube*. Александр Калинин. 05.04.2016. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=gvhXArVCPjs>

74. Гарієв Денис Валліулович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку* “Миротворець”. 13.09.2014. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/gariev-denis-valliulovich/>

75. Германская разведка сообщила о воюющих в Украине “российских неонацистах”. Они и сами этого не скрывают. *BBC. NEWS*. 22.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-61524914>

76. Гіркін Ігор Всеволодович. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. 2024. https://uk.wikipedia.org/wiki/Гіркін_Ігор_Всеволодович

77. Гозман Л. Хинштейн сообщил, что Путин передал Росгвардии спецподразделения МВД “Гром”. *Новая газета*. 17.06.2023. URL : <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-cto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news>

78. Головка В.В. & Кравченко О.О. Бородай Олександр Юрійович. *Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: “Наукова думка”, 2021. С.70. 773 с.*

79. Гонта Б. О причинах вывода ДШРГ “Русич” из “ДНР”, или как живодеры становятся героями. *Буквы*. 13.07.2015. URL : <https://bykvu.com/ua/mysli/4216-o-prichinakh-vyvoda-dshrg-rusich-iz-dnr-ili-kak-zhivodery-stanovyatsya-geroyami/>

80. Грамота ГУ МВД России по Московской области, которой была награждена общественная организация “ЕНОТ корп” за активную жизненную позицию, большой личный вклад в обеспечение национальной безопасности

Отечества, развитие лучших традиций ветеранского движения России и в связи с празднованием 71-й годовщины победы в Великой Отечественной войне. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4198747>

81. Гулима О. П. & Муравський О. І. “Кримська весна”: військово-політичний та інформаційний аспекти окупації півострова Російською Федерацією. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 600–607. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6279/13314-1?inline=1>

82. Гуськов И. & Киряцев А. ЧВК “Славянский корпус”: история провала ФСБ РФ и западных спецслужб. *Український центр аналітики і безпеки*. 27.11.2020. URL : <https://uacas.org/?article=149&>

83. Демченко О. Організація російських імперців стала терористичною. Як вона воювала в Україні. *Радіо Свобода*. 07.04.2020. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/30538763.html>

84. Діхтяренко А. “Імперські” терористи за версією США. Що відомо про монархістів, які вербували бойовиків на Донбас. *Радіо Свобода*. 20.04.2020. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii-imperskyi-rukh/30565386.html>

85. Добрий Д. Приватне військо “Вагнера”. Історія підполковника з України, який очолив особисту армію Путіна. *Еспресо*. 04.12.2017. URL : https://espresso.tv/article/2017/12/01/yak_pidpolkovnyk_z_kirovogradschyny_ocholyv_osobystu_armiyu_putina

86. Добровільний комуністичний загін. Нарукавний знак. Фото. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>

87. Добровольческий Коммунистический отряд отправляется в ДНР и ЛНР. *Taurica.net*. 14.11.2014. URL : <https://taurica.net/124054-Dobrovol-cheskiiy-Kommunisticheskiy-otryad-otpravlyaetsya-v-DNR-i-LNR.html>

88. Добрый погиб в страстную пятницу. Русское Имперское Движение. *Telegram*. 17.05.2022. URL : https://t.me/Rus_imperia/9600

89. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (60 омбр, 10.01.2023, район н.п. Курдюмівка, Донецької обл.): Веселов Андрій Миколайович, 20.01.1995 р.н., громадянин рф, уродженець с. Причисте, Смоленської обл. (рф)., 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

90. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Адам”, 05.01.2023, Донецька обл.): Кошаєв Дмитро Васильович, 16.05.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Георгівськ, Ставропільського краю (рф), засуджений за ч. 2 ст. 228 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в СІЗО №1 м. Краснодар (рф), 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Кобелєв Радіон Анатолійович, 26.10.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Нижнієлілнськ (рф), засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Іркутськ (рф), 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Мардосов Іван Михайлович, 21.05.1994 р.н., громадянин рф, уродженець Республіки Саха (Якутія) (рф), засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 6 років, відбував покарання в ВК № 7 м. Комсомольськ (рф), 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Барахтенко Юрій Миколайович, 12.04.1981 р.н., громадянин рф, уродженець Усольє Сібірськ (рф), засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 10 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Іркутськ (рф), 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Чудов Олександр Володимирович, 23.08.1988 р.н., громадянин рф, уродженець смт Спасскі Челябінська обл. (рф), засуджений за ч. 2 ст. 105 КК рф терміном на 15 років, відбував покарання в ВК № 6 м. Магнітогорськ (рф), 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Січень 2023 р. 10 арк. Приватний архів автора.

91. Дорогань А. “ФСБ в рясах”. Як російські спецслужби діяли під прикриттям Московського патріархату? *Крим. Реалії*. 27.02.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/okupacia-krimu-moskovsky-patriarkhat/31122625.html>

92. Думнов Л. Большая помощь маленьких отрядов. *Srpska*. 21.08.2004. URL : <https://www.srpska.ru/article.php?nid=429&sq=&crypt=>
93. ДШПГ “Русич” в Донецком аэропорту. *Colonel Cassad – LiveJournal*. URL : <https://colonelcassad.livejournal.com/1908846.html>
94. ДШПГ “Русич”. *Sota_Vision*. 07.12.2022. URL : https://x.com/Sota_Vision/status/1600483218364551169
95. ДШПГ “Русич”. *Воины и военная техника вики*. 28.01.2023. URL : https://warriors.fandom.com/ru/wiki/ДШПГ_“Русич”
96. Жмур Н. В. & Землянікіна М. П. Історія становлення та сучасний стан технології пошуку інформації OSINT. *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право, 2022. Вип. 3 (64). С. 96-101.
97. Зайцева О. Кто такой Пригожин: продавец хот-догов, “кухар Путіна” і головний бунтівник. *УНІАН*. 24.06.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/yevgen-prigozhin-biografiya-osobiste-zhittya-12306090.html>
98. Закиянов Д. Всеохватная ЧВК: как “группа Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Mind*. 12.03.2021. URL : <https://mind.ua/ru/publications/20223264-vseohvatnaya-chvk-kak-gruppa-vagnera-rasshiryaet-prisutstvie-v-afrike>
99. Звідки взялася ПВК “Вагнера” та скільки серед них українців – розслідування. *5 канал*. 05.09.2020. URL : <https://www.5.ua/suspilstvo/zvidky-vzialasia-pvk-vahnera-ta-skilky-sered-nykh-ukraintsiv-rozsliduvannia-223310.html>
100. Звонок в РСБ-Групп. Видео *YouTube*. 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=irnZDwlGrMk>
101. Зінченко А. Найманці “Вагнера”: непрофесійні смертники, що приречені вмирати за безцінь (відео). *Defense Express*. 05.05.2021. URL : https://defence-ua.com/army_and_war/najmantsi_vagnera_neprofesijni_smertniki_scho_prirechnei_vmirati_zabeztsin_video-3597.html

102. Идеолога ЧВК “Е.Н.О.Т” приговорили к 10,5 годам колонии. *Radio Свобода*. 30 июня 2021. URL : <https://www.svoboda.org/a/ideologa-chvk-e-n-o-t-prigovorili-k-10-5-godam-kolonii/31333104.html>

103. Йован Шевич (отряд). *Воины и военная техника вики*. URL : [https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_\(отряд\)](https://warriors.fandom.com/ru/wiki/Йован_Шевич_(отряд))

104. Источник ВЧК-ОГПУ сообщил, что на телах погибших и на обшивке сохранившихся деталей самолета имеются следы поражения прямоугольными осколочными элементами, схожими на “работу” С-300. *Telegram*. 24.08.2023. <https://t.me/vchkogpu/41206>

105. Їх бізнес смерть : ПВК “Вагнер” (частина 1). *Telegra*. URL : <https://telegra.ph/Vagner-04-04>

106. Как работает “ЧВК Вагнера”. Интервью Ильи Барабанова с наемником. Видео. *BBC*. 24.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-61557053>

107. Касинюк І.В. Санкції Ради Безпеки ООН за вчинення актів агресії: на прикладі санкцій щодо агресії Іраку проти Кувейту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія “Право”. Вип. 37. Т. 3. С. 127-130.

108. Каталог рф ПВК: 37 приватних військових компаній російської федерації. *Molfar*. URL : <https://molfar.com/blog/catalog-of-russian-pmc>

109. Кожурин Д. “Я нацист. Могу руку вскинуть”. В Украине на стороне РФ воюют десятки бойцов российских неонацистских группировок. *Настоящее время*. 26.05.2022. URL : https://www.currenttime.tv/a/ya-natsist-mogu-ruku-vskinut-v-ukraine-na-storone-rf-voyuyut-desyatki-boytsov-rossiyskih-neonatsistskih-gruppirovok-/31868399.html?fbclid=IwAR3Zy5V2nqsyaihE3-K_ZtHlxwe2NvHVp1338IEHMrh_6dNz924OPojnL0

110. Козир С. 5 сентября 2014 года – кровавая дата 24-го отдельного штурмового батальона “Айдар”. ФОТОрепортаж. *Цензор.Нет*. 06.09.2015. URL : <https://censor.net/ru/p350702>

111. Командиры “Славянского корпуса” в Сирии осуждены за наемничество. *Фонтанка.Ру*. 28.10.2014. URL : <https://www.fontanka.ru/2014/10/28/129/>

112. Компания ЧВК “РСБ-Групп” (частного военного консалтинга). Видео *YouTube*. 10.06.2021. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=xXYhhLKr-J0>

113. Контррозвідка СБУ розкрила організацію російських нацистів “Імперський легіон”, яка допомагала Гіркіну та “ДНР”. *ТСН*. 19.04.2019. URL : <https://tsn.ua/ato/kontrrozvidka-sbu-rozkrila-organizaciyu-rosiyskih-nacistiv-imperskiy-legion-yaka-dopomogala-girkinu-ta-dnr-1332372.html>

114. Коротков Д. “Хайль Петрович”. История Дмитрия Уткина – человека, который подарил группе “Вагнера” название. *Центр “Досье”*. 10.04.2023. URL : <https://dossier.center/utkin/>

115. Коротков Д. Они сражались за Пальмиру. *Фонтанка.ру*. 29.03.2016. URL : <https://www.fon-tanka.ru/2016/03/28/171/>

116. Коротков Д. Последний бой “Славянского корпуса”. *Фонтанка.Ру*. 14.11.2013. URL : <https://www.fontanka.ru/2013/11/14/060/>

117. Коротков Д. Русские националисты на сирийском контракте. *Фонтанка.ру*. 19.10.2017. URL : <https://www.fontanka.ru/2017/10/19/101/>

118. Коротков Д. “Славянский корпус” возвращается в Сирию. *Фонтанка.ру*. 16.10.2015. URL : <https://www.fontanka.ru/2015/10/16/118/>

119. Кравченко В. Показова кара: навіщо Путіну смерть Пригожина. *Дзеркало тижня*. 25.08.2023. URL : <https://zn.ua/POLITICS/pokazatelnaia-kazn-zachem-putinu-smert-prihozhina.html>

120. Крालюк П. Війна і церква: УПЦ (МП) й далі перебуває в полоні “русского мира”? *Радіо Свобода*. 30.04.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-onufriy-rpts-kyrylo-viyna/31827275.html>

121. Кривизюк Л. П. & Онищук О.С. Створення перших приватних військових та охоронних компаній у Російській Федерації (1998–2013).

Східноєвропейський історичний вісник : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету. 2025. № 34. С. 146–156.

122. Криніцин Олег Анатолійович. Головна база даних санкцій, застосованих після нападу росії на Україну. Національне агентство з питань запобігання корупції. *Війна і санкції*. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/sanction-person/20986/>

123. Кто из иностранцев воюет против украинской армии на Донбассе (инфографика). *Новости Донбасса*. URL : <https://novosti.dn.ua/ru/article/5646-kto-uz-ynostrancev-voynet-protyv-ukraynskoj-armyy-na-donbasse-ynfografyka>

124. Курылев К.П. & Мартыненко Е.В. & Пархитко Н.П. & Станис Д.В. Феномен частных военных компаний в военно-силовой политике государств в XXI в. *Вестник международных организаций*. Т. 12. № 4 (2017). С. 130-149.

125. Мангушев Ігор Леонідович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”*. 05.11.2014. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/mangushev-igor-leonidovich/>

126. Манусян Р. Мятеж Пригожина: триумфальный “Марш справедливости” не доехал 200 км до Москвы. *White Square Journal*. 25.06.2023. URL : <https://wsjournal.ru/myatezh-prigozhina-triumfalnyj-marsh-spravedlivosti-ne-doechal-200-km-do-moskvy/>

127. Марш Пригожина на Москву: все главные события. *Вести*. 24.06.2023. URL : <https://www.vesty.co.il/main/article/9fqxxt1s9>

128. Мележик Т. Хто такі “вагнерівці”? *ТСН*. 07.03.2022. URL : <https://tsn.ua/ato/hto-taki-vagnerivci-2001667.html>

129. Мигалисько М. Скандал довкола програми ООН “Нафта в обмін на продовольство” ймовірно розслідуватиме група незалежних експертів. *Радіо свобода*. 31.03.2004. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/914271.html>

130. Милакович Н. Второй добровольческий. Боевой путь. *Rasija.ru*. 17.06.2019. <https://rasija.ru/2019/06/17/>

131. Михайлова А. Истоки российских ЧВК. Как наемники оказались на Ближнем Востоке. Видео. *TVRain*. 10.08.2018. URL : https://tvrain.tv/teleshov/here_and_now/chvk-469383/

132. Мой транзит Непутевые заметки. Видео Anatolii Smolin. YouTube. 24.11.2014. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=sD1anEWIK7Q>

133. Морозов Володимир Миколайович. *Центр дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку “Миротворець”*. 20.06.2019. URL : <https://myrotvorets.center/criminal/morozov-vladimir-nikolaevich-3/>

134. Мы хотим убивать. “Медуза” рассказывает, как (и зачем) неонацисты из России отправились “денацифицировать” Украину. *Meduza*. 08.07.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/07/08/my-hotim-ubivat>

135. Мятеж Пригожина стал шоком для Кремля – и всей страны. Что важно помнить о марше на Москву год спустя? Восстанавливаем хронику событий и оцениваем наследие ЧВК Вагнера. *Meduza*. 24.06.2024. URL : <https://meduza.io/feature/2024/06/24/myatezh-prigozhina-stal-shokom-dlya-kremlya-i-vsey-strany-cto-vazhno-pomnit-o-marshe-na-moskvu-god-spustya>

136. На Майдані ушанували пам'ять “особистого ворога Путіна” – Іси Мунаєва. *Преступности.НЕТ*. 06.02.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20150207032017/https://news.pn.ua/public/125476>

137. Неонацисти у лавах армії Росії воюють в Україні – розбір (ВІДЕО). Телеканал “Дім”. 25.05.2022. URL : <https://kanal.dim.tv/neonaczysty-u-lavah-armiyi-rosiyi-voyuuyut-v-ukrayini-rozbir-video/>

138. Неонацисты ДШРГ “Русич” призывают россиян пытать и казнить украинских военнопленных (фото). *Фокус*. 22.09.2022. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/530295-neonacisty-dshrg-rusich-prizyvayut-rossiyan-pytat-i-kaznit-ukrainskih-voennoplennyh-foto>

139. Никитин А. Интервью с Алексеем Мильчаковым, командиром ДШРГ “Русич”. *Спутник и Погром*. 14.03.2015. URL : <https://sputnikpogrom.com/russia/32062/milchakov/>

140. Носальська І. Репетиція путчу. Чого прагнув і що отримав Пригожин у поході на Москву. *Кореспондент.net*. 26.06.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4601774-repetytsiia-putchu-choho-prahnuv-i-scho-otrymav-pryhozhyn-u-pokhodi-na-moskvu/>

141. О компании РСБ-Групп. РСБ-Групп. URL : <https://rsb-group.ru/about>

142. Обращение президента Российской Федерации от 24 февраля 2022 года. Расшифровка речи с сокращениями. 24.02.2022. URL : <https://paperpaper.ru/putin-obyavil-o-nachale-voennoj-operac/>

143. Общество с ограниченной ответственностью “РСБ-Групп”. Главная база данных о санкциях, которые были наложены после нападения России на Украину. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-company/1694//>

144. Он повар Путина. Он тролль Путина. Он миллиардер. Расследование “Фонда борьбы с коррупцией” о деятельности Евгения Пригожина. *Навальный*. 04.10.2016. URL: <https://navalny.com/p/5086/>

145. Онищук О. Створення та перша участь приватних військових компаній Російської Федерації у воєнних конфліктах. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. 2023. № 2(48). С.36-41.

146. Онищук О. С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

147. Пальмира (Сирия). *Академик*. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/117035>

148. Пальмира – світова спадщина ЮНЕСКО, яку знищує угруповання “Ісламська держава”. *Радіо Свобода*. 08.10.2015. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/syria-palmyra/27293132.html>

149. Перемитин Г. & Русяева П. Командир ЧВК Вагнера возглавил ресторанный бизнес Пригожина. *РБК+*. 15.11.2017. URL : <https://www.rbc.ru/business/15/11/2017/5a0b4d649a79478bfda493fc>

150. Перепелица Г. Конфликт в Приднестровье причины, прогноз развития и проблемы урегулирования / Г. Перепелица. Київ: Стилос, 2001. 147 с.

151. Перова А. Идеолога “енотов” признали рекетиром. *Коммерсантъ*. 29.06.2021. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4879111>

152. Петренко Р. Путин отказывается от “денацификации”: россияне не понимают, что это – исследователи. *Українська Правда*. 04.05.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/05/4/7343928/>

153. Подать О. Дитинство в Україні, втеча від дружини та захоплення фашизмом: що відомо про Дмитра Уткіна, який очолив рейд Пригожина на Москву. *Informator.ua*. 27.06.2023. URL : <https://informator.ua/uk/golovniy-fashist-u-vagneri-shcho-vidomo-pro-dmitra-utkina-yakiy-ocholiv-reyd-prigozhina-na-moskvu>

154. Поликарпов М. Русская сотня. Наши в Сербии. Москва: ЭКСМО, 2000. URL : <http://militera.lib.ru/memo/russian/polikarpov/index.html>

155. Поликарпов М. Русские волки. Москва: ЭКСМО, 2008. 102 с. URL : <https://rulib.org/34812-kniga-russkie-volki.html>

156. Полунин С. Что это за компания Moran Security Group, как попасть в ЧВК и условия. *MilitaryArms.ru*. 2018. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/moran-security-group/>

157. Полухина Ю. “Еноты” в клетке. Как участники событий в Крыму и на Донбассе потеряли кураторов, деньги и свободу. *Новая газета*. 22.02.2019. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/22/79661-enoty-v-kletke>

158. Послуги OSINT-розвідки від Molfar. *Molfar*. URL : <https://molfar.com/services>

159. Почело је: Четнички командант Братислав Живковић у Доњецку. *Правда*. 14.06.2014. URL : <https://pravda.rs/2014/6/14/pocelo-je-cetnicki-komandant-bratislav-zivkovic-u-donjecku/>

160. Праве ополчення проводить бойову підготовку росіян до наступної війни – з Путіним або без – The Washington Post. *Голос Карпат*. 03.01.2017. URL : <https://goloskarpat.info/society/586ba0c527bd4/>

161. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодні : монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк та ін.; за заг. ред. М. В. Ковалюка]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.

162. Пригожин брав участь у захопленні Криму: журналісти звернули увагу на фото. *Апостроф*. 15.06.2023. URL : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-07-15/prigozhin-uchastvoval-v-zahvate-kryma-zhurnalisty-obratili-vni-manie-na-foto/300932>

163. Пригожин признал, что в 2014 создал группу “Вагнер”. *РИА Новости. Telegram*. URL : https://t.me/rian_ru/179288

164. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 квітня 2023 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”. Указ Президента України від 22 квітня 2023 року № 235/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2352023-46561>

165. Путин о начале “специальной военной операции” в Донбассе. BBC News – Русская служба. Видео *YouTube*. URL : https://www.youtube.com/watch?v=iPvB_TcItgQ

166. Резолюция 986 (1995) 14 April 1995), принятая Советом Безопасности на его 3519-м заседании, 14 апреля 1995 года (S/RES/986 (1995)). ООН. Совет Безопасности. 5 с. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/109/90/PDF/N9510990.pdf?OpenElement>

167. Резолюція 661 (1990) від 6 серпня 1990 р. ООН. Рада Безпеки. 2 с. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/85/PDF/NR057585.pdf?OpenElement>

168. Ровно 25 лет назад закончилась война в Боснии – самый кровавый межэтнический конфликт в Европе со времен Второй мировой. Три с половиной года войны – в фотографиях. *Meduza*. 14.12.2020.

<https://meduza.io/feature/2020/12/14/rovno-25-let-nazad-zakonchilas-voyna-v-bosnii-samyi-krovavyi-mezhetnicheskiy-konflikt-v-evrope-so-vremen-vtoroy-mirovoy>

169. Рогозин возглавил группу военных советников “Царские волки”: помогают боевикам “Л/ДНР”. *Фокус*. 12.11.2022. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/536776-rogozin-vozglavil-gruppu-voennyh-sovetnikov-carskie-volki-pomogayut-boevikam-l-dnr>

170. Рогозин возглавил группу военных советников “Царские волки”: помогают боевикам “ЛДНР”. Видео *YouTube*. 15.11.2022. URL : https://www.youtube.com/watch?v=C_cn98RG2LQ&t=22s

171. Рогозин возглавил частную военно-промышленную компанию – ДНР. *EADaily*. 21.11.2022. URL : <https://eadaily.com/ru/news/2022/11/21/rogozin-vozglavil-chastnuyu-voenno-promyshlennuyu-kompaniyu-dnr>

172. Рогозин заявил, что представляет ЧВПК – частную военно-промышленную компанию. *ДАН*. 20.11.2022. URL : <https://dan-news.ru/defence/rogozin-zajavil-chto-predstavljaet-chvpk--chastnuju-voenno-promyshlennuju-kompaniju/>

173. Рогозин объяснил, чем отличаются его “Царские волки” от ЧВК “Вагнер”. *Дзен*. 03.07.2023. URL : <https://dzen.ru/a/ZKKLva2pylTSO0t5>

174. Розбудова приватних армій в Росії: хто їх створює і навіщо. *Texty.Org*. 15.02.2023. URL : <https://texty.org.ua/fragments/108968/rozbudova-pryvatnyh-armij-v-rosiyi-hto-yih-stvoryuye-i-navisho/>

175. Росія: Рогозін очолив групу військових радників “Царські вовки”. Крим. *Реаліти*. 11.11.2022. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-byvshiy-vitse-premjer-rogozin/32126930.html>

176. Российский ВЕГА-проект. История гибридной ЧВК в эпоху гибридных войн. *Cyprus-Daily.News*. 14.12.2019. URL : <https://cyprus-daily.news/rossijskij-vega-proekt-istoriya-gibridnoj-chvk-v-epohu-gibridnyh-vojn/>

177. Рощина В. “Оркестр” вбивць. Хто воює проти України в ПВК “Вагнер”. *Українська правда*. 21.12.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/21/7379589/>

178. Русские добровольцы в Югославии: сколько нас было? *Info Balkan*. URL : <https://info-balkan.ru/russkie-dobrovolcy-v-yugoslavii-skolko-nas-bylo.html>

179. Сатпаєв М. Югославія: Бомбардування як примус до миру. *Український інтерес*. 26.03.2023. URL : <https://uain.press/articles/1015057-1015057>

180. СБУ оголосила підозру керівнику російської ПВК “Вагнер”. *Українська правда*. URL : 23.12.2021. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/23/7318341/>

181. Селиванов В. Некоторая история российских ЧВК. КОНТ. 06.02.2022. URL : <https://cont.ws/@VNS/2479409>

182. Семенова І. Привітання “хайль” та підпис двома блискавками. Хто такий “Вагнер” – екс-спецназівець Дмитро Уткін, який подарував ім'я пригожинській ПВК. *NV.ua*. 11.04.2023. URL : <https://nv.ua/ukr/world/countries/dmitro-utkin-hto-takiy-vagner-u-pvk-prigozhina-biografiya-foto-skandal-ostanni-novini-50317060.html>

183. Семенченко С. У зоні АТО загинув бригадний генерал Ічкерії Іса Мунаєв. *Gazeta.ua*. 02.02.2015. URL : https://web.archive.org/web/20150202174318/http://gazeta.ua/articles/np/_u-zoni-ato-zaginuiv-brigadnij-general-ichkeriyi-isa-munayev/607382

184. Сергеев Н. В ЧВК не обошлось без ГРУ. Раскрыта структура “Е.Н.О.Т. корп.”. *Коммерсантъ*. 19.12.2019. URL : <https://www.kommersant.ru/doc/4198747>

185. Сергиенко Ю. Идеологу наемников РФ на Донбассе вынесли приговор и признали его ЧВК преступной. *Obozrevatel*. 02.07.2021. URL : <https://news.obozrevatel.com/russia/ideologu-naemnikov-rf-na-donbasse-vyinesli-prigovor-i-priznali-ego-chvk-prestupnoj.htm>

186. Сирінська О. А. ІДІЛ як гібридна мережна організація: історія, ідеологія й інформаційна стратегія. *Сходознавство*. 2015. № 70. С. 114-133.

187. Слободян Н. В. Енергетичний фактор як інструмент “жорсткої” та “м’якої сили” у взаємодії США та Росії в зоні Перської затоки. *Сходознавство*. 2013. № 64. С.117-126.

188. СМІ: в боевых действиях на Донбассе участвуют бандиты ЧВК “Е.Н.О.Т”, – ФОТО. *Сайт города Мариуполя “0629.com.ua”*. 22.07.2021. URL : <https://www.0629.com.ua/news/3160719/smi-v-boevyh-dejstviyah-na-donbasse-ucastvuut-bandity-cvk-enot-foto>

189. Смишляев С. Пригожин впервые признал, что создал ПВК “Вагнер” в 2014. *DW*. 26.09.2022. URL : <https://www.dw.com/uk/prigozin-vperse-publicno-viznav-so-stvoriv-pvk-vagner-u-2014mu/a-63237996>

190. Сморжевська, О.О. Рівновірство. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Рідновірство>

191. Справка от 14.10.2014 года. (Исх. №52), выдана комендантом Военной комендатуры Министерства обороны Луганской Народной Республики Теленкевич Роману Николаевичу в подтверждение того, что с 01.06.2014 он принимает участие в боевых действиях против вооруженных сил украинских агрессоров на территории Луганской Народной Республики. URL :

https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-

[UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek](https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek)

192. Ставер А. “Е.Н.О.Т”. ЧВК, которая на самом деле РОО. *Военное обозрение*. 24.12.2019. URL : <https://topwar.ru/>

193. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у “ПВК Вагнера”. *Радіо Свобода*. 26.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>

194. Стрелков (Гиркин) Игорь Иванович. *LB.ua*. 2014. https://lb.ua/file/person/2343_strelkov_girkin_igor_ivanovich_.html

195. Сухань П. Знаки розрізнення та символіка силових структур рф. Дніпро: Середняк Т.К., 2024. 160 с.

196. США ввели новый раунд санкций против России. *Голос Америки*. 28.06.22. URL : <https://www.golosameriki.com/a/us-russia-new-sanctions/6636682.html>

197. США внесли “Русское имперское движение”, воевавшее на Донбассе против Украины, в список террористических организаций. *Диалог.UA*. 09.04.2020. URL : https://www.dialog.ua/world/204945_1586454878

198. Тигр Топ-рент секьюрити. Наемные убийцы Кремля. Частные военные компании России. *CRIME*. 18.11.2015. URL : <https://crime-ua.com/taxonomy/term/17115>

199. Тишкова М. Нескорені. *Сільські вісті*. № 85 (19732). 1 листопада 2019 р. URL : <http://www.silskivisti.kiev.ua/19732/print.php?n=43841>

200. ТОВ “ЧВК “РСБ-Групп”. Главная база данных о санкциях, которые были наложены после нападения России на Украину. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.blackseanews.net/entry/2607>

201. У РФ прикрили базу ПВК “Вагнер” у зв'язку з відбуттям у “нові місця дислокації”. *Остров*. 17.07.2023. URL : <https://www.ostro.org/news/u-rf-prykryly-bazu-pvk-vagner-u-zv-yazku-z-vidbuttyam-u-novi-mistsya-dyslokatsiyi-i427773>

202. Файл: Имперский легион. jpg. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Имперский_легион.jpg

203. Фізичні особи, до яких застосовуються персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції). Додаток 1 до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 квітня 2023 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”, введеного в дію Указом Президента України від 22 квітня 2023 року № 235/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2352023-46561>

204. Хазов-Кассія С. Проект “М’ясорубка”. Троє представників командування “ПВК Вагнера” розповідають про Донбас і Сирію. *Радіо Свобода*. 07.03.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29084440.html>

205. Хамрай О. О. Близький та Середній Схід: вектори стратегічного партнерства. *Сходознавство*. 2012. № 60. С. 203-230.

206. Хинштейн сообщил, что Путин передал Росгвардии спецподразделения МВД “Гром”. *Новая газета*. 17.06.2023. URL : <https://novayagazeta.eu/articles/2023/07/17/khinshtein-soobshchil-cto-putin-peredal-rosgvardii-spetspodrazdeleniia-mvd-grom-news>

207. ЧВК “Бера” в Сирии. *Livejournal*. 09.02.2019. URL : <https://colonelcassad.livejournal.com/4764346.html>

208. ЧВК “Е.Н.О.Т.” – бандиты, участвующие в боевых действиях. *Матриця свободи*. 01.07.2023. URL : https://myc.news/rassledovaniya_/chvk_enot__bandity_uchastvuyushie_v_boevyh_dejstviyah?fbclid=IwAR2fZxrSnO_jgp7-UAbMCtNTfAEmftafXBEMIJv_roPtwMDMirxySAwxDek

209. Чистки серед російських воєначальників після заколоту “вагнерівців” початок Міноборони РФ – подробиці. *Freedom*. 18.07.2023. URL : <https://uatv.ua/chistki-sredi-rossijskih-voenachalnikov-posle-myatezhavagnerovtsev-nachalo-minoborony-rf-podrobnosti>

210. Чому в Сирії війна. *BBC*. 20.03.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43455347>

211. Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. *BBC*. 26.09.2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

212. Что за компания ЧВК Тигр топ-рент секьюрити, как в нее попасть и условия. *MilitaryArms.ru*. 2018. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/tigr-top-rent-sekyuriti>

213. Шеврон чвк “Е.Н.О.Т.”. Фото. *REIBERT.info*. 22.10.2023. URL : <https://reibert.info/lots/shevron-chvk-e.n.o.t..1016482>

214. Шевцова С. Випробування Вагнером, або Музика – вище Злочину. *УКРІНФОРМ*. 24.07.2021. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3286038-viprobuvanna-vagnerom-abo-muzika-vise-zlocinu.html>

215. Шимкевич К. Росія і Сербія: непартнерські стосунки. *Український Тиждень*. 22.02.2023. URL : <https://tyzhden.ua/rosiia-i-serbiia-nepartnerski-stosunky/>

216. Шойгу Сергей Кужугетович. *LB.ua*. 16.03.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2129_shoygu_sergey_kuzhugetovich.html

217. Що це за компанія Антитерор-Орел, як потрапити до ПВК та умови для охочих. *MilitaryArms.ru*. 07.06.2023. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/antiterror-orel/>

218. Які іноземні найманці воюють проти України. *Антикор*. 30.07.2015. URL : https://antikor.com.ua/ru/articles/55185-kakie_inostrannye_naemniki_vojut_protiv_ukrainy

219. Які приватні військові компанії є в Росії та в яких країнах вони діяли. *Слово і Діло*. 09.01.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly>

220. Ярема закликав генпрокурора РФ вжити заходів для припинення участі росіян у конфлікті на Донбасі. *LB.ua*. 20.08.2014. URL : https://lb.ua/news/2014/08/20/276736_yarema_prizval_genprokurora_rf.html

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ВОЄННО- ПОЛІТИЧНИХ ЗАВДАНЬ У СИРІЇ ТА КРАЇНАХ АФРИКИ

3.1. Використання Російською Федерацією приватних військових компаній у Сирії

У 2019 р. російський президент В. Путін, відповідаючи на запитання кореспондентки “Російської служби Бі-Бі-Сі” Фаріди Рустамової щодо надання статусу бойових дій російським найманцям, які “працюють” на Близькому Сході у Сирійській Арабській Республіці (далі – Сирії), вперше підтвердив їхню присутність у цій країні та повідомив, що вони діють під егідою приватних охоронних компаній, вирішують народногосподарські питання, пов'язані із видобутком нафти, ризикують життям, відбиваючи родовища у “іділівців”, що теж є внеском “у боротьбу з тероризмом”. “Але це не держава російська... І вони не є учасниками бойових дій, на жаль чи на щастя... Тому ми тут нічого не коментуємо”, – сказав В. Путін [14]. Ще одна більш рання цитата російського президента від 2018 р., загалом про російські ПВК: “З приводу їхньої присутності десь там за кордоном... Якщо... вони не порушують російського закону, вони мають право продавлювати свої бізнес-інтереси у будь-якій точці планети” [157]. Отже, виникають питання, як і чиї бізнес-інтереси “продавлюють” російські ПВК за кордоном, зокрема у Сирії, а також чи тільки бізнес-інтереси? Крім того, як зазначають кореспонденти “Російської служби Бі-Бі-Сі”, у Сирії могли загинути від 200 до 400 російських найманців, про що в Росії не прийнято говорити [14], що ставить також під сумнів їх “не участь” у бойових діях.

Проаналізувавши доступну літературу та джерела, автором встановлено, що на території Сирії (як називають “вагнерівці”, напрямок “Саратов” [112]), де переплелися етнічні, економічні та політичні мотиви багатьох несирійських

гравців, які й тепер маніпулюють цим конфліктом у власних меркантильних інтересах, діяли декілька російських ПВК, зокрема “Вагнер” (з 2015 р.) [3, р. 25; 152, с. 26; 198; 60; 131], “Щит” (з 2018 р.) [123], “Vega” (з 2018 р.) [147] і “Патріот” (рос. “Патриот”) (з 2018 р.) [213]. Щодо діяльності у цій країні інших російських ПВК відкриті джерела відомостей не містять. Розглянемо кожен з вищенаведених. ПВК “Патріот” почала брати участь у війні в Сирії з 2018 р. За інформацією незалежного російського телеканалу новин “Дождь”, вона, ймовірно, діє під прикриттям Міністерства оборони Росії та комплектується передусім кадровими російськими військовослужбовцями, зокрема фахівцями ГУ ГШ ЗС Росії, сил спеціальних операцій та військовими юристами. Її “співробітники” мають високий рівень оснащення та підготовки. Є відомості, що у Сирії вона виконувала переважно завдання з охорони “перших осіб” і не бере участі у бойових діях. Термін відрядження “співробітників” – 1-2 місяці, а їх щомісячна зарплатня складала від ₴400 тис. до ₴1 млн [13; 10; 7; 213]. За іншими даними, бійці ПВК “Патріот” отримують щомісячну зарплату від \$6300 до \$15800 [63]. Зазначимо, що в інтерв'ю телеканалу “Дождь” “неназваний представник міноборони” заявив, що наразі нова російська ПВК (ймовірно, “Патріот”) забезпечувала будівництво російської військової бази у Бурунді. Також повідомлялося, що компанія та її діяльність “координуються міністерством закордонних справ, повітряно-космічними силами та ФСБ”. Це свідчить, що російських ПВК набагато більше і вони діють у значно ширшій географічній зоні, ніж це надається у більшості звітів. Росія бере участь у “перегонах за Африку”, де ПВК служать ключовим засобом для розширення та просування там російських інтересів [63; 4; 8; 10].

ПВК “Vega” також не брала участі у бойових діях у Сирії. Основним її завданням було тренування бійців лояльного до сирійського уряду палестинсько-сирійського військового формування “Liwa al-Quds” (Бригада Аль-Кудс, Єрусалимська бригада), яке діяло в провінції Алеппо.

Припускається, що ПВК “Vega” тісно співпрацювала з командуванням російського військового контингенту [147; 209; 12; 20; 88].

ПВК “Щит”, за даними журналістських розслідувань, також не була помічена у бойових діях. Вона займалася переважно охороною й обороною об'єктів російської інжинірингової та будівельної компанії АО “Стройтрансгаз” [197], що спеціалізується на нафтовому, газовому й енергетичному бізнесі і фактично належить (63% акцій, за іншими даними, – 80,01%) давньому знайомому російського президента та мультимільярдеру Геннадію Тимченку. У 2017 р. компанія АО “Стройтрансгаз” зуміла витіснити з сирійського ринку іранських конкурентів і стала єдиним відомим російським інвестором у Сирії. В якості частини оплати за військову допомогу Росії вона через свою дочірню компанію “Стройтрансгаз Логистика” (STG Logistics) отримала від сирійського президента Башара аль-Асада контракт на видобуток та експортування фосфатів, сировини для виробництва мінеральних добрив з контрольованих військовими формуваннями “Ісламської держави Іраку і Леванту” (ІДІЛ) двох сирійських родовищ неподалік Пальміри – Еш-Шарк (Al-Sharqiya, або As Sawwanah) та Хнейфіс (Khunayfis). Зокрема, в аналітичному звіті для Російської ради з міжнародних справ Ігор Матвєєв, колишній російський дипломат у Сирії, написав, що угода “може допомогти компенсувати витрати на військову операцію в Сирії за рахунок видобутку корисних копалин на ексклюзивних умовах” [10; 12; 13]. Угода була укладена з умовою: 70% прибутку отримує “Стройтрансгаз Логистика”, а 30% – сирійський уряд. Сумарний обсяг річного виробництва фосфатів на цих родовищах сягав 3,5 млн т, з яких 3,1 млн т йшли на експорт [117; 181; 161; 94]. З цього приводу наведемо деякі статистичні дані. До громадянської війни, що розпочалася у 2011 р., Сирія входила до п'ятірки найбільших експортерів фосфатів. За підрахунками Геологічної Служби США, країна мала у 2018 р. 2,6% світових резервів фосфоритів, утричі більше, ніж, наприклад, є у Росії. Станом на 2022 р. експорт фосфатів до Росії оцінювався у \$4,3 млн [123; 118; 197; 161; 176; 178]. Добуті фосфати із копалин відправлялися на контрольовані Г. Тимченком завод із переробки фосфатних

руд недалеко від м. Хомс або у середземноморський порт Тартус, де розташована головна в країні російська військово-морська база. Тим самим обминалися санкції, введені проти сирійського режиму Башара аль-Асада і Г. Тимченка [117; 11; 197, с. 14]. Отже, володіння цими ресурсами та контроль над більшою частиною сирійського експорту фосфатів обіцяло компанії Г. Тимченка чималі фінансові прибутки.

Достовірно невідомо, хто стоїть за ПВК “Щит”. Є відомості, що вона у Сирії охороняла об’єкти АО “Стройтрансгаз” групами по 25 – 30 осіб на кожному: копальні фосфатів у районі Пальміри, фосфатний завод, два заводи з переробки газу, газопровід протяжністю 139 км та деякі інші, а також вела відновлювальні роботи та витісняла з району підконтрольні Ірану військові формування. Найманці нібито були озброєні лише стрілецькою зброєю. Ротація особового складу проводилася кожні три місяці, але за бажанням відрядження могло бути продовженим. Станом на 2018 р. місячна зарплатня найманців була ₴180 тис. Доставку до місця служби нібито здійснювала російська військово-транспортна авіація [123; 185; 203; 12; 16].

Зауважимо, що, за даними журналістських розслідувань, у Сирії, захищаючи бізнес-інтереси Г. Тимченка, “збагатився” командувач Угрупованням військ збройних сил Російської Федерації у Сирії, “Герой Російської Федерації” генерал-полковник (у період перебування в Сирії) Сергій Суровікін, який за жорстокі та цинічні бомбардування мирного населення отримав прізвиська “сирійський м’ясник”, “м’ясник Алеппо” і “генерал Армагеддон”, а за збагачення – “генерал-розпил”. Ще у 2011 р., на початку громадянської війни в Сирії, там відкрилося підприємство ТОВ “АргусЛес” з “розпилювання та стругання деревини; просочування деревини”, співзасновником якого стала Анна Суровікіна – дружина “сирійського м’ясника”. У 2020–2021 рр. компанія “Стройтрансгаз Логистика”, яка пов’язана з Г. Тимченком, видала кредити ТОВ “АргусЛес” на суму ₴104 млн. Сам С. Суровікін ще у 2017 р. підпорядкованими йому силами допоміг звільнити від бойовиків ІДІЛ фосфатні копальні Г. Тимченка та забезпечував

там безпеку видобутку на них сировини [94; 95; 174; 24; 181]. Також, як повідомляють деякі закордонні джерела, зокрема Центр розслідування “Досє” російського опозиціонера Михайла Ходорковського (додаток Б [200]), С. Суровікін, разом із ще щонайменше 30 іншими високопоставленими військовими та співробітниками розвідки, з 2017 р. був почесним членом ПВК “Вагнер” і мав особистий жетон під номером М-3744. Є припущення, що він міг отримувати від “тісних зв’язків” з цією ПВК певну фінансову вигоду [31; 26; 202; 203].

З цього приводу Іван Жданов, російський юрист, директор “Фонду боротьби з корупцією” Олексія Навального, пояснив, що вся система влади в Росії “влаштована так, що тобі дають якийсь майданчик, де ти можеш годуватись... І це відбувалося десь останні 10 років, коли вони почали заходити в африканські країни ... до Сирії, тоді вони зрозуміли, що тут можна добре заробляти: ти захоплюєш якісь родовища, неважливо які це копальні – фосфатів, золоті копальні або ще щось...”. Експерт вважає, що російський генералітет не дуже залучається до подібних схем, а лише отримує частку як відкуп. За цими схемами стоять більш впливові особи: “так працює система, те, що вони годують генералів, те, що вони годують тих, кого вони вважають ефективними... а під цим соусом ще можна обманювати людей, говорити: ми в Сирії боремося з міжнародним тероризмом. Насправді для них це просто гроші...”. Водночас Руслан Шаведдінов, співробітник цього ж фонду, додав: “Під час нашого розслідування виявилось, що Суровікін – це такий же цинічний покидьок, як і все керівництво Міноборони. Це людина, у якої руки не просто по лікоть у крові, це людина, яка краде у власних солдатів, перш ніж відправити їх на забій... Суровікін – військовий злочинець, який на крові зробив становище і зробив казково багатими свою родину, дружину та дітей...”. Подібну думку висловив Георгій Албуров, голова відділу розслідувань “Фонду боротьби з корупцією”. Він зазначив, що “Суровікін – це насамперед бізнесмен, який на кожному своєму місці роботи збагачувався, спочатку десь собі лісопильню будував, а потім в Сирії отримував багато

мільйонів доларів... допомагав путінським друзям освоювати там видобуток корисних копалин... І все, що вони роблять, у тому числі розв'язання війни, спрямоване для того, щоб більше вкрати й довше сидіти при владі..." [139].

На нашу думку, більш показовою щодо забезпечення Росією зовнішньополітичних та насамперед зовнішньоекономічних інтересів на Близькому Сході через ПВК є сирійська історія ПВК "Вагнер". У 2015 р. президент Сирії Башар аль-Асад звернувся до російського президента В. Путіна по допомогу, формально для боротьби з ІДІЛ, але передусім для порятунку власного режиму. Росія надала допомогу своєму союзнику військовим контингентом – Угрупованням військ збройних сил Російської Федерації в Сирії [95], до якого зокрема увійшли російські військовослужбовці, що брали участь у бойових діях на Сході України [1].

У цей же час, як свідчать розглянуті джерела, у Сирії з'явилися найманці ПВК "Вагнер" [95]. Формування команд найманців ПВК "Вагнер" та їхня підготовка до виконання завдань у Сирії розпочалися у серпні 2015 р. на полігоні "Молькіно" [64; 84; 32]. За повідомленнями російських ЗМІ, найманцями були ультра націоналістично налаштовані росіяни та ветерани збройних сил, деякі з них брали участь у війні в Україні [45]. У вересні "передову тактичну групу" у кількості 1350 осіб [172] відправили літаками військово-транспортної авіації разом із військовими та гуманітарними вантажами на місце служби в район міст Латакія і Хомс.

У цей період на них покладали здебільшого допоміжні завдання: участь у воєнних операціях тактичного рівня; бойова підготовка сил "народного ополчення" Сирії (або Національних сил оборони, НСО, додаток Б [2; 65; 46]); евакуація особового складу з місць бойових дій; військова розвідка на глибину до 50 км; охорона російських військових баз та об'єктів нафто-енергетичного комплексу в інтересах уряду Башара аль-Асада (додаток Б [80]); ремонт бронетанкової техніки й озброєння; налагодження комунікації з місцевим населенням, створення розвідувальної мережі [152, с. 26-27; 3, р. 25-26; 70].

Скільки всього “контрактників” ПВК “Вагнер” переправлено на територію Сирії, сказати складно, дані дуже різняться, але якщо до серпня 2015 р. це були десятки бійців [122], то станом на вересень 2017 р., за оперативними даними СБУ, їх чисельність становила до 5000 осіб, з яких українські спецслужби ідентифікували 1,5 тис. Із жовтня 2015 р. до вересня 2017 р. загинули 67 найманців [172]. Є й інші дані: за словами командирів, “група Вагнера” на 2016 р. налічувала близько 2000 осіб (за іншими повідомленнями, до 4000 [64]). Крім того, до неї був прикомандирований загін “Карпати” (300 осіб), сформований здебільшого з українських найманців. Іноді “на обкатку” приїжджали групи російського спецназу. За приблизними оцінками, у Сирії на боці урядових військ служили до 8 тис. росіян [198].

ПВК “Вагнер” мала чітку та добре розвинену систему С2 – систему управління, в якій автоматизовано тільки дві функції: Command and Control, що належать до класу “СС” (для простоти аббревіатуру класу позначають як С2) [91]. Із 2349 осіб, відправлених у Сирію протягом 2016 – 2017 рр., у командній структурі компанії були: верхній рівень, що складався з головнокомандувача та керуючого директора, середній рівень, до якого входили адміністративна група (388 осіб), генеральний штаб (19 осіб) та контрольна група (36 осіб). Важливо, що чіткий поділ функцій і відповідальності ПВК “Вагнер”, а також добре налагоджена система управління відповідають підходу, характерному для структури російських збройних сил, що дає їй змогу виконувати різні наступальні та оборонні завдання, зазвичай виконувані регулярними збройними силами [64].

Першу кампанію було розпочато у вересні 2015 р., коли підрозділи “вагнерівців” прибули в Сирію. На озброєння груп надходили танки Т-72, реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) БМ-21 “Град”, 122-мм гаубиці Д-30. Штатами зразка весни 2016 р. були передбачені 2349 осіб особового складу, включно із чотирма розвідувально-штурмовими ротами, управлінням групи, танковою ротою, зведеною артилерійською групою, групою розвідки та підрозділами забезпечення. У сирійському відрядженні одночасно перебували

1,5 – 2 тис. бійців. Бойові зарплати і премії виплачували вчасно, на ордени не скупилися [126]. У 2015 – 2016 рр. зарплата найманців (у середньому) могла досягати ₴240 тис. на місяць (\$3800). У розпал сирійської кампанії (станом на початок 2017 р.) щомісячна заробітна плата могла досягати ₴250 – 300 тис. (\$4000 – 4800), за деякими джерелами, – ₴500 тис. (\$8000) на місяць. Є відомості, що у 2022 р. – ₴150 тис. [112]. Компенсація сім'ї за смерть у бою передбачала до ₴5 млн (\$80 000), що є стандартною компенсацією за смерть російського контрактника [64].

На цей період припадає найбільше визнання ПВК “Вагнер”. 9 грудня 2016 р. у Георгіївській залі Кремля відбувся президентський прийом з нагоди святкування Дня героїв Вітчизни, на який “запрошено понад 300 військових і цивільних осіб, які виявили особливу мужність і героїзм. Серед учасників заходу – Герої Радянського Союзу, Герої Росії, повні кавалери ордена Слави та кавалери ордена Святого Георгія”. Зі зверненням до героїв виступив президент Росії В. Путін і зазначив: “Сердечно вітаю зі святом усіх запрошених і всіх наших героїв, яких, звичайно ж, просто не може вмістити ця зала. Бажаю вам усім здоров'я і миру. Кожен із вас вписав свою, проте яскраву сторінку в історію Росії” [152, с. 28; 3, р. 27].

Протокольна відеозйомка кремлівського прийому поклала кінець конспірації. Серед запрошених на урочистості осіб у кадр потрапив Д. Уткін (позивний “Вагнер”) – командир незареєстрованої однойменної ПВК, яка на той час уже відзначилася на територіях Донецької і Луганської областей України та в Сирії (фото Г.19 [159; 129]). Як зазначено в окремих публікаціях, ця особа, відома своїми симпатіями до ультраконсервативних ідеологій, на той час змогла продемонструвати вірність і відданість кремлівському “руському миру”, а його цінний досвід служби в елітних підрозділах російських збройних сил у поєднанні з досить глибоким знанням сирійської обстановки зробили його одним із харизматичних і найдосвідченіших керівників приватних військових компаній у Росії [64]. За даними СБУ, крім Д. Уткіна на фото поруч із В. Путіним позували інші командири ПВК “Вагнер” – Олександр Кузнєцов

(командир 1-ї розвідувально-штурмової роти, позивний “Ратибор”), Андрій Богатов (командир 4-ї розвідувально-штурмової роти, позивний “Бродяга”) та Андрій Трошев (заступник командира – начальник штабу (“виконавчий директор”), позивний “Седой”) (фото Г.20) [171].

Зазначимо, що СБУ також повідомила про інших представників керівного складу ПВК “Вагнер”: Андрія Жемчужного (командира з озброєння і техніки), Сергія Кіма (заступника начальника штабу), Олександра Єрмолаєва (заступника командира з виховної роботи), Віктора Рехмана (заступника начальника штабу – начальника служби озброєння і техніки) [152, с. 29].

До початку 2016 р. масштабних дій ПВК “Вагнер” не вела. Серйозні бої і втрати почалися у лютому – березні, під час бойових дій зі звільнення Пальміри (додаток Б [152, с. 30; 140; 141]) від загонів збройних формувань “Ісламської держави” (ІДІЛ, додаток Б [210]), де найманці виконували роль “ударного кулака” [172]. Згідно зі списками, складеними, як вважають, адміністрацією ПВК “Вагнер”, під час цієї кампанії загинули 32 бійці, а близько 80 зазнали тяжких поранень, що потребували тривалого стаціонарного лікування у шпиталях. У квітні – травні 2016 р. основні підрозділи групи, здавши важке озброєння та військову техніку (ОВТ), були виведені з Сирії в Росію. Більшість особового складу відправлено в резерв – перебувати вдома та чекати на виклик у відрядження. У Сирії залишилися підрозділи забезпечення, а також групи фахівців, які брали участь у локальних сутичках. Коли наприкінці 2016 р. почали збирати команду для нової експедиції на нафтові поля, виявилося, що все змінилося. На базі ПВК “Вагнер” на полігоні “Молькіно” практично не залишилося озброєння, за винятком кількох автоматів, переважно в охорони. Навчання полягало у проведенні контрольних стрільб, обслуги важкої піхотної зброї (великокаліберних кулеметів, автоматичних станкових гранатометів, станкових протитанкових гранатометів) практичних стрільб зі “штатного” озброєння не проводили [152, с. 29-30].

У контексті цього зазначимо, що протягом 2015 – 2016 рр., за словами учасників подій, “вагнерівці” мали доступ до методів навчання та ресурсів, використовуваних елітними російськими військовими формуваннями. Їх підготовка на полігоні “Молькіно” тривала до двох місяців, боєприпаси на навчання виділяли в необмеженій кількості, включно з дорогими пострілами до протитанкових ракетних комплексів [126; 64].

Другу сирійську кампанію розпочато у 2017 р. (фото Д.1 [108]). Основними завданнями ПВК “Вагнер” у цій кампанії були участь у захопленні Пальміри, а також охорона й оборона нафтогазових родовищ включно з одним із основних об’єктів газової інфраструктури Сирії – газопереробним заводом “Хаян” (Наууан) у провінції Хомс. Наприклад, лише за січень – лютий 2017 р. терористичні атаки бойовиків “Ісламської держави” завдали нафтогазовому сектору Сирії збитків загальною сумою у \$2 млрд [177]. “ПВК не веде там повноцінних бойових дій, – пояснює один із командирів, – вона розширює зони впливу, бере під контроль території, як правило, нафтових і газових родовищ, і ці території охороняє. За це й отримують гроші. Навіть Пальміра – там навколо газові поля, їх брали під контроль. Але неможливо контролювати нафтове поле, коли від тебе за 500 м знаходяться бойовики – доводиться вибивати” [198].

На думку європейських експертів, російська приватна компанія ТОВ “Євро Полис”, пов’язана з російським олігархом Є. Пригожиним, який фінансує ПВК “Вагнер”, уклала низку контрактів з урядом Сирії через державну нафтову компанію “General Petroleum Corporation” (GPC, пов’язана з розвідкою, розробленням та інвестуванням ресурсів нафти і газу), за якими з усіх захоплених ПВК “Вагнер” нафтогазових родовищ і нафтопереробних заводів у Сирії отримує 25% доходів [49, р. 25; 102]. В окремих джерелах зазначено, що цю частку отримує Є. Пригожин, який безпосередньо контролює сирійський бізнес з видобутку нафти та природного газу [64].

Додатковим джерелом вербування для ПВК “Вагнер” стало населення самопроголошених “ЛНР/ДНР”. З цього приводу експерт “Conflict Intelligence Team” Руслан Левієв висловився так: “Уже, мабуть, останніх два роки група

“Вагнера” поповнює свої ряди саме за рахунок різних колишніх ополченців, а вони набираються через всякі там “Союзи добровольців Донбасу”. Пропонується людям, які воювали на Донбасі: хочете заробити, ось вам група “Вагнера”, Сирія – і вперед” [187].

Фінансовою мотивацією для українців – жителів окупованих територій окремих районів Луганської та Донецької областей (ОРДЛО), які вступали до лав ПВК “Вагнер”, були здебільшого зарплати. Наприклад, місячна плата рядового найманця – ₴240 тис., а для жителів Донбасу при середній зарплаті ₴5 тис. – це шалені гроші [175]. “Офіційно” мінімальна зарплата в Донецьку становить ₴9 тис. (₴3460), але за відгуками донеччан, реальна середня зарплата у місті – ₴8 тис. (₴3076). Оплата праці комунального працівника у Донецьку – ₴7 – 10 тис. (₴3270), медпрацівника ₴8 – 15 тис. (₴5770), вчителя – ₴10 – 20 тис. (₴4600), будівельника – ₴15 – 30 тис. (₴8850), представник торгівлі – ₴20 – 35 тис. (₴10500). Шахтарі в ОРДЛО залежно від спеціальності та дільниці отримували ₴15 – 30 тис., при цьому чимало гірників скаржилися на затримку оплати по кілька місяців. Переважно робітники на виробництвах в ОРДЛО на 2021 р. отримували ₴15 – 25 тис. (₴7700) [103; 187]. Військовослужбовцям-контрактникам також платили не таке велике грошове забезпечення: наприклад, у мирний час старший сержант отримував близько ₴58 тис., а рядовий – ₴28 тис. [180].

Водночас найманцям обіцяли: місячну плату рядового – ₴240 тис. (₴110 тис.), у разі його загибелі сім’я могла отримати ₴5 млн (₴2250 тис.), за поранення залежно від тяжкості – від ₴500 тис. до ₴1 млн (₴225 – 450 тис.). Таким чином, гроші стали чи не найвагомішим мотиваційним чинником для вступу до лав ПВК “Вагнер”. Є і зворотний бік: самі структури за кожного завербованого отримували до \$200, тому це вважалося хорошим бізнесом, за фактом – торгівлею людьми [190]. Водночас командири-“вагнерівці” запевняли, що їх основна мотивація – зовсім не гроші: “перший раз взагалі їхали в Сирію за ₴30 тис. на місяць, хоча в підсумку отримали набагато більше... Є розуміння, геополітика. Я вважаю, що якщо ти під російським

прапором і з російським автоматом, нехай навіть з пліснявим сухпаєм, воюєш за 10 тис. км від Росії, все одно ти воюєш за Росію. Ти ж туди не сам прийшов, тебе туди Росія привезла, отже, інтерес держави. А так, якщо народ буде міркувати, кухарки почнуть: ось, нам до Сирії далеко, воно нам ... не треба... Треба нам скрізь! Може, тому тут немає війни, що вона там йде” [198]. Подібна риторика звучала з вуст російських окупантів у 2014 – 2022 рр. у Криму і на Донбасі, а також в інших українських регіонах після початку повномасштабної агресії Росії проти України 24 лютого 2022 р. [152, с. 32-33].

У контексті вищевикладеного зазначимо, що, укладаючи контракт із ПВК “Вагнер” та іншими ПВК, найманець не може офіційно претендувати на статус ветерана бойових дій та супутні пільги [180]. Наприклад, у відкритій заяві загальноросійських офіцерських зборів (фото Д.3) група “ветеранів збройних сил РФ і бойових дій” звернулася до В. Путіна та вимагала від російської влади легалізувати приватні військові компанії і, відповідно, людей, які в них служили, бо на цей час вони позбавлені соціальних гарантій і їм загрожує кримінальне переслідування за найманство. Як зазначено у зверненні, “через відсутність правового статусу учасника приватної військової компанії солдати й офіцери цих бойових підрозділів не мають жодної соціальної, реабілітаційної, економічної підтримки з боку держави... При цьому ці керівники приватних військових компаній (“Патріот”, “Вагнер” та ін.) отримують державні нагороди з рук особисто президента РФ. У межах міждержавних переговорів афілійовані структури керівництва ПВК отримують вигідні економічні контракти”. Найманці також скаржилися, що “перебувають на особливому обліку в МВС і ФСБ РФ... і постійно зазнають перевірок, а сім’ї загиблих солдатів та офіцерів, зважаючи на відсутність правових механізмів, змушені замовчувати факт участі рідних, ... але так і не мають правового статусу інших осіб”. У зверненні вимагали: визначити правові, соціальні, економіко-пільгові механізми впливу усіх державних структур із приватними військовими компаніями; негайно встановити і визнати за ними статус учасників бойових дій у структурах приватних військових компаній;

припинити переслідування учасників приватних військових компаній і членів їхніх сімей державними та іншими структурами [79; 164].

Зазначимо, що до 2017 р. громадян України до ПВК “Вагнер” не брали. Винятком була ротно-тактична група (РТГр) “Карпати” (або “Весна” – за позивним її командира Олексія Дмитрієва, додаток Б [198]), сформована здебільшого з українських найманців. “У Службі безпеки України є інформація, що під час формування контингенту ПВК “Вагнер” для спрямування в Сирію окрему групу осіб становили саме вихідці з України, умовно позначені як група “Карпати”, – розповів керівник апарату голови СБУ Ігор Гуськов [175]. У 2017 р. її чисельність була доведена до 100 – 150 осіб (за іншими даними, до 300 осіб [198]). Крім українців, до складу групи увійшли жителі “казацьких” регіонів Росії та 15 – 20 уродженців Чечні. Як наголосив під час брифінгу голова СБУ Василь Грицак, за підготовку групи безпосередньо відповідав підполковник збройних сил Росії Олег Дем’яненко [193]. Ротну тактичну групу “Карпати” спочатку передбачали використовувати для диверсій та глибокої розвідки в тилу українських військ на території Луганської і Донецької областей України у 2014 – 2015 рр., але, як зазначено у розглянутих джерелах, через слабку підготовленість особового складу групи плани не були реалізовані. Команда проекту “ИХТАМНЕТ_M0209” спільно з волонтерами міжнародної розвідувальної спільноти “InformNapalm” у ході проведення HUMINT- та OSINT-досліджень встановили понад 50 найманців, які входили до складу РТГр “Карпати” і поїхали заробляти на війні у Сирії. Усі вони обіймали посади “стрілець” [131; 182; 187]. На сайті СБУ йшлося, що у 2016 р. вони на великому десантному кораблі “Цезарь Куников” російського Чорноморського флоту вирушили до Сирії [193]. Про подробиці виконання завдань цієї групи розповів один із бойовиків угруповання “ДНР” Михайло Полінков: “Це атакуюче ядро. Людей, які мають досвід бойових дій на Донбасі, посилають у найбільшу “дупу”. Ось вони йдуть першими – “Карпати – Весна”. Я не знаю чому, але їх завжди, як гарматне м’ясо, першими посилають” [187]. Загалом СБУ встановила особи

вже 125 громадян України, причетних до діяльності російських спецслужб у складі ПВК “Вагнер” на території України, Сирії, Центральноафриканської Республіки (ЦАР) і Судану [170].

В окремих інформаційних джерелах наведено спогади командирів-“вагнерівців” щодо бойової діяльності РТГр “Карпати” на території Сирії, процитуємо: “Ось ситуація: 2017 рік, район Дейр-ез-Зор, 100 осіб з “Карпат” змінюють 300 осіб “вагнерівців”. “Вагнерівці” стоять на цій позиції півроку. Там п'ять ключових висот треба було взяти, людей поклали багато, але взяти не можуть. Вони триста йдуть в атаку, 20 – 30 “двохсотих” [загиблих. – Авт.]. Через місяць знову йдуть в атаку, знову 20 – 30 “двохсотих”. Це так, по мінімуму. “Карпати” втратили 11 осіб, взяли ці висоти і ще дві додаткові, і ще дорогу перерізали” [198].

У 2017 р. змінилася і зарплатна політика ПВК “Вагнер”. Фінансування компанії, її забезпечення озброєнням, технікою та боєприпасами здійснювала сирійська сторона, але це супроводжувалося постійними затримками платежів і суперечками про їх розмір [126]. Отримати ₪240 тис. на місяць міг лише боєць розвідувально-штурмової роти, задіяний у бойових операціях. Артилеристи, оператори безпілотних літальних апаратів, підрозділи забезпечення та охоронці заводу “Хаян” отримували близько ₪160 тис. на місяць. На відміну від минулих років траплялися затримки виплат.

Після прибуття в Сирію, за розповідями найманців, які повернулися, на автомат видавали по 20 набоїв для пристрілювання зброї та по 4 магазини і 120 набоїв як боєкомплект. Озброєння складалося з автоматів АК-47 північнокорейського виробництва, отриманих від сирійської сторони, кількох 7,62-мм кулеметів Калашникова (рос. ПК – пулемет Калашникова) і 7,62-мм ручних кулеметів Калашникова (рос. РПК – ручной пулемет Калашникова), ручних 7,62-мм ротних кулеметів зразка 1946 року (РП-46), які ще у 1960-х роках були зняті з озброєння радянської армії, а також кількох снайперських гвинтівок Драгунова (рос. СВД – снайперская винтовка Драгунова) та кількох 30-мм станкових автоматичних гранатометів АГС-17 “Пламя”. Замість танків

Т-72, зданих навесні 2016 року, було отримано 4-5 танків Т-62, а замість гаубиць Д-30 – близько 12 радянських 122-мм гаубиць зразка 1938 р. (М-30).

Проблеми у “вагнерівців” у цей період були не лише з постачанням, а й з підготовкою особового складу. Наприклад, один із найманців згадував: “Людей немає, нормальні не хочуть їхати. Ставлення до людей скотиняче, що ви, ***, гарматне м’ясо, приїхали гроші заробляти, що там з вами буде, нікого не ***. Кумівство. У “Вагнера” талант – це не найважливіше. Щоб стати командиром роти, треба лизати вміти йому в потрібний час, до людей по-скотськи ставитися, ну і бажано бути рідновіром. Там тільки один нормальний командир – “Ратибор”, командир першої роти, інші – тварюки, які на бойові [позиції] і близько не виїжджали, боялися” [198].

Іншими проблемами були:: взаємодія з армійською авіацією та артилерією під час виконання бойових завдань (за словами найманців – зведена майже до нуля), евакуація поранених (наприклад, пілоти російських армійських вертольотів відмовлялися брати участь в евакуації поранених і доставляти їх до медичних закладів) тощо. Це можна пов’язати з низькою конспірацією у діяльності компанії з незрозумілим юридичним статусом і небажанням військового командування відповідати за дії її найманців, не пов’язаних жодною формальною нормою закону та міжнародного права [126].

У Сирії, за приблизними підрахунками, перебували три розвідувально-штурмові роти у складі 90 – 100 бійців кожна, три взводи з СПГ (СПГ-9 “Копьё”, радянський станковий протитанковий гранатомет) та АГС (АГС-17 “Пламя”, 30-мм станковий автоматичний гранатомет) – рота вогневої підтримки, рота протиповітряної оборони (ППО) з переносними зенітно-ракетними комплексами (ПЗРК) “Игла”, а також рота зв’язку, рота охорони, медична частина та обслуговуючий персонал з-поміж цивільних осіб, загалом, без цивільних, до 600 осіб [125]. Зниження якості складу ПВК “Вагнер” командування намагалося компенсувати кількістю – додатковим розгортанням двох розвідувально-штурмових рот. Таким чином, кількість рот було доведено

до шести (шоста – РТГр “Карпати” [198]), а особового складу піхоти у групі – приблизно до 2 тис. осіб [126].

Основна база, на якій перебували підрозділи ПВК “Вагнер”, була розташована на танкодромі приблизно за 80 км від Хомса і за 40 км від заводу “Хаян”. Крім “вагнерівців” там базувалися загони Хезболли (додаток Б [18]), Корпусу вартових Ісламської революції (додаток Б [130]), “Мисливців за ІДІЛ” (ISIS Hunters, додаток Б [61; 66]) та ін. Бойові завдання “вагнерівцям” ставило сирійське командування, робота тривала, як правило, скоординовано з ПКС РФ. Зв’язок зі штабом ПВК “Вагнер” був у кожній роті. У штабі перебував офіцер ПКС РФ, який координував дії авіації під час штурмів. Штурм вели за такою схемою: спочатку авіація й артилерія “відпрацьовували” потрібний район, потім діяли підрозділи ПВК “Вагнер” [198].

У полон штурмовики зазвичай не здавалися і полонених не брали. Наприклад, на випадок потрапляння в оточення бойовиків “Ісламської держави” під Пальмірою “вагнерівці” пришили гранати до бушлатів у ділянці ключиці, щоб можна було вчасно висмикнути чеку. “Це – чеченський варіант, щоб не впізнали навіть. У полон не можна потрапляти, не хочеться в помаранчевому комбінезоні приносити задоволення в YouTube”, – говорив один із найманців, а також зазначив, що з боку противника теж мало хто здається: “Там така війна, що не церемоняться, всі прекрасно розуміють, що полон – це смерть через тортури” [198]. Зауважимо, що подібне спостерігали українські захисники під час боїв за Бахмут і Соледар наприкінці 2022 – початку 2023 р., коли “вагнерівці” із числа засуджених, у яких під час штурмових дій закінчувалися патрони, кидалися в українські траншеї та підривали себе [100, с. 44].

Факт участі ПВК “Вагнер” у бойових операціях в Сирії опосередковано визнав командувач Угруповання збройних сил Російської Федерації в Сирії генерал-полковник Олександр Дворніков (додаток Б [92]), який наголосив на наявності там деяких “сил спеціальних операцій..., що виконують різні спеціальні завдання...” [64].

Деякі дослідники ПВК “Вагнер” зазначають, що ця компанія відіграла важливу роль у відвоюванні прихильниками сирійського президента Башара аль-Асада частини країни. Водночас її військові успіхи більшою мірою були зумовлені слабкістю противника, а не силою та непереможністю самої ПВК “Вагнер” [64]. Зіткнення із сильним противником призводило до значних втрат живої сили і техніки. Одним із характерних найвідоміших епізодів участі ПВК “Вагнер” у бойових діях на території Сирії була невдала спроба захопити стратегічне, багате на нафту і газ родовище та нафтопереробний завод “Коноко” (“Сопосо”) (фото Д.2 [195; 196]), розташований неподалік поселення Хішам у мухафазі (провінції) Дайр-ез-Заур (додаток Б [74]) на східному березі р. Євфрат.

У вересні 2017 р. Сирійські демократичні сили (SDF) (додаток Б [19]) відвоювали “Коноко” в ІДІЛ і намагалися не допустити режим Башара аль-Асада до джерел нафти і газу. Загалом під контролем SDF опинилася більшість сирійських нафтових родовищ, розташованих у районах на лівому березі р. Євфрат. Водночас, вести офіційну воєнну кампанію проти SDF, які підтримувалися США, уряд Башара аль-Асада не міг. Через неспроможність дати симетричну військову відповідь і побоюючись втратити хитке перемир’я він пристав на вже звичну російську військову практику – “гібридної кампанії” із залученням фіктивних найманців [143; 45].

Закріпившись у поселеннях довкола річки, проурядові сили почали формувати адміністрації. Натомість найманці ПВК “Вагнер” скористалися перемир’ям задля вирішення “своїх” економічних цілей. Є відомості, що російський уряд вирішив зайняти нафтоносні райони приблизно за 80 км на південний схід від Дейр-ез-Зора (за домовленістю сторін територію мали контролювати курдські військові формування), де у перспективі найпотужніші російські нафтогазові компанії “Роснефть” (додаток Б [142]) і “Газпром” (додаток Б [93; 4]) змогли б розгорнути свою діяльність [208; 115; 169]. Здебільшого “вагнерівці” проводили рейдерські захоплення

інфраструктури, зокрема численних нафтових свердловин, розташованих на цих територіях [206].

Надалі російське керівництво вирішило діяти активніше, “прощупати район” і в разі слабкої протидії його захопити. У ніч з 7 на 8 лютого 2018 року (о 22:00 за місцевим часом), у період відносного затишшя на східній ділянці сирійського фронту, дві змішані батальйонно-тактичні групи (БТГр) кількістю понад 500 (до 600 [184]) осіб, до яких увійшли “Мисливці на ІДІЛ”, посилені найманцями ПВК “Вагнер” (замаскованими під сирійців, які “йшли у другому ешелоні” [187]) та сирійські проурядові сили, за підтримки танків Т-72 російського виробництва (разом із бронетранспортерами було 27 од. [40]) та артилерії (зенітні установки ЗУ-23-2 на вантажівках і 122-мм гаубиці М-30 часів Другої світової війни [149]) демонстративно почали просуватися до сирійсько-курдських позицій і штабу SDF, в якому перебували американські радники. “По суті, це посилений батальйон, але у ПВК “Вагнер” це називається загonom. Жодних ПЗРК [переносних зенітних ракетних комплексів. – Авт.], жодної підтримки з повітря у них не було, і ніхто її не обіцяв. Весь розрахунок був на те, що після артобстрілу наші швидко штурмом візьмуть цей завод, курди кинуть зброю. А американці вже не битимуть по своїх, коли зав'яжеться ближній бій”, – розповів колишній найманець ПВК “Вагнер”, який розмовляв з тими, хто вижив [184].

Наступ на позиції коаліції розпочався з попередньо захопленого росіянами плацдарму на лівому березі р. Євфрат. Йому передувала артилерійська підготовка (вогонь вели з лінії зіткнення з танків та артилерії [149]) [38; 115; 169]. На початку бою було розгорнуто лише половину загону “вагнерівців”, інші ж найманці залишалися у бронемашинах, вишикуваних у колону за 8 км на схід від лінії розмежування між асадівськими підрозділами і Сирійськими демократичними силами [184].

Через те, що у штабі перебували американські громадяни, і задля захисту підконтрольної території, фактично для самооборони США відреагували на загрозу моментально. Командування російських військ у

Сирії, з яким підтримували регулярний зв'язок “до, під час і після” нападу, запевнило, що російських військовослужбовців серед нападників немає [187; 47] [вже традиційне “іхтамнет”. – Авт.]. “Російське вище командування в Сирії запевнило нас, що це були не їхні люди”, – заявив міністр оборони США Джим Меттіс [Jim Mattis], виступаючи перед сенаторами. Він сказав, що наказав генералу Джозефу Ф. Данфорду-молодшому [Joseph F. Dunford Jr.], голові Об'єднаного комітету начальників штабів, “щоб сили були знищені”. Те саме пояснив курдський генерал Хасан [справжнє ім'я джерела не повідомляють, можливо це псевдонім. – Авт.], один із керівників Сирійських демократичних сил: “Ми сказали їм, що є якийсь рух, і нам би хотілось... атакувати цей рух. Вони [росіяни] не прийняли нашу пропозицію, і все спростовували, заявили, що там нічого не відбувається” [40; 143].

За словами американських офіційних осіб [40], для захисту коаліційних і партнерських сил протягом трьох годин, приблизно з 22:45 до 01:45, було завдано ракетно-авіаційних ударів по ворожих військах, артилерії та бронетехніці [48; 192]. Ударів завдавали ударними винищувачами F-15E, модульними розвідувально-ударними безпілотними літальними апаратами (БпЛА) MQ-9 “Reaper”, ударними вертольотами AH-64 “Apache”, літаками безпосередньої підтримки сухопутних підрозділів на полі бою “Lockheed AC-130 Spectre” (“літаюча артилерійська батарея”), стратегічними бомбардувальниками B-52. Паралельно застосовували засоби радіоелектронної боротьби (РЕБ), що повністю придушили зв'язок у ворожих бойових порядках. Обстановку в повітрі контролювали багатоцільові винищувачі “Lockheed Martin F-22 Raptor”, що відстежували можливу появу авіації Повітряно-космічних сил Росії у заданому районі [40; 38].

У результаті були розбиті обидві батальйонно-тактичні групи (фото Д.4, Д.5 [119; 104]), російська група артилерійської підтримки, тилова база та російсько-сирійський штаб у глибині території, який керував наступом на курдські позиції. Розгром завершився о 5:30 ранку 8 лютого 2018 р. Американці втрат не зазнали. Один союзний сирійський військовий був

поранений. Зазнавши значних втрат, нападники відступили на західний берег р. Євфрат (річку визнано “лінією деконфліктності”, що узгодили військові керівники США та Росії, щоб розділити асадівські сили, які підтримує Росія, та SDF, які підтримують США [38]) [187].

У масмедіа по-різному оцінено втрати найманців: прокремлівські джерела, як правило, їх применшують, заявляючи, що від 5 до 20 росіян вбито і до 50 поранено, інші повідомляють про сотні втрат. Офіційні джерела відмовилися від коментарів з посиланням на відсутність достовірної інформації [47; 38]. Наприклад, 15 лютого, через тиждень після події, директорка департаменту інформації і преси МЗС Росії Марія Захарова повідомила, що у бою, ймовірно, могли загинути 5 громадян Росії, які не були російськими військовими. Повідомлення про сотні загиблих росіян вона назвала “дезінформацією” [40; 186].

Російська сторона подала справу так, що деякі “сирійські ополченці” діяли з власної ініціативи і “неузгоджено з російським командуванням” [196]. Отже, Росія, яка намагалася применшити свою участь у бойових діях у Сирії і, мабуть, сподівалася уникнути ескалації напруженості у відносинах із США, ухилилася від питань про цей “прикрий епізод”, навіть незважаючи на його широкий розголос у світі та всередині країни. З цього приводу пресекретар президента Росії Дмитро Пєсков заявив: “Ми обробляємо тільки ті дані, які стосуються військовослужбовців російських сил... У нас немає даних про інших росіян, які могли перебувати в Сирії” [47; 119; 186]. Зауважимо, що так само російські високопосадовці висловлювалися у 2014 р. про “зелених чоловічків” у Криму, “добровольців” і “людей у відпустці” на Донбасі. Водночас, за даними російського блогера Анатолія Несміяна, який стежив за сирійською війною, “вагнерівці” втратили щонайменше 334 бойовики: “5-й штурмовий загін недорахувався 217 бійців, загін “Весна” – 94, 2-й загін – 10 осіб, артдивізіон – 13 осіб. Дані все ще уточнюються, оскільки поранені продовжують перебувати” [149].

Згідно з повідомленнями, отриманими на підставі радіо- і телефонних перехоплень росіян, втрати всієї російської бронетехніки становили 90%, живої сили – 7 – 80% [62; 119; 64]. У певних джерелах наводять розшифрування радіоперехоплень між найманцями ПВК “Вагнер” щодо зазнаних втрат після невдалої операції: “в одній роті... 200 осіб... “двухсотих” відразу ж, в іншій 10 осіб, і ось, про третю не знаю, але там теж розстріпали дуже сильно, взагалі... три роти постраждало...”; “спочатку артою накрили... а потім підняли... чотири вертушки і в карусель запустили, коротше, з великокаліберних кулеметів... коротше всіх...”; “там 177 убитих – лише 5-та рота. 2-гу майже не зачепило. Коротше, 5-ку всю знищили, їх розкатали там авіацією, вертушками, артилерією... і курди з американцями на них поперли, у хлопців просто не було шансів, 5-та лягла майже вся. Ось залишки важких, зараз “Тюльпан” прийде вночі сьогодні, тоді будемо зустрічати вже”; “215 “двохсотих”, начебто так, коротше розкатали просто жорстко...” [96; 208; 192].

Водночас уряд Башара аль-Асада офіційно переклав провину за дії своїх військ на США та коаліцію [як завжди для росіян: у всьому винуваті США та “колективний захід”. – Авт.]. У листі до ООН міністерство закордонних справ Сирії назвало удар “військовим злочином” і закликала до розпуску коаліції, про що повідомила сирійська державна інформаційна агенція SANA: “Ми вимагаємо, щоб міжнародна спільнота засудила цю різанину і поклала відповідальність за неї на коаліцію” [62].

Таким чином, події біля Дайр-ез-Заур стали показово-демонстративним елементом у сирійській військовій кампанії. Як зазначають експерти, у Сирії США прокреслили одну зі своїх червоних ліній. Американська армія довела свою перевагу над російською: починаючи від технічної переваги та закінчуючи методами ведення бою й управління військами. Російське командування підготувало і провело абсолютно бездарну та безглузду операцію, яка була виявлена ще на етапі планування. Наприклад, у Росії є бачення, що “зрадники” американці, знаючи про напад, що готується, підготували смертельну засідку: всього за кілька годин до того, як загін ПВК

“Вагнер” було знищено, 210-метровий міст через р. Євфрат, збудований у вересні 2017 р. російськими саперами, був змитий “раптовою повинню”. Міст, що рухнув, відрізав “вагнерівців” на лівому березі від припасів, підкріплень і можливості організованого відступу [38]. Крім того, виявилось, що російська армія не здатна вести нічні наступальні операції – війська асадитів і російських найманців були розстріляні фактично як у тирі, причому при повній втраті орієнтації останніми [38]. Зазначене, за поглядами експертів, повною мірою розвінчує тези російської пропаганди про те, що американці бояться росіян [64]. Окрім того, коли у розпал бою до штабу SDF зателефонував офіцер зв'язку штабу російського командування у Сирії і попросив припинити на певний час бойові дії для того, щоб забрати вбитих і поранених – під час наступу, який він заперечував. Ця обставина підірвала довіру до російського контингенту в Сирії з боку США та коаліції [208].

Загалом, втрати ПВК “Вагнер” у другій сирійській кампанії, що розпочалася на початку 2017 р., набагато перевищують втрати 2016 р. На думку учасників подій, це пояснюється не лише браком озброєння та військової техніки, а й якістю особового складу, що помітно знизилася [126]. За особистими оцінками одного з командирів-“вагнерівців”, з 2015 до 2018 р. у Сирії загинуло до 400 росіян. При цьому іноді загиблих не доставляли на батьківщину: в договорі з роботодавцем нібито є пункт, згідно з яким бійців можуть ховати на місці загибелі. Перевірити це неможливо: договори на руки не видають [198].

Для повноти розкриття діяльності ПВК “Вагнер” на території Сирії зауважимо, що її найманці причетні до порушень прав людини і норм міжнародного права. Наприклад, є відеодокази, як вони на території газопереробної станції Al Shaer GGS по-звірячому катували та стратили одного із сирійців, а потім розчленували його тіло та спалили [9; 124; 17].

Таким чином, вищерозглянутий досвід діяльності російських ПВК у Сирії показав, що вони стали дієвим інструментом реалізації Росією своїх зовнішньополітичних і передусім зовнішньоекономічних інтересів.

3.2. Використання приватних військових компаній для вирішення економічних, військових і політичних завдань на Африканському континенті

Вивчення літератури та джерел із зазначеної проблематики показало, що Росія в Африці для відновлення там втраченої з розпадом СРСР сфери свого впливу та “захищаючи ділові активи” використовувала ПВК. Зокрема експерти Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) зафіксували їхню присутність на Африканському континенті з 2016 р. [204]. Як повідомив Джалліл Луннас, експерт марокканського університету Аль-Ахавайн, Росія виявляла особливу активність у тих країнах, які традиційно були здебільшого зоною впливу Франції, тобто в її колишніх колоніях [204], а саме: Судан, Південний Судан, Лівія, Ангола, Центральноафриканська Республіка (ЦАР), Мадагаскар, Мозамбік, Камерун, Ботсвана, Бурунді, Кенія, Коморські Острови, Демократична Республіка Конго, Конго-Браззавіль, Екваторіальна Гвінея, Гвінея-Бісау, Сенегал, Нігерія, Зімбабве та у країнах регіону Сахеля (Буркіна-Фасо, Мавританія, Малі, Нігер та Чад) [22, р. 5; 204; 85; 160; 41; 150; 36].

Присутність російських ПВК та їх роль у вищезазначених країнах проявлялася по-різному. Але, як сказала старший аналітик Міжнародної кризової групи (International Crisis Group – ICG) Ділейні Саймон (Delaney Simon), є три спільні знаменники: по-перше, насамперед держави, де діють ПВК, нестабільні вже протягом тривалого часу (їх уряди залучали найманців, щоб вони брали участь у бойових діях); по-друге, до послуг ПВК вдаються країни, багаті на природні ресурси; по-третє, у цих країнах сильні антизахідні настрої – у політиці, громадянському суспільстві та масмедіа через невдалі військові інтервенції Заходу на континенті. Це дає ПВК підґрунтя, на якому вони можуть закріпитися [153].

З цього приводу Семюел Рамані з Королівського інституту об'єднаних служб, дослідницької групи з питань оборони в Лондоні [Samuel Ramani, the

Royal United Services Institute, a defense research group in London] висловився так: “Росія живиться клептократією (додаток Б [90; 155]), громадянськими війнами та міжусобними конфліктами в Африці, заповнюючи вакууми, в яких Захід не бере участі або не зацікавлений” [30]. За словами експертів, Росія прагне реалізувати у країнах Африки “сирійський сценарій”. Силами найманців вона готова підтримувати режими, що зіткнулися з внутрішніми загрозами та обмежені збройовим ембарго чи якимись іншими заходами ізоляції від зовнішнього світу [105]. З цього приводу державний секретар США Ентоні Блінкен (Anthony Blinken) у своїй промові в Південній Африці у серпні 2022 р. заявив: “Історія показує, що сильні демократії, як правило, більш стабільні та менш схильні до конфліктів – і що погане управління, відчуження та корупція, притаманні слабким демократіям, роблять їх більш уразливими для екстремістських рухів, а також для іноземного втручання. Це включає підтримувану Кремлем групу “Вагнера”, яка використовує нестабільність, щоб безкарно грабувати ресурси та здійснювати зловживання, як ми бачили в Малі та Центральноафриканській Республіці” [67].

Достеменно не встановлено, які саме російські ПВК присутні на Африканському континенті. За даними українського аналітичного порталу “Слово і діло”, в Африці виконують завдання ПВК “Редут-антитерор” (Сомалі, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Ангола), “Патріот” (Бурунді, ЦАР, Ємен), “РСБ-Груп” (Лівія, Аденська затока), “Moran Security Group” (Нігерія) та “Вагнер” [212]. Основна сфера діяльності перших чотирьох – це забезпечення безпеки приватних осіб, вантажів, суден, конвоїв та промислових об’єктів (морські порти, нафтопроводи, копальні тощо). Щодо участі цих структур у бойових діях відомостей не знайдено [4; 12; 83; 211; 212; 121].

Як показує аналіз різноманітних джерел, найбільш відомою, “розпіареною” та показовою, у контексті теми обраного дослідження, є ПВК “Вагнер”. Її підрозділи були присутні щонайменше у п’яти країнах Африки: Судані, ЦАР, Лівії, Малі, Мозамбіку. Крім того, на тому чи іншому рівні впливу та присутності підрозділи ПВК “Вагнер” діяли ще у таких

африканських країнах: Анголі, Буркіна-Фасо, Гвінеї, Гвінеї-Бісау, Екваторіальній Гвінеї, Демократичній Республіці Конго, Еритреї, Зімбабве, Камеруні, Кенії, Мадагаскарі, Південно-Африканській республіці (ПАР) (рис. Д.1 [152, с. 51; 105; 153]) [75; 69; 205; 116]. Як зазначає Олександр Коваленко, український військовий експерт і координатор групи “Інформаційний спротив”, найчисельніше і найпрофесійніше “африканське угруповання” ПВК “Вагнер” знаходиться у ЦАР і Лівії (по 2 тис. осіб у кожній, приблизно три батальйонно-тактичні групи). Воно практично не змінилося з початку війни в Україні з 2022 р., лише зменшившись на 10%. На думку експерта, в Африці “вагнерівцям” набагато безпечніше, ніж зараз в Україні (українське угруповання ПВК “Вагнер” практично було знищено у першій половині 2023 р. під час боїв за міста Соледар і Бахмут на Сході України [152, с. 96; 3, р. 92; 100, с. 13-14, 47 – 49]), а по-друге, Росії важливіше зберегти на континенті значний, близько 10 тис. осіб, і набагато боєздатний ніж в Україні воєнізований контингент [116]. На підтвердження цього зазначимо, що, за даними американського інформаційного агентства “Bloomberg”, у 2023 р., після завершення історії ПВК “Вагнер”, російська влада почала формувати “Африканський корпус” чисельністю 20 тис. осіб. Його підрозділи, які передбачається розмістити в Буркіна-Фасо, Лівії, Малі, ЦАР та Нігері, повинні взяти під контроль африканський бізнес ПВК “Вагнер”, зокрема потенційно прибуткові гірничодобувні підприємства, а також посилити військову присутність Росії на Африканському континенті за рахунок мережі баз, контрольованих міністерством оборони Росії, зокрема в ЦАР, де перебувають 2 тис. російських військових [168].

Від 2017 р. ПВК “Вагнер” розпочала свою діяльність у Судані [98]. Тоді президент Судану Омар аль-Башир, який перебуває у міжнародному розшуку через звинувачення Міжнародним кримінальним судом у 2009 р. у геноциді і злочинах проти людяності, відвідав Росію, де обговорив з російським президентом В. Путіним співпрацю між двома країнами (фото Д.6 [135]) [135]. “Впевнені, що ваш перший візит до Росії буде дуже корисним. Відносини,

перш за все, у сфері економіки у нас розвиваються. Загалом є багато напрямів взаємодії”, – констатував В. Путін. “Ми потребуємо захисту від агресивних дій Америки. Те, що зараз відбувається в Сирії – так само наслідок американського втручання”, – зі свого боку заявив під час зустрічі Омар аль-Башир. Таким чином, обидві країни уклали “взаємовигідну” угоду: режиму Омара аль-Башира – російську військову допомогу, а російським бізнес-елітам – доступ до стратегічних ресурсів Судану [98; 144].

Зазначимо, що країна посідає третє місце в Африці з видобутку золота, а також третє місце у світі за запасами урану. На цей час уран є ключовою сировиною в атомній галузі. Тому Росія завжди була зацікавлена у нових його джерелах. Крім того, Судан відіграє ключову роль у регіональній та глобальній геополітиці, оскільки дає Росії можливість мати військову базу з виходом до Червоного моря. Враховуючи кількість торговельних шляхів, що проходять через його води, російський уряд був би дуже зацікавлений у такому доступі [21].

Сторони підписали низку угод, зокрема про створення російської військово-морської бази в м. Порт-Судані на Червоному морі, а також про концесії на видобуток золота між афілійованими з “вагнерівським” ватажком Є. Пригожиним російськими компаніями Meroe Gold Co. Ltd (знаходиться під українськими санкціями [154; 99, с. 33]) та “М Інвест” (M Invest) і суданським міністерством мінералів, що потенційно могли збільшити російський золотий запас на \$130 млрд [98; 79; 201; 153]. Отже, з 2017 р. “співробітники” російських компаній почали забезпечувати розвідку, видобування та експорт суданського золота до Росії й одночасно постачати до країни зброю, налагодили нелегальне перевезення особового складу через аеропорти та кордони із Судану до Центральної Африки, а також навчають суданську армію та лояльні до уряду парамілітарні військові формування. Як зазначають журналісти телеканалу CNN, контрабанда золота із Судану виявилася для Росії ефективним способом накопичення та передачі багатства, наповнення її державної скарбниці та обходу жорстких санкцій Заходу,

введених у 2014 р. після агресії проти України. За даними розслідувань CNN та “The Sentry”, у контрабандну схему було залучене військове керівництво Судану, яке в обмін на дипломатичну підтримку та військово-політичну допомогу військових у перевороті (2019 і 2021 р.) надало Росії безперешкодний доступ до природних ресурсів, позбавивши цим країну мільярдів доларів державних доходів. Журналісти встановили, що з того часу із Судану до Росії було відправлено щонайменше 16 завантажених золотом літаків. Є також відомості, що у 2021 р. безслідно зникли 32,7 т золота за поточною ціною \$1,9 млрд. Можна припустити, що тут не обійшлося без російського втручання [22, р. 3; 55; 166; 25; 150; 201].

У Судані найманці з ПВК “Вагнер” також брали участь у придушенні антиурядових протестів, пов'язаних із невдоволенням громадян президентом Омаром аль-Баширом, який правив країною майже 30 років, та підтримкою спраглою до влади командувача Сил швидкого реагування (RSF) генерал-лейтенанта Мухаммеда Хамдана Дагло (Хамідті, додаток Б [207; 34]) [120; 33; 144; 133]. Зазначимо, що підтримка найманцями ПВК “Вагнер” державних переворотів у Судані є звичною практикою. Наприклад, на початку лютого 2024 р. бійці спецпідрозділу “Тимура” ГУР МО України, які у липні 2023 р. встановлювали державний прапор України на звільненому від російських окупантів о. Зміїний [6], знищили групу російських найманців ПВК “Вагнер”, які планували здійснити у Судані державний переворот (фото Д.14 – Д.16 [106]). На опублікованому відео також було показано двох африканських полонених, ймовірно, теж бійців ПВК “Вагнер”, які для цього вербували місцеве суданське населення. Полонені зізналися, що до країни прибуло 100 осіб “вагнерівців” [194; 191; 106]. Після Судану вплив ПВК “Вагнер” почав поширюватися й на інші африканські країни, де її найманці стали важливим, а іноді й ключовим чинником у низці постраждалих від конфлікту країн. Наприклад, у 2018 р. вже п'ять африканських країн на південь від Сахари – Малі, Нігер, Чад, Буркіна-Фасо та Мавританія – звернулися до Росії

з проханням допомогти своїм збройним силам і службам безпеки боротися з “Ісламською державою” та “Аль-Каїдою” [36].

У розслідуваннях діяльності ПВК “Вагнер” в Африці, зокрема британського видання “The Economist”, зазначається, що ця ПВК в африканських країнах використовує своєрідну “бізнес-модель”, яка складається з трьох елементів, наявність чи поєднання яких залежить від конкретної держави – військовий, економічний та політичний [69; 173]. Розглянемо кожен із них. Перший елемент – військовий. Йдеться про ті випадки, коли африканські “клієнти” у пошуках захисту та підвищення спроможностей власних армій зверталися до Росії, яка надавала “військові послуги” через ПВК “Вагнер”. Наприклад, у Малі найманці ПВК “Вагнер” брали участь у патрулюванні разом із малійськими військовими, часом у місцевій військовій формі [150]. Найбільше військовий елемент був виражений у ЦАР, яку Росія розглядає як вільний доступ на весь континент завдяки своєму розташуванню, а також культурним та етнічним особливостям. Це також є зоною переходу між мусульманською північню континенту та християнським півднем [21], що обумовило з 2013 р. активні бойові дії між християнськими і мусульманськими повстанськими угрупованнями. У цій колишній французькій колонії найманці ПВК “Вагнер” з’явилися у 2018 р. на запрошення президента ЦАР Фостен-Аршанжа Туадера для боротьби з повстанцями, які контролювали на той час торгівлю алмазами на двох третинах території країни. Стабільність у країні мала дозволити продавати більше алмазів на законних підставах і використовувати гроші для її відновлення. “За допомогою Росії, – говорив Альберт Ялоке Мокпеме, прессекретар президента ЦАР, – ми зможемо убезпечити наші діамантові копальні” [35; 44].

В обмін на це уряд країни пообіцяв приватним російським компаніям, зокрема зареєстрованій у ЦАР компанії “Lobaye Invest SARL” (сфера діяльності – розвідка та видобуток шляхетних металів та мінералів [94]) – дочірній компанії фірми “М-Финанс”, що представляла інтереси

Є. Пригожина, прибуткові концесії на видобуток корисних копалин і контроль над деревообробною промисловістю [33; 73]. У контексті цього зазначимо, що у ЦАР ПВК “Вагнер” офіційно працює через кілька компаній, зареєстрованих у країні, включаючи “Lobaye Invest SARL”, “Sewa Security Services” (представляла легальний канал, через який Росія доставляла до країни найманців), “Midas Resources”, “Diamville”, “Bois Rouge”, “Maison Russe”. Вважається, що усі вони контролюються та управляються високопосадовцями ПВК “Вагнер”, які також є спеціальними радниками президента Фостен-Аршанжа Туадера, зокрема у сфері безпеки і оборони (фото Д.8 – Д.9 [77; 130; 35]) [22, р. 6, 9; 163; 183; 77].

На прохання центральноафриканського президента російський уряд запропонував направити до країни озброєних військових “інструкторів” для допомоги у навчанні військовослужбовців збройних сил Центральноафриканської Республіки (фр. Forces armées centrafricaines, FACA), а також поліції та жандармерії в рамках місії, схваленої ООН, яка запровадила виключення з ембарго на постачання зброї до ЦАР, що діє від 2013 р. [33; 51; 107; 72]. Є відомості, що інструктори з ПВК “Вагнер” проводили військову підготовку тривалістю від одного до шести місяців, залежно від військової частини, яка включала навчання володінню вогнепальною зброєю, прийомам рукопашного бою та шпигунської діяльності, допитів і тортур. Вони підготували та оснастили близько 12 військових частин, більшість з яких були створені після січня 2021 р. [22, р. 9, 15].

Але в надії отримати контроль над торгівлею алмазами та знову зібрати країну воедино за допомогою нового партнера, як і побоювалися деякі центральноафриканські законодавці, одна загроза змінилася на іншу. Російські найманці швидко розосередилися по тренувальних центрах країни для навчання місцевих солдатів [35]. Стало зрозуміло, що російські озброєні “інструктори” насправді почали завоювати вплив та укладати комерційні угоди для російських бізнес-еліт в Африці, зокрема з алмазами [33]. За даними британської газети “Financial Times“, на лютий 2023 р. у країні перебувало

близько 1,5 тис. “вагнерівців”, які щільно вкоренилися у державних структурах [150].

За словами членів центральноафриканського уряду, західних офіційних осіб та деяких польових командирів, російські найманці навіть співпрацювали з повстанцями, щоб добувати алмази в районах, де торгівля була заборонена законом, наживаючись на тому самому беззаконні, для припинення якого вони були покликані. За словами одного з польових командирів, Є. Пригожин також особисто брав участь у “мирних переговорах” із повстанськими угрупованнями [35]. Хоча російські офіційні особи кажуть, що в країні ніколи не було понад 550 інструкторів, але слідчі ООН встановили, що ця цифра іноді досягала 2100 осіб [33]. Крім російських військових “інструкторів” у ЦАР перебували політтехнологи, перекладачі і навіть гемолог – фахівець з дорогоцінного каміння, на аналіз якого майже щодня приносили знайдені алмази [189; 188]. Зарплата російського військового інструктора в ЦАР складала ₴250 тис., яку вдома за дорученням отримував хтось із членів родини. На місці на руки видається раз на місяць близько \$1 тис. Телефонами з російськими сім-картами росіяни у ЦАР не користувалися, але для зв'язку з рідними можна було використовувати месенджери і придбати місцеву сім-карту. Перед відправкою до країни всі найманці підписували документ про нерозголошення, а місцеві військові та жандарми, яких навчали російські інструктори, проходили перевірку на поліграфі [78].

У 2020 р. президент ЦАР знову звернувся по допомогу до Росії, на цей раз через те, що коаліція повстанців рушила на столицю Бангі, погрожуючи повалити уряд. Тоді на додаток до “вагнерівців”, що базувалися у країні, Росія розгорнула додатковий військовий контингент із 300 “російських цивільних інструкторів” для навчання військовослужбовців національної армії ЦАР, а також радників із безпеки та охоронців президента ЦАР [22, р. 3 – 54; 89; 105; 150]. Після підготовки місцевих сил безпеки він допоміг армії відбити великий наступ ісламістів на початку 2021 р. [33]. З цього моменту, як зазначають аналітики Проекту даних про місцезнаходження та події збройних

конфліктів (ACLED), ПВК “Вагнер” стала одним із домінантних агентів насильства в ЦАР, де ситуація характеризується як “одна з найнебезпечніших у світі”. Місією ООН у цій країні встановлені та задокументовані безпрецедентні масштаби порушень прав людини і норм міжнародного права, які були вчинені армією ЦАР і “двосторонніми та іншими силами” [4; 163]. Наприклад, з усіх підтверджених випадків насильства з грудня 2020 р. до липня 2022 р. майже 40% пов'язані з “вагнерівцями” [89].

Докази злочинної діяльності найманців ПВК “Вагнер” у ЦАР оприлюднила у 2023 р. американська організація “The Sentry”, яка займається питаннями Африки, у своєму звіті “Архітектори терору” [23]. У цьому документі, який ґрунтується на десятках інтерв'ю, аналізі урядових документів та інших джерел, зазначається, що в ЦАР ПВК “Вагнер” фактично створила “паралельну армію”, яку використовували як частину “кампанії терору”. Вона налічувала 5 тис. бійців (щомісячна зарплата складала ₣240 тис.). До неї вербували і місцевих жителів, зокрема дітей, із тієї ж етнічної групи, що й президент ЦАР Фостен-Аршанж Туадера. “Вагнерівці” також були причетні до злочинів в інших африканських країнах, включаючи Лівію, Мавританію, Малі, Буркіна-Фасо, Алжир, Нігер, Нігерію, Камерун, Чад, Судан, Південний Судан, Еритрею та інші [50; 37; 27]. Це: протиправна експлуатація і розграбування природних ресурсів, залякування та пограбування цивільного населення, особливо неповнолітніх і кустарних збирачів у районах видобутку, змушення тих, хто живе поблизу золотих й алмазних копалень, залишити свої домівки, свавільне затримання, систематичні та масові страти людей без суду, катування під час допитів, напади на миротворців і пограбування груп гуманітарних місій, сексуальне насилля над жінками та інші злочини проти людства [22, р. 3 – 5, 12, 14, 27-28, 34; 37; 39; 43; 44; 53; 69]. Наприклад, з грудня 2020 р. частка насильства, спрямованого проти цивільного населення, становила 52% за участю ПВК “Вагнер” (коли “вагнерівці” діяли окремо від силових структур ЦАР, це насильство проти цивільного населення становило 70% інцидентів [68]), а

кількість злочинів сексуального характеру у першому кварталі 2021 р. у п'ять разів перевищила кількість таких же злочинів, зафіксованих в останньому кварталі 2020 р. [163]. Такі дані збігаються із висновками інших розслідувань, зокрема міжнародної правозахисної організації “Human Rights Watch” [69] та звіту для Ради Безпеки ООН, що був отриманий американським виданням “The New York Times” і ґрунтується на фотодоказах та конфіденційних свідченнях свідків і місцевих чиновників. У ньому були детально описані зловживання, пов'язані зі спірним втручанням Росії до ЦАР, бідну, але багату на корисні копалини країну, яка була поглинута в громадянську війну майже десятиліття. Порушення з боку російських та союзних урядових військ “включали випадки застосування надмірної сили, невиборчих вбивств, захоплення шкіл і пограбувань у великих розмірах, у тому числі гуманітарних організацій” [33]. Також є докази, надані слідчими ООН, що в іншій країні, Кенії – в одній із найуразливіших країн Африки, “вагнерівці” вбивали мирних жителів, грабували будинки та розстрілювали вірян у мечеті під час однієї з воєнних операцій на початку 2001 р. [33].

Незалежна місія під егідою ООН встановила, що дії ПВК “Вагнер” кваліфікуються як воєнні злочини чи злочини проти людяності. Європейський Союз у грудні 2021 р. ввів у дію персональні санкції проти учасників та керівників цієї ПВК [137], а США внесли ПВК “Вагнер” до свого списку “транснаціональних злочинних організацій” [69]. У лютому 2023 р. Президент України Володимир Зеленський підписав указ, яким ввів у дію санкції Ради національної безпеки і оборони України проти 164 фізичних та 85 юридичних осіб, зокрема пов'язаних із ПВК “Вагнер”: компанії “M Invest” (Судан), “Sewa Security Services” (додаток Б [59]) і “Співдружність офіцерів за міжнародну безпеку” (ЦАР) [109].

Підрозділи ПВК “Вагнер” діяли не тільки у столиці та найбільшому місті ЦАР – Бангі, а й за її межами. Крім того, “вагнерівцям” нібито вдалося завезти до країни зброю та важку військову техніку, що раніше не фігурувала в конфлікті, включаючи бойові вертольоти, літаки, наземні транспортні засоби,

безпілотники, 14,5-мм кулемети, що порушувало ембарго ООН на постачання зброї до цієї країни [22, р. 9; 69]. Наприклад, у звіті експертів ООН із ЦАР зазначалося, що “поставка техніки, призначеної для сил безпеки держави, продовжувалася такими темпами, яких не було з моменту введення ембарго на постачання зброї у 2013 році”. Це допомогло президенту Фостену-Аршанжу Туадеру та його союзникам “вагнерівцям” поступово відновити контроль над головними містами країни і стратегічними гірничими районами, таким чином зберегти режим проросійським. Це також призвело до безпрецедентної ескалації збройного насильства по всій території країни [22, р. 9 – 11].

Подібне відбувалося у Лівії (на жаргоні “вагнерівців” – напрямок “Ліпецьк” [112]), яка має найбільші розвідані поклади нафти на всьому африканському континенті, де у 2014 – 2020 рр. відбувалася Друга Громадянська війна [82; 81]. Починаючи з 2018 р., близько 800 – 1200 найманців ПВК “Вагнер” (є відомості, що це військові інструктори, фахівці з артилерії, авіації та снайпери [56; 150]; їх щомісячна зарплатня складала ₴195 тис. [112]) на запрошення верховного головнокомандувача Лівійської національної армії фельдмаршала Халіфа Хафтара почали брати участь у бойових діях. Вони дислокувалися на авіабазі “Ель-Джуфра” в центральній частині країни, а також на авіабазі “Аль-Кардабія” у м. Сирт (у 2011 р., під час Громадянської війни в Лівії, місто було одним із останніх оплотів режиму лівійського диктатора Муаммара Каддафі) та у портовому районі міста. “Вагнерівці” забезпечували лівійську армію артилерією, безпілотниками та логістикою. За це Росія отримала контроль над лівійською нафтою й іншими природними ресурсами країни, а також дозвіл на будівництво військово-морської та двох авіаційних баз (“створювали підґрунтя” для них саме найманці ПВК “Вагнер”) [56; 18; 25; 76]. Як висловився з цього приводу Олександр Булін, експерт з Близького Сходу українського незалежного Аналітичного центру “ADASTRA”, Росія заперечує свою пряму участь у подіях громадянської війни в Лівії, але вона підтримує Халіфа Хафтара, сприймаючи лівійський конфлікт як один із осередків глобального конфлікту між Москвою та Заходом, що перейшов до

активної фази після нападу Росії на Україну у 2014 р. Крім того, одним із основних інтересів Росії є контроль над видобутком корисних копалин у країні, для чого Москва використовує найманців ПВК “Вагнер”, відправляючи їх охороняти нафтові родовища. Контроль над лівійською нафтою може розглядатися російським керівництвом як можливість тиску на європейські країни, які після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну намагаються знайти нові шляхи постачання енергоносіїв [82]. У контексті питання постачання зброї зазначимо, що, за поглядами експертів, Африка виявилася особливо важливою для оборонного сектора Росії, який був позбавлений багатьох контрактів у світі після введення після 2014 р. проти неї санкцій. Наприклад, до 2013 р. частка російської зброї в Африці коливалася в межах 11 – 25%, а вже після 2017 р. вона зросла до понад 40%. Станом на 2020 р. половина імпортованої Африкою зброї була російською [162].

Надаючи “військові послуги”, найманці російських ПВК нерідко зазнавали втрат від місцевих повстанських угруповань. Наприклад, у 2019 р. Росія направила близько 160 (за іншими джерелами, близько 200) найманців ПВК “Вагнер” у багатий на газ регіон Кабу-Делгаду на півночі Мозамбіку, де проживає мусульманська більшість. Разом із ними до Мозамбіку також було доставлено три бойових вертольоти. Місія “вагнерівців” полягала в тому, щоб провести навчання та надати військову підтримку місцевим військовим, які боролися у цій провінції з повстанцями “Ісламської держави” [87]. Але протягом кількох тижнів, у жовтні 2019 р., повстанці з місцевої філії “Ісламської держави” вбили щонайменше сім найманців. Повідомлялося, що вони влаштували засідку та відкрили вогонь по автомобілю, в якому їхали російські найманці та 20 співробітників силових структур країни. Потім жертви були обезголовлені, а машина спалена. В Росії це пояснили потребою повстанців заробити (нібито \$60 – 70 за голову) [134]. Хоча імовірною причиною страти “вагнерівців” були звірства, які вони могли чинити у цій країні, допомагаючи уряду боротися з ісламістами. Іншою “випадковою” причиною могло стати наступне: у листопаді 2019 р. повідомлялося, що

діяльність ПВК “Вагнер” у Мозамбіку призводить до того, що місцеві приватні військові компанії втрачають контракти та зазнають збитків. При цьому представники місцевих компаній заявляли, що впоралися б із завданнями краще, оскільки давно працюють у регіоні [85]. Проте посольство Росії в Мозамбіку повідомило, що не має даних про загибель у цій країні російських громадян [167]. Врешті зазначена обставина, а також невміння російських найманців пристосуватися до умов та особливостей місцевості, на якій їм доводилося працювати, а також погіршення відносин між мозамбікськими військовими після низки невдалих спільних операцій, змусили “вагнерівців” залишити регіон [33; 87]. За іншою інформацією, замість ПВК “Вагнер” до цієї африканської країни запросили найманців з іншої приватної військової компанії “Dyck Advisory Group” (DAG), власником якої є колишній зімбабвійський полковник Лайонел Дік [85].

Другий елемент “бізнес-моделі” ПВК “Вагнер” в Африці, який тісно пов'язаний із військовим і у контексті цього розглянутий вище, – економічний. Це принцип “плата за безпеку”. Британське видання “The Economist” розглядало ПВК “Вагнер” не як ієрархічний бізнес, а як вільний конгломерат із мережею дочірніх компаній. Зазначалося, що зокрема ЦАР є хабом, що пов'язує різні “вузли” бізнес-мережі “імперії Пригожина” на Африканському континенті [69]. Інші експерти також зазначали, що немає єдиної Wagner Inc – “корпорації Вагнер” – це радше мережа фірм, пов'язаних із російською державою, які працюють за контрактами з іноземними урядами. “Wagner перестала бути окремою компанією, а стала торговою маркою неофіційної російської мережі, яка охоплює весь континент” [33]. Як повідомила представник США при ООН посол Лінда Томас-Грінфілд, “замість того, щоб бути прозорим партнером і підвищувати безпеку, “Вагнер” використовує держави-клієнти, які платять за свої деспотичні охоронні послуги золотом, алмазами, деревиною та іншими природними ресурсами – це частина бізнес-моделі Групи Вагнера” [54; 30]. Наприклад, у ЦАР, як показують супутникові зображення, ПВК “Вагнер” перетворила кустарну золоту копальню біля

м. Ндассима (фото Д.7 [128]) на масштабний комплекс, що охоплює вісім виробничих зон на різних стадіях розробки – глибина найбільшої оцінюється приблизно у 200 футів (61 м). За оцінкою США, “вагнерівці” готують копальню до довгострокової експлуатації: вони зміцнили шахту, побудували мости та встановили зенітні гармати у ключових точках. Уряд ЦАР забороняє миротворцям ООН запускати безпілотники в районі копальні, а кілька з них були обстріляні військовими. Згодом були виявлені дозвільні документи на інші родовища загальною площею 4 тис. км². Крім золота у ЦАР Є. Пригожина цікавив ще й деревообробний бізнес – зокрема червоне дерево [189; 188]. За інформацією американської медіа-організації в галузі політичної журналістики “Politico”, за 2023 рік “вагнерівці” значно розширили діяльність у ЦАР, а їхній прибуток від видобутку корисних копалин міг зрости майже до \$1 млрд. Припускалося, що ПВК “Вагнер”, ймовірно, використовує прибуток від видобутку корисних копалин для підтримки кремлівського режиму на тлі західних санкцій, закупівлі зброї та вербування нових бойовиків, зокрема для війни в Україні [145].

Свої протиправні дії ПВК “Вагнер” намагається не оприлюднювати, а на тих, хто спробував це робити, чекала загибель. Наприклад, у ніч на 31 липня 2018 р. в ЦАР були вбиті “внаслідок пограбування та нападу, які вчинили одне з місцевих угруповань” три відомих російських журналісти: Кирило Радченко, Олександр Расторгуєв і Орхан Джемаль. В Африку вони вирушили від фінансованого М. Ходорковським “Центру управління розслідуваннями” (ЦУР) [110; 113], щоб розслідувати діяльність ПВК “Вагнер” і зняти фільм. За даними масмедіа, вбили їх саме найманці з однойменної групи [101; 78].

Третій елемент – політичний, “політичні послуги”. Як зазначалося, на африканському континенті Росія має як економічні, так і військові інтереси. Для їх реалізації необхідно було забезпечити політичну стабільність у знекровлених громадянськими війнами країнах. Це досягалося шляхом створення умов для маніпуляцій, формування у дезорієнтованого населення “правильної громадської думки”, що б підтримувало місцеві уряди і схвалювало російську присутність

[21]. Наприклад, “брудне” втручання Росії у вибори зафіксовано у 2020 р. у Судані. Як писав Пабло Арбуїнес, експерт з міжнародних відносин з іспанського Університету Наварри, Росія “вкинула” чимало ресурсів у парламентські та президентські вибори у цій країні, що відбулися у квітні 2020 р. “В африканській країні були застосовані такі самі тактики, що й проти опозиційних протестів у Росії. Ці тактики включали поширення дезінформації та маніпулятивних відео, що виставляли кожен опозиційну силу антимусульманською, проізраїльською чи такою, що представляє ЛГБТ. Оскільки більшість суданців консервативні та релігійні, маніпуляція їх свідомістю привела до влади потрібних Росії кандидатів” [105; 21].

У ЦАР найманці ПВК “Вагнер” напередодні виборів проводили кампанії на підтримку президента країни Фостена-Аршанжа Туадера, які він виграв у 2020 р., а також “допомагали” укладати політичні угоди з лідерами різних фракцій. “Вагнерівці” також допомогли забезпечити проведення 30 липня 2023 р. конституційного референдуму у ЦАР, на якому чинний президент намагався скасувати обмеження на перебування у посаді повз два президентські терміни і надати йому можливість знову балотуватися. Якщо вірити офіційним результатам, то відповідні зміни конституції були підтримані 95% виборців, проте їхня явка, за словами опонентів влади, склала лише 10% [151; 73]. На думку аналітиків, найманці ПВК “Вагнер” відіграли важливу роль в утриманні президента Фостена-Аршанжа Туадери при владі [44].

В інших країнах Африки, зокрема у Республіці Малі (фото Д.10 [71]), ПВК “Вагнер” надавала місцевим диктаторам “поради”, проводила пропагандистські та дезінформаційні кампанії у соціальних мережах, а також організовувала групи фіктивних спостерігачів за виборами [69; 173; 33]. Є відомості, що у 2023 р. адміністрація США викрила інформацію про те, що перехідний уряд Малі за це виплатив ПВК “Вагнер” понад \$200 млн [146]. Як підкреслив координатор зі стратегічних комунікацій Ради національної безпеки США контр-адмірал Джон Кірбі, ці кошти, безсумнівно, можна було би краще спрямувати на задоволення гуманітарних потреб, належного

урядування, а також проєктів розвитку в країні. Та попри виплати цих великих коштів “вагнерівці” не поліпшили ситуацію безпеки. Кількість терористичних атак і насильницьких злочинів у центральному регіоні країни фактично збільшилася. А сама ПВК “Вагнер” сприяла ще більшому кровопролиттю. Крім того, зусилля цієї ПВК були спрямовані на витіснення миротворчої місії ООН з Малі, яка заважала інтересам російських найманців. Так у звіті ООН за травень 2023 р. зазначалося, що у березні 2022 р. військові формування Малі в супроводі ПВК “Вагнер” убили 500 мирних жителів у с. Мура. При цьому перехідний уряд Малі на початку того ж місяця скасував згоду на розміщення в країні інтегрованої стабілізаційної місії ООН MINUSMA та наполягав на негайному залишенні миротворцями країни. За словами контр-адмірала Джона Кірбі, виведення місії ООН лише посилює економічні труднощі в країні та внутрішню і регіональну нестабільність [146; 165].

Невиправдана жорстокість до місцевого населення Малі призводила до втрат серед самих “вагнерівців”. Наприклад, 25 – 26 липня 2024 р. місцеві повстанці-туареги (етнічна група, що населяє регіон Сахари, зокрема частину північного Малі) влаштували засідку біля прикордонного з Алжиром м. Тінзауатен та розбили колону ПВК “Вагнер” (фото Д.17 – Д.21 [114; 86]). За різними даними, від 20 до 50 найманців було знищено та близько 15 потрапило у полон. Серед загиблих – відомий російський пропагандист та автор російського Telegram-каналу “Grey Zone” Нікіта Федянін із позивним “Білий” та один із командирів ПВК “Вагнер” Антон Єлізаров (позивний “Лотос”), який у 2023 р. керував “вагнерівцями” під час наступу на міста Соледар і Бахмут. У повстанському русі “Постійні стратегічні рамки для миру, безпеки та розвитку (Permanent Strategic Framework for Peace, Security, and Development, CSP-PSD [28])”, до якого входять тауреги, заявили, що його бійці захопили бронетехніку, вантажівки та цистерни, а також пошкодили вертоліт, який згодом розбився в м. Кідал [179; 114; 132; 190; 86].

Вищенаведені факти свідчать, що Росія постійно відстежує соціальні конфлікти в регіоні та намагається їх загострити, щоб дестабілізувати “країни-

мішені” чи зовнішні сили. У широкому сенсі спроба розвинути африканську самоідентичність за рахунок використання “різкої сили” спрямована на зниження впливу західних демократій на континенті (фото Д.13 [29]), створення ідеального контексту для зміцнення залежності від російської адміністрації або через контракти на постачання, або політичний борг. Наприклад, на Коморських островах співробітникам ПВК “Вагнер” було доручено вивчити можливість загострення конфлікту між місцевим урядом і французькою адміністрацією [21].

Зауважимо ще один аспект, який свідчить, що боротьба Росії за контроль над тою чи іншою африканською країною також велася і у масмедіа, і у соціальних мережах. Наприклад, у 2018 р., у міру того, як російські найманці, пов'язані з Є. Пригожиним, прямували до ЦАР, у Facebook з'являлися сайти з проросійськими темами, на яких були розміщені фотографії місцевих жителів у футболках з величезним червоним серцем та гаслом “Росія 2018”. У столиці, м. Бангі, з'явилися численні банери із зображеннями російських прапорів і гасел на кшталт “Центральноафриканська Республіка пліч-о-пліч з Росією” (фото Д.11 [52], Д.12 [29]) тощо [35; 52]. З метою завоювання симпатії у місцевого населення пов'язані з Є. Пригожиним компанії побудували у країні лікарні та скотобійні, створили радіостанцію, орієнтовану на Росію, з діапазоном мовлення, що перевищує державне радіо (радіостанція почала транслювати російські пісні та уроки російської мови [156]), спонсорували місцевий футбольний турнір тощо. У ЦАР почала розповсюджуватися безкоштовна газета зі статтями, що захищали інтереси Росії. Місцевим журналістам пропонувалися навчання, гроші та обладнання, а тим, які відмовлялися від російської допомоги, погрожували [35]. Новобранці в армію проходили навчання російською мовою та використовували російську зброю [156].

Наприкінці зазначимо, що в Росії після збройного заколоту Є. Пригожина 23 – 24 червня 2023 р. (за висловлюванням В. Путіна, “відступництва”, “зради”, “ножа в спину” [42; 138; 158]) передбачається замінити ПВК “Вагнер” в Африці на інші ПВК, зокрема на “Редут” і

“Конвой”, які фінансуються Геннадієм Тимченком та Аркадієм Ротенбергом, російськими мільярдерами та близькими друзями диктатора і військового злочинця В. Путіна. Нову структуру, яка відповідатиме за воєнні операції Росії на континенті, вже очолив заступник міністра оборони країни-агресора – Юнус-Бек Євкуров. Контроль над її діяльністю покладено на генерал-майора російської військової розвідки Андрія Авер'янова, якого пов'язують із дестабілізацією ситуації в Молдові (2016), спробою просербського державного перевороту у Чорногорії (2016), отруєнням Сергія та Юлії Скрипалів (2018), загибеллю ватажка ПВК “Вагнер” Є. Пригожина та іншими подібними таємними операціями російських спецслужб [111; 58; 148; 41]. Отже, це свідчить, що Росія не збирається зменшувати свій вплив на Африку, де вона має політичні, економічні та військові інтереси, передусім в умовах запроваджених проти неї у 2014 р. санкцій після агресії проти України. При цьому ПВК були і залишаються одним із провідних засобів поширення та зміцнення російського впливу.

Висновки до розділу 3

Таким чином, можемо зробити наступні висновки.

Для вирішення зовнішньополітичних і насамперед зовнішньоекономічних інтересів на Африканському континенті та Близькому Сході Росія активно спирається на ПВК, тобто так званий організований компонент найманців, використовуючи їх позаінституційні та недержавні можливості. Серед них найбільший вплив мають “Вагнер”, “Щит”, “Vega”, “Патріот” (Сирія); “Вагнер”, “Редут-антитерор”, “Патріот”, “РСБ-Груп”, “Moran Security Group” (Африка).

Сприятливим підґрунтям для дій російських ПВК є передусім нестабільні упродовж тривалого часу держави, багаті на природні ресурси та в яких панують сильні антизахідні настрої.

Роль зазначених ПВК полягала у поширенні впливу Росії на Сирію та країни Африки, без її прямого втручання, а також відстоювання бізнес-інтересів провладних російських олігархічних груп, насамперед привласнення природних ресурсів. Вони також є джерелом збагачення вищого військового керівництва Росії та пов'язаних з ним осіб.

Російські ПВК у Сирії та країнах Африки діяли під прикриттям міністерства оборони Росії, контролювалися окремими олігархами безпосередньо або через російські спецслужби. Вони вирішували такі завдання: охорона “перших осіб”, охорона й оборона військових і цивільних об'єктів, передусім нафто-енергетичного комплексу, родовищ золота й алмазів; надання дорадчих послуг; підготовка місцевих регулярних та іррегулярних збройних формувань; налагодження комунікації з місцевим населенням, створення розвідувальної мережі; постачання озброєння і військової техніки, її ремонт та обслуговування; придушення антиурядових протестів, пов'язаних з невдоволенням місцевих жителів чинною владою; участі у бойових діях, ведення військової розвідки, забезпечення евакуації особового складу з місць бойових дій тощо.

Діяльність російських ПВК залежно від умов конкретної держави поєднує так звані елементи:

військовий (“клієнти” у пошуках захисту та підвищення спроможностей власних армій зверталися до Росії, яка надавала “військові послуги” через свої ПВК, створюючи прикритий військовий вплив на ситуацію у різних країнах);

економічний (так званий принцип “плата за безпеку”, за надання військових послуг Росія отримувала доступ до стратегічних ресурсів країни, які ставали джерелом збагачення російського бізнесу та військово-політичної “еліти”, а також підтримки кремлівського режиму на тлі введених західних санкцій після збройної агресії проти України у 2014 р.);

політичний (забезпечення політичної стабільності у країнах для реалізації економічних і військових інтересів: втручання у місцеві вибори, “допомога” у налагодженні компромісу й укладанні політичних угод з

лідерами різних політичних фракцій, проведення пропагандистських і дезінформаційних акцій у соціальних мережах, організація груп фіктивних спостерігачів за виборами тощо).

Діяльність російських ПВК на території Сирії та в країнах Африки супроводжувалася численними військовими злочинами, злочинами проти людяності і порушенням норм міжнародного права, що підтверджено розслідуваннями різних міжнародних інституцій. Це протиправна експлуатація та розграбування природних ресурсів, залякування і пограбування цивільного населення, свавільне затримання людей, їх катування під час допитів та систематичні й масові страти без суду, сексуальне насилля над жінками, напади на миротворців і пограбування груп гуманітарних місій тощо.

Вплив Росії на Сирію та Африку, в якій вона має політичні, економічні та військові інтереси, не буде зменшуватися, зокрема на тлі запроваджених цивілізованим світом проти неї у 2014 р. санкцій після збройної агресії в Україні.

Матеріали опубліковані: [3; 136; 152].

Список використаних джерел до розділу 3

Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДА МО України).

Ф. 516.

Оп. А4П(с)-15.

Спр. 271. 106 арк.

1. Донесення по досвіду боїв (етапів бою, бойових дій, бойових зіткнень, обстрілів тощо) впродовж тижня штабу АТО на території Донецької і Луганської областей від 18.09.2015 р. №3655. Арк. 51–72.

2. “In Syria there is a strong link between the alauits and the christians”, interview with Reem Salman / Gaspardo, Andrea. DifesaOnline. 19.03.2019. URL: <https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-esiste-un-forte-legame-tra-gli-alauiti-ed-i-cristiani-intervista-reem>

3. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, et al. Under the general editorship of M.V.Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.

4. Автушенко І. Приватні військові компанії у зовнішньополітичній стратегії Росії в країнах Африки та Близького Сходу // *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Випуск 11. URL : <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/219>

5. “Газпром” став публічним акціонерним товариством. РБК-Україна. 21.06.2015. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/oao-gazprom-stalo-publichnyum-aktsionernym-1437470059.html>

6. “Дивиться” на Крим: у ГУР розповіли, де на Зміїному встановили найбільший прапор України. *УКРІНФОРМ*. 02.07.2023. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3730449-divitsa-na-krim-u-gur-rozpovili-de-na-zmiinomu-vstanovili-najbilsij-prapor-ukraini.html>

7. “Дождь”: В Сирии наряду с вагнеровцами воюет ЧВК “Патриот”. *Грани.ru*. 05.07.2018. URL : <https://graniru.org/Politics/Russia/m.271305.html>

8. “Дождь”: в Сирии начала воевать новая российская ЧВК. *Radio Свобода*. 05.07.2018. URL : <https://www.svoboda.org/a/29344913.html>
9. “Игиловец х#ев! Кровища еще будет лететь. Памир, ножом... Бороду оттяни”, – наемники российского ЧВК "Вагнер" зверски пытаются, а потом убивают и расчленивают сирийца. Видео 18+ *Цензор.Нет*. 18.11.2019. URL : <https://censor.net/ru/v3160319>
10. “Конкуренты” вагнеровцев: Россия отправила в Сирию еще одну ЧВК – СМИ. *ТСН*. 05.07.2018. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/konkurenty-vagnerovcov-rossiya-otpravila-v-siriyu-esche-odnu-chvk-smi-1182000.html>
11. “Кривава” торгівля: як влаштовані поставки сирийських фосфатів в Європу / Константарас Є. & Насреддін Х. & Шамседдін А. & Шамбоньер Е. & Хадж Хамдо А. & Макіє А. & Обайд А. *NIKCENTER*. 30.06.2022. URL : <https://nikcenter.org/2022/06/newsitem-70294-2/>
12. Марцінко Н. Приватні військові компанії як інструмент економічної та політичної експансії Росії // *Військово-науковий вісник*. 2023. Випуск 40. С. 202-216.
13. Марцінко Н. Війна як бізнес: економічна модель російських приватних компаній. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук»*. 2025. Випуск 92. Том 2. С. 11-18.
14. “Они там действительно присутствуют”: Путин о ЧВК в Сирии. *BBC News*. 20.06.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-48708291>
15. “Хезболла”: второй фронт против Израиля. Видео YouTube. Редакция. 07.11.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=cb5Q7YXqAbg>
16. 110 российских миллиардеров. Рейтинг Forbes – 2023. *Forbes Россия*. 28.11.2023. URL : <https://www.forbes.ru/milliardery/487934-110-rossijskih-milliardero-rov-rejting-forbes-2023>
17. 18+ Головорезы. “Новая газета” нашла одного из наемников “ЧВК Вагнера”. *Новая газета*. Видео. *YouTube*. 20.11.2019. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=40-EoejDySc>

18. 35 російських найманців з угруповання “Вагнера” загинули від авіаудару в Лівії, – The Times. *Цензор.Нет*. 04.10.2019. URL : <https://censor.net/ua/n3152235>

19. Al-Khalidi Suleiman & Perry Tom. New Syrian rebel alliance formed, says weapons on the way. Reuters. 12.10.2015. URL: <https://web.archive.org/web/20151114035329/http://www.reuters.com/article/2015/10/12/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012>

20. al-Tamimi A. J. Archives Overview of some pro-Assad Militias / Aymenn Jawad Al-Tamimi. 01.09.2015. *Syria Comment*. URL : <https://www.joshualandis.com/blog/overview-of-some-pro-assad-militias/>

21. Arbuniés Pablo. Russia’s sharp power in Africa: the case of Madagascar, Central Africa Republic, Sudan and South Africa. *Universidad de Navarra*. 2003. URL : <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/russia-s-sharp-power-in-africa-the-case-of-madagascar-central-africa-republic-sudan-and-south-africa>

22. Architectes de terreur. Comment le Groupe Wagner renforce son emprise sur l’État en République Centrafricaine. *The Sentry*. Juin 2023. 80 p. URL : <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2023/06/Architectes-terreur-TheSentry.pdf>

23. Architects of Terror. The Wagner Group’s Blueprint for State Capture in the Central African Republic. *The Sentry*. June 2023. 74 p. URL : <https://thesentry.org/wp-content/uploads/2023/06/ArchitectsTerror-TheSentry-June2023.pdf>

24. ArgusLes LLC. *OpenSanctions*. 22.12.2023. URL : <https://www.opensanctions.org/entities/NK-KzHkRaVsPbcmUPkAMJbBpC/>

25. Arslan Fatma Esma & Amuyeva Ülviyya. ЧВК “Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Anadolu Ajansı*. 16.09.2021. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/мир/чвк-вагнер-расширяет-присутствие-в-африке/2366350>

26. Barnes Julian E. & Cooper Helene & Schmitt Eric. Russian General Knew About Mercenary Chief’s Rebellion Plans, U.S. Officials Say. *The New York Times*. 27.06.2023. URL : <https://www.nytimes.com/2023/06/27/us/politics/russian-general-prigozhin-rebellion.html>

27. Bazoum Mohamed. President of Niger: My country is under attack and I've been taken hostage. *The Washington Post*. 03.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/opinions/2023/08/03/mohamed-bazoum-coup-niger-democracy/>

28. Bendhaou Fatma. Mali: Les mouvements armés du nord créent le “Cadre stratégique permanent”. *AA*. 06.05.2021. URL : <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/mali-les-mouvements-arm%C3%A9s-du-nord-cr%C3%A9ent-le-cadre-strat%C3%A9gique-permanent/2231813>

29. Bloomberg: почему ЧБК “Вагнер” сохранит, как минимум, часть своего африканского бизнеса. 11.07.2023. *Бизнес-вектор*. URL : <https://www.business-vector.info/bloomberg-pochemu-chvk-vagner-165440/>

30. CAR: Russian Wagner Group harassing and intimidating civilians – UN experts. *UN Human Rights*. 27.10.2021. URL : <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/11/car-russian-wagner-group-harassing-and-intimidating-civilians-un-experts>

31. Chance Matthew. Exclusive: Russian General Sergey Surovikin was secret VIP member of Wagner, documents show. *CNN*. 30.06.2023. URL : <https://edition.cnn.com/2023/06/30/europe/russian-general-sergey-surovikin-wagner-vip-intl-hnk/index.html>

32. CNN: Генерал Суrowикин был почетным членом ЧБК “Вагнер”. *Голос Америки*. 30.06.2023. URL : <https://www.golosameriki.com/a/cnn/7161475.html>

33. Declan Walsh. From Russia With Love’: A Putin Ally Mines Gold and Plays Favorites in Sudan. *The New York Times*. 05.06.2022. URL : <https://www.nytimes.com/2022/06/05/world/africa/wagner-russia-sudan-gold-putin.html?referringSource=articleShare>

34. Dickens Olewe. Mohamed 'Hemeti' Dagalo: Top Sudan military figure says coup was a mistake. *BBC News*. 20.02.2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-64704858>

35. Dionne Searcey. Gems, Warlords and Mercenaries: Russia's Playbook in Central African Republic. *The New York Times*. 30.09.2019. URL : <https://www.nytimes.com/2019/09/30/world/russia-diamonds-africa-prigozhin.html>

36. Eric Schmitt, Thomas Gibbons-Neff. Russia Exerts Growing Influence in Africa, Worrying Many in the West. *The New York Times*. 28.01.2020. <https://www.nytimes.com/2020/01/28/world/africa/russia-africa-troops.html>

37. EU imposes restrictive measures against the Wagner Group. *Council of the EU*. 13.12.2021. URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/12/13/eu-imposes-restrictive-measures-against-the-wagner-group/>

38. Felgenhauer P. Death of Military Contractors Illuminates Russia's War by Proxy in Syria. *The Jamestown Foundation*. 15.02.2018. URL : <https://jamestown.org/program/death-military-contractors-illuminates-russias-war-proxy-syria/>

39. Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2536 (2020) (S-2021-569). *Security Council. United Nations*. 25.06.2021. P.184.

40. Gibbons-Neff Thomas. How a 4-Hour Battle Between Russian Mercenaries and U.S. Commandos Unfolded in Syria. *The New York Times*. 24.05.2018. URL : <https://www.nytimes.com/2018/05/24/world/middleeast/american-commandos-russian-mercenaries-syria.html>

41. How Russia Is Restructuring Wagner Group's Africa Operations. *The Wall Street Journal*. WSJ Video. 02.11.2023. URL : <https://www.wsj.com/video/series/in-depth-features/how-russia-is-restructuring-wagner-groups-africa-operations/32272869-3B47-4037-9135-1FA4F2004B4E>

42. Khavin Dmitriy & Kerr Sarah & Mellen Riley & Xiao Muiyi. Wagner Chief Prigozhin Appears in Videos at a Russian Military Headquarters. *The New York Times*. 24.06.2023. URL : <https://www.nytimes.com/2023/06/24/world/europe/prigozhin-videos-rostov.html>

43. Letter dated 25 June 2021 from the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to resolution 2536 (2020) (S-2021-569) addressed to the President of the Security Council. *Security Council. United Nations*. 25.06.2021. P.1

44. Marks Simon & Alamin Mohammed. Russian Mercenaries Seek Gold, Sow Chaos in Central Africa. *Bloomberg*. 16.08.2022. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-08-16/russian-mercenaries-seek-gold-sow-chaos-in-central-africa>

45. Nakashima Ellen & DeYoung Karen. Liz Sly Putin ally said to be in touch with Kremlin, Assad before his mercenaries attacked U.S. troops. *The Washington Post*. 22.02.2018. URL : https://web.archive.org/web/20180302101532/https://www.washingtonpost.com/world/national-security/putin-ally-said-to-be-in-touch-with-kremlin-assad-before-his-mercenaries-attacked-us-troops/2018/02/22/f4ef050c-1781-11e8-8b08-027a6ccb38eb_story.html?utm_term=.4b237f49dab3

46. National Defence Forces. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. 17.04.2023. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/National_Defence_Forces

47. Nechepurenko Ivan & MacFarquhar Neil & Gibbons-Neff Thomas. Dozens of Russians Are Believed Killed in U.S.-Backed Syria Attack. *The New York Times*. 13.02.2018. URL : <https://www.nytimes.com/2018/02/13/world/europe/russia-syria-dead.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article&region=Footer>

48. NYT відновила хронологію бою “вагнерівців” з американцями у Сирії. *LB.ua*. 26.05.2018. URL : https://lb.ua/world/2018/05/26/398743_nyt_vosstanovila_hronologiyu_boya.html

49. Official Journal of the European Union. L 445 I. Vol. 64. 13 December 2021. 25 p.

50. Özkan Mehmet & Yusupov Abdulrahman. Регион Сахеля: болевая точка африканского континента. *АА*. 5.08.2023. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/анализ-новостей/регион-сахеляболевая-точка-африканского-континента/2967960>

51. Pavlov Denis. l'homme de Bangui. Une enquête en collaboration avec Radio Free Europe/Radio Liberty. *All eyes on Wagner. Monitoring Wagner's activities across the globe.* 07.12.2023. URL : <https://alleyesonwagner.org/2023/12/07/denis-pavlov-lhomme-de-bangui/>

52. Putin's private army. CNN Special Report. *CNN.* URL : <https://edition.cnn.com/interactive/2019/08/africa/putins-private-army-car-intl/>

53. RCA: des experts inquiets de l'utilisation par le gouvernement de "formateurs russes" et de contacts étroits avec les Casques bleus / Les experts: J. Aparac, L. Bobea, R. Daniel, C. Kwaja, S. MacLeod; Groupe de travail sur l'utilisation de mercenaires: A. Ramasastry, D. Pesce, S. Deva, E. Karska, G. Muigai; Groupe de travail sur la question des droits de l'homme et des sociétés transnationales et autres entreprises: Tae-Ung Baik, H. Mickevičius, L. Hazan, B. Duhaime, A. Balde; Groupe de travail sur les disparitions forcées ou involontaires: N. Melzer. *United Nations.* 31.03.2021. URL : <https://news.un.org/fr/story/2021/03/1093112>

54. Remarks at a UN Security Council Briefing on Financing of Armed Groups and Terrorists Through the Illicit Trafficking of Natural Resources / Ambassador Linda Thomas-Greenfield, U.S. Representative to the United Nations, New York. October 6, 2022. *United States Mission to the United Nations.* URL : <https://usun.usmission.gov/remarks-at-a-un-security-council-briefing-on-financing-of-armed-groups-and-terrorists-through-the-illicit-trafficking-of-natural-resources/>

55. Russia is plundering gold in Sudan to boost Putin's war effort in Ukraine / CNN Exclusive by Nima Elbagir, Barbara Arvanitidis, Tamara Qiblawi, Gianluca Mezzofiore, Mohammed Abo Al Gheit and Darya Tarasova Video by Alex Platt and Mark Baron Graphics by Sarah-Grace Mankarious, Marco Chacón, Natalie Croker and Henrik Pettersson. *CNN.* 29.07.2022. URL : <https://edition.cnn.com/2022/07/29/africa/sudan-russia-gold-investigation-cmd-intl/index.html>

56. Russische Söldner kämpfen laut Uno in Libyen gegen die Regierung. *Spiegel. Ausland.* 07.05.2020. URL : <https://www.spiegel.de/ausland/libyen->

russische-soeldner-kaempfen-laut-uno-gegen-die-regierung-a-e47c31b0-459e-4a0c-9250-93878f60a7aa

57. Schmitt Eric & Gibbons-Neff Thomas. Russia Exerts Growing Influence in Africa, Worrying Many in the West. *The New York Times*. 28.01.2020. URL : <https://www.nytimes.com/2020/01/28/world/africa/russia-africa-troops.html>

58. Schwirtz Michael. Top Secret Russian Unit Seeks to Destabilize Europe, Security Officials Say. *The New York Times*. 08.10.2019. URL : <https://web.archive.org/web/20191008221706/https://www.nytimes.com/2019/10/08/world/europe/unit-29155-russia-gru.html>

59. SEWA Security Services. Business & Human Rights. *Resource Centre*. 17.06.2024. URL: <https://www.business-humanrights.org/ru/компании/sewa-security-services/>

60. Sliwa Zdzislaw. Russian Affiliated Private Military Companies in the Syrian Civil War. *Baltic Defence College Dean*, 2021. P.99-124. URL : <https://digiriiul.sisekaitse.ee/handle/123456789/3114>

61. Soldats d'Assad 5/ISIS Hunters. *Historicoblog (4)*. 14.04.2017. URL: <https://historicoblog4.blogspot.com/2017/04/soldats-dassad-5isis-hunters.html>

62. Stewart Phil & Barrington Lisa. U.S. dismisses fears of wider war after deadly Syria clashes. *REUTERS*. 08.02.2018. URL : <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-usa-syria/more-than-100-pro-syrian-forces-killed-after-thwarted-attack-u-s-official-idUSKBN1FR3BB?il=0>

63. Sukhankin S. Russia's New PMC Patriot: The Kremlin's Bid for a Greater Role in Africa? *The Jamestown Foundation*. 01.08.2018. URL : <https://jamestown.org/program/russias-new-pmc-patriot-the-kremlins-bid-for-a-greater-role-in-africa/>

64. Sukhankin S. 'Continuing War by Other Means': The Case of Wagner, Russia's Premier Private Military Company in the Middle East. *The Jamestown Foundation*. 13.07.2018. URL : <https://jamestown.org/program/continuing-war-by-other-means-the-case-of-wagner-russias-premier-private-military-company-in-the-middle-east/>

65. Syria: “Without the United States and its allies the war would have ended a long time ago”, Interview with Kevork Almassian / Gaspardo, Andrea. *DifesaOnline*. 15.03.2019. URL: https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-senza-gli-stati-uniti-e-i-loro-alleati-la-guerra-sarebbe-finita-molto#google_vignette

66. Syrie: les ISIS Hunters, ces soldats du régime de Damas formés par la Russie. *FranceSoir*. 30.05.2017. URL: <https://web.archive.org/web/20220218175344/https://www.francesoir.fr/politique-monde/syrie-les-isis-hunters-ces-soldats-du-regime-de-damas-formes-par-moscou-bachar-al-assad-forces-speciales-russie-syriens-etat-islamique-palmyre-daeche-stephane-mantoux-5e-corps>

67. Vital Partners, Shared Priorities: The Biden Administration’s Sub-Saharan Africa Strategy / Antony J. Blinken, Secretary of State. Speech. Pretoria, South Africa. *U.S. Department of State*. 08.08.2022. URL : <https://www.state.gov/vital-partners-shared-priorities-the-biden-administrations-sub-saharan-africa-strategy/>

68. Wagner Group Operations in Africa. Civilian Targeting Trends in the Central African Republic and Mali. *ACLED*. 30.08.2022. URL : <https://acleddata.com/2022/08/30/wagner-group-operations-in-africa-civilian-targeting-trends-in-the-central-african-republic-and-mali/#s4>

69. What next for Wagner’s African empire? *The Economist*. 27.06.2023. URL : <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/06/27/what-next-for-wagners-african-empire>

70. Wouters P. Strategic priorities for the Russian PMC WAGNER: geopolitics, propaganda and mercenary business. *ResearchGate*. 11.04.2023. URL : https://www.researchgate.net/publication/370004484_Strategic_priorities_for_the_Russian_PMC_WAGNER_geopolitics_propaganda_and_mercenary_business

71. WSJ: Кремль оголосив владі Сирії, ЦАР та Малі, що перебрав контроль над угрупованням “Вагнера”. *Радіо Свобода*. 29.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-afryka-kontrol-grupa-wagnera/32481754.html>

72. Yékoua Par Bertrand & Nzilo Alain. Centrafrique : Des FACA tabassés par les mercenaires russes à Bambari, ils observent une grève. *Corbeaunews*. 16.02.2022. URL : <https://corbeaunews-centrafrique.org/centrafrique-des-faca-tabasses-par-les-mercenaires-russes-a-bambari-ils-observent-une-greve/>

73. Yongo Judicael. Wagner troops arrive in Central African Republic ahead of referendum. *Reuters*. 17.07.2023. URL : <https://www.reuters.com/world/africa/wagner-troops-arrive-central-african-republic-ahead-referendum-2023-07-17/>

74. Адміністративний поділ Сирії. Дайр-ез-Заур (мухафаза). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_\(мухафаза\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_(мухафаза)) (дата звернення: 17.06.2024).

75. Американская контора CSIS решила опубликовать карту мира, где по их мнению за последние 5 лет работали представители российских ЧВК. *Telegram*. 31.07.2021. URL : <https://t.me/milinfoolive/69794>

76. Ашур Омар. Як воює ІДІЛ. Військові тактики в Іраку, Сирії, Лівії та Єгипті / пер. з англ. Ірина Ємельянова. Бостон: *Academic Studies Pres*, 2023. 284 с.

77. Баев А. Президент ЦАР появился в окружении охранников связанной с “поваром Путина” фирмы. *The Bell*. 15.08.2018. URL : <https://thebell.io/prezident-tsar-poyavilsya-v-okruzhenii-ohrannikov-svyazannoj-s-povarom-putina-firmy>

78. Барабанов И. & Рейтер С. & Сошников А. & Захаров А. & Горяшко С. Золото Пригожина. Чем занимались россияне в ЦАР, когда погибли журналисты. *BBC*. 31.01.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-47005604>

79. Барышников В. & Маетная Е. “Патриот”, “Вагнер” и др. “Офицерское собрание” требует у властей признать ЧВК. *Радио Свобода*. 06.07.2018. URL : <https://www.svoboda.org/a/29346941.html>

80. Башар Хафез аль-Асад. Президент Сирии. *Ліга.net*. 17.06.2023. URL: https://file.liga.net/persons/bashar-khafez-al_asad

81. Богдановська М. Громадянська війна у Лівії: хто з ким воює. *Рубрика*. 20.01.2020. URL : <https://rubryka.com/blog/civil-war-libya/>

82. Булін О. Історія спроб та поразок врегулювання лівійського конфлікту. *Аналітичний центр ADASTRA*. 01.06.2023. URL : <https://adastra.org.ua/blog/istoriya-sprob-ta-porazok-vregulyuvannya-livijського-konfliktu>

83. Бьорн Высокий. Солдаты удачи. Гл. 54. Российские ЧВК, первые шаги. *PROZA.ru*. 14.02.2017. URL : <https://proza.ru/2017/02/14/2214>

84. В “ЧВК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>

85. В Африке объявились новые наемники вместо ЧВК Вагнера. *Lenta.ru*. 10.04.2020. URL : <https://lenta.ru/news/2020/04/10/chvk/>

86. В Малі повстанці вбили десятки вагнерівців, полонених – хочуть віддати Україні. *РБК-Україна*. Відео. YouTube. 28.07.2024. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=oxuiTfpTxdI>

87. В Мозамбике джихадисты захватили крупный порт. При чем тут “ЧВК Вагнера”? *BBC News*. 13.08.2020. URL : <https://www.bbc.com/russian/news-53756358>

88. В Сирии появилась новая ЧВК родом из Украины. *Conflict Intelligence Team*. 28.03.2019. URL : <https://citeam.org/pmc-vega/>

89. В ЦАР на золотом руднике убили китайских рабочих. При чем тут ЧВК “Вагнер”? *Белорусский расследовательский центр*. 20.03.2023. URL : <https://investigatebel.org/ru/news/v-car-na-zolotom-rudnike-ubili-kitajskih-rabochih-pri-chem-tut-chvk-vagner>

90. Венедіктова І. Клептократія – іржа, яка розїдає держави і демократії. *Українська правда*. 09.12.2021. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/9/7316746/>

91. Від C2 до C4ISR: що ховається за цими аббревіатурами. *Defense Express*. 31.05.2020. URL : <https://defence-ua.com/>

weapon_and_tech/vid_s2_do_s4isr_scho_hovajetsja_za_tsimi_abreviaturami-872.html

92. Воєнні злочинці рф. Генерал армії ДВОРНИКОВ Александр Владимирович. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. 17.06.2024. URL: <https://gur.gov.ua/content/heneralarmyy-dvornikov-aleksandr-vladymyrovych.html>

93. Газпром. Публичная информация. *LB.ua*. 2024. URL: https://lb.ua/file/company/3622_gazprom_.html

94. Генерал Распил. Как Суровикин зарабатывает на войне / Певчих М. & Албуров Г. *Алексей Навальный*. Видео YouTube. 10.11.2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QWad-NOAlYk>

95. Генерал Распил. Как Суровикин зарабатывает на войне. *Навальный*. 10.11.2022. URL: <https://navalny.com/p/6629/>

96. Гостев А. “США прочертили красную линию”. Эксперты – об эскалации войны в Сирии. *Радіо Свобода*. 12.02.2018. URL: <https://web.archive.org/web/20180214142328/https://www.svoboda.org/a/29035708.html>

97. Джаурия К. Что забыла в Центральной Африке Lobaye Invest. *Компропат*. 11.10.2018. URL: https://kompromat1.press/articles/99563-chto_zabyla_v_tcentraljnoy_afrike_lobaye_invest

98. Діхтяренко А. & Холодов П. Найманці “ПВК Вагнера” – тепер в Африці. Що вони там роблять? *Радіо Свобода*. 30.04.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29198966.html>

99. Додаток 2 до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 лютого 2023 року “Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”, введеного в дію Указом Президента України від 26 лютого 2023 року № 116/2023. 86 с. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/17/65/96ee674d0b97e6693d59703f71ed1a80_1677442618.pdf

100. Досвід ведення бойових дій військовими формуваннями Російської Федерації в операційній зоні оперативного-тактичного угруповання “Соледар” (1 січня – 28 лютого 2023 року): Інформаційно-аналітичні матеріали. Дружківка : ОТУ “Соледар”, 2023. 78 с.

101. Емал Набі. Найманці ПВК “Вагнера”: що відомо про таємну армію Путіна. *24 Канал*. 30.07.2020. URL : https://24tv.ua/biytsi-pvk-vagnera-hto-taki-devouuyut-istoriya-novini-rosiyi_n1387244

102. ЕС ввел санкции против связанной с ЧВК “Вагнер” российской компании. *ИНТЕРФАКС*. 13.12.2021. URL : <https://www.interfax.ru/russia/809106>

103. Жить на 100 долларов: какие сейчас зарплаты в Донецке? *Донбас.Реалії*. 22.06.2021. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/zarplaty-donetsk-iyul/31320612.html>

104. З’явилися засекречені кадри розгрому “ПВК Вагнер” в Дайр-ез-Заур. *Мілітарний*. 13.06.2023. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/z-yavylysyazasekrecheni-kadry-rozgromu-pvk-vagner-v-dajr-ez-zaur/>

105. Закиянов Д. Всеохватная ЧВК: как “группа Вагнер” расширяет присутствие в Африке. *Mind*. 12.03.2021. URL : <https://mind.ua/ru/publications/20223264-vseohvatnaya-chvk-kak-gruppa-vagnera-rasshiryaet-prisutstvie-v-afrike>

106. Захарченко К. & Орлова А. Эксклюзив: Українські спецпризначенці допитують “вагнерівців” у Судані. Відео. *Kyiv Post*. 05.02.2024. URL : <https://www.kyivpost.com/uk/post/27634>

107. Заявление Александра Иванова в ответ на вопросы от СМИ о продаже российских бизнес-активов в Африке, связываемых с Евгением Пригожиным. *Telegram*. 17.07.2023. URL : <https://t.me/officersunion/369>

108. Звідки взялася ПВК “Вагнера” та скільки серед них українців – розслідування. *5 канал*. 05.09.2020. URL : <https://www.5.ua/suspilstvo/zvidky-vzialasia-pvk-vahnera-ta-skilky-sered-nykh-ukrainsiv-rozsliduvannia-223310.html>

109. Зеленский подписал санкции против ряда связанных с ЧВК “Вагнер” компаний. *Экономическая правда*. 27.02.2023. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/02/27/697465/>

110. Золото Пригожина. Чем занимались россияне в ЦАР, когда погибли журналисты. *Би-Би-Си*. 31.01.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-47005604>

111. К ликвидации Пригожина может быть причастен генерал ГРУ, связанный с отравлением Скрипалей и взрывами в Чехии – СМИ. *NV*. 26.08.2023. URL : <https://nv.ua/world/countries/prigozhin-ubit-k-likvidacii-glavya-vagnera-mozhet-byt-prichasten-general-gru-andrey-averyanov-50349107.html>

112. Как работает “ЧВК Вагнера”. Интервью Ильи Барабанова с наемником. Видео. *BBC*. 24.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-61557053>

113. Калашник П. Ходорковський припинив фінансувати “Центр управління розслідуваннями”, журналісти якого загинули в ЦАР. *Громадське*. 30.08.2018. URL : <https://hromadske.ua/posts/khodorkovskyi-prypynyv-finansuvaty-tsentr-upravlinnia-rozsliduvanniamy-zhurnalisty-iakoho-zahynuly-v-tsar>

114. Карпенко Т. У Малі туarezькі повстанці заявили про вбивство десятків вагнерівців. *Ukraine World News*. 28.07.2024. URL : <https://uworld.news/news/u-mali-tuarezki-povstantsi-zaiavyly-1011811.html>

115. Коаліція США завдала масштабного удару по силах Асада в Сирії. 08.02.2018. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/world/2018/02/08/389487_koalitsiya_ssha_nanesla_masshtabniy_udar.html

116. Коваленко О. У Бахмуті знищено угруповання ПВК “Вагнер”. *Фокус*. 13.03.2023. URL : <https://focus.ua/uk/opinions/554528-v-bahmute-unichtozhena-gruppirovka-chvk-vagner>

117. Компания Тимченко будет добывать фосфаты в Сирии при поддержке ЧВК. *RBC*. URL : <https://www.rbc.ru/business/27/06/2017/59512f209a79474bb460829d>

118. Компания Тимченко начала достройку завода по переработке газа в Сирии. *RBC*. 20.12.2017. URL : <https://www.rbc.ru/business/20/12/2017/5a3a1c4a9a79472cf27f7602>
119. Кононенко О. Бій під Дейр ез-Зором. Як РФ замітала сліди своїх втрат у результаті розгрому ПВК Вагнера – *Reuters. NV.ua*. 05.02.2019. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/biy-pid-deyr-ez-zorom-yak-rf-zamitala-slidi-svojih-vtrat-u-rezultati-rozgromu-pvk-vagnera-reuters-50004774.html>
120. Кононенко О. У придушенні протестів у Судані беруть участь російські найманці – *The Times. NV.ua*. 10.01.2019. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/u-pridushenni-protestiv-u-sudani-berut-uchast-rosiyski-naymanci-the-times-50001154.html>
121. Коробейников Д. Какие ЧВК есть в России и в мире: полный список. *ФедералПресс*. 15.11.2022. URL : <https://fedpress.ru/article/3140747>
122. Коротков Д. “Славянский корпус” возвращается в Сирию. *Фонтанка.ру*. 16.10.2015. URL : <https://www.fon-tanka.ru/2015/10/16/118/>
123. Коротков Д. Без “Щита”. *Новая газета*. №82. 29.07.2019. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2019/07/28/81406-bez-schita>
124. Коротков Д. Головорезы 2.0 (18+). *Новая газета*. №44. 24.04.2020. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2020/04/21/85017-golovorezy-2-0>
125. Коротков Д. Они сражались за Пальмиру. *Фонтанка.ру*. 29.03.2016. URL : <https://www.fontanka.ru/2016/03/28/171/>
126. Коротков Д. Список Вагнера. *Фонтанка.ру*. 21.08.2017. URL : <https://www.fontanka.ru/2017/08/18/075/>
127. Корпус вартових ісламської революції – Сили “Кудс” (КВІР-СК). *Офіційний вебсайт уряду Сполучених Штатів*. 17.06.2024. URL : <https://rewardsforjustice.net/uk/rewards/корпус-вартових-ісламської-революції-2/>
128. Липчанский М. ЧВК Вагнер зарабатывает в ЦАР для финансирования войны в Украине – СМІ. *Корреспондент.net*. 20.01.2023. URL : <https://korrespondent.net/world/4554853-chvk-vahner-zarabatyvaet-v-tsar-dlia-fynansyrovanyia-voiny-v-ukrayne-smi>

129. Лідера ПВК “Вагнер” запросили у Кремль на День Героїв. *LB.ua*. 12.12.2016. URL :

https://lb.ua/world/2016/12/12/353237_lidera_chvk_vagner_priglasili.html

130. Миссия ООН в Центральноафриканской Республике МИНУСКА. Фото: ООН/МИНУСКА – Эрве Серефио. URL : <https://www.flickr.com/photos/unminusca/29094222527/in/album-72157699837266404/>

131. Набі Емал. Найманці ПВК “Вагнера”: що відомо про таємну армію Путіна. *24 Канал*. 30.07.2020. URL : https://24tv.ua/biytsi-pvk-vagnera-hto-taki-de-voyuyut-istoriya-novini-rosiyi_n1387244

132. Наконецна Є. Повстанці у Малі заявляють про розгром групи “вагнерівців”. *DW*. 28.07.2024. URL : <https://www.dw.com/uk/povstanci-u-mali-zaavlaut-pro-rozgrom-grupi-vagnerivciv/a-69791306>

133. Обайи Ф. & Кропман В. Битва за власть и золото. Что делает ЧВК “Вагнер” в Судане? *DW*. 22.04.2023. URL : <https://www.dw.com/ru/bitva-za-vlast-i-zoloto-cto-delaet-cvk-vagner-v-sudane/a-65400297>

134. Объяснены зверства при расправе над бойцами ЧВК Вагнера в Мозамбике. *Lenta.Ru*. 31.10.2019. URL : <https://lenta.ru/news/2019/10/31/zveri/>

135. Одінцова А. Військовий переворот. Як у Судані скинули президента, який правив 30 років. *NV.ua*. 12.04.2019. URL : <https://ua/ukr/world/countries/viyskoviy-perevorot-yak-u-sudani-skinuli-prezidenta-yakiy-praviv-30-rokiv-50016270.html>

136. Онищук О. С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

137. Орлова В. В Мали разнесли базу “вагнеровцев” – OSINT-исследователи (видео). *УНІАН*. 22.04.2023. URL :

<https://www.unian.net/world/v-mali-atakovali-bazu-vagnerovcev-osint-issledovateli-video-12229419.html>

138. Офіційно! Путін екстрено звернувся до росіян через Пригожина.
24 канал. 24.06.2023. Відео. YouTube. URL :
<https://www.youtube.com/watch?v=I6BfTtzUWhI>

139. Палаці, величезні статки та елітний відпочинок: чи знищить корупція російську армію. *FREEDOM*. 18.11.2022. URL : <https://uatv.ua/uk/palatsy-velychezni-statky-ta-elitnyj-vidpochynok-yak-koruptsiya-znyshhuye-rosijsku-armiyu/>

140. Пальмира (Сирия). *Академик*. URL:
<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/117035> (дата звернення: 18.06.2024).

141. Пальміра – світова спадщина ЮНЕСКО, яку знищує угруповання “Ісламська держава”. *Радіо Свобода*. 08.10.2015. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/syria-palmyra/27293132.html>

142. ПАО “НК “Роснефть”. URL: <https://www.rosneft.ru/>

143. Пашинська А. Ті, кого там немає. Як воюють і заробляють російські ПВК. *E.espreso*. 19.02.2018. URL :
https://espreso.tv/article/2018/02/19/ti_kogo_nemaye

144. ПВК Вагнер видобуває золото в Африці, щоб втримати курс рубля під санкціями – New York Times. *NV.ua*. 06.06.2022. URL :
<https://nv.ua/ukr/world/countries/pvk-vagner-dobuvaye-zoloto-v-africi-shchob-vtrimati-kurs-rublya-new-york-times-ostanni-novini-50247769.html>

145. ПВК Вагнера може заробляти до 1 млрд доларів на видобутку золота в Африці – Politico. *NV.ua*. 20.01.2023. URL :
<https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/pvk-vagner-ssha-sturbovani-dohodami-vagnerivciv-vid-vidobutku-korisnih-kopalin-u-car-zmi-50298875.html>

146. Перехідний уряд Малі виплатив ПВК “Вагнер” понад \$200 мільйонів – Білий дім. *УКРІНФОРМ*. 30.06.2023. URL :
<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3729978-perehidnij-urad-mali-viplativ-pvk-vagner-ponad-200-miljoniv-bilij-dim.html>

147. Погуляевский М. В Сирии российско-украинская ЧВК тренирует проасадовских бойцов – группа расследователей СІТ. *Громадське*. 28.03.2019. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/v-sirii-rossijsko-ukrainskaya-chvk-treniruet-proasadovskih-bojcov-gruppa-rassledovatelej-cit>

148. Под надзором генерала ГРУ. Россия создает новую структуру для контроля сети Пригожина в Африке, там действуют ЧВК Редут и Конвой – WSJ. *Интерфакс-Україна*. 02.11.2023. URL : <https://nv.ua/world/geopolitics/vagner-v-afrike-rossiya-sozdaet-novuyu-strukturu-posle-smerti-prigozhina-50365345.html>

149. Попович Д. Як відбулося знищення групи “Вагнера” в Сирії та чим це показово для сил АТО? *Слово і Діло*. 19.02.2018. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/19/pogljad/svit/yak-vidbulosya-znyshhennya-hrupy-vahnera-syriyi-ta-chym-ce-pokazovo-syl-ato>

150. Постникова Е. & Химшиашвили П. Африканский анклав ПВК. Какие перспективы у зарубежных миссий группы “Вагнер”. *РБК*. № 087 (3757) (2806). 28.06.2023. URL : <https://www.rbc.ru/newspaper/2023/06/28/6499554f9a7947b9346fa32d>

151. Президент ЦАР Туадера, спираючись на Вагнер, змінив конституцію. Тепер він зможе переобиратися скільки завгодно разів. *BBC News*. URL : 07.08.2023. <https://www.bbc.com/russian/articles/c297ywnrer3o>

152. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодні : монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк та ін. ; за заг. ред. М. В. Ковалюка]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.

153. Пригожин отримав чверть мільйона доларів прибутку від підсанкційних компаній у Сирії та Африці – FT. *Радіо Свобода*. 21.02.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-prygozhyn-afryka-syriya-prybutky/32281294.html>

154. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 лютого 2023 року “Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”. Указ

Президента України від 26 лютого 2023 р. №116/2023. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/1162023-45965>

155. Прокопович Г.А. Клептократия как высшая форма коррупции. Правовое государство: теория и практика. 2013. №3 (33). С.31-34. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kleptokratiya-kak-vyshshaya-forma-korrupsii/viewer/>

156. Проскуряков С. Связанная с российским бизнесменом частная военная компания работает в ЦАР в обмен на алмазы и золото – CNN. *Громадське*. 13.08.2019. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/svyazannaya-s-rossijskim-biznesmenom-chastnaya-voennaya-kompaniya-rabotaet-v-car-v-obmen-na-almaz-y-i-zoloto-cnn>

157. Путин рассказал о своих поварах и ЧВК Вагнера. *Открытые медиа*. Видео. 20.12.2018. URL : <https://openmedia.io/infometer/putin-rasskazal-o-svoix-povarah-i-chvk-vagnera/>

158. Путін виступив з терміновим зверненням / Про що заявив? 24 канал. 26.06.2023. Відео. YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=HHmVjrEP74g>

159. Путін нагородив у Кремлі званням “Герой Росії” найманця “Вагнера” – учасника вторгнення в Україну і Сирію. *ФОТОрепортаж. Цензор.НЕТ*. 12.12.2016. URL : https://censor.net/ua/photo_news/418995/putin_nagorodyv_u_kreml_i_zvanniyam_geroyi_rosiyi_nayimantsya_vagnera_uchasnyka_vtorgnennya_v_ukrayinu

160. Пышкин С. Россия создает новую военную структуру в Африке после смерти Пригожина, – WSJ. *РБК-Украина*. 02.11.2023. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/rosiya-stvoryue-novu-viyskovu-strukturu-afritsi-1698936756.html>

161. Пятин А. FT рассказала, как компания Тимченко участвует в восстановлении экспорта фосфатов из Сирии. *Forbes*. 01.09.2019. URL : <https://www.forbes.ru/milliardery/382799-ft-rasskazala-kak-kompaniya-timchenko-uchastvuet-v-vosstanovlenii-eksporta>

162. Раєвський Д. & Спірін Є. “ПВК Вагнера” планує йти з України та концентрується на Африці, яку росія вже давно накачує найманцями та пропагандою. У росіян буде цілий континент союзників? Вони там успішні? – І так і ні. *Бабель*. 24.03.2023. URL : <https://babel.ua/texts/91958-pvk-vagnera-planuye-yti-z-ukrajini-ta-koncentruyetsya-na-africi-yaku-rosiya-vzhe-davno-nakachuye-naymancyami-ta-propagandoyu-u-rosiyan-bude-ciliy-kontinent-soyuznikiv-voni-tam-uspishni-i-tak-i-ni>

163. Ромашенко С. Запад раскритиковал в ООН Россию из-за наемников в ЦАР. DW. 24.06.2021. URL : <https://www.dw.com/ru/zapad-raskritikoval-v-onn-rossiju-iz-za-naemnikov-v-car/a-58025632>

164. Російські найманці, які воювали на Донбасі, просять Путіна дати їм статус УБД. *Українська правда*. 07.07.2018. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/7/7185591/>

165. Росія визнала запит Малі на відправку російських найманців (відео). *Мілітарний*. 26.09.2021. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/rosiya-vyznala-zapyt-mali-na-vidpravku-rosijskyh-najmantsiv/>

166. Росія таємно вивозить золото із Судану – CNN. *Радіо Свобода*. 30.06.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-zoloto-sudan/31966758.html>

167. Россия отреагировала на сообщения о гибели бойцов ЧВК Вагнера в Мозамбике. *Lenta.Ru*. 31.10.2019. URL : <https://lenta.ru/news/2019/10/31/moz/>

168. Россия формирует “Африканский корпус”: он заменит вагнеровцев в Африке и будет контролировать бизнес ЧВК на континенте – Bloomberg. *Настоящее Время*. 30.01.2024. URL : <https://www.currenttime.tv/a/rossiya-formiruet-afrikanskiy-korpus/32798137.html>

169. Савватеев Е. & Ярыш О. & Гуменюк Н. “Вагнер” создали, чтобы не признавать потери российской армии в войне в Сирии – исследователи военных конфликтов. *Hromadske*. 16.02.2018. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/vahner-sozdaly-chtoby-ne-pryznavat-potery-russkoi-armyyu-v-voine-v-syryu-yssledovately-voennykh-konflyktov>

170. СБУ ідентифікувала вже 125 українців з ПВК Вагнера. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/news/2019/04/26/425598_sbu_identifitsirovala_125.html

171. СБУ назвала усіх “вагнерівців” на фото з Путіним у Кремлі. *УКРІНФОРМ*. 07.10.2017. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2320341-sbu-nazvala-usih-vagnerivciv-na-foto-z-putinim-u-kremli.html>

172. СБУ оприлюднила списки найманців ПВК “Вагнера”. *Дзеркало Тижня*. 07.10.2017. URL : https://zn.ua/ukr/ UKRAINE/sbu-opriilyudnila-spiski-naymanciv-pvk-vagnera-256365_.html

173. Семенова І. Африканська імперія Пригожина: як вона влаштована, чому потрібна Росії і чи зможе зберегти її Путін після бунту ПВК Вагнера – The Economist. *NV.ua*. 29.06.2023. URL : <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/pvk-vagnera-v-africi-v-yakih-krajinah-yak-pracyuye-i-chi-vitisnit-putin-prigozhina-ostanni-novini-50335219.html>

174. Семья губернатора Мишарина занимается распилом! *Leonwolf*. 07.02.2011. URL : <https://leonwolf.livejournal.com/231918.html>

175. Серед бойовиків Вагнера знайшли 40 українців – розслідування. *Українська правда*. 26.02.2018. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/26/7172851/>

176. Сирия – статистический обзор 1990–2016. *AfterShock*. 14.05.2019. URL : <https://aftershock.news/?q=node/753807&full>

177. Сирия начала восстановление. На полуразрушенном ГПЗ Хаян приступили к ремонтным работам. *Neftegaz.RU*. 10.03.2017. URL : <https://neftegaz.ru/news/neftechim/212064-siriya-nachala-vosstanovlenie-na-polurazrushennom-gpz-khayan-pristupili-k-remontnym-rabotam/>

178. Сирия. *Евразийское инвестиционное агентство*. 2023. URL : <https://eurasinvest.org/siriya/>

179. Скаврон Б. Африканське побоїще “вагнерівців”: усі подробиці про знищення російських найманців у Малі (відео). *ТСН*. 29.07.2024. URL : <https://tsn.ua/svit/afrikanske-poboyische-vagnerivciv-usi-podrobici-pro-znischennya-rosiyskih-naymanciv-u-mali-video-2629680.html>

180. Сколько платят за участие в специальной военной операции в 2023 году. *Финтолк*. 04.04.2023. URL : <https://fintolk.pro/skolko-platyat-za-uchastie-v-speczialnoj-voennoj-operaczii-v-2022-godu/>

181. Соратники Навального: Суровикин “обогатился” на войне в Сирии. *Радио Свобода*. 10.11.2022. URL : <https://www.svoboda.org/a/soratniki-navalnogo-general-surovikin-obogatilsya-na-voyne-v-sirii/32124260.html>

182. Список РТГр “Карпати”: кого з бойовиків Л/ДНР рекрутували у російське ПВК “Вагнера”. ФОТО. *Inform Napalm*. 11.05.2018. URL : <https://informnapalm.org/ua/spysok-rtgr-karpaty-pvk-vagnera-foto/>

183. Среди компаний, на которые уже наложены санкции Sewa Security Services. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-company/7216/>

184. Стали известны детали операции, во время которой был разгромлен отряд Вагнера (видео). *Головне*. 14.02.2018. URL : [https://glavnoe.in.ua/news/n333814-stali-izvestny-detali-operacii-vo-vremja-kotoroj-byl-razgromlen-otrjad-vagnera-\(video\)](https://glavnoe.in.ua/news/n333814-stali-izvestny-detali-operacii-vo-vremja-kotoroj-byl-razgromlen-otrjad-vagnera-(video))

185. Стало известно о гибели бойцов новой российской ЧВК в Сирии. *Lenta.ru*. 29.07.2019. URL : https://lenta.ru/news/2019/07/29/ch_v_k/

186. Стек Л. & Холодов П. & Ісайко М. Загибель найманців з групи “Вагнера” в Сирії. Як там опинився українець. *Радио Свобода*. 18.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29046772.html>

187. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у “ПВК Вагнера”. *Радио Свобода*. 26.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>

188. Сушко Д. У Politico розповіли, як “вагнерівці” добувають золото в Африці та на що йдуть виручені кошти. *Новини.live*. 20.01.2023. URL : <https://war.novyny.live/u-politico-rozpovili-iak-vagnerivtsi-dobuvaiut-zoloto-v-afritsi-ta-na-shcho-idut-virucheni-koshti-73381.html>

189. Троценко Л. ПВК Вагнер заробляє у ЦАР для фінансування війни в Україні – ЗМІ. *Korrespondent.net*. 20.01.2023. URL :

<https://ua.korrespondent.net/world/4554853-pvk-vahner-zarobliaie-u-tsar-dlia-finansuvannia-viiny-v-ukraini-zmi>

190. У Малі повстанці заявили про знищення десятків найманців групи “Вагнер”. *Район ін. юа.* 28.07.2024. URL :

<https://zakordon.rayon.in.ua/news/726977-u-mali-povstantsi-zayavili-pro-znishchennya-desyatkiv-naymantsiv-grupi-vagner>

191. У Судані українські спецпризначенці взяли в полон бойовиків ПВК Вагнера. *TSN.UA.* Відео. 05.02.2024. URL : <https://tsn.ua/video/video-novini/u-sudani-ukrayinski-specpriznachenci-vzyali-v-polon-boyovikiv-pvk-vagnera.html>

192. Удар США по боевикам ЧВК Вагнера, воевавшим на Донбассе / *Донбасс Реалии.* Видео YouTube. 18.02.2028. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=6FJh6rvvV6Y>

193. Українська група “Карпати” у складі “Вагнера”: опубліковано імена, посади та промовисті фото. *24 Канал.* 11.05.2018. URL : https://24tv.ua/kharkiv/ukrayinska_grupa_karpati_u_skladi__vagnera_opublikovan_o_imena_posadi_ta_promovisti_foto_n966237

194. Українські спецназівці у Судані захопили в полон групу вагнерівців. У мережі з'явилося відео допиту. *Експрес.* 05.02.2024. URL : <https://expres.online/podrobitsi/ukrainski-spetsnazivtsi-u-sudani-zakhopili-v-polon-grupu-vagnerivtsiv-u-merezhi-zyavilosya-video-dopitu>

195. Фельгенгауэр П. Разгром. *Новая газета.* 20.02.2018. URL: https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/20/75571-razgrom?utm_source=push

196. Фельгенгауэр П. Хишамский разгром. Что на самом деле произошло в сирийской провинции Дейр-эз-Зор. Версия. *Украина криминальная.* 22.02.2018. URL : <https://cripo.com.ua/investigations/?p=243142/>

197. Фосфаты для друга. Телепрограмма “Лицом к событию” / Елена Рыковцева. *Радио Свобода.* 02.09.2019. Видео YouTube. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=U0k4QrSW6NE>

198. Хазов-Кассія С. Проєкт “М’ясорубка”. Троє представників командування “ПВК Вагнера” розповідають про Донбас і Сирію. *Радіо Свобода*. 07.03.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29084440.html>

199. Химичук А. & Стеблівський Р. & Пашкіна А. Санкційна політика проти Росії 2014-2022 РР: прогалини і схеми обходу. Аналітичне дослідження. *Міжнародний фонд “Відродження”*. Київ, 2022. 29 с.

200. Ходорковский Михаил Борисович. *LB.ua*. 23.04.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2259_hodorkovskiy_mihail_borisovich.html

201. Хортон Джейк & Мваї Пітер & Атанесян Григор. Чим ПВК “Вагнер” займається в Судані. *BBC*. 24.04.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-65371266>

202. Центр “Досьє”: генерал Суrowикин был почетным членом ЧВК “Вагнер” с 2017 года. *Настоящее Время*. 28.06.2023. URL : <https://www.currenttime.tv/a/surovikin-vagner/32480673.html>

203. Частная армия “Щит”. В России разоблачена еще одна ЧВК, наемники которой гибнут в Сирии. *TCH*. 29.07.2019. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/chastnaya-armiya-schit-v-rossii-razoblachena-esche-odna-chvk-naemniki-kotoroy-gibnut-v-sirii-1386135.html>

204. Частные военные подрядчики укрепляют российское влияние в Африке. Экспертиза. *Голос Америки*. 08.02.2022. URL : <https://www.golosameriki.com/a/russian-influence-africa-wagner-group/6432650.html>

205. ЧВК “Вагнер”, как фактор воздействия на позицию ряда стран Африки в ООН. *Turkish Forum*. 04.03.2022. URL : <https://www.turkishnews.com/ru/content/2022/03/04/>

206. ЧВК Вагнера, “мясник” Путина и “Охотники на ИГИЛ”: кто РЕАЛЬНО контролирует Сирію. *Правда-TV.ru*. 27.06.2017. URL : <https://www.pravda-tv.ru/2017/06/27/308483/chvk-vagnera-myasnik-putina-i-ohotniki-na-igil-kto-realno-kontroliruet-siriyu>

207. Что известно о генерале Хамдане и его Силах быстрого реагирования, вступивших в бои с армией в Судане? *RFI*. 16.04.2023. URL: <https://www.rfi.fr/ru/в-мире/20230416-что-известно-о-генерале-хамдане-и-его-силах-быстрого-реагирования-вступивших-в-бои-с-армией-в-судане>

208. Шевчук В. Что случилось в Сирии (о массовой гибели российских военных + расшифровка переговоров). *Реальный мир*. 11.02.2018. URL : <http://ru-mir.net/2018/02/11/chto-sluchilos-v-sirii-vsya-informatsiya-o-massovoy-gibeli-rossiyskih-voennyih-rasshifrovka-peregovorov/>

209. Шрамович В. “Українська приватна військова компанія Вега” у Сирії: що про це відомо. *BBC News Україна*. 29.03.2019. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47751255>

210. Штраулер Н. & Ходалі Д. Що таке “Ісламська держава”. *DW*. 27.11.2015. URL : <https://www.dw.com/uk/>

211. Що це за компанія Антитерор-Орел, як потрапити до ПВК та умови для охочих. *MilitaryArms.ru*. 07.06.2023. URL : <https://militaryarms.ru/chvk/antiterror-orel>. <https://militaryarms.ru/chvk/antiterror-orel/>

212. Які приватні військові компанії є в Росії та в яких країнах вони діяли. *Слово і діло*. 09.01.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly>

213. Яппарова Л. В Сирии начала воевать новая российская ЧВК. *Дождь*. 05.06.2018. URL : https://tvrain.tv/news/patriot-467148/?utm_source=chromeweb&utm_medium=push&utm_campaign=news&utm_term=467148

РОЗДІЛ 4

УЧАСТЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ВІЙНІ В УКРАЇНІ (2014 – 2023)

4.1. Участь російських приватних військових компаній в окупації Криму та у бойових діях на території Донецької і Луганської областей України у 2014 – 2015 рр.

Аналіз літератури та джерел показав, що з початку 2014 р. російські ПВК беруть активну участь у війні Росії проти України. Першою з них, яка проявила себе вже під час окупації Криму, у подіях, що увійшли в історію як “Кримська весна” (одна з офіційно вживаних російською пропагандою назв анексії Росією Криму у лютому – березні 2014 р. [32; 46; 245; с. 21; 81, с. 277-305; 194; 279; 137; 203; 117, с. 8-9; 304]), була ПВК “Вагнер”. Тоді ж окремі її найманці разом із “самообороною Криму”, “ополченцями” та “зеленими чоловічками” вперше взяли участь в окупації Криму [18, 30, 74, с. 203; 81, с. 269-270; 128, с. 203; 72]. Російський журналіст Руслан Леваєв повідомив, що “ввічливі люди” роззброювали українські бази, встановлювали російський порядок. Цю роботу найманці згадували з ностальгією: “платили небагато, але клімат приємний, жити не в окопі та ризик номінальний” [199]. У контексті вищенаведеного зазначимо, що перед відправленням в Україну члени групи могли розраховувати на отримання (станом на 2018 р.): ₴80 тис. (\$1300) на місяць під час підготовки на навчальному полігоні у Молькіно, ₴120 тис. (\$1900) на місяць один раз в Україні та ₴180 тис. (\$2900) щомісяця за “наведення ладу” на території “ЛНР”. Крім платні під час служби гарантувалося ₴60 тис. (\$960) на тиждень. Компенсація за смерть сім’ї варіювалася ₴2-3 млн (\$32 – 48 тис.). Для порівняння, “ополченці” з “народних республік Донбасу” заробляли приблизно ₴15 тис. (\$240) на місяць. Отже, у найманців ПВК ця різниця в доходах була переконливим аргументом на користь участі у конфлікті на Сході України [68].

За участь ПВК “Вагнер” в окупації Криму її керівник Є. Пригожин отримав медаль “За повернення Криму”, яку помітили на його парадній формі у резиденції під час обшуку (фото Ж.2 [187; 246]). Журналісти італійського видання “Open” вважають це черговим підтвердженням зв'язку між ПВК “Вагнер” і міноборони Росії [17, р. 19; 30; 46; 65; 246]. Зазначимо, що Є. Пригожин вперше публічно визнав участь “вагнерівців” у “кримських подіях” лише 26 вересня 2022 р. Він також повідомив, що саме у цей період ПВК “Вагнер” була остаточно сформована: “Я, як і багато інших бізнесменів, їздив на полігони, де збиралися “казачки” [131, с. 32-33], і намагався смітити грошима, щоб набрати групу, яка поїде і захистить росіян. Але дуже швидко зрозумів, що серед усіх цих “казачков” та інших воєнізованих товаришів – половина шахраїв, а половина тих, хто брав гроші, наймав добровольців і відправляв їх голими-босими на реальну смерть. Тоді я полетів на один із полігонів і зайнявся цим сам. Сам почистив стару зброю, сам розібрався з бронезилями і знайшов фахівців, які змогли мені допомогти. З цього моменту, 1 травня 2014 року, і народилася група патріотів, яка згодом отримала назву батальйонно-тактична група “Вагнер”, – навела слова Є. Пригожина пресслужба компанії “Конкорд”, що йому належить [277; 251].

Тоді ПВК “Вагнер” складалася з різних елементів [68], починаючи від найманців із колишнього ПВК “Слов’янський корпус” до різних досвідчених фахівців з усієї країни, одних зацікавили умови оплати, інших – “можливість професійного зростання”, когось – ідеологічні міркування (фото Ж.1 [226]). Влітку 2014 р. у складі ПВК “Вагнер” сформувався взвод із сербів, а у 2017 р. приєдналися деякі колишні бійці дшрг “Русич” та їхній керівник, петербурзький неонацист Олексій Мільчаков (входила до складу так званого 2-го армійського корпусу “ЛНР” (2 АК) [15, арк. 20]) [202; 221; 180]. Кого не брали до ПВК “Вагнер” – то це місцевих жителів самопроголошених “ЛДНР” з низьким соціальним статусом (студенти, безробітні, пенсіонери тощо [1, арк. 25]), представників “самооборони”, російських військових “відпускників”. Оголошень про набір, як за часи ПВК “Слов’янський корпус”, ніхто не давав.

Навчене досвідом попередників, керівництво ПВК “Вагнер” намагалося не залишати слідів у соціальних мережах. Але незважаючи на відсутність реклами будь-який військовий фахівець через два-три телефонні дзвінки міг знайти свій шлях до компанії [199].

Перебуванням підрозділів ПВК “Вагнер” в Україні керувало ГУ ГШ ЗС РФ, сприяючи їх організації та оснащенню. Здебільшого вони діяли на території самопроголошеної “ЛНР” [30; 68; 181; 245, с. 22], були без розпізнавальних знаків і добре, порівняно з місцевим “ополченням”, оснащені [12, арк. 65]. 7 жовтня 2017 р. СБУ оприлюднила результати розслідування, яке доводить, що перші відомості про перебування “вагнерівців” на території Луганської області України з’явилися ще 29 травня 2014 р. Для допомоги бойовикам І. Стрелкова (Гірка) до Слов’янська [189, с. 275, 289-290, 297; 181] зайшли два загони найманців – “Луна” і “Степ”, набрані Д. Уткіним (позивний “Вагнер”) [один із них він сам очолював. – Авт.], у складі яких були професійні офіцери російських спецслужб і міноборони. Як згадував один з їхніх командирів [ім’я не називається. – Авт.], “це були фактично ротно-тактичні групи чисельністю до 250 осіб. ПВК тоді не було, але зарплату платили... за цими групами спостерігали, частину розформували..., “група Вагнера” зарекомендувала себе добре, було вирішено її розширити” [293; 195; 72]. Є дані, що спочатку група мала кількість 86 осіб (за іншими даними, в Луганськ із Криму та Ростовської обл. прибуло близько 70 осіб [8, арк. 98]), а згодом її кількість наблизилася до 1,5 тис. [182; 280]. Щодо останньої цифри є інші дані, що розкривають загальну чисельність угруповання “сепаратистів” у м. Слов’янськ: бойовики [по суті “вагнерівці”. – Авт.] – до 200 осіб; “козаки” – до 300 осіб; кримінальний елемент – до 1000 осіб [3, арк. 7]. Надалі загальна чисельність підготовлених “сепаратистів” у регіоні склала близько 5 тис. осіб, з яких тоді можна було сформувати до 50 диверсійно-розвідувальних груп. Також зростала кількість озброєння, яке постійно надходило до них з Росії [5, арк. 45]. Зазначимо, що для пересування найманців і транспортування зброї та техніки з Росії на територію України російські спецслужби створювали сухопутні і морські

“коридори” [6, арк. 60, 47]. Наприклад, у 2014 р. доставка озброєння та бойовиків до українського узбережжя здійснювалася морським шляхом з м. Таганрог (Ростовська обл., Росія) до с. Сєдове (за 11 км від м. Новоазовськ, Донецька обл.) та до смт Ялта (Маріупольський р-н, Донецька обл.) [9, арк. 183, 47].

Підрозділи ПВК “Вагнер” також брали участь у боях за Луганський аеропорт (з 72 найманців 15 було вбито) та за Дебальцеве взимку 2014 – 2015 рр. [198; 71; 30] (із 250 найманців 21 було вбито) [268; 143]. “На сьогодні у нас є відео участі найманців Вагнера в боях під Луганськом, у захопленні Луганського аеропорту. Ми це відео на сьогоднішній день закінчуємо аналізувати”, – повідомив 2 листопада 2017 р. на брифінгу начальник апарату голови СБУ Ігор Гуськов [96].

Маловідомим епізодом подій на східному крилі Дебальцевського плацдарму є бій 28 січня 2015 р. за опорний пункт “Сергій”, під час якого українські оборонці розбили сили ПВК “Вагнер” (тоді окремого розвідувального батальйону 2-го армійського корпусу “ЛНР”), які значно переважали їх у піхоті, бойовій техніці, зокрема у важкій, рівні підготовки, оснащенні та в артилерійській підтримці [57]. До складу колони ПВК “Вагнер”, яка рухалася від околиць Луганська через м. Краснодон до району Дебальцеве, входили (у м. Краснодон 10 січня 2015 р.): танки Т-72 – 4 од., бронеавтомобілі КамАЗ-43269 (БПМ-97) “Выстрел” – 10 од., бронеавтомобіль ГАЗ-3937 “Водник” – 1 од., БМП-2 – 1 од., БМП-1 – 1 од., МТЛБ із ЗУ-23 – 2 од., “Урал” із ЗУ-23 – 1 од., вантажних машин “Урал” – 1 од. та “КамАЗ” – 1 од. з піхотою до 150 осіб (скріншот відео Ж.10 – Ж.17 [198; 71]) [198; 71; 92]. На опорному пункті “Сергій” (фото Ж.18, Ж.19 [92]), який в інженерному плані був обладнаний незадовільно, перебувало лише 27 українських захисників: 15 піхотинців, 9 танкістів (воювали як піхота через несправність двох танків, що використовувалися лише для залякування противника) та екіпажі МТ-ЛБ і двох БМП-2. 27 січня опорний пункт був посилений двома танками 1-ї танкової роти 92-ї механізованої бригади (прибули з резерву, за день до бою). Першим танком командував командир цієї

ж роти капітан Олег Баркатов (правий фланг), а другим – лейтенант Василь Божок (лівий фланг). 28 січня було виявлено колону “вагнерівців”, що “дуже нахабно йшла” вздовж посадки на дистанції близько 1000 – 1200 м. Під час бою (рис. Ж.1 [92]), переважно танкового, який тривав приблизно 20 хв, противник втратив: 2 танки Т-72 знищені, 1 танк підбитий, 2 броневих автомобілі КамАЗ-43269 (БПМ-97) “Выстрел” та 1 підбитий (після бою евакуйований), 2 вантажівки “Урал” і 1 вантажівку “КамАЗ”, 1 МТЛБ із зенітною установкою ЗУ-23 та 15 найманців (фото Ж.20, Ж.21 [92]). Українські захисники відбили атаку противника без втрат [92]. Зауважимо, що у розпал бою командир “вагнерівців” Д. Уткін надав розпорядження підлеглим (С. Ковальову, особистий номер М-0274) щодо термінової евакуації знищених українськими захисниками сучасних зразків російської бойової техніки, зокрема броньованих автомобілів КамАЗ-43269 “Выстрел”, що перебувають на озброєнні лише у збройних силах Росії. Сама можливість захоплення цієї техніки українськими військовими викликала більше турботи, ніж доля залишених напризволяще поранених і вбитих найманців [26].

Найманці ПВК “Вагнер” були одним із засобів реалізації Росією своїх намірів щодо захоплення східних і південних територій України. Як свідчать джерела, метою Росії у цей період було: поточний етап – закріплення на окупованих територіях шляхом примушення до переговорів з терористами на їх, а фактично на російських, умовах; у найближчій перспективі – відновлення активних наступальних дій із повним захопленням Донецької і Луганської областей; у подальшій перспективі – поширення конфлікту на східні та південні області України з метою формування “Новоросії” [13, арк. 12; 30].

У російських та українських джерелах зазначено, що найманці ПВК “Вагнер” також істотно допомагали в організації антиукраїнських військових формувань на Донбасі, залучалися до охорони “перших” осіб самопроголошених “республік” (фото Ж.9 [292]) та здебільшого виконували завдання на території “ЛНР”, для яких був необхідний високого рівня військовий вишкіл [245, с. 22]. Вони також залучалися до організації “партизанської війни”, а

також мінування підконтрольних їм важливих об'єктів та шляхів відходу у разі успішних дій українських захисників [4, арк. 12; 7, арк. 66-67].

У жовтні 2017 р. було заявлено про причетність “вагнерівців” до знищення у ніч на 14 червня 2014 р. у небі над Луганськом українського військово-транспортного літака Іл-76МД (фото Ж.3, Ж.4 [240]), у результаті чого загинуло 40 десантників 25-ї окремої Дніпропетровської повітряно-десантної бригади і 9 членів екіпажу літака з Мелітопольської авіаційної транспортної бригади [89; 133; 258]. Одним із стрільців-зенітників був колишній боєць ПВК “Слов’янський корпус” Андрій Лебедев, особистий жетон у ПВК “Вагнер” М-1671 [138; 143; 182].

Також “вагнерівці” причетні до ліквідації відомих польових командирів, що воювали на боці “республік”, але не вбудовувалися у “владну вертикаль”, яку спецслужби Росії намагалися збудувати у Донецьку та Луганську з метою встановлення єдиного контролю над формуваннями місцевого “народного ополчення”, що почали між собою відкрито ворогувати [11, арк. 2; 10, арк. 83; 300]. Ветерани-“вагнерівці” згадували: “Спочатку під Луганськом чиста робота була по противнику. Потім пішло... почали всередині “порядок конституційний” наводити – зачісувати командармів і козачків, що зарвалися” [199; 221]. Мова йде про демонстративне вбивство 1 січня 2015 р. “міністра оборони” самопроголошеної “Луганської Народної Республіки” Олександра Беднова (позивний “Бетмен”) – командира групи швидкого реагування “Бетмен-РБР” (фото Ж.5, Ж.7, Ж.8 [105; 142]) [17, р. 22-23; 142], ліквідацію 23 травня 2015 р. Олексія Мозгового (фото Ж.6 [283]) – командира бригади “Призрак”, який перебував у конфлікті з Валерієм Болотовим, першим “головою” самопроголошеної “Луганської Народної Республіки” [7, арк. 66-67] та його наступником Ігорем Плотницьким (коли сам І. Плотницький потрапив у немилість, “вагнерівці” забезпечували силове прикриття переходу його повноважень до переверованого ФСБ колишнього генерала СБУ Леоніда Пасічника [143]); роззброєння “окремої механізованої бригади особливого призначення “Одеса” (з вересня 2014 р. “МДБ ЛНР”) та арешт її командира

Олексія Фомичева (позивний “Фома”) [199; 221] на території Луганська; примусове роззброєння чи фізичне знищення російських “казаков”, які з крахом проєкту “Новоросія”, що підтримувався Росією, стали більш “незалежними” від неї [245; с. 23-24; 68]. Наприклад, у 2014 р. у Донецьку під час одного зі збройних зіткнень загинуло до 200 так званих козаків [14, арк. 207].

За словами “вагнерівців”, вони здебільшого діяли у складі диверсійно-розвідувальних [131, с. 70] та розвідувальних груп, а також залучалися до контролю за базами постачання та супроводження VIP-персон у “зеленій зоні”. У ПВК “Вагнер” з ними укладали контракт на рік, з режимом роботи “місяць у справі, 10 днів удома”. Іноді групи поверталися через кілька днів, якщо їх сильно “притискали” і вони зазнавали втрат. Точні дані про втрати невідомі: за різними джерелами – приблизно 30...80 [199] і близько 200 [280; 17, р. 23] загиблими.

Але у війні на Сході України проявилася й інша сторона діяльності ПВК “Вагнер”. Наприклад, в інтерв’ю кореспонденту “ВВС” Іллі Барабанову анонімний “вагнерівець” повідомив, що “Донбас у “конторі” вже став ім’ям загальним... Не всі, хто прибув з Донбасу, себе добре зарекомендували. Багато хто не брав участі у бойових діях, а пили тільки горілку... У цілому людей заманювали гроші. Здебільшого це люди авантюристи...”. Він також відверто зазначив, що нікого з них не бентежить кримінальне переслідування за найманство. Вони розуміють, що “з боку держави є якийсь дах. Їм усе зійде з рук” [190].

У грудні 2021 р. СБУ оголосила заочну підозру керівнику ПВК “Вагнер” Д. Уткіну за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, а також ведення агресивної війни. Слідчі встановили, що з липня 2014 до березня 2015 р. він перебував на тимчасово окупованій території Донецької і Луганської областей, діяв за попередньою змовою з високопосадовцями російських збройних сил та під їх контролем [271; 268]. Пізніше, вже під час широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну, Д. Уткін також контролював діяльність своїх найманців на окупованих територіях. “За наявною у нас інформацією, Дмитро Уткін кілька разів приїздив на територію України

задля координації роботи “вагнерівців”. Особисто ж він здебільшого перебуває у штабі ПВК “Вагнер” у Пітері... Саме він наразі й займається безпосереднім контролем за роботою “вагнерівців”, оскільки роль Пригожина здебільшого є політичною”, – розповів представник ГУР МО України Андрій Юсов [268].

Факт участі ПВК “Вагнер” у бойових діях на території Луганської та Донецької областей України у 2014 р. публічно визнав і сам Є. Пригожин, який заявив, що спонсоровані ним найманці сприяли окупації Росією цих територій: “Виключно завдяки їхній відвазі та мужності стало можливим звільнення луганського аеропорту та багатьох інших територій, а також докорінно змінилася доля “ЛНР” та “ДНР” [277; 251]. Як зазначає кореспондент ВВС Андрій Захаров, це зізнання Є. Пригожина “можна розглядати як чистий нарцисизм і бажання показати свою значущість, особливо з урахуванням того, що свій шлях нагору Пригожин починав у 1990-ті після відсидки у в'язниці за крадіжку та розбій. Але можна побачити у цій активності також і спробу вирішити якісь політичні питання, наприклад, отримати додаткові повноваження щодо набору ув'язнених, а також зброю та техніку для ПВК” [300; 70].

Отже, ПВК “Вагнер” була єдиною російською ПВК, яка перебувала на території України у 2014 – 2015 рр. (факт перебування інших російських ПВК в Україні до широкомасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. не встановлено). Її дії продемонстрували здатність найманців вирішувати “делікатні” завдання високої складності. Цей аспект, як зазначають експерти, надалі дозволив ПВК “Вагнер” брати на себе більш складніші завдання та обов'язки, наприклад в Україні у 2022 – 2023 рр., а також розширив географію її впливу [245; с. 25; 59], зокрема на Сирію та країни Африки. З цього приводу 26 вересня 2022 р. військовий злочинець Є. Пригожин повідомив, що географія діяльності ПВК “Вагнер” за вісім років [від 2014 р. – Авт.] поширилась на декілька континентів. “Ці хлопці – герої, які захищали сирійський народ, інші народи арабських країн, знедолених африканців та латиноамериканців, стали однією з опор нашої Батьківщини” [277].

Надалі, як йдеться у деяких джерелах, у 2016 р. ПВК “Вагнер” начебто провела ребрендинг (зміну бренду), у зв’язку з чим з’явилася нова підконтрольна міністерству оборони Росії ПВК – “Ліга” (рос. “Лига”). У нову структуру виділили еліту “вагнерівців” (командний склад і найбільш досвідчених та цінних, за вибором командирів, бійців). Вони повинні були виконувати складні та відповідальні завдання. У ПВК “Вагнер” залишилися простіше та гірше підготовлені найманці. Наприклад, на полігоні в Ростовській області, де у них знаходиться базовий табір, із 170 кандидатів, відібраних вербувальниками ПВК “Вагнер”, до ПВК “Ліга”, де існують високі стандарти, не було відібрано нікого [264]. Координатор групи “Інформаційний опір” Дмитро Тимчук повідомив, що ПВК “Ліга” є фактично частиною ПВК “Вагнер”. Вона складалася з основного бойового підрозділу “Ліга Ветерани” (рос. “Лига Ветераны”) (командир – Д. Уткін, позивний “Вагнер”, особистий номер М-0209), який створено на базі полкової тактичної групи (ПТГ) “Вагнер” та підрозділів “Ліга МТБ” (колишня адміністрація польового табору), “Ліга СБ” (колишня група “Следопыт” – служба безпеки ПВК “Вагнер”) і тилового забезпечення. Пункт постійної дислокації – полігон “Молькіно” (Краснодарський край, Росія) [93]. “Головою правління” нової ПВК “Ліга” став Андрій Трошев, який до цього був на посаді виконавчого директора ПВК “Вагнер” та керівником групи “Следопыт” (особистий номер М-2315). Усі співробітники ПВК “Ліга” мають посади “спеціалістів”, які розділені на 4 категорії: спеціаліст 1-ї категорії – командир батальйону; спеціаліст 2-ї категорії – заступник командира батальйону; спеціаліст 3-ї категорії – командир роти, заступник командира роти, командир взводу, заступник командира взводу, командир відділення; спеціаліст 4-ї категорії – рядовий [295]. Таким чином, поділ у цей період найманців ПВК “Вагнер” на “фахівців” і “нефахівців” та їх розподіл по окремих підрозділах свідчить про початок формування у структурі компанії ієрархії, обумовленої рівнем їх підготовки, набутим бойовим досвідом та специфікою завдань, що на них покладалися. Загалом досвід використання підрозділів ПВК “Вагнер” в окупації Криму та у

бойових діях на Сході України показує, що Росія, без прямої її участі, результативно реалізувала свої експансіоністські інтереси на території сусідньої суверенної держави, зокрема через найманців, яких вона юридично не визнає.

4.2. Завдання, склад, озброєння, особливості комплектування, підготовки та застосування підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії Російської Федерації проти України у 2022 – 2023 рр.

Аналіз знайдених джерел показав, що в Росії, для майбутнього широкомасштабного вторгнення її військ в Україну, почали стрімко створювати інші ПВК. Серед них найпоказовішими, поряд із “Вагнер”, були “Редут”, “Патріот”, а також підпорядковані їм “добровольчі” формування, а по суті ПВК, зокрема створені ПАТ “Газпром” і окупаційною владою Криму.

Як показав аналіз літератури і джерел, ПВК “Вагнер” не готувалася до участі у “спеціальній військовій операції” через напружені відносини її очільника Є. Пригожина з російським президентом В. Путіним і його адміністрацією, а також конфлікт з міністерством оборони: Є. Пригожин критикував дії російської армії у Сирії через їх неефективність, а російському міністру оборони С. Шойгу не подобалося, як компанії Є. Пригожина забезпечують харчуванням армію [19, 134]. У журналістському розслідуванні “Медузы” з цього приводу зазначалося: “Україною Пригожин не займається у жодному вигляді. Він сказав, що тільки за особистим наказом ВВП [В. Путіна] це робитиме, а особисто вони – не за відеозв'язком – не спілкувалися вже півроку. ВВП півроку [до початку війни] взагалі нікого до себе не пускав”. Напередодні 24 лютого Є. Пригожин безуспішно намагався зв'язатися зі своїми контактами у Головному управлінні Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації (ГУ ГШ ЗС РФ, до 2010 р. – Головне розвідувальне управління ГШ ЗС РФ), проте вдалося це тільки після початку вторгнення. Відповідно, першими на

підконтрольну Україні територію з початком широкомасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р. увійшли найманці з ПВК “Редут”, які прибули до Луганська ще в січні [19, 134]. Участь ПВК “Редут” у війні в Україні розглянемо нижче.

Проте через значні втрати військ і невдалий перебіг подій у перші дні війни російське військово-відомство змусило ПВК повернути деяких найманців із закордонних відряджень та перекинути їх в Україну. На засіданні ради безпеки російський президент В. Путін сказав, що міністерство оборони може залучати “добровольців” до війни з Україною. Міністр оборони С. Шойгу заявив, що лише з Близького Сходу надійшло 16 тис. заявок воювати на боці російської сторони [86]. Один із співрозмовників інтернет-видання “Медуза” повідомив, що міністерство оборони Росії взяло під контроль усю вербувальну інфраструктуру приватних військових компаній: “і частину рекрутерів, і “зону фільтрації” для кандидатів на полігоні в Молькіно, і сам “найманський бренд” – тобто сітку оголошень про найм, що постійно оновлювалася” [134]. Вербувальники ПВК роздрукували чорні списки “забракованих” за роки роботи бійців, яких теж почали запрошувати на війну. ПВК “Вагнер” також оголосила масовий набір найманців для відправки на Україну, при цьому планка вимог до кандидатів суттєво знизилася: до неї готові були брати кримчан, мешканців сепаратистських “республік” Донбасу, людей з боргами і тих “вагнерівців”, які раніше були покарані за якісь провини у різних місіях [86]. Один із “вагнерівців” згадував таке: “Мої навіть не збиралися туди... А потім, у квітні, дуже різко зірвалися: ось ми вчора шаталися, будували відпускні плани... і вони вже поїхали. Кудись під Лисичанськ”. Інший найманець додає, що деякі “вагнерівці” вирушили в Україну “не за наказом, а з ідеологічних міркувань”; “В “оркестрі” багато людей українського походження: Лисичанськ, Попасна, Слов'янськ. І вони пішли знищувати укропів лише за принципом “помститися” за своїх [загиблих у 2014 – 2015 рр.]”. “Людина воює не за гроші – людина воює за хрестики на своєму прикладі [приклад автомата. – Авт.]. У нього сім'я там загинула під обстрілом” [134].

Наказ їхати в Україну отримали також “вагнерівці” з елітного бойового підрозділу ПВК “Вагнер”/“Ліга” – “Ліга Ветерани”, які навесні 2022 р. приїхали у “відпустку” після відряджень. Зазначимо, що стосовно участі цих “спеціалістів” у війні Росії проти України є вкрай мала кількість інформації. Наприклад, на початку війни пресслужба ГШ ЗС України та українські масмедіа повідомляли, що з метою посилення угруповання військ на Київському напрямку окупанти планують перекинути під Київ до 1 тис. бойовиків зі складу ПВК “Ліга” [219]. Влітку 2022 р. пресслужба ГУР Міністерства оборони України повідомила, що Росія перекинула на окуповані українські території до 5 тис. найманців ПВК “Вагнер”/“Ліга”, яких використовують на певних напрямках як штурмові загони у першій лінії військ, що наступають. Потреба збільшення чисельності найманців пояснюється провалом прихованої мобілізації у центральних та південно-східних регіонах Росії [20]. Наприкінці 2022 р. Центр національного спротиву повідомляв, що 20 вересня дві групи найманців ПВК “Ліга” (80 – 90 осіб) прибули на північний кордон України у район с. Крупійка (Лоївський район Гомельської області, Білорусь) для підготовки провокації, зокрема імітації обстрілу території Білорусі з боку Сил оборони України. До місця їх розміщення було доставлено 300 од. української військової форми, яку росіяни захопили на речових складах у Херсонській області. У розпорядженні цих груп, посилені інженерними підрозділами, знаходилися легкоброньована техніка та вантажні затентовані автомобілі [215; 266]. Щодо цього голова Луганської обласної військової адміністрації Сергій Гайдай повідомив, що “до лав ПВК “Вагнер” зараз Росія набирає кращих з кращих”, а найманців з “Ліги” назвав “добре підготовленими військовими, з якими треба бути насторожі. Вони перевдягнуті в українську військову форму, розмовляють українською мовою, що сприяє результативності диверсійно-розвідувальних дій, що ними проводяться на Донбасі” [224; 103]. Експерт Центру оборонних стратегій Віктор Кевлюк в ефірі телеканалу “Новое время” зазначив: “З того, що відомо за їхніми діями на інших напрямках, бійці “Ліги” показують себе як агресивні, ініціативні, зухвалі у своїх діях. Вони є гідним противником на полі бою. ПВК “Вагнер”

поступово деградує через зниження вимог до кандидатів. І наші солдати відгукуються про їх, скажімо так, невисокі бойові якості” [264].

За словами Є. Пригожина, найманці ПВК “Вагнер”, які приїхали з Африки та Сирії, вперше взяли участь у бойових діях 19 березня 2022 р. [296]. За версією німецького журналу *Der Spiegel* та за радіоперехопленнями, отриманими Федеральною розвідувальною службою Німеччини (BND), вони спільно з російськими військовими та “кадірівцями” брали участь у “Бучанській різанині” (звірства російських вояків щодо мирних мешканців у м. Буча, Київська область [259, с. 128; 37; 112, с. 13-14; 124]). Радіопередача, перехоплена BND, створює враження, ніби злочини, скоєні проти цивільних у Бучі, не були ані випадковими діями, ані продуктом окремих осіб, що вийшли з-під контролю. Аудіоматеріали свідчать, що військові говорили про звірства так, ніби вони просто обговорювали своє повсякденне життя. Це вказує на те, що вбивства мирних жителів стали стандартним елементом російської військової діяльності, потенційно навіть частиною ширшої стратегії, мета якої полягає в тому, щоб посіяти страх серед громадянського населення і таким чином зменшити волю до опору [50; 51; 55].

Головним успіхом “вагнерівців” на фронті у цей період вважається взяття 8 травня 2022 р. м. Попасна (Луганська обл.) [260, с. 120; 120, с. 68; 37], бої за яке велися два місяці. Учасники тих подій стверджують, що це невелике місто “брали переважно “вагнери” (фото Ж.49, Ж.50 [27]), які практично зрівняли його із землею. Після штурму м. Попасна Президент України Володимир Зеленський заявив, що від міста “не залишилося навіть попелу”, а влада самопроголошеної “ЛНР” визнала, що місто “зруйноване практично повністю” і, можливо, відновлювати його не будуть [80]. Підрозділи ПВК “Вагнер” використовувалися як основна ударна сила, що доповнювалася підрозділами повітрянодесантних військ, які вже зазнали серйозних втрат, значно втратили свою боєздатність і, як наслідок, уповільнили темпи наступу на цьому напрямку [260, с. 120]. Як розповів в ефірі телеканалу “Новое время” експерт Центру оборонних стратегій Віктор Кевлюк, “ПВК “Вагнер” використовується як цемент, як осередок для

формування ударних підрозділів. З одного боку, держава перед приватною військовою компанією не має ніяких зобов'язань у плані соціального захисту, тобто їх можна використовувати як завгодно і не мати ні матеріальних, ні моральних наслідків. З іншого боку, це ефективні бійці, які надихають собою військовослужбовців, утративших мотивацію” [264].

Через два тижні після взяття м. Попасна ПВК “Вагнер” вперше алегорично похвалив в ефірі Всеросійської державної телевізійної та радіомовної компанії (ВДТРК) воєнний кореспондент Сергій Зенін, який повідомив, що “на цій лінії фронту є навіть свій “військовий оркестр”, який завжди там, де дуже спекотно, але про який ніколи ні слова” [134]. “Це відморожені люди”, – зазначив один із найманців ПВК “Редут”, який разом із “вагнерівцями” брав участь у боях за селищ Первомайське (Горлівський р-н, Донецька обл.) та Дружба (Бахмутський р-н, Донецька обл.). “Вони вже поклали стільки народу, але тільки один раз відкотилися і сказали, що “ми без артилерії більше не підемо”. “Це якраз під Попасною було: вони вже зайняли частину міста, але натрапили на такі сильні укріплення, що сказали: “Хлопці, стоп, ми далі не підемо, доки артилерія не відпрацює. Інакше нікому у нас йтиме”. Випадки, коли військові змушували найманців йти у бій без належного забезпечення, були не поодинокими. Так у квітні в атаку відправили два загони найманців “з чотирма ріжками [патронів] на людину”... “Там полегла “п'ятнашка” [ймовірно, йдеться про 15-й штурмовий загін ПВК “Вагнера”] і ще якийсь [загін]... По чотири ріжки на людину! Якби я сам у такій же дупі не бував, я б не повірив навіть” [284; 134]. “Туди, де рубіж треба взяти, туди ПВК-шників он скільки загнали... А толку *** [нецензурно] немає від цих ПВК-шників! Там вони, всі полягли, ці ПВК-шники. Це... спецназ... Вони всі полягли, я більше взагалі виходу не бачу із цієї ситуації”, – розповідав окупант дружині [284; 236].

Значних втрат “вагнерівці” зазнали і 14 серпня 2022 р., коли українська артилерія завдала ракетного удару з реактивної системи HIMARS по базі ПВК “Вагнер” у м. Попасна. “Допоміг” українським артилеристам влучити в ціль російський пропагандист Сергій Середа, який 8 серпня виклав у своєму

телеграм-каналі фотографії з найманцями, де видно адресу бази (фото Ж.22, Ж.23 [95]). “Приїхав у Попасну, заїхав у штаб “ПВК Вагнера”. Зустріли як рідного. Розказали декілька кумедних історій”, – підписав під фотографіями російський воєнком. Вважається, що внаслідок удару по штабу могли загинути понад 100 “вагнерівців” [207; 95; 228]. Як повідомив голова Луганської обласної військової адміністрації Сергій Гайдай, “Збройні сили України знову вдало відпрацювали по ворожому штабу. Цього разу у Попасній, де точним ударом розбито штаб ПВК “Вагнер” [184].

Після цього підрозділи ПВК “Вагнер” разом з іншими армійськими з'єднаннями брали участь у штурмах міст Северодонецьк (фото Ж.51 [227]) і Лисичанськ, які взяли на початку липня [114, с. 63-64]. 3 липня міністр оборони С. Шойгу доповів В. Путіну, що територію Луганської області захоплено цілком [це було черговою брехнею російського військового керівництва, адже Луганська область не була і до цього часу не окупована російськими військами [239; 265] – Авт.] [303; 139].

Починаючи з липня 2022 р., підрозділи ПВК “Вагнер” були сконцентровані на Бахмутській ділянці фронту. Вони брали участь у захопленні таких населених пунктів, як Благодатне (фото Ж.53 [129]), Берхівка (фото Ж.52 [298]), Ягідне (фото Ж.54 [204]), Сакко і Ванцетті (фото Ж.56 [90]), Красна Гора (фото Ж.55 [135]), Соледар (фото Ж.58 – Ж.60 [249; 217; 174; 41]) та, власне, Бахмут (фото Ж.57, Ж.61, Ж.62 [297; 247; 53]) [261, 101; 262, с. 87, 89, 106, 117-118].

Після штурму м. Бахмут, який російські окупанти вважали “воротами Донбасу”, вороже командування планувало з двох сторін оточити агломерацію Слов'янськ-Краматорськ-Дружківка-Костянтинівка та спробувати вийти на адміністративні кордони Донецької області [118, с. 89; 109, с. 81, 37; 99; 111, с. 70]. Цей план міг спрацювати, тому що російська армія на той момент контролювала схід Харківської області та накопичувала значне угруповання під Ізюмом. Але у вересні – жовтні Сили оборони України провели успішну стратегічну наступальну операцію на Харківському, Слобожанському і Краматорському оперативних напрямках та повернули під свій контроль

Балаклію, Куп'янськ, Ізюм, Лиман, Святогірськ та інші населені пункти [261, с. 109; 294; 111, с. 70]. Після цього штурм Бахмута втратив колишній стратегічний сенс.

Але “вагнерівці” не відмовилися від ідеї захопити Бахмут [122, с. 79; 114, с. 81, 83-84; 115, с. 69, 90; 80; 37]. Тому від липня 2022 р. до складу ПВК “Вагнер” почали відкрито вербувати осіб, які відбували покарання [111, с. 89]. У місцях позбавлення волі серед засуджених проводилась агітація щодо вступу до компанії, зокрема їм показували пропагандистські художні фільми про ПВК “Вагнер”, такі як “Лучшие в аду”, “Солнцепек” та інші [156, арк. 1; 166, арк. 1; 154, арк. 1]. До колоній приїздили представники служби безпеки ПВК “Вагнер” [148, арк. 2; 149, арк. 1; 146, арк. 1; 158, арк. 1], або особисто її керівник Є. Пригожин [156, арк. 1; 159, арк. 1], які здійснювали вербування ув'язнених (фото Ж.24 [173]). Перевага надавалася засудженим за вбивство, розбій, грабіж, крадіжку, вимагання – “щоб мати можливість не лише спокутувати борг перед батьківщиною, а й віддати його з лишком”. Обов'язковим критерієм була наявність російського громадянства [144, арк. 1] і задовільний стан фізичної підготовки [169, арк. 1]. Набирати засуджених, які відбували покарання за зґвалтування, педофілію та наркоманію, а також мали статус “опущених” (рос. “петухи”, “гребни”, “поперы” тощо – пасивні гомосексуалісти чи особи, щодо якої насильно скоєно гомосексуальний статевий контакт; займають найнижчий ступінь у тюремній ієрархії [125, с. 94-95]) в місцях позбавлення волі, було заборонено [230, п. 4, ст. 17, арк. 2; 156, арк. 1; 148, арк. 1; 153, арк. 1].

Проте надалі, у зв'язку з нестачею особового складу в районах проведення бойових дій [158, арк. 1; 157, арк. 1; 144, арк. 2] через великі втрати найманців у районі Соледара, Бахмута та інших населених пунктів Донецької області, особливих вимог до кандидатів не висували. До лав ПВК “Вагнер” почали набирати засуджених, які відбували покарання за іншими статтями кримінального кодексу та з іншим громадянством (наприклад, Таджикистан, самопроголошені “ЛНР”, “ДНР” та ін.), а також ВІЧ-інфікованих, хворих на

гепатит, “мусульман” тощо [166, арк. 1; 124]. Наразі, за словами глави Центру військово-правових досліджень Олександра Мусієнка, російські ПВК вербують на війну в Україні мешканців Афганістану та країн Близького Сходу [102]. Полонені свідчили, що ПВК “Вагнер” почала формувати навіть окремі загони “петухів” [158, арк. 1; 157, арк. 1; 144, арк. 2] (рос. “петушиные пулеметные расчеты”, “пацанскую гаубичную батарею”, “мужицкую ДРГ” тощо) через негативне сприйняття “опущених” кримінальниками, яким, процитуємо, “у падлу подавати “півню” кулеметну стрічку чи перебинтовувати пораненого “трібня”. Вважалося, що така “нечисть” (за висловлюванням одного із засуджених) “без сумніву проявить високий бойовий дух” [42].

Отже, вищезазначене показує, що у структурі ПВК “Вагнер” у цей період почав формуватися контингент “непрофесійних” найманців, який повинен був швидко поповнювати втрати та закривати “діри” на полі бою. Як зазначив Олександр Коваленко, військовий експерт і координатор групи “Інформаційний спротив”, поступово у ПВК “Вагнер” склалася чітка трирівнева ієрархія найманців, обумовлена завданнями, що на них покладаються, рівнем їх підготовки та наявним бойовим досвідом:

перша категорія, найпрофесійніша та найчисленніша, що складається з найманців із бойовим досвідом, перебуває у країнах Африки та в Сирії, де Росія має свої інтереси;

друга – є певним професійним кістяком, що тримається в Україні у зоні бойових дій у межах другої лінії, або використовується як інструктори у тренувальних таборах Росії та Білорусі;

третя – це “вагнерівці” з числа “зеків”, які використовувалися у перших лініях як “живий щит” перед регулярними військами та як “живе м'ясо” у штурмових діях. “Це навіть не вагнерівці в повному розумінні слова, оскільки ці бойові одиниці мають лише одне завдання – здохнути і своїм трупом зайняти позиції... Не більше, не менше”, – підсумував військовий експерт [192].

Особливості контракту з ув'язненими були такі. Отримавши згоду підписати контракт терміном на 6 місяців, вербувальники ПВК “Вагнер” брали з

ув'язнених письмове зобов'язання щодо невживання наркотиків, недопущення випадків мародерства та згвалтування [155, арк. 1; 167, арк. 1; 148, арк. 1], нерозголошення військової таємниці, а також прохання про помилування [166, арк. 1] та угоду, яка дає право ПВК “Вагнер” розпоряджатися тілом у разі смерті [168, арк. 1]. В якості мотивації обіцялися повна амністія, оформлення статусу “Ветеран війни” з наданням відповідних пільг і грошова винагорода за участь у бойових діях: ₴100 тис. – щомісячна заробітна плата [для добровольців не з числа засуджених щомісячна винагорода становить ₴240 тис. без урахування премій]; ₴100 тис. – додаткова виплата за участь у бойових діях, ₴5 млн – виплата близьким родичам у разі загибелі [156, арк. 1; 167, арк. 1; 148, арк. 1; 160, арк. 1; 146, арк. 1; 158, арк. 1]. Для порівняння: найманець не з числа засуджених підписував контракт із ПВК “Вагнер” терміном на 4 міс. з можливістю продовження терміну до 1 року, при цьому щомісячна заробітна плата складала ₴240 тис. Також у разі смерті передбачалась виплата близьким родичам у розмірі ₴5 млн [161, арк. 1]; представники “ЛДНР” підписували контракт терміном до закінчення “СВО” (розмір заробітної плати становив ₴76 тис., а після серпня 2022 р. – ₴176 тис.) [168, арк. 1], а охочі вступити до “кадирівських” спеціальних підрозділів швидкого реагування “Ахмат”, що підпорядковувалися 1 омсбр “ДНР” та 2 омсбр “ЛНР”, підписували контракт на 3 місяці (заробітна плата – ₴150 тис. [164, арк. 1]. Після 6 місяців успішного виконання бойових завдань в’язні-“добровольці” могли звільнитися додому або залишитися на новий термін. Проте тих, хто вирушив воювати і передумав, чекали тортури або неминуча смерть через розстріл. Хоронити загиблих обіцяли згідно із заповітом, на “алеї героїв”, якщо вона є в місті (фото Ж.45 [225]), або поряд із каплицею ПВК “Вагнер” у м. Горячий Ключ (Краснодарський край). Також були випадки примусового зарахування до цього формування [152, арк. 1].

27 червня 2023 р. В. Путін, який ще 7 лютого 2022 р. “відповідально, без усяких задніх думок” говорив, що “російська держава до цього [до ПВК “Вагнер”. – Авт.] не має жодного відношення”, прилюдно зізнався, що

“утримання всієї “Групи Вагнер” повністю забезпечувалося державою, з міністерства оборони, з державного бюджету, ми повністю фінансували цю групу. Ось тільки з травня 2022 р. по травень 2023 р. на грошове утримання та стимулювальні виплати держава заплатила компанії “Вагнер” ₴86 млрд 262 млн” [28; 256]. Проте переважна більшість полонених “вагнерівців” із числа засуджених скаржилася, що їх обдурили, обіцяну зарплатню вони не отримували, а замість цього їм обіцяли виплатити повну суму після закінчення контракту в будь-якому російському місті [156, арк. 3; 165, арк. 1]. Враховуючи те, що саме ця категорія особового складу ПВК “Вагнер” є найбільш безпальною, використовується у штурмових діях як “м’ясо” і найбільше гине, то практично мало хто з них отримує обіцяні виплати. Тактичні способи застосування “вагнерівцями” у бойових діях в Україні низькостатусних найманців, чи як їх ще називають – “гарматне м’ясо”, розглянемо нижче.

Також є інформація, що станом на жовтень 2022 р. заходами вербування було збільшено загальну чисельність найманців ПВК “Вагнер” до понад 26,5 тис. осіб, з яких близько 10,5 тис. брали участь у бойових діях в Україні: близько 2 тис. воювали під Бахмутом (шість загонів) та під Куп’янськом (один загін), а ще 8,5 тис. проходили підготовку у базових таборах [60]. За нашими підрахунками, зробленими на підставі свідчень полонених “вагнерівців” із числа засуджених [150, арк. 1; 152, арк. 1; 163, арк. 1; 157, арк. 1; 158, арк. 1; 170, арк. 1; 169, арк. 1; 153, арк. 1; 147, арк. 1; 144, арк. 2], середній відсоток тих, кого різними способами вдалося завербувати у колоніях, складав 17,9 від загальної кількості осіб, з якими проводилася агітація.

Завербованих в’язнів з колоній доставляли до м. Ростов-на-Дону, де їх забезпечували речовим майном. Надалі їх доправляли автобусами на територію України безпосередньо у зону бойових дій, або до тренувальних центрів чи навчальних таборів. Наприклад, у Луганській області такими тренувальними центрами ПВК “Вагнер” були “Мордер” (умовна назва, околиці с. Павлоград), колишні дитячі табори “Юність” [147, арк. 1], “Дружба” [148, арк. 2], навчальні табори з умовними назвами “Смольний”, “Баракуда” та “Піраміда” (за іншими

відомостями, “Пентагон”) та інші. У тренувальних центрах і навчальних таборах засуджених зустрічали досвідчені інструктори ПВК “Вагнер” без розпізнавальних знаків [149, арк. 5; 169, арк. 2; 153, арк. 4], які брали їх “під свою опіку”. У “вагнерівців” немає військових звань, є тільки командирський та рядовий склад. Новоприбулих фотографували з голим торсом [149, арк. 3; 146, арк. 2; 169, арк. 2] та розподіляли по групах, а саме: окремо хворих на ВІЛ-інфекцію та гепатит, окремо осіб, які вже проходили військову строкову службу, та тих, які мали навички зі стрільби з гранатометів АГС і РПГ, 7,62-мм кулемета Калашникова (рос. ПК) та снайперської гвинтівки Драгунова (рос. СВД), а також окремо тих, хто мав саперну та медичну підготовку [148, арк. 2]. Їм видавалися бронежилети, зброя (АК-74 та 3 магазини), особисті жетони і за допомогою комп’ютера присвоювалися позивні [170, арк. 2; 169, арк. 1; 153, арк. 2]. З того моменту засудженим заборонялося звертатися на ім’я, прізвище чи прізвисько, яке вони мали колись у колонії. Були випадки, коли особисті жетони не видавали, замість них засуджені отримували папірець, на якому були написані особистий номер або позивний. Літери на жетонах означають: А... – контрактники [161, арк. 1]; Б... – ? (встановити не вдалося); В... – найманці; К... – засуджені (наприклад, К177-114, перші три цифри – номер партії чи колонії, фото Ж.25 [156, арк. 5]). Тим, хто мав певні важкі хвороби, одягали на руку різних кольорів браслети: червоний – хворий на ВІЛ-інфекцію, жовтий – наявність гепатиту, білий – хворий на туберкульоз (фото Ж.26, Ж.27 [289]) [156, арк. 1-2; 149, арк. 3].

На навчальних полігонах, що знаходилися поблизу тренувальних центрів/навчальних таборів, досвідчені інструктори протягом 3 – 3,5 тижнів проводили з групами щоденні (від 08.00 до 17.00) заняття з: вогневої підготовки (стрільба з кулемета – 25 патронів, стрільба з АК-74 – 3 магазини по 5 патронів, метання гранати); тактичної підготовки (робота у двійках, трійках, п’ятірках, групою по 15 осіб, штурм будівель і вогневих позицій); інженерної підготовки [облаштування вогневих позицій, бліндажів тощо]; топографії (орієнтування на місцевості та корегування вогню артилерії за допомогою

програми “Alpine Quest GPS”, встановленої на телефоні чи планшеті [170, арк. 2-3]); тактичної медицини. Відпрацьовувалися також штурмові дії у складі двійок, трійок і шестірок [162, арк. 1; 166, арк. 1]. Усі заняття інструктори знімали на відеокамеру [149, арк. 4]. У навчальних таборах найманці розміщувалися в наметах або бліндажах. Із числа засуджених інструктори могли відбирати охочих проходити двотижневі навчання в артилерійських, інженерно-саперних чи розвідувальних підрозділах, у розрахунках АГС і ПТКР, а також в якості снайперів чи пілотів квадрокоптерів типу “Mavic”. Наприклад, підготовка пілота квадрокоптера “Mavic-3” передбачала виявлення українських вогневих позицій та корегування вогню артилерії. Після двох тижнів навчання найманців зараховували до загону аеророзвідки (складався з 6 пілотів: 3 обслуги по 2 контрактики). Польоти здійснювалися кожного дня. Отримані дані аеророзвідки пілоти особисто передавали командирі артилерії загону ПВК “Вагнер” [161, арк. 1].

Надалі найманців розподіляли по конкретних штурмових загонах, ротах, взводах, групах і відділеннях ПВК “Вагнер” залежно від отриманого фаху. Чисельність особового складу цих підрозділів не була сталою, вона залежала від різних чинників, зокрема: завдань, що вирішуються, наявності людського ресурсу (за свідченням полонених, укомплектованість деяких підрозділів через втрати складала близько 50 – 60%), умов регіону, де велися бойові дії (наприклад, місто, поле, лісосмуги тощо) [148, арк. 2; 156, арк. 2; 165, арк. 1; 145, арк. 1; 151, арк. 2; 144, арк. 6].

Зазвичай штурмовий загін кількістю ≈ 1100 осіб поділявся на штурмові роти (≈ 500 осіб кожна). До складу штурмової роти могли входити: командно-спостережний пункт; вузол зв'язку (вузли зв'язку можуть бути у деяких штурмових взводах); три (зазвичай) штурмові взводи ($\approx 60 - 70$ осіб кожен), відділення підтримки (снайпери); розвідувальний взвод; взвод вогневої підтримки; медична група; група евакуації; група забезпечення; такелажна група (група розвантаження боєприпасів, продовольства та інших вантажів, які привозили); група обслуговування автомобільного парку (рис. Ж.4 [172, с. 26]).

У складі штурмового загону, залежно від завдань, що на нього покладаються, могли створюватися розвідувально-диверсійна рота (мала три розвідувально-диверсійні взводи), особовий склад якої найбільш фізично розвинутий, вмотивований і морально підготовлений до участі у бойових діях. До складу взводу вогневої підтримки міг входити загін аеророзвідки (6 пілотів: 3 обслуги по 2 контрактники). До складу штурмового взводу входили по 3 – 6 штурмових груп/відділень ($\approx 10 - 14$ осіб кожна), серед яких могли бути: група вогневого ураження; штурмова група; група “зачищення”; група закріплення; група евакуації; група забезпечення/підносу боєприпасів. До штурмової групи залежно від завдань могли включатися: 1-2 снайпери, 1-2 гранатометники, 1-2 кулеметники. Озброєння штурмової групи/відділення: 2-3 кулемети, 1-2 гранатомети РПГ-7, по 10 магазинів до АК-74 у кожного, по 2-3 гранати, 1 тепловізор, 1-2 прилади нічного бачення. Командири груп і взводів обов’язково повинні були мати радіостанції та смартфони. Без них вихід на бойові завдання заборонений. Група вогневого ураження мала на озброєнні артилерійські системи, АГС-17, міномети, СПГ-9 тощо. Особовий склад групи завдавав вогневе ураження з метою придушення живої сили українських підрозділів та прикриття вогнем штурмової групи, безпосередньої участі в штурмових діях він не брав. Штурмова група призначалася для знищення українських підрозділів та захоплення їх позицій. Група “зачищення” виконувала фактично функцію ліквідації поранених на полі бою або взяття у полон. Після того як штурмова група захоплювала вогневу позицію українських підрозділів, група зачищення рухалася до неї. Особовий склад групи займався розстрілом важкопоранених як вагнерівців, так і військовослужбовців Сил оборони України [легкопоранені бралися у полон]. Звичайним явищем вважалося роздягати мертвих українських військовослужбовців та забирати їхню форму одягу. Після взяття у полон українських військовослужбовців, розстрілу важкопоранених особовий склад групи повертався на раніше зайняті позиції в район очікування. Група закріплення [“копачі”] мала завдання напередодні наступальних дій прибути у визначений район, підготувати в інженерному відношенні *вихідні*

позиції [вихідний рубіж, він же район евакуації] для дій штурмових груп, доставити туди боєприпаси та відійти в тил. Вона також мала миттєво прибути на *зайняті позиції*, облаштувати їх в інженерному відношенні (відновити зруйновані бліндажі, траншеї, ходи сполучення, встановити мінно-вибухові пристрої тощо), чим забезпечувалася стійкість захопленої позиції та захист особового складу, а також їх ліквідації у разі відступу. Група евакуації (фото Ж.36 – Ж.38 [172, с. 49]) призначалася для евакуації поранених бойовиків з поля бою. Професійні бойовики йшли у бій з впевненістю, що у разі поранення їх обов'язково евакуюють у тил. У разі втрати зорового контакту з пораненим його пошук на полі бою відбувається “за равликом”. Але питання евакуації пораненого особового складу з числа засуджених не було пріоритетним і могло не виконуватися. Нерідко такі бойовики гинули від втрати крові або переохолодження. Група забезпечення/підносу боєприпасів виконувала одне з найважливіших завдань – забезпечення штурмових груп. Доставка боєприпасів до штурмових груп здійснювалася двома способами: перший, переважний – вручну та на будь-яких підручних засобах – господарських тачках, мотоблоках, мопедах тощо; другий, якщо дозволяли місцевість та обстановка, – боєприпаси могли доставлятися автомобільною чи броньованою технікою. Загін аеророзвідки призначався для виявлення вогневих позицій, корегування вогню артилерії та пересування штурмових груп і груп забезпечення [172, арк. 23-31; 161, арк. 1; 179, с. 9].

Як засвідчив досвід використання підрозділів ПВК “Вагнер” у війні проти України у 2022 – 2023 рр., певні особливості мала й їхня тактика, уявлення про яку дає праця за авторством А. Білюги, М. Ковалю та І. Фурмана [171] і низка інформаційно-аналітичних та інформаційно-довідкових праць [172; 179]. Розглянемо її на окремих прикладах бойових дій періоду кінець 2022 – травень 2023 рр. за м. Бахмут і прилеглі міста, під час яких підрозділи ПВК “Вагнер” масово й активно використовувалися на відкритій місцевості та в умовах урбанізованої місцевості. Вона полягала, як і тактика російських армійських і повітрянодесантних підрозділів, у “прогризанні”/“продавлюванні”

добре підготовленої української оборони. Але, враховуючи неоднорідний контингент “вагнерівців”, їх ієрархію, рівень підготовки та озброєння, вона мала певні особливості. У населених пунктах “вагнерівці” діяли, переважно, малими штурмовими групами по 3 – 15 осіб, інколи силами до взводу у кількості до 30 осіб. Вони мали на озброєнні особисту стрілецьку зброю, інколи 82-мм міномети та протитанкові ракетні комплекси (ПТРК). На відміну від підрозділів регулярних військ “вагнерівці” нерідко застосовували тактику “м’ясних штурмів”, або “людських хвиль”, “одноразової піхоти” тощо [108, с. 84-85]. Для цього створювали передові штурмові групи з непідготовлених і слабо озброєних найманців із числа засуджених, зазвичай з наркоманів, “опущених”, ВІЛ-інфікованих, хворих на гепатит та з іншого “баласту суспільства”, як самі себе називали полонені найманці з числа засуджених чи мобілізованих “ДНРівців” [172, с. 32, 34-35].

Вони просувалися вулицями і виявляли українські позиції: під час знищення цих передових штурмових груп фіксувалися вогневі точки українських підрозділів, по яких починав завдаватися масований артилерійський вогонь. Після відбитої атаки обстріл українських позицій здійснювався інтенсивніше, ніж попередній. Після цього готувалася нова атака. У разі успіху та відсутності супротиву українських підрозділів передові штурмові групи заходили у найближчі будівлі та закріплювалися. На їхнє місце заходили інші невеликі штурмові групи як резерв, або підрозділи закріплення, забезпечення чи евакуації. Таким чином відбувалося поступове просування штурмових груп, захоплення ними будівель та “видавлювання” українських підрозділів із населеного пункту. Просування підрозділів “вагнерівців” відбувалося за орієнтирами по так званій “палітрі” – сітці орієнтирів (точок), за маршрутом визначеного кольору, від точки до точки, позначених літерою та декількома цифрами [встановлений на мобільному телефоні чи планшеті додаток “Alpine Quest GPS”]. Різні кольори позначали різні сектори/ділянки дій. Точка, де знаходяться важливі об’єкти, наприклад (червона точка), підрозділ зі складу взводу вогневої підтримки, передовий пункт евакуації,

перевальні пункти тощо (інший колір), позначалися окремими кольорами (фото Ж.28 – Ж.31 [172, с. 36]). Командири цих підрозділів обов'язково повинні були мати при собі рацію та гаджети з “палітрою”. На обраних напрямках “вагнерівці” своїми діями намагалися чинити постійний тиск на українські війська, тому їхні атаки фактично мали характер постійної розвідки боєм легкоозброєними малими штурмовими групами [172, с. 35-36].

На відкритій місцевості (степ/поле/лісосмуги) тактика постійно змінювалася. Наприклад, українські захисники спостерігали наступ “вагнерівців” у пішому порядку від взводу і більше, по фронту “ланцюгом” у декілька хвиль по 30 – 40 осіб, практично без прикриття бронетехніки. У бій відправлявся ненавчений особовий склад, про що свідчили великі його втрати, на які не зверталася увага. Були випадки, коли незважаючи на завдання українськими підрозділами вогневого ураження наступ продовжувався “повзком”. Якщо атака “захлиналася”, за пів години/годину вона повторювалася. Між атаками по українських позиціях “працювала” артилерія чи танки із закритих позицій, які намагалися вибити, передусім, важке озброєння. І так цілодобово. Спостерігався й інший тактичний спосіб переміщення “вагнерівських” штурмових підрозділів: штурмовики здійснювали рух у хаотичному порядку на значній відстані між собою, що значно ускладнювало завдання вогневого ураження безпосередньо по їх скупченню або вести артилерійський вогонь на випередження. Відмічалися також спільні дії малих штурмових груп по 5 – 15 осіб, які формувалися як з регулярних підрозділів, передусім повітрянодесантних військ, так і з ПВК “Вагнер”. Останні склалися з числа непідготовлених до бойових дій завербованих ув'язнених і професійних бойовиків, які мали практичний бойовий досвід. Між ними існувала суворієрархія. До першої штурмової групи включалися особи, яких називали “гарматним м'ясом”. Вони мали найнижчий соціальний статус: ВІЛ-інфіковані, хворі на гепатит або з наркотичною залежністю, втрата яких не мала значного впливу на боєздатність підрозділу. Зазвичай вони першими гинули на протипіхотних мінах або знищувалися українськими підрозділами (за

свідченням полонених, порядок проходження мінних загороджень їм не визначається [149, с. 5]). Під час штурмових дій засудженими командував професійний вагнерівець-контрактник. Другу штурмову групу складали професійні бойовики-вагнерівці. У разі досягнутого успіху першою штурмовою групою вони поступово просувалися за нею на захоплені позиції. Відповідно, за другою групою могли просуватися підрозділи регулярних військ [172, с. 37 – 43].

Підрозділи ПВК “Вагнер” мали стійку систему управління. Важливим її елементом, як і інших російських військових формувань, були безпілотні літальні апарати (БпЛА), GPS-навігатори [є в розпорядженні лише командирів груп], сучасні засоби зв’язку (радіостанції), тепловізори та прилади нічного бачення, які дозволяли управляти особовим складом, організовувати взаємодію та ефективно вести штурмові дії у будь-яких умовах, зокрема вночі [172, с. 52]. Безпосередня вогнева підтримка атакуючих підрозділів здійснювалася здебільшого автоматичними гранатометами та мінометами 82 та 120 мм. У штурмових діях міг застосовуватися снайпер або 1-2 снайперські групи (група складається зі снайпера та двох бійців, які його прикривають, або снайпера та одного бійця для його прикриття), озброєних гвинтівкою СВД, тепловізором та приладом нічного бачення. Завданням снайпера було виявлення місць розташування українських позицій та вогневих засобів, спостережних і командних пунктів тощо, а також знищення найважливіших цілей (командний склад, спостерігачів, кулеметників та ін.), чим би забезпечувався успіх штурмових дій свого підрозділу [167, с. 3]. Обстановка навколо них у цей час контролювалася дронами загону аеророзвідки [172, с. 39]. Загалом дрони, передусім найдоступніші типу “Мавік” і “Матрікс”, були ключовим елементом штурмових дій. Через них відбувався весь цикл бойового управління, зокрема контроль руху штурмових груп та обстановки на об’єкті атаки [179, с. 8]. У контексті цього зазначимо, що масоване використання російськими окупантами в інтересах розвідки БпЛА/комплексів різних типів, зокрема, “Орлан-10”, “Стрекоза”, “Застава” (Bird-Eye 400) тощо спостерігалось ще у 2014 р. під час війни на Сході України [2, арк. 146]. Бронетехніка зазвичай не

використовувалася з метою її збереження від ураження та раптовості дій українських штурмових груп. У разі потреби бронетехніка могла застосовуватися лише з дистанції максимальної ефективної вогневої підтримки та із закритих вогневих позицій, намагаючись не наражатись на українські протитанкові засоби [172, с. 39].

Зазначена вище тактика не передбачала відходу засуджених із займаних позицій тому, що попередні вихідні позиції вже були зайняті іншими підрозділами, що наступали позаду. Відповідно, часто траплялися випадки “обнулення” (повне знищення) підрозділів засуджених. Існувала також практика “загороджувальних загонів” і ліквідації (добивання) поранених на полі бою. У разі повної ліквідації підрозділів засуджених відбувалося негайне їх відновлення за рахунок новоприбулих з місць ув’язнення [172, с. 44].

Штурмовим групам ставився чіткий наказ: “за будь-яку ціну захопити українські позиції”. Без команди вони не могли залишити поле бою, навіть потрапивши під прицільний стрілецький чи артилерійський вогонь: за будь-які невиконання наказу або залишення позицій передбачені тілесні покарання чи розстріл. Самовільний відхід дозволявся тільки пораненим. При цьому штурмова піхота не мала права самостійно виносити поранених з поля бою, оскільки її основне завдання – продовжувати штурм до досягнення мети. У разі невдачі штурму відступ дозволявся тільки вночі. Невиконання наказу так само розцінювалось як боягузтво, що передувє ліквідації штурмовиків. Тому бойові дії велися доти, доки не буде захоплений визначений об’єкт [110, с. 88]. У випадку загрози захоплення в полон штурмовики могли “самоліквідуватися” за допомогою особистої стрілецької зброї або ручної гранати. Були випадки, коли вагнерівці з числа засуджених з двома гранатами кидалися в окопи і підривалися разом із ними [172, с. 44]. Зазначимо, що цим діям приділяли увагу ще під час навчання на полігоні після підписання контракту з ПВК “Вагнер”: “Ніхто не дає задню, ніхто не відступає, ніхто не здається у полон. Коли ви будете навчатися діям при здачі у полон, вам розкажуть про дві гранати, які ви повинні мати з собою...” – пояснив анонімний “вагнерівець” [252].

Українські захисники зазначали “нескінченні хвилі “зеків”, які не закінчуються, встають після влучання кулі і знову йдуть в атаку”. Українська аеророзвідка спостерігала “море трупів” (фото Ж.41 – Ж.44 [172, с. 45-46]), що валяються поблизу українських позицій на полях і в лісосмугах (за наявною інформацією, підрозділи ПВК “Вагнер” втрачали за добу до 60% особового складу вбитими і пораненими [119, с. 85]) [262, с. 106, 117-118]. Вони не підлягали евакуації та нерідко могли використовуватися як укриття від куль. Зазначене, поряд із високою інтенсивністю бойових дій, негативно впливало на моральну та фізичну стійкість українських захисників, у яких інколи “ламалася психіка”. Траплялися випадки панічних настроїв, відмови від виконання визначених завдань, залишення позицій/відмови виходу на позиції, втечі чи дезертирства [172, с. 45 – 47]. Зазначимо, що цифру 20 тис. загиблих відкрито озвучив очільник ПВК “Вагнер” Є. Пригожин. На підставі аналізу документів з особистими даними 19 547 загиблих під Бахмутом (документи про виплати компенсації в ₴5 млн, що передбачена за загибель найманця за стандартним контрактом із ПВК “Вагнер”) встановлено, що з числа завербованих в'язнів загинуло 88%, або 17 175 осіб. Вивчені номери жетонів загиблих в'язнів показали, що з колоній ПВК “Вагнер” завербували щонайменше 48 366 осіб. Тобто 35% ув'язнених, які виїхали на фронт, загинули [78; 110, с. 88].

Отже, досвід дій штурмових підрозділів ПВК “Вагнер” засвідчив, що вони, порівняно з підрозділами регулярних військ, виявилися результативним засобом “продавлювання” української оборони передусім там, де існували проблеми в її організації, управлінні, розвідці, взаємодії, зв'язку, у вогневій і тактичній підготовці українських окремих військовослужбовців та підрозділів, зокрема для ведення бою вночі. Їхнє використання дозволило російському командуванню мінімізувати втрати серед кадрових військовослужбовців і “виграти час” для підготовки та злагодження частин і підрозділів, сформованих з мобілізованих у вересні – жовтні 2022 р. резервістів [119, с. 87; 72; 67]. Зазначається, що сильними сторонами “вагнерівців” були їх організованість, мотивація, впевненість у своїх діях, сувора дисципліна, професіоналізм і

наявний бойовий досвід. До слабких сторін належать недостатній рівень індивідуальної та групової підготовки бійців з числа ув'язнених [172, с. 58].

Стосовно втрат ПВК “Вагнер” (рис. Ж.2, Ж.3 [185; 78]) зазначимо, що за даними однієї з найбільших у світі міжнародних агенцій новин і фінансової інформації “Reuters”, зі своїх майже 50 000 найманців вона втратила поблизу Бахмута понад 4100 убитими та 10 000 пораненими, зокрема понад 1000 убитими у період з кінця листопада до початку грудня 2022 р. [206]. Як зазначають А. Білюга та І. Фурман, лише у січні 2023 р. на Бахмутському напрямку співвідношення втрат Сил оборони України та російських окупаційних військ склали 1:10,2 – безповоротними (загиблими) та 1:1,25 санітарними [172, с. 14]. Великі втрати “вагнерівців” біля Бахмута [153, с. 4] видання “Reuters” пояснило тим, що Є. Пригожин намагався взяти під контроль соляні та гіпсові шахти поблизу м. Бахмут. “Є ознаки того, що “одержимість” Росії та Пригожина Бахмутом зумовлена грошима”, – зазначає видання [60; 216].

Зауважимо, що “вагнерівці” не рахувалися зі значними втратами найманців з числа ув'язнених. Хоча вони негативно впливали на морально-психологічний стан штурмових підрозділів [174, арк. 1], але не знижували їх загальної боєздатності, оскільки основні фахівці, постійний склад (командири, штаби загонів, оператори озброєння, розвідки та управління) не зазнавали втрат під час штурмових дій і лише вдосконалювали свої професійні навички [172, с. 41; 179, с. 8]. Тому не дивно, що завербовані ув'язнені, перебуваючи ще навіть у місцях позбавлення волі, намагалися будь-якими способами уникати участі у бойових діях. Журналісти проєкту “Gulagu.net” опублікували розслідування, в якому розглядається кілька схем, що використовувалися засудженими в колоніях, які прагнули звільнитися, але не хотіли воювати. Так один із командирів ПВК “Вагнер” повідомив, що засуджені мають два способи вийти з місць позбавлення волі: перший, “дешевший: півроку в луганських барах і публічних будинках, а потім геть. Без боротьби... Середня ціна – \$70 – 100 тис. ... за три місяці таких клієнтів було понад 100. Другий, коли клієнт перетинає кордон республіки за контрактом ПВК і “офіційно помирає”. Пізніше він отримує

громадянство “ЛНР” під ім'ям дійсно загиблого бійця. Потім він подає документи на російський паспорт. Тоді він може йти куди завгодно без судимості, життя починається заново. Ціна починається від \$300 тис. ... засуджені, які обирають другий варіант, виходять на волю та виїжджають за кордон із новими документами” [49].

Якщо ці схеми не вдавалося реалізувати, тих, хто підписав контракт, а потім відмовиться відправлятися на війну, чекали суворі покарання. З цього приводу один із “вагнерівців” розповів таке: “Тим, хто приїжджає і у перший день каже: “Кудись я не туди потрапив”, ми робимо позначку “дезертир”, і після цього відбувається розстріл” [252]. Факти знущання над найманцями, які провинилися, підтверджує і Володимир Осечкін, російський правозахисник, засновник громадського проекту “Gulagu.net”, що спеціалізується на захисті прав російських ув'язнених. Він зазначив, що ПВК “Вагнер” використовує нелюдську систему тортур і принижень. За правопорушення засуджених серйозно б'ють і розстрілюють. Їх поміщають у “контейнер для тортур”, а деяким навіть відрізають кінцівки за невиконання наказів. Українські блогери опублікували інтерв'ю бійця ПВК, який здався. Він розповів, що один із прибулих засуджених “почав сваритися з інструктором... А ввечері його застрелили... Ще одного вбили на позиціях... там стався конфлікт з інструктором чи помічником. Приїхав спецпідрозділ і його розстріляли...” [49]. Полонений “вагнерівець” з числа засуджених М. Черкашин повідомив, що був свідком показового розстрілу чотирьох найманців, які вживали алкогольні напої, викрали автомобіль швидкої допомоги та згвалтували жінку: “розстріл здійснювався з АК-74 трьома особами в масках під керівництвом контрактника ПВК з позивним “Полковник” [153, арк. 2]. Найвідомішим прикладом нелюдської розправи над екс-“вагнерівцем” є показова зафільмована позасудова страта колишнього в'язня рязанської колонії Євгена Нужина (відбував 24 роки покарання за вбивство та інші злочини), який 4 вересня 2022 р. здався в український полон і нібито перейшов на бік України, щоб воювати проти Росії та Путіна. Після добровільного повернення за обміном у

Росію йому за зраду примотали скотчем голову до цегляного виступу і розбили її кувалдою (фото Ж.39, Ж.40 [77]) [210; 288; 141; 242].

26 грудня 2022 р., на тлі значних втрат, які ПВК “Вагнер” зазнала на Бахмутському напрямку від Сил оборони України, її найманці вперше публічно звинуватили у бездіяльності й образили із притаманною росіянам лексикою начальника російського генштабу Валерія Герасимова, процитуємо: “Начальнику генерального штабу: ти Нам нема чим воювати, у нас немає снарядів. Там хлопці гинуть за нас, а ми тут сидимо..., не допомагаємо. Нам потрібні снаряди... Ми тут під Бахмутом проти всієї української армії воюємо. Де ти, допоможи нам, нарешті...”. Відповідне відео поширилось у соцмережах (фото Ж.63 [127]). Російська пропаганда заявила з посиланням на російський генштаб, що за цим відео нібито стоять “українські націоналісти”, які бажають дискредитувати військове керівництво Росії [48]. Але сам Є. Пригожин спростував це. У голосовому повідомленні, яке розмістила пресслужба компанії “Конкорд”, він заявив: “Спеціально, щоб відповісти на ваше запитання, заїхав до хлопців у землянки. Ви бачили зараз когось із українських націоналістів?” І я не бачив. Наше головне завдання і їх теж – йти і брати Бахмут (військово-політичне керівництво Росії планувало окупувати всю територію м. Бахмут до 9 травня [121, с. 110]). І я думаю, що взяття Бахмута давно не за горами. А що стосується проблем, які, на жаль, виникають на кожному кроці, сподіваюся, що ми їх вирішимо. Будемо вирішувати. І змусимо вирішити. Націоналістів на тому гучному відео немає” [80]. Надалі, через заяви російських пропагандистських масмедіа про переважні заслуги повітряно-десантних військ у взятті Соледара та Бахмута, що було розцінено “вагнерівцями” як намагання “вкрасти у них перемогу” [262, с. 117-118], Є. Пригожин заявив, що 10 травня підрозділи ПВК “Вагнер”, щоб не псувати свята “Дня Перемоги”, залишать свої позиції у Бахмуті та передадуть їх кадровим військовим міноборони (фото Ж.65 [130]) [247; 248].

Достеменно не відомо, чи вирішив В. Герасимов призупинити просування “вагнерівців” біля Бахмута, затримуючи туди постачання

боєприпасів, чи Є. Пригожин намагався перекласти на російський генштаб відповідальність за невдалий піврічний штурм міста, але з того часу конфлікт між ними значно посилювався [113, 116; 80]. Згідно з припущеннями американського Інституту вивчення війни, конфлікт Є. Пригожина із С. Шойгу та В. Герасимовим досяг апогею до середини березня 2023 р. “Російське військове керівництво, можливо, дозволяє ПВК “Вагнер” зазнавати значних втрат у Бахмуті, щоб одночасно підірвати важіль впливу Пригожина при захопленні міста за рахунок вагнерівських сил”, – зазначали аналітики. А британські розвідники додавали, що вербувати найманців у в’язницях Є. Пригожину більше не дозволяють саме через конфлікт з міноборони [48].

Наступне відеозвернення Є. Пригожин опублікував 5 травня 2023 р. (фото Ж.64 [250; 290]), в якому показав трупи “вагнерівців”, які нібито загинули 4 травня, і нецензурно вилаяв російське військове керівництво, звинувачуючи його у їх смертях через нестачу боєприпасів. Куратор ПВК “Вагнер” стверджував, що “нестача боєприпасів становила 70%”. Він тоді проголосив свій відомий спіч: “Шойгу, Герасимов, де... боєприпаси? Подивіться на них, ... Ви сидите, тварюки, у дорогих клубах. Ваші діти пруться від життя, знімають на YouTube ролики. Ви думаєте про те, що ви господарі цього життя, і про те, що ви маєте право розпоряджатися їхніми життями. Думаєте про те, що якщо у вас є склади від снарядів, то ви маєте на це право. Є елементарні підрахунки – якщо ви даєте норму боєприпасів, їх [загиблих] у п'ять разів менше. Вони прийшли сюди добровольцями і вмирають за те, щоб ви жирували у своїх кабінетах із червоним деревом. Врахуйте це” [130; 250].

У зверненні, адресованому міністру оборони С. Шойгу, начальнику генштабу В. Герасимову, а також “верховному головнокомандувачу [Є. Пригожин назвав В. Путіна “щасливим дідусем, який може виявитися м*даком”] та народу Росії”, він пояснив своє рішення відсутністю необхідної кількості боєприпасів у вагнерівців, через що ті “приречені на безглузду смерть” [за даними американської розвідки, лише з грудня 2022 р. в боях за це

місто загинули близько 20 тис. найманців]. Згідно з твердженням ватажка “вагнерівців” дефіцит снарядів у його підрозділах сягав 90% [253; 48].

Тут справа аж ніяк не лише в Бахмуті, тут все набагато серйозніше, зауважив політичний аналітик Андрій Піонтковський. На його думку, Є. Пригожин не випадково вирішив підвищити ставки у протистоянні з військовим керівництвом країни. “Крім того, що Пригожин у першому своєму посланні відматюкав Шойгу з Герасимовим, яких давно називає зрадниками, потім він по суті поставив на одну дошку з ними самого Путіна. Думаю, це його довгострокова гра. Засновник найманської структури добре розуміє, що війну в Україні програно і будує свою політичну платформу вже з розрахунку на поствоєнну та постпутинську Росію. І вона в нього чудова. Він виступає у ролі героя, який мужньо бився на фронті, майже взяв Бахмут, і лише удар ножем у спину не дозволив йому досягти мети. Недарма він у своїх зверненнях чорним словом поминає олігархів, що живуть на рублівських дачах. Це подобається народу”. Загалом Є. Пригожин мітить у майбутні фюрери Росії, не менше, вважає Андрій Піонтковський: “Він і раніше досить послідовно просувався до цієї мети, але ніколи не діяв із таким нахабством та рішучістю, як сьогодні. Тому він стає кумиром ультрафашистської частини російського суспільства, так званих турбопатріотів, а авторитет Путіна у цьому середовищі стрімко падає. Путін, який мовчить, після нападу на Кремль, після нечуваного демаршу Пригожина – це серйозний знак. Мені здається, ми є свідками дуже серйозної військово-політичної кризи у Росії...”. Таким чином, констатував аналітик, наступ Сил оборони України ще не розпочався, а українці вже здобули величезну психологічну перемогу. “Те, що робить Пригожин, називається заколотом. Коли хтось загрожує залишити свої позиції на фронті, за законами воєнного часу його мають негайно заарештувати... Але сьогодні, коли Пригожин у всіх на очах стає ніби героєм патріотичної частини суспільства, це був би вкрай ризикований крок”. Тепер найголовніше питання – чи зійде Є. Пригожину все з рук, зазначив Андрій Піонтковський.

Ультиматум Є. Пригожина скоріше є відображенням міжкланового конфлікту в російській верхівці, розмірковував директор аналітичного центру “Третій сектор” Андрій Золотарьов: “Зрозуміло, що сам Пригожин не займається оперативними військовими питаннями, він виступає як піарник, публічна особа ПВК, організованого кримінального військового угруповання. Мені здається, що йдеться просто про те, що до 10 травня розпочнеться ротація ПВК “Вагнер”. Решта сприймається як відвертий блеф і шантаж... Тим більше, Пригожин ніколи, роблячи гострі заяви та виступаючи у стилі “правдоруба”, не виходив далеко за червоні лінії, окреслені Кремлем. Він ходив на межі, навколо та довколо, але не переступав заборонену межу. Пригожин дотримується внутрішньосистемних правил. Це означає, що далі за гучні заяви справа тут не піде” [253; 48].

23 червня 2023 р. давній конфлікт Є. Пригожина та міноборони Росії досяг точки кипіння. У цей день пресслужба Є. Пригожина опублікувала його інтерв'ю. Наведемо окремі його тези, які ламають наративи російської пропаганди і російського президента В. Путіна щодо справжніх причин війни проти України. У ньому куратор ПВК “Вагнер” заявив, що війна була потрібна не для “денацифікації” та “демілітаризації” України та не для повернення “російських територій”, а для задоволення амбіцій окремих провладних людей. Всю провину за початок війни він поклав на міністра оборони С. Шойгу та російських олігархів. Є. Пригожин заявив, що ситуація на Донбасі не була причиною вторгнення Росії у лютому 2022 р., оскільки вона не змінювалася усі вісім років. “Ми били по них, вони били за нами. Все це відбувалося всі ці довгі вісім років – з 2014 до 2022 р. Іноді зростала кількість обмінів пострілами, іноді зменшувалась. На 24 лютого нічого надординарного не було”, – заявив він. Є. Пригожин наголосив, що всі ці вісім років ситуація на Донбасі “була заморожена”, і замість того, щоб її вирішувати, Донбас із 2014 р. “розпилювали” та “розкрадали” представники адміністрації президента, ФСБ, олігархи, військові начальники. За його словами, тепер Міноборони “намагається обдурити громадськість та президента”, що з боку України “була

шалена агресія і вони збиралися з усім блоком НАТО на нас напасти”. Слова про “демільтаризацію” та “денацифікацію” Є. Пригожин також назвав непереконливими, зазначивши, що “Зеленський, коли став президентом, був готовий до будь-яких домовленостей, все, що треба було зробити, – це злізти з Олімпу, піти та домовитися”. “Війна була потрібна для того, щоб купка тварюк просто потріумфувала і попіарилася, показавши, яка вона – сильна армія. Щоб Шойгу отримав маршала (і цей указ уже був готовий), отримав другу зірку Героя. Тому що йому дуже хотілося увійти в історію як великий тувинський воєначальник, який став двічі Героєм та маршалом фактично у мирний час”. За словами Є. Пригожина, війна також була потрібна олігархам – тому клану, який сьогодні фактично управляє Росією. Він заявив, що другою метою операції було призначення президентом України В. Медведчука, кума В. Путіна, після приходу якого до влади всі українські активи планували розділити між представниками того самого “олігархічного клану”: “Крали на Донбасі пачками, але захотілося більше”. Є. Пригожин підтвердив, що після захоплення українських областей почалося їхнє пограбування – у “бік Росії” вивозили техніку, метал, обладнання та інше. “Наша “священна війна” з тими, хто кривдить російський народ, хто його намагається принизити, перетворилася просто на рекет, а вірніше – на шурництво, підняте в ранг закону, в ранг національної ідеології” [25; 140]. Є. Пригожин також подав заяви до Слідчого комітету Росії щодо міністра оборони С. Шойгу та начальника російського генштабу В. Герасимова, в яких звинуватив їх у “геноциді російського народу”: “Так, це ті самі заяви на Герасимова та Шойгу, згідно з якими вони мають понести відповідальність за геноцид російського народу, вбивство десятка тисяч російських громадян та передачу російських територій ворогові. Причому передачу навмисну, так само, як і вбивство російських громадян та геноцид. Шойгу має геноцид за національною ознакою” [234; 33].

Увечері 23 червня Є. Пригожин заявив про те, що по таборах “вагнерівців” було завдано ракетних ударів, нібито особисто санкціонованих міністром оборони С. Шойгу (у самому міністерстві це заперечують). “Багато

жертв. За інформацією бійців-очевидців, удару було завдано з тилового боку, тобто завдано військовими МО РФ”, – заявив Є. Пригожин. Зважаючи на все, йшлося про табори, куди бійці “Вагнер” відійшли після багатомісячних боїв за Бахмут. За його словами, “вагнерівці” нібито були готові піти на поступки міноборони, здати зброю та знайти рішення, як далі захищати країну. “Але ці мерзоти не заспокоїлися”, – оголосив бізнесмен, пообіцявши, що “Вагнер” вирішить, як “відповісти на злодіяння”. А потім додав – “ця тварюка буде зупинена”, маючи на увазі С. Шойгу [34]. Отже, Є. Пригожин, військовий злочинець і “особистий кухар” В. Путіна, відкрито виступив проти російської влади та публічно звинуватив її у злочинах [235; 263], чим підписав собі смертний вирок.

Після цього події, які російський диктатор В. Путін назвав “смертельною загрозою державності”, “озброєним заколотом та ударом у спину російським військовослужбовцям, які виконують завдання у зоні СВО” [220], почали розвиватися доволі швидко. Куратор ПВК “Вагнер” розпочав “марш справедливості” (“заколот ПВК “Вагнер”, додаток Б [222; 85; 87; 188; 21; 31; 218; 223; 299], рис. Ж.5 [307]). Багато хто сприйняв цю загрозу як спробу влаштувати державний переворот. Саме так її сприйняла і ФСБ, яка порушила справу про спробу збройного перевороту [59; 34; 31]. Вже о 7-й ранку 24 червня Є. Пригожин зі штабу Південного військового округу заявив, що взяв під контроль Ростов-на-Дону (фото Ж.66 – Ж.70. [212; 276]), а також військові об’єкти в місті, зокрема аеродром у Міллеровому [за 10 год. від початку маршу. – Авт.]. За наступні 8 год. “вагнерівці” пройшли 2/3 шляху до Москви й опинилися у Липецькій області. Під час руху найманці ПВК “Вагнер” збили військовий літак Іл-22М та шість бойових вертольотів, а саме: Ка-52, Мі-8, Мі-35М і три вертольоти радіоелектронної боротьби Мі-8МТПР-1. Також були знищені бронемашина КамАЗ “Патруль-А” і бронеавтомобіль “Тигр”. Загальна кількість загиблих могла досягти 20 військових, з яких 13 – льотчиків. Реагуючи на загрозу вторгнення ПВК “Вагнер”, регіони вводили різні обмеження, а на шляху колон вагнерівців навмисне пошкоджували дорогу, ускладнюючи просування. У

Москві та Підмосков'ї вперше в історії ввели режим контртерористичної операції, на дорогу МКАД викотили десятки вантажівок для блокування проїзду. Мер Москви Сергій Собянін 26 червня оголосив вихідним [21; 218].

Російська влада перейшла до переговорів за посередництва самопроголошеного президента Білорусі Олександра Лукашенка, глави офісу президента Антона Вайно та посла Росії у Білорусі Бориса Гризлова. За іншими даними, перемовини із заколотниками вів Олексій Дюмін, губернатор Тульської області (він є колишнім охоронцем В. Путіна), тоді розглядався як заміна С. Шойгу на посаді міністра оборони [229]. За результатами переговорів Є. Пригожин погодився зупинити пересування колон найманців Росією [31; 36]. Увечері 24 червня речник Кремля Д. Песков заявив, що кримінальне провадження щодо керівника ПВК “Вагнер” Є. Пригожина закривають, а сам він “підє в Білорусь” згідно з домовленостями між В. Путіним та О. Лукашенком [31; 59; 237].

Увечері 26 червня 2023 р., підбиваючи підсумки заколоту, російський президент В. Путін у телевізійному зверненні заявив, що бійцям ПВК “Вагнер” дали можливість вибрати: або укласти контракт з міноборони Росії, або повернутися до своїх сімей, або виїхати до Білорусі [255]. 29 червня відбулася тригодинна зустріч російського президента В. Путіна із керівництвом компанії включно з самим Є. Пригожиним і усіма командирами загонів. За словами прессекретаря російського диктатора Д. Пєскова, на зустрічі В. Путін дав оцінку заколоту та дій ПВК “Вагнер” на фронті. Російський диктатор вислухав пояснення командирів ПВК “Вагнер” та запропонував їм “варіанти працевлаштування та бойового застосування”. Відтак “вагнерівці” нібито виклали В. Путіну свою версію подій і зазначили, що “є переконаними прихильниками та солдатами глави держави” [287].

Але 13 липня в інтерв'ю газеті “Коммерсантъ” російський диктатор В. Путін на запитання журналіста “Чи буде тепер ПВК “Вагнер” збережено як окрему бойову одиницю?” дав дивну відповідь: “Ну, так ПВК “Вагнер” не існує! У нас же немає закону про приватні військові організації! Просто не

існує! Тобто, якщо немає закону, то немає і ПВК. Група є, але юридично не існує” [177]. Також відразу після провалу заколоту у російському міністерстві оборони почалася чистка керівництва російської армії, не лояльного до путінського режиму. Щодо цього видання “The Wall Street Journal” писало: “У перші години заколоту Євгена Пригожина силовики затримали для допитів щонайменше 13 високопоставлених російських військових, ще 15 було звільнено або відсторонено від служби” [299]. Серед них – “генерал Армагедон”, командувач повітряно-космічними силами Росії, заступник командувача російськими військами в Україні генерал С. Суровікін [197].

14 липня пов’язаний зі спецслужбами білоруського диктатора О. Лукашенка Telegram-канал “Білоруський силовик” повідомив, що до Білорусі “для навчання та взаємного обміну досвідом”, а також для передачі білоруським спецназівцям “безцінного бойового досвіду” їдуть лише “Африканський корпус Вагнера” (тобто ті, хто воював в Африці) та “інструктори”. Подальша участь бійців ПВК “Вагнер” у “спеціальній військовій операції”, на його думку, малоімовірна [76]. У цей же день в міноборони Білорусі повідомили, що “інструктори” ПВК “Вагнер” вже тренують бійців територіальної оборони на полігоні під Осиповичами. Білоруська телекомпанія “ВоєнТВ” показала відеосюжет, як вони навчають білоруських військових (фото Ж.71 – Ж.75 [98; 211; 302]): “Військовозобов’язані освоюють навички переміщення на полі бою та тактичної стрільби, отримують знання з інженерної підготовки та тактичної медицини”, – йшлося у сюжеті [275; 302]. Отже, “Марш справедливості” ПВК “Вагнер” закінчився “тшиком”. Швидкоплинність російського військового перевороту і, головне, відсутність результату викликали як у російському, так і в українському середовищі неабияке розчарування та низку питань, зокрема: що це було? і чи залишить російська влада живим бунтівника, який відкрито виступив проти режиму? [29; 31].

Як показав подальший перебіг подій, куратор ПВК “Вагнер” із поплічниками – його заступником В. Чекаловим і командиром “вагнерівців” Д. Уткіним (позивний “Вагнер” [301; 304]) “випадково” загинули в

авіакатастрофі (фото Ж.46, Ж.47, Ж.48 [104; 286; 91]). Ввечері 23 серпня 2023 р. поблизу с. Куженкіно, що між Твер'ю та Великим Новгородом, впав бізнес-джет Embraer Legacy 600, збитий нібито російським ЗРК С-300 (розглядалися також версії закладання у літак бомби та інсценування Є. Пригожиним своєї загибелі [205]) [87; 188]. На борту літака перебувало 10 осіб разом із трьома членами екіпажу. “По Росії тижнями ходили чутки про те, яка доля чекає на Є. Пригожина. Рівно два місяці тому він почав свій заколот. Лише близько години минуло після аварії, як Росавіація вже випустила заяву, яка підтверджує, що ім'я Є. Пригожина було у списку пасажирів. Для Росавіації це надзвичайно швидко: відомство зазвичай реагує на такі інциденти набагато повільніше. І це багатьох тут здивувало”, – написав тоді Вілл Вернон, кореспондент ВВС у Москві [29]. Багато хто в Москві був переконаний, що смерть Є. Пригожина була вбивством на замовлення російської влади [56].

Як зазначив оглядач відділу міжнародної політики видання “Дзеркало тижня” Володимир Кравченко, про те, що “дні Є. Пригожина пораховані, багато разів говорилося відразу ж після його заколоту: “кухар”, кинувши виклик “альфа-самцю”, завдав великої шкоди авторитету верховної влади та президента. Червневий путч серйозно вдарив по позиціях Путіна у вибудованій ним вертикалі влади, оскільки він, не зумівши впоратися з роллю арбітра в конфлікті між військовим керівництвом і главою “вагнерівців”, показав свою вразливість, втратив контроль над ситуацією, припустився кризи, яка загрожує російській державі... як життя і смерть будь-якого кондотьєра, загибель героя Росії Є. Пригожина виявилася настільки несподіваною, як і прогнозованою” [205]. Після загибелі міжнародного злочинця Є. Пригожина у соціальних мережах показали написану на його честь ікону. До цієї публікації хтось дописав: хоча коли йдеться про росіян, то вже важко здивуватися. “Не новина про те, що русня й*та вся наскрізь, наглухо та назавжди” [101]. На нашу думку, з цим важко не погодитися.

Є багато оцінок того, що трапилося. Наприклад, як зазначив економіст, фінансовий аналітик Олексій Куц: “Насправді, вихідні передумови нинішніх

подій у РФ – внутрішньовидова боротьба політичних еліт, незадоволених їх випилюванням із глобального світу та побоюванням, що військова ситуація по спіралі ескалації вийде на небезпечний їм екзистенційний рівень... Пригожин та його ПВК виконали роль “конкістадорів” нових політичних еліт, які зовсім не хочуть ескалувати війну на новий рівень, коли країна порине в повну ізоляцію...” [229]. Російський правозахисник Володимир Осечкін теж не заперечує, що Є. Пригожин є лише частиною заколоту проти В. Путіна, який добре зрежисований російськими спецслужбами. “Зараз, зазначив він, є дві точки зору: одні вважають, що це дійсно був заколот обраних на МО та Путіна вагнерівців; інші кажуть, що це гарно режисований спектакль за участю певних генералів ФСО та ФСБ, аби добитися від Путіна певних кадрових змін у цих відомствах”. За словами экс-прем’єра Російської Федерації Михайла Касьянова, реальна мета бунту ПВК “Вагнер” – зовсім не удар по Москві: “Висновки зрозумілі: Путінський режим почав слабнути, доволі швидко... Зараз Путін дуже нервує, але він вже не виглядає модератором, захисником інтересів керівної елітної групи. І тому вже всі думають, як рятувати себе. Почалося розмиття цієї вертикалі, розмиття режиму на всіх рівнях. Керівні групи вже думають, що Путін – старіючий ветеран російської політики, у людей почався серйозний перегляд ставлення до нього. Думаю, за цим піде й перегляд ставлення до війни” [229].

Результати заколоту, здійсненого очільником ПВК “Вагнер” Є. Пригожиним, прокоментував радник голови Офісу президента України Михайло Подоляк. “Трагікомедія останніх днів красномовно пояснює лідерам інших країн, чому Україна не вбачає за можливе сьогодні вести переговори з путінською Росією. Просте питання: а з ким там можна про щось говорити, якщо у головного суб’єкта влада буквально вислизає з рук, як пісок крізь пальці, а об’єднане військо командування витирають ноги всі, кому не лінь? Цій банді вже недовго існувати: у будинку немає господаря. Ситуація всередині Росії неконтрольована, хитка конструкція тримається за інерцією та на чесному слові. Тим часом синоптики прогнозують нові пориви вітру...”, – зазначив він [41].

Американські політики від обох провідних партій також відреагували на події в Росії 23 – 24 червня, коли протистояння найманців ПВК “Вагнер” та російських військових істотно загострилось. “Ці події виявили слабкість президента Володимира Путіна... Він може пережити це, але влада в Росії після цих вихідних назавжди буде порушена”, – висловився сенатор США від Демократичної партії Кріс Мерфі. Політик порадив американцям не забувати, що засновник ПВК “Вагнер” Є. Пригожин, хоч і, очевидно, розчарувався в російській війні в Україні, є чи не більш небезпечним, ніж В. Путін. Колишній посадовець ЦРУ та конгресмен від штату Техас Білл Гурд закликав США та союзників “допомогти Україні створити безпольотну зону зараз для захисту від зростання нестабільності через громадянську війну в Росії”. “Якщо такий бандит-вбивця, як Пригожин з групи “Вагнера” вважає російське вторгнення до України незаконним, чому хтось може вважати інакше?” – запитав політик. Загалом, США та Європа, які уважно слідкували за подіями в Росії, вкотре запевнили про свою підтримку України [24]. Загалом, як зазначають аналітики, “збиття літака Є. Пригожина зміцнило владу В. Путіна, принаймні в короткостроковій перспективі, відновивши репутацію безжалісної людини, яка була підірвана його нерішучою реакцією на заколот “Вагнера” у червні та загадковим перемир’ям із воєначальником-ренегатом” [52]. Водночас, як припустили в американському Інституті вивчення війни, ПВК “Вагнер” після авіатроці більше не існуватиме як квазінезалежна паралельна військова структура [61].

Але, як показали подальші події, ПВК “Вагнер” не припинила свого існування. Наприклад, у лютому 2024 р. партизанський рух “Атеш” заявив, що у м. Джанкой (тимчасово окупований Крим), який став справжнім логістичним центром окупантів, прибуло чимало російських військових, серед яких є з нашивками ПВК “Вагнер” [79]. З цього приводу радник керівника Офісу президента Михайло Подоляк в ефірі загальнонаціонального телемарафону розповів, що після загибелі керівництва ПВК “Вагнер” в авіатроці в Росії розпочалася активна боротьба за контроль над її залишками. Він припустив, що

сама компанія буде поділена на чотири частини, з яких одна частина, третина від загальної кількості “вагнерівців”, перейде на контракт до міноборони і воюватиме проти України, але вже в рамках інших ПВК чи в рамках міноборони. Інша частина, ще третина, підпише контракт із росгвардією. Третя частина повернеться до Африки, де вони контролюють низку активів та спробує залишити за собою бізнес-активи. Четверта, невелика частина, залишиться у Мінську та займатиметься тренуванням білоруського спецназу [241].

Аналіз літератури та джерел показав, що окрім ПВК “Вагнер”/“Ліга” російською владою були сформовані й активно використовувалися в Україні з початку повномасштабного вторгнення ПВК “Редут” і “Патріот” (рис. Ж.6, Ж.7, Ж.8, Ж.9), куратором яких є особисто міністр оборони Росії С. Шойгу [22; 23]. У 2018 р. ветеранами російської військової розвідки та повітрянодесантних військ була заснована ПВК “Щит”, яка наприкінці 2021 р., як зазначають деякі джерела [58; 176], змінила назву на ПВК “Редут” та була переорієнтована на підготовку російського вторгнення в Україну. ПВК “Редут” знаходиться “під крилом” 45-ї окремої бригади спеціального призначення (до 2014 р. – 45-й окремий полк спеціального призначення [100]) Повітрянодесантних військ збройних сил Російської Федерації, що базується в м. Кубінка (Московська обл.), ветерани якої є її тіншовими або легальними власниками [200; 54]. Зазначимо, що у 2014 – 2015 рр. підрозділи бригади брали участь в окупації Криму, а 24 лютого 2022 р. здійснили невдалу спробу захоплення міжнародного вантажного аеропорту “Антонов” поблизу с. Гостомель за 25 км від Києва, під час якої українськими захисниками було знищено близько 200 російських спецпризначенців [45].

Фактично, ПВК “Редут” є збройним формуванням, яке повністю контролюється, оперативно управляється та фінансується ГУ ГШ ЗС РФ. Журналісти міжнародного видання “Медуза” вказують на те, що справами ПВК “Редут” може керувати колишній заступник командира 45-го окремого полку спеціального призначення Костянтин Мірзаянц [278]. У розслідуванні журналістів “Радіо Свобода” зазначається, що одним із основних кураторів

ПВК “Редут” по лінії ГУ ГШ ЗС РФ є полковник Олексій Кондратьєв, а головним ініціатором її створення – заступник голови цього розвідувального відомства генерал-лейтенант Володимир Алексєєв [175]. В інтерв’ю журналісту проєкту “Система” (“Радіо Свобода”) Данилу Беловодьєву рекрутер з позивним “Гонец” розповів: “Ми працюємо з міністерством оборони від головного розвідувального управління. Гроші платять вони. Це аналог приватної військової компанії, але ми отримуємо гроші від міністерства оборони напряду. Куратор у нас від міністерства оборони” [282]. В окремих журналістських розслідуваннях зазначається, що фінансує ПВК “Редут” російський олігарх, мільярдер і наближена до російського президента особа Олег Дерипаска, компанії якого є постачальниками озброєння та військової техніки для російських збройних сил [63; 272; 64; 273].

У Росії ПВК “Редут” позиціонується як “добровольче” формування, але зазначається, що вона є прихованою системою рекрутингу державних найманців для російської розвідки [282; 175]. Наприклад, як повідомили у Міністерстві оборони Великої Британії, ПВК “Редут” вербує найманців під виглядом “добровольців”, у тому числі колишніх членів ПВК “Вагнер” [62; 214], громадян Узбекистану [99; 269], Білорусі [54] та інших, які погодилися вбивати українців заради матеріальної вигоди. В інтерв’ю виданню “Медуза” найманець ПВК “Редут”, ім’я якого журналісти не розголошують, також підтвердив, що набір у ПВК (чи то “Редут”, “Вагнер” або менш відомий загін) перетворився на один із варіантів “прихованої мобілізації”. Він зауважив, що межа між найманськими формуваннями, регулярною армією та “добровольцями” в ході війни в Україні остаточно стерлася: “Немає жодних диких [незалежних від влади] підрозділів..., усі працюють із Міноборони” [278; 134]. Наведене, на нашу думку, вкотре спростовує заяву білоруського диктатора Олександра Лукашенка щодо неучасті його країни у війні проти України.

Перевагами підписання контракту з “сумнівною та віртуальною” компанією, а не з міністерством оборони напряду є, на думку рекрутерів, такі: можливість звільнитися у випадку будь-яких обставин [цитата: “якщо ти з

армією укладеш, то ти попадеш у довгий “м’ясокомбінат” без звільнення”]; можливість ухилитися від сплати податків чи судових витрат [як зазначено у розслідуванні проєкту “Система”, значне число “редутівців” мають борг перед державою загальною сумою ₴23 млн (\$200 тис.)]; отримання грошового забезпечення готівкою тощо. Для держави і пов’язаних з нею приватних корпорацій це можливість ухилитися від міжнародних санкцій [282]. Також, як припускають у британському оборонному відомстві, практика російського міністерства оборони щодо набору найманців через “добровольчі” підрозділи сприяла тому, що Росія уникла подальших непопулярних мобілізацій, передусім напередодні президентських виборів у Росії, що відбулися 17 березня 2024 р. [62; 214; 40]. Як зазначив Кендіс Рондо (Candice Rondo), директор програми “Future Frontlin” аналітичного центру “New America” (США), “Росія зіткнулася з великими проблемами, з рекрутингом і утриманням особового складу. А теперішня військова культура та її умови не є достатніми стимулами для того, щоб змусити людей іти на службу добровільно. Тому такі примарні сили, як “Вагнер” або “Редут”, потрібні, щоб їх примусити для цього, рекрутувати за межами існуючої системи” [282].

Журналісти проєктів “Схеми” та “Система” (“Радіо Свобода”) зазначають, що ПВК “Редут” – це таємнича і заплутана за своєю структурою організація. Вони виявили не менше 20 різноманітних підрозділів, які самі себе називають “Редут”, або пов’язують свою діяльність з цією так званою ПВК (рис. Ж.10, Ж.11, Ж.12, Ж.13):

“Бригада Святого Георгія” та її загони “Зубр”, “Херсон”, “Артдивізіон” та “Вихрь” (рос. “Союз Добровольцев Донбасса”);

Добровольча 81-ша окрема бригада спеціального призначення “Ведмеді” (створена у 2023 р. у Криму, приблизно 400 – 500 осіб);

бригада “Вовки” (колишній батальйон “Чібіс”), диверсійно-розвідувальні загони (рос. скороч. ДРО) “Тигри”, “Вітер 117”, “Невський” (16-та окрема бригада спеціального призначення ГУ ГШ ЗС РФ);

окремі загони “Троя”, “Ірбіс”, “Лев”, “Рисі”, “Еспаньйола”, “Borз”, дшрг “Русіч”, “Імперський легіон”;

“козацькі” формування – бригади “Дніпро”, “Сибір”, “Дон” з окремими батальйонами у її складі “Листань”, “Аксай”, “Манич” та бригада “Терек” з батальйонами “Скіф”, “Сибір”, “Єнісей”;

загін “Ветерани” (Громадський рух “Ветераны России”, у символіці і гаслах прославляють В. Путіна) та інші, які контролюються російською військовою розвідкою [73; 282; 267; 84; 35].

Є відомості, що з 2023 р. підрозділи ПВК “Редут” увійшли до “Добровольчого Корпусу” (створений наказом МО РФ від 27 лютого 2023 р. для виконання бойових і спеціальних завдань), який очолив вищезазначений полковник ГУ ГШ ЗС РФ Олексій Кондратьєв [126]. Станом на 2023 рчисельність особового складу ПВК “Редут” склала 7 тис. осіб (за іншими джерелами, їх чисельність може бути до 20 тис. осіб [282]).

ПВК “Редут” складалася з російських професійних військовослужбовців, звільнених з військової служби чи діючих: у пріоритеті – офіцери, колишні співробітники силових структур, передусім спецпризначенці, які мали досвід бойових дій, зокрема в Україні від 2014 р., або операцій миротворчого характеру. Значну кількість особового складу складали колишні найманці ПВК “Вагнер”, які брали участь у бойових діях у Сирії. Від початку війни проти України, у зв’язку зі значними втратами професійних найманців, до ПВК “Редут” почали наймати мобілізованих і засуджених осіб [49; 282]. Як розповів Олександр Коваленко, український військово-політичний оглядач групи “Інформаційний спротив”, провідний експерт Українського центру дослідження проблем безпеки ім. Дмитра Тимчука, до повномасштабного вторгнення в Україну загони ПВК “Редут” були елітними найманцями. Але з 2022 р. компанія безпрецедентними темпами почала втрачати особовий склад. На думку експерта, така “деградація” бойовиків ПВК “Редут” свідчить про те, що Сили оборони України просто утилізували значну частину фахівців, чим практично знищили бойову школу російського спецназу, яка формувалася десятиліттями [254].

Основними послугами, що надавалися ПВК “Редут” на початку її історії, були охоронна діяльність, підготовка груп особистої охорони, атестація відповідних фахівців тощо. У 2019 р. видання “Нова газета” повідомило, що найманці компанії (близько 300 осіб [54]) перебували у Сирії та займалися охороною й обороною російських об’єктів нафтогазової сфери (родовище фосфатів у районі Пальміри, два газопереробних заводи, газопровід протяжністю 139 км), контрольованих інжинірингової і будівельної компанії АО “Стройтрансгаз” (належить російському олігарху і мільярдеру Геннадію Тимченку, колишньому офіцеру КДБ та близькому другу В. Путіна, власнику приватної інвестиційної групи “Volga Group”, що спеціалізується на інвестиціях в енергетичні, транспортні та інфраструктурні активи [285; 40]) [200; 97; 44].

Відразу після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну керівництво ПВК “Редут” терміново розпочало масштабне вербування найманців для участі у війні. Щоб швидко знайти людей, були роздруковані чорні списки, куди роками вносили прізвища рядового і офіцерського складу, які колись або не пройшли співбесіду з компанією, або були звільнені з неї [278]. Зазначимо, що напередодні війни вербуванням займалися близько двох десятків російських вербувальників: представники міноборони, ветерани кількох приватних військових компаній та добровольчих формувань, представники міжрегіональної громадської організації “Союз добровольців Донбасу” (рос. “Союз добровольцев Донбасса” (СДД)) та рекрутери, які пропонували укласти нібито “контракт з міноборони”, але не мали на те жодних повноважень, та інші організації. За інформацією видання “Медуза”, пропозицію поїхати в “оплачуване відрядження в Україну” з кінця листопада 2021 р. отримали не лише професійні найманці, а й пересічні ветерани війни на Сході України. Відбувався набір і серед мешканців невизнаних “ЛДНР”, які мали бойовий досвід. У розслідуваннях журналістів проєктів “Радіо Свобода” “Схеми” та “Система”, а також видання “Медуза” засвідчено, що найманцям обіцяли щомісячну зарплатню ₴240 тис. чи ₴160 тис. у місці дислокації та

₴320 тис. на фронті [279]. За іншими джерелами, понад \$2 тис. Контрактом також передбачалися виплати: у випадку важкого поранення – \$25 тис., а смерті – \$60 тис. [282]. “Такого широкого набору на український напрямок не було вже кілька років [з 2014 р. – Авт.]... зараз найактивніша кампанія по найму...”, – зазначив один із найманців, співрозмовників видання “Медуза” [279].

За словами найманців ПВК “Редут”, перед відправленням на війну в Україну вони проходили нетривалу підготовку на полігоні “Тригуляй”, що знаходиться у Тамбовській області та належить до навчального центру 16-ї окремої бригади спеціального призначення ГУ ГШ ЗС РФ [175; 281; 282]. Як тільки набирається потрібна кількість підготовлених бійців для чергового підрозділу ПВК “Редут”, викликають, як зазначає рекрутер з позивним “Зодіак”, кураторів з міністерства оборони, які перевіряють групу і дають їй “добро” висунутися “за ленту” [у дисертації збережений сленг, щоб достовірніше передати термінологію, що використовується противником. – Авт.]. На який напрямок направляються найманці, їм не повідомляється. Але в інтерв’ю найманець ПВК “Редут” Олег Фінгер (позивний “Бутч”) повідомив, що: “Зараз [на момент виходу інтерв’ю, жовтень 2023 р. – Авт.] усіх найманців, з усіх підрозділів, у першу чергу кидають у жо...у. А потім йдуть “кадирівці” і регулярні війська” [282]. Отже, вищенаведене демонструє справжнє ставлення до найманців, фактично як до непотрібного “м’яса”.

Розслідуванням “Схеми” та “Система” встановлено, що підрозділи ПВК “Редут” мали відіграти одну з вирішальних ролей у перші дні повномасштабного вторгнення російських військ в Україну і брали участь безпосередньо у боях на Київському, Харківському, Донецькому та Луганському напрямках [42; 175]. Наприклад, найманці ПВК “Редут”, які потрапили у полон до українських захисників під час визволення від окупантів Харківської області, повідомили, що їх підрозділ з 24 лютого 2022 р. воює в Україні на Харківському напрямку у складі 16-ї окремої бригади спеціального призначення [42]. Полонений “редутівець” командир відділення Руслан

Колесніков зазначив, що ПВК “Редут” (імовірно, один із загонів цієї компанії. – Авт.) був створений при цій бригаді [193].

Є відомості, що перші розвідувально-диверсійні групи ПВК “Редут” почали прибувати в ОРДЛО ще до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну – у січні 2022 р. У розслідуванні міжнародного видання “Медуза” наводяться спогади одного з найманців з позивним “Абрикос”, який заявив, що війна для нього почалася на добу раніше, ніж для всіх інших – у ніч на 23 лютого 2022 р. Він повідомив таке, процитуємо: “у середині грудня... прийшов до кафе, щоб зустрітися з рекрутерами ПВК “Редут”... Нам [кандидатам] сказали: “Перед Новим роком ми їдемо [на Донбас].... Звичайно, ми сказали: “Ні, давайте відзначимо свята вдома”. У підсумку “Абрикос” опинився в окупованому Луганську тільки у січні 2022 р. Через місяць “прямо на моїх очах почалася війна”, – згадував “Абрикос”. У ці ж дні готувалися до війни й інші розвідувально-диверсійні загони ПВК “Редут”, на інших напрямках, зазначається у розслідуванні “Медузи” [278]. Отже, вищенаведене свідчить, що Російська Федерація незважаючи на запевнення її керівництва про небажання нападати на Україну таємно готувалася до вторгнення, зокрема направляла найманців приватних військових компаній на її територію.

У ніч на 23 лютого 2022 р. одна з диверсійно-розвідувальних груп, до якої входив “Абрикос”, поблизу с. Станиця Луганська (Луганська обл.) перейшла р. Сіверський Донець, уздовж якої проходила лінія розмежування сил на Донбасі після 2014 р., та провела розвідку у тилу українських військ. “По темряві зайшли до них [до позицій українських військових] у тил... Повзали навколо Станиці Луганської. Дві доби лив дощ крижаний. А ми лежали, лежали, лежали – у мене від нічника очі втомилися. “Хірург” нам ще не дав трьох укропів зняти [вбити] – як зараз пам'ятаю... Ми вже [село] Болотне пройшли, вирахували, де в них якісь позиції, всі змалювали – і вдень 23-го нам приходить команда терміново виходити звідти... Як тільки ми вийшли [і передали дані] – все почалося! Перший прорив ми повністю підготували. Відверто кажучи, ми почали війну”, –

згадував найманець “Абрикос” [26 лютого Станиця Луганська була захоплена російськими військами [213]. – Авт.] [278].

Загалом на початку війни саме підрозділи ПВК “Редут” першими серед підрозділів інших ПВК опинилися на фронті. Так найманці цієї компанії, імена яких журналісти видання “Медуза” не розголошують, свідчили: “Весь Луганськ і Донецьк були в підрозділах з “Редута”. Поки ми працювали на Харківському напрямку, інші бійці “Редута” зайшли через Білорусь і рушили до Києва [найманець згадує, що група Івана Міхеєва, позивний “Сєвер”, рухалася до столиці України у складі загальновійськової колони 45-ї бригади спеціального призначення та Іванівського спеціального загону швидкого реагування (рос. скороч. СОБР) Росгвардії, але, потрапивши під “дружній вогонь” іншої російської колони, вона зазнала значних втрат]. І ми навіть не знайомі: тут дуже багато різних людей... Коли колона “Редута” з Харкова [21 і 22 березня] повернулася до Луганська, вона йшла безперервно кілька годин. УАЗи, автобуси, все йшло. І це були саме редутівські бійці, тільки різні підрозділи” [називаються рос. “Илимовцы”, “Хулиганы”, “Волки”, “Морпехи”, “Топоры”. – Авт.] [42; 278].

У розслідуванні “Схеми” та “Система” конкретизується, що для наступу на Київському напрямку декілька сотень бійців ПВК “Редут” були завезені автобусами до Чорнобильської зони відчуження на території Білорусі. 24 лютого вони зайшли на територію України для виконання ряду військових і політичних завдань, зокрема забезпечення ліквідації вищого військово-політичного та військового керівництва держави, які були основою державної безпеки України, а також сприяння організації переходу влади до прокремлівських політиків. Як розповів голова Головного управління розвідки Міністерства оборони України Кирило Буданов, на пост президента розглядався експрезидент України В. Янукович, а на посаду голови Верховної Ради України – В. Медведчук, кум В. Путіна [244; 191; 88].

Самі ж найманці сподівалися на легку перемогу і легке збагачення. Полонений снайпер ПВК “Редут” Руслан Колесніков (позивний “Булат”) свідчив: “Завдання першочергове... Прокатимось, в Київ, “по-зеленому”... і

будемо нести патрульно-постову службу... як ОМОН [загін міліції особливого призначення. – Авт.] працює”. Інший полонений найманець цієї компанії Михайло Іванов (позивний “Покров”) доповнив: “Ми думали, ми зайдемо... і усі заспокояться... зі зброєю, звичайно... Змусити до миру, як нам пояснювали”. Водночас інший найманець ПВК “Редут” – Олег Фінгер (позивний “Бутч”) відверто заявив, що “ми туди не дохнути їдемо, а грошенята заробляти, ... Виконувати свій патріотичний борг, ..., еб... укропів, ..., і косити бабло для сім’ї” [282]. Отже, зі свідчень найманців ПВК “Редут” можна побачити їх справжню мотивацію участі у війні проти України – збагачення. Смерті людей їх не турбували.

Але ефект несподіванки не спрацював. Ці плани стали заздалегідь відомими західним та українським спецслужбам. Дійшовши до передмістя Києва, підрозділи ПВК “Редут”, залишаючись там до кінця березня, до початку відступу російських військ, зазнали значних втрат (за деякими оцінками, втрати склали до 90%; фактично новостворена ПВК була повністю знищена) [282; 58; 176]. “Такі втрати були, що “офігеть” можна. Те, що показують по телевізору... Якби так все було у реальності, ми б не те, що Київ – ми б Польщу вже брали!” – згадує найманець ПВК “Редут”, один із учасників тих подій. На переформування після втрат загони ПВК “Редут” виводилися до пункту постійної дислокації 45-ї бригади спеціального призначення в підмосковне м. Кубінка, де найманцям пропонували укласти офіційний короткостроковий контракт з російським міністерством оборони [278]. Однак, як скаржаться новоспечені контрактники, “Держава нас усіх підставила... виплати за поранення зняли..., заплатили менше ₴50 тис. замість обіцяної зарплати в \$1800..., нас кинули за гроші, вони кинули нас на страховку..., вони винні мені понад \$10 тис.: півторамісячна зарплата, плюс бойові, плюс десятку [\$тисяч страхування] за поранення... хочу отримати своє, але тепер я безправна істота!” [278].

На Харківщині найманці ПВК “Редут” переважно брали участь у штурмових і розвідувальних діях та охороняли військові об’єкти. У вересні 2022 р. Сили оборони України почали відвойовувати окуповані українські

території на Харківщині [42]. Більшість підрозділів ПВК “Редут” були перекинуті на Донецький напрямок. Зараз, як повідомив командир українського 225-го окремого штурмового батальйону за позивним “Сірко”, загони ПВК “Редут” – “Рисі”, “Тигри”, “Поток”, “Олександр Невський”, “Ветеран” – “такий зоопарк з приватних військових компаній”, активно воюють у Донецькій області на Бахмутському напрямку [282]. Як зазначив командир українського 214-го окремого спеціального батальйону OPFOR за позивним “Ментол”, загін “Ветеран” є не таким вже сильним підрозділом зі своїми завданнями... тому, що у жорстких боях, що проходили, їх помітно не було”. Також командир 225-го окремого штурмового батальйону за позивним “Сірко” сказав наступне: “Якщо говорити мовою сухої статистики, то ми розбили противника приблизно до тисячі осіб особового складу. Це дві штатні роти ПВК “Ветеран” – 1-ша та 2-га штурмові роти. 1-ша рота взагалі перестала існувати, наскільки я розумію”. При цьому українські захисники зазначають, що недооцінювати найманців не можна, адже вони формуються переважно з колишніх досвідчених силовиків, які мають бойовий досвід війн у Чечні та Сирії [282].

Є також свідчення про військові злочини найманців ПВК “Редут”: на території Київщини (брали участь в окупації таких населених пунктів, як Гостомель, Клавдієво-Тарасово, Бородянка, Бабинці, Загальці, Качали) вони ховали свою техніку в оселях мирних громадян, займалися крадіжками їх майна, зокрема автотранспорту, виганяли людей зі свого житла, шукали “нацистів” і “біолабораторії”, а на Харківщині – шукали схрони зі зброєю, ветеранів війни на Сході України та інших проукраїнських активістів, проводили допити і психологічні та фізичні катування затриманих (наприклад, у с. Борова Ізюмського району). Як зазначають потерпілі, вони просто знущалися над людьми, бо не могли себе нічим зайняти [175; 282]. Як зазначають журналісти “Схеми”, окремі загиблі “редутівці” за “мужність і відвагу під час Київської кампанії” були особисто нагороджені президентом Росії В. Путіним орденами “За мужність” [282]. Це свідчить про підтримку країною-агресором найманства на державному рівні. Водночас, після виходу

найманців з України, як вони самі зазначають, про них забули. Командування на їх питання ніяк не реагувало. “Нащо тоді люди гинули?... Це як утилізація йде... військовослужбовців... Що це за війна така?”, – обурювався полонений найманець Руслан Колесніков (позивний “Булат”) [282].

Відомі також випадки безчинства “редутівців” у своєму тилу. Наприклад, у медіа потрапило відео, на якому було знято, як у ніч на 24 лютого 2023 р. п'яні бойовики одного з підрозділу ПВК “Редут” так званої Добровольчої 81-ї окремої бригади спеціального призначення “Ведмеді” (81-ша обсп, у різних джерелах її помилково відносять до ПВК. – Авт.), деякі з яких були у цивільному одязі, увірвалися до кафе “Фортеця” в окупованому кримському с. Чорноморське і жорстоко побили цивільних відвідувачів кафе, як чоловіків, так і жінок. У коментарі до відео описується, що озброєні люди “стріляли у повітря, били кийками, добивали ногами” (фото Ж.76 [107]) [274]. Зазначимо, що Добровольча 81-ша обсп “Ведмеді” була створена у 2023 р. у Криму та включена до складу ПВК “Редут”. За словами Костянтина Машовця, експерта Центру військово-політичних досліджень, члена групи “Інформаційний опір”, вона налічує приблизно 400 – 500 осіб, вірогідно, дислокується у військовому містечку в с. Перевальне (Крим) на базі 36-ї окремої бригади берегової оборони України (сьогодні тут розміщена 126-та окрема гвардійська бригада берегової оборони) і виконувала завдання на Херсонському напрямку з блокування прибережних сіл Пойма та Підстепове під Олешками [267; 84; 35].

Ще однією російською ПВК, яка діє в Україні від початку повномасштабного вторгнення Росії, є ПВК “Патріот”. Як вище зазначалося, вона сформована у 2018 р. переважно з професійних російських військових зі значним бойовим досвідом, спеціалізується на забезпеченні фізичного захисту державних і важливих осіб, пов’язується з міністром оборони Росії Сергієм Шойгу і контролюється ГРУ. Її найманці мають досвід виконання завдань у Сирії та на Африканському континенті, зокрема у Бурунді, ЦАР та Ємені [40]. Закритість інформації щодо ПВК “Патріот” не дає змоги розкрити достовірно її діяльність в Україні під час російсько-української війни. У знайдених джерелах

лише згадується, що її найманці воювали біля м. Бахмут та в районі с. Степового під м. Вугледар (Донецька область) [116, с. 101; 132; 102], вони краще оплачувані, оснащені та навчені порівняно з ПВК “Вагнер”, отримують за свою роботу щомісячну зарплату від \$6300 – 15800 (у ПВК “Вагнер” \$2500 – 3500 на місяць), а пропоновані контракти зазвичай не перевищують 1-2 місяці (у мирний час, під час війни термін контракту не відомий. – Авт.) [69].

Як показав аналіз джерел, для війни в Україні свої ПВК також формували російські олігархи, зокрема власники ПАТ “Газпром”. Керівник українського Центру військово-правових досліджень Олександр Мусієнко пояснює це конкуренцією між представниками різних сфер впливу в Росії [102]. Ще 4 лютого 2023 р. голова російського уряду М. Мішустін своїм розпорядженням № 240 надав ПАТ “Газпром нефть” (“дочка” ПАТ “Газпром”) право на заснування “приватної охоронної організації”, співзасновником якої стало ТОВ (рос. “Частная охранный организация “СТАФ-ЦЕНТР”). Як пише видання “ВВС”, її створили в Омську під назвою “Газпром нафта охорона” (рос. “Газпром нефть охрана”) та під керівництвом колишніх високопосадовців МВС та ФСБ [257; 42; 291]. Надалі ПАТ “Газпром” із співробітників позавідомчої охорони сформував “добровольчі батальйони” “Поток”, “Факел” і “Пламя” (у літературі їх нерідко називають ПВК), які передали ПВК “Редут”, контрольовану міністерством оборони Росії. Але офіційно цей факт не визнається [123, с. 84; 183; 254; 42].

Вагомим мотиваційним чинником для найму “добровольців” є висока зарплатня та пільги. Наприклад, як засвідчив полонений найманець батальйону “Поток” Олексій Ткаченко, працівник компанії “Газпром видобуток Оренбург” (рос. “Газпром добыча Оренбург”), йому запропонували підписати контракт з міністерством оборони Росії на 3 місяці, “клятвено обіцяли” щомісячну зарплатню ₴60 тис. від корпорації + ₴200 тис. від міністерства оборони та додаткову платню за відрядження, збереження місця попередньої роботи, службу у тилу та, при цьому, статус учасника бойових дій. Але, прибувши у зону “СВО”, його зобов’язали підписати контракт на 6 місяців з ПВК “Редут”

без претензії на статус учасника бойових дій, не видали особистий ідентифікаційний жетон, відібрали телефон і sim-картку та “повезли у Соледар”. “Поїхав..., на легкий заробіток. І воювати не прийдеться, і “ветеранські отримати”. Грошей..., плюс іпотека, аліменти та кредити... думаю “ветераном” приїду... В основному через гроші”, – розповів найманець [186]. Зазначимо, що робота з матеріалами полонених залишила у автора відчуття того, що подібний контингент навіть і не задумується, що він приїхав у чужу країну вбивати, нищити... Він думає лише про власне збагачення за будь-яку ціну. Тому не дивно, що його використовують у бойових діях як “м'ясо”, нікому непотрібне “гарматне м'ясо”.

Як свідчать джерела, вищезазначені підрозділи не вмотивовані та не мають достатніх бойових спроможностей через погану підготовку і постачання, а також відсутність командирів тактичної ланки. Наприклад, 23 квітня 2023 р. російський “воєнкор” Євген Лінін [106] оприлюднив відеозвернення найманців батальйону “Поток” до “верховного головнокомандувача Росії” В. Путіна, в якому вони скаржилися на погану ситуацію із постачанням, безвідповідальність керівництва підрозділу, через що вони 17 квітня були змушені відійти з позицій, а також на керівництво ПВК “Вагнер”, яке “з погрозами розправи” блокувало їх втечу у “безпечну зону” (у районі м. Бахмут у результаті атаки підрозділів Сил оборони України найманці залишили дві позиції, чим оголили фланг “вагнерівців” і підставили під удар їх штурмові групи) [83; 238]. Двома днями раніше, 21 квітня 2023 р., на телеграм-каналі “Позивний Брюс” російського “воєнкора” Олександра Симонова, співробітника РІА ФАН (“Федеральное агентство новостей”, РІА ФАН [75]) вийшло інтерв'ю з Є. Пригожиним, де він вперше публічно у негативному аспекті згадав про існування та дії в Україні ПВК, пов'язаних з ПАТ “Газпром”. Куратор ПВК “Вагнер” зазначив: “Створюються всяке різне незрозуміле... ПВК стало багато, а проблеми ті самі. На фронті нічого не покращується”. Причину цього Є. Пригожин озвучив під час бесіди з найманцями вищезгаданого батальйону “Поток”: “без “бк” [боєкомплекту. – Авт.]... авіації немає, артилерії немає,

зв'язку немає, РЕБа немає, РЕРа немає, безпілотників немає, медиків немає... і це пів біди. А головне лихо починається у тому, коли... управління немає. Для того, щоб країна могла воювати, треба мати командирів, командирів тактичної ланки... який може взяти ротну тактичну групу чи батальйонну тактичну групу та повести у бій". Надалі Є. Пригожин пояснював, що в Росії ПВК створюються, на його думку, "для того, щоб якимось чином розбавити ПВК "Вагнер", для того, щоб це не була одна велика сила, яка може відіграти якусь роль у внутрішній політиці..., а по-друге – всім говориться, що колись буде боротьба за владу, всім потрібно свою приватну армію мати... Тому ті люди, які мають гроші, вони вважають, що це афігенна тема зараз створити ПВК. І тому починають плодитися. ПВК газпромівські – "Поток", який ми, "Голубой поток", називаємо..., усякі ПВК [мільярдера Андрія] Бокарева, ПВК "Редут" і т.д. – кожної тварюки по парі... при цьому ці ПВК спочатку фінансуються кимось, після цього їх кидають, їх починає фінансувати держава... У державі "хренова туча" генералів, офіцерів тощо, які із задоволенням погріють руки на тому, що якесь фінансування пішло. І далі, здається, коли сидиш у кабінеті, ... що ти шалено пограєш у солдатики... буде така брутальна романтика військова. Становище ПВК є злочином перед власним народом" [243; 291].

Наприкінці 2022 р. в анексованому Росією Криму також почали утворюватися нові ПВК, за якими, як пояснюють експерти, можуть стояти російські олігархи, які мають на півострові свої бізнес-інтереси та розуміють потребу їх захисту в умовах нестабільної ситуації [102]. Це, зокрема, ПВК "Конвой" (є ще й такі назви: військово-охоронна компанія, штурмовий розвідувальний підрозділ, козацьке товариство, бойовий армійський резерв та ін. [201]), відповідальним за яку призначили самопроголошеного "Голову Республіки Крим" С. Аксьонова, відомого під прізвиськом "Гоблін" [23; 66], а командиром – куратора ПВК "Вагнер" в Африці Костянтина Пікалова з позивним "Мазай" (відомого також як "Полковник" і "Константин") [102]. Один із анонімних колишніх найманців ПВК "Конвой" повідомив, що це ПВК С. Аксьонова, але все командування – колишні співробітники ПВК "Вагнер":

“Усі давно знайомі один одному люди” [178]. Як зазначив Михайло Подоляк, радник керівника Офісу Президента України, С. Аксьонов був зацікавлений у такому призначенні. Він може скористатися слабкістю держави зберегти своє вже награване у Криму майно та “добрати” ще більше після послаблення влади на місцях [196]. У журналістському розслідуванні Марія Жолобова припустила, що “Аксьонов, можливо, відчуває, що його становище хитке, і він хоче створити нову ПВК для себе. Може, перед Кремлем якось хоче вислужитись. Якийсь свій захист мати, свою гвардію, як ті ж кадірівці”. Її слова підтримує політолог Євгенія Горюнова: “Скільки я спостерігаю за Аксьоновим – це людина, яка нічого нового вигадати не може. Він дуже чудово копіює інших. Спочатку копіював Кадірова – ідею сильної руки, їздив щодо обміну досвідом. Але особисту гвардію, як у Кадірова, Аксьонов створити не зміг. Тепер він копіює Пригожина – створює свою військову компанію”. Іншу думку висловив заступник постійного представника Президента України в АР Крим Денис Чистіков, який заявив, що створення ПВК “Конвой” в окупованому Криму є наслідком нестачі силовиків для забезпечення порядку на півострові та свідчить про зростаючу недовіру до російських збройних сил [178]. Цієї ж думки притримується український військовий експерт Олег Жданов, який зазначив, що це може означати, що в російській армії не вистачає людей для бойових дій, незважаючи на мобілізацію. Росія розуміє, що тільки найманці, мотивовані грошима, можуть бути якоюсь військовою загрозою для Збройних Сил України. Водночас, він звертає увагу, що наймані співробітники, переважно з правоохоронних органів, не мають спеціальної штурмової підготовки і не зможуть якісно виконувати бойові штурмові завдання. Експерт припускає, що ці дві ПВК використовуватимуть як резерв для захисту Криму, протидії деокупації півострова Силами оборони України. “Це буде спроба захистити Крим. На російську армію... надії зовсім немає” [102]. Є також думка, висловлена зокрема главою Меджлісу кримськотатарського народу Рефатом Чубаровим, що такі ПВК формуються з огляду на можливі внутрішні заворушення всередині самої Росії на тлі політичних катаклізмів, спричинених

її провалами в Україні, на випадок громадянської війни [136]. Військовий експерт Павло Лузін пояснює інтерес до набору найманців в окупованому Криму тим, що на півострові менше дотримуються закону, менше зайвих очей, і є можливість для їхнього тренування [178].

Заступник постійного представника Президента України в АР Крим Денис Чистіков вважає, що ПВК “Конвой” поповнюється у Криму за рахунок мобілізованих та колишніх військових, оскільки використання ув'язнених у ПВК “Вагнер”, на його думку, продемонструвало неефективність таких бійців [178]. Найманці укладають два контракти – із військово-охоронною компанією/ПВК “Конвой” та з міністерством оборони Росії, зокрема зі 150-ю Ідрицько-Берлінською ордена Кутузова (другого ступеня) мотострілецькою дивізією (в/ч 22179), що дислокується в Ростовській області [82]. При цьому до її складу ПВК “Конвой” не входить. Як розповів один із найманців, це дозволяє мати гарантовані виплати у разі поранення чи смерті [278].

На початку 2023 р. ПВК “Конвой” налічувала у штаті 261 особу, а вже влітку – близько 400 [231]. У журналістському розслідуванні видання “Важные истории” повідомлялося, що ці “добровольці” готові боротися з “укрофашизмом” та “українськими сатаністами” за “сильну православну Росію” не менше ніж від ₴200 тис. (рядовий) до ₴300 тис. (командування) на місяць. Крім того, тим, хто прослужить у ПВК рік, обіцяли ділянку землі у Криму чи Абхазії [178; 201]. Отже, утримання найманців передбачає значне фінансове забезпечення. Є відомості, що лише за півтора місяці осені 2022 р. ПВК “Конвой” отримала ₴437,5 млн благодійними пожертвами: ₴120 млн – від компанії російського мільярдера Аркадія Ротенберга, ₴200 млн – від банку ВТБ (69% акцій належить державі), а решту – “внески паливних компаній”. У масмедіа йшла мова про те, що “пожертвування” від державних та навколдержавних корпорацій надходять на рахунок Громадського об'єднання (рос. “Санкт-Петербургское городское казачье общество “Конвой”), керівник – отаман Костянтин Пікалов [270], яке надалі перераховує гроші на рахунок ТОВ “ВОК Конвой” (рос. “Военно-охранная компания “Конвой”), керівником

якої також є К. Пікалов [82], де гроші переводяться в готівку і знову надходять К. Пікалову вже як голові ПВК, як “позика засновнику” (є інформація, що він позичає приблизно по ₴60 млн на місяць) [278]. З цього приводу Денис Коротков, спецкореспондент відділу розслідувань видання “Новая газета” та Центру “Досє”, висловився так: “Добровольчість” у Росії мало чим відрізняється від найманства. Люди воюють за гроші. ПВК “Вагнер” мав певну автономність, а інші – мають різну природу та усі вони більше залежні від влади, центральної чи місцевої. Це певний оброк, що існував за часи феодалізму [209]. Сучасні “бояри” повинні були створити структуру “бойових холопів”, забезпечити, відправити міноборони, ті – на війну, і далі їх утримувати. “Ти просто повинен”, – зазначив журналіст-розслідувач [208; 231].

До ПВК “Конвой” входять управління, штаб, служби зв'язку, інженерна та медична служби, служба ракетно-артилерійського озброєння, служба матеріально-технічного забезпечення, два розвідувально-штурмові та два штурмових взводи, комендантський взвод, артилерійський дивізіон, взвод вогневої підтримки, снайперський підрозділ (5 осіб) та відділення розвідки [201]. Як розповів розслідувач кримського “Центру журналістських розслідувань” Микита Панасенко, ПВК “Конвой” перебуває у складі батальйону “Ливадія” (30-й загін БАРС “Ливадія”, рос. БАРС – “боевой армейский резерв страны”, на базі яких губернатори суб'єктів Росії формують і оснащують “батальйони добровольців” [82; 231]), одного з двох створених у Криму великих “добровольчих” формувань (інше – батальйон “Таврида”) [178]. Зазначимо, що Центр журналістських розслідувань ідентифікує “Конвой” як “розвідувально-штурмовий підрозділ”, а не ПВК. Його розслідувачі дійшли висновку, що безпосереднє формування, злагодження і командування ПВК “Конвой” покладено на пітерську компанію “Конвой” і її керівника Костянтина Пікалова (прізвисько “Мазай”). Її фінансування та всебічне забезпечення організовує кримський гауляйтер Сергій Аксьонов. Легалізація ПВК відбувається через 30-й загін БАРС “Ливадія”, а доступ у зону бойових дій забезпечує 150-та Ідрицько-Берлінська мотострілецька дивізія [82].

ПВК “Конвой” має свою базу у Криму біля с. Перевальне і працює через філію під назвою “165-й Навчальний центр” (привласнив собі найменування колишнього 165-го навчального центру міноборони СРСР). На ньому знаходяться ділянки для різних видів стрільби (з пістолетів, автоматів, снайперських гвинтівок, ручних та великокаліберних кулеметів, гранатометів та ін.), а також тактичне навчальне поле, містечко гранатометання, автодром, житлове містечко та господарські споруди [201].

Щодо участі найманців ПВК “Конвой” у бойових діях і їх особливих успіхів інформації немає. Як пише Денис Коротков, її бойові позиції знаходяться у Херсонській області [201]. Побувавши на них, російська пропагандистка та спецкор телеканалу “ВГТРК” Ольга Курлаєва захоплено поділилася враженнями: “Такого укріплення я ще не бачила: цілий багатоквартирний будинок під землею. Екіпірування – “з голочки”, озброєння – “до зубів”... Постачання, харчування, екіпірування та озброєння – за рахунок позабюджетних коштів, що знаходить глава Криму”. За її словами, ПВК на озброєнні має навіть важку техніку, зокрема танки Т-80 і Т-90 [278].

Таким чином, досліджений досвід створення та застосування російських ПВК на території України у 2014 – 2023 рр. показав, що Росія, без прямого втручання, через найманців, яких вона юридично не визнає, результативно реалізовувала свої експансіоністські інтереси на території сусідньої суверенної держави.

Висновки до розділу 4

Таким чином, дослідження показало, що російські ПВК з початку 2014 р. беруть активну участь у війні Росії проти України. Першою з них була ПВК “Вагнер”, яка сформувалася у 2014 р. під контролем російської військової розвідки (ГРУ) і спочатку комплектувалася найманцями із колишньої ПВК “Слов’янський корпус”, а також фахівцями з різних російських силових відомств. Вона взяла участь в окупації Криму у лютому – березні 2014 р. та у

бойових діях на території Донецької і Луганської областей України 2014 – 2015 рр. Мотиваційними чинниками для найманців на початку війни були можливість професійного зростання, ідеологічні міркування та, найголовніше, висока оплата “праці”.

ПВК “Вагнер” діяла здебільшого на території самопроголошеної “ЛНР” у складі диверсійно-розвідувальних та розвідувальних груп. Її найманці брали участь у боях за Луганський аеропорт, Слов'янськ, Дебальцеве. Вони вирішували “делікатні” завдання, зокрема: надання допомоги в організації та підготовці антиукраїнських військових формувань “республік”, супроводження VIP-персон, контролювання баз постачання, участь у ліквідації низки сепаратистських польових командирів, які вийшли з-під контролю російських спецслужб, а також знищення 14 червня 2014 р. українського військово-транспортного літака Іл-76МД із десантом.

У 2016 р. ПВК “Вагнер” була реорганізована, а її найманці розподілені по окремих підрозділах за принципом “фахівці” (командний склад і найдосвідченіші бійці) і “нефахівці” (найманці без достатньої підготовки). У зв'язку з проведеним ребрендингом з'явилася нова підконтрольна мініоборони Росії ПВК “Ліга” – “еліта” “вагнерівців”. Це свідчить про те, що у цей період почала формуватися ієрархічна структура компанії, обумовлена рівнем підготовки найманців, їх набутим бойовим досвідом та специфікою завдань, що на них покладалися.

Дослідження застосування підрозділів ПВК “Вагнер” на території України у 2014 – 2015 рр. показало, що Росія через найманців, яких вона юридично не визнає, без відкритої участі результативно реалізовувала свої експансіоністські інтереси на території сусідньої суверенної держави.

Аналіз літератури та джерел засвідчив, що Росія незважаючи на запевнення її керівництва про небажання нападати на Україну, таємно готувалася до війни. З цією метою напередодні війни і у перші її місяці під контролем міноборони Росії почали стрімко створювати різні ПВК, зокрема “Редут” і “Патріот” з різноманітними підпорядкованими їм “добровольчими”

парамілітарними формуваннями. До них також організаційно увійшли ПВК, створені російським ПАТ “Газпром” (рос. “Поток”, “Факел”, “Пламя”) і окупаційною владою Криму (рос. “Конвой”).

Стрімке зростання кількості російських ПВК можна пояснити кількома причинами: нестачею людського ресурсу для війни в Україні, незважаючи на проведену мобілізацію, пов’язану з невдалим перебігом подій у перші дні війни та значними втратами регулярних військ; наявними у певних російських олігархів, державних і приватних компаній бізнес-інтересів в Україні та зростаючою між ними конкуренцією за сфери впливу; потребою приховано залучити до війни різні соціальні групи населення; можливими заворушеннями всередині самої Росії на тлі політичних катаклізмів, спричинених її провалами в Україні. Самі ж найманці йшли до ПВК, сподіваючись на швидку перемогу і легке збагачення, що вказує на справжню мотивацію їх участі в російсько-українській війні.

Характерною особливістю рекрутства до ПВК було те, що воно в Росії фактично стало одним із варіантів “прихованої мобілізації” за межами існуючої у державі мобілізаційної системи. З одного боку, для Росії і пов’язаних з нею приватних корпорацій це можливість ухилитися від міжнародних санкцій, пов’язаних з війною в Україні, а також уникнути непопулярної у російському суспільстві мобілізації населення на війну. З іншого боку, для рекрутів підписання контракту не з державою, а з ПВК було теж вигідно. Це давало можливість розірвати з компанією контракт у будь-який час, ухилятися від сплати податків чи судових витрат, отримувати готівкою високе грошове забезпечення тощо.

Розглянутий досвід засвідчив, що у січні 2022 р. на територію України, напередодні повномасштабного вторгнення російських військ, першими увійшли розвідувально-диверсійні підрозділи ПВК “Редут”, а надалі, за регулярними військами, інші, зокрема ПВК “Вагнер”.

У перші дні війни російські ПВК мали вирішувати низку специфічних завдань, зокрема підготувати провокацію на білоруському кордоні, зімітувати

обстріл території Білорусі з боку Сил оборони України і цим втягнути державу-сателіта у відкриту війну, забезпечити ліквідацію вищого військово-політичного та військового керівництва держави, які були основою державної безпеки України, а також сприяти організації переходу влади до прокремлівських політиків.

Вони діяли також на Київському, Харківському, Донецькому та Луганському напрямках, зокрема, брали участь в окупації населених пунктів Гостомель, Клавдієво-Тарасово, Бородянка, Бабинці, Буча, Загальці, Качали (Київська область); безпосередньо використовувалися як основна ударна сила у штурмах міст Попасна, Северодонецьк та Лисичанськ (Луганська обл.), сіл Первомайське та Дружба, міст Соледар і Бахмут (Донецька обл.) та інших населених пунктів України; проводили розвідувально-диверсійні дії; залучалися до охорони військових об'єктів тощо.

Водночас найманці російських ПВК займалися крадіжками майна людей та залучалися до виконання каральних функцій, спільно з російськими військовими та “кадірівцями” чинили звірства в м. Буча, щоб поширити страх серед мирного населення і таким чином зменшити волю до опору; виганяли людей зі свого житла; шукали “нацистів”, ветеранів війни на Сході України та інших проукраїнських активістів, схрону зі зброєю та “біолабораторії”, проводили допити та психологічні й фізичні катування затриманих (наприклад, у с. Борова Ізюмського району) і т. ін.

Загалом, як засвідчив досвід використання підрозділів російських ПВК у бойових діях на території України, ці парамілітарні формування набули значного практичного бойового досвіду та спроможностей щодо завдань, які на них покладалися.

Матеріали опубліковані: [17; 232; 233; 245].

Список використаних джерел до розділу 4

Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДА МО України).

Ф. 516.

Оп. 4П(с)-14.

Спр. 105. 155 арк.

1. Аналіз досвіду підготовки та застосування військ (сил) в АТО на території Донецької та Луганської областей за грудень 2014 року. м. Краматорськ. 2014. 1–153 арк.

2. Додаток 16. Досвід використання БПЛА в ході АТО. Арк. 146–148 об.

Оп. 1П-14.

Спр. 43. 278 арк.

3. Підсумкове бойове донесення оперативної групи Генерального штабу Збройних Сил України від 10.05.2014 року № 3ог. Арк. 7–9.

4. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 03.06.2014 р. № 04. Арк. 10–16.

5. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 08.06.2014 р. № 09. Арк. 45–50.

6. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 10.06.2014 р. № 10. Арк. 58–63.

7. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 11.06.2014 р. № 12. Арк. 65–69.

8. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 15.06.2014 р. № 16. Арк. 98–103.

9. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 26.06.2014 р. № 27. Арк. 181–187.

Спр. 44. 249 арк.

10. Підсумкове бойове донесення штабу АТО від 18.07.2014 р. № 47. Арк. 83–88.

Спр. 55. 249 арк.

11. Донесення штабу АТО від 11.06.2014 р. № 2. Арк. 1–6.

Спр. 56. 248 арк.

12. Донесення штабу АТО від 09.08.2014 р. № 43. Арк. 63–65.

Оп. А4П(с)-14.

Спр. 91. 127 арк.

13. Аналіз бойових дій у період з 1 грудня по 6 грудня 2014 року. Арк. 4–12.

Оп. 4П(с)-15.

Спр. 25. 248 арк.

14. Підсумкове бойове донесення керівника сектору “С” антитерористичної операції на території Донецької і Луганської областей від 08.05.2015 № 88. Арк. 207–217.

Оп. А4П(с)-15.

Спр. 226. 249 арк.

15. План ведення бойових дій артилерією 128 огпбр від 04.06.2015 р. Арк. 18–38.

Спр. 271. 106 арк.

16. Донесення по досвіду боїв (етапів бою, бойових дій, бойових зіткнень, обстрілів тощо) впродовж тижня штабу АТО на території Донецької і Луганської областей від 18.09.2015 р. № 3655. Арк. 51–72.

17. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, et al. Under the general editorship of M.V. Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.

18. Автушенко І., Автушенко О. Приватні військові компанії як один із інструментів ведення сучасних війн // Військово-науковий вісник. 2024. Випуск 41. С. 120–132.

19. Автушенко І. Роль приватних військових компаній у повномасштабній російсько-українській війні // Військово-науковий вісник. 2025. Випуск 44. С. 40–55.

20. “В первой линии наступательных войск”. До 5000 наемников ЧВК Вагнера находятся в Украине – военная разведка. *NV.ua*. 30.08.2022. URL : <https://nv.ua/ukraine/events/skolko-naemnikov-chvk-vagnera-voyuyut-v-ukraine-razvedka-nazvala-chislo-boevikov-50266621.html>

21. “Вагнерівці” збили літак Іл-22М та шість гелікоптерів армії РФ – ЗМІ. *Радіо Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vahner-litak-zbyttya-zakolot-rosiya/32475142.html>

22. “Вагнеровцы” на исходе: кто сможет прийти на смену наемникам-заключенным (Видео). *FREEDOM*. 06.04.2023. URL : <https://uatv.ua/vagnerovtsy-na-ishode-kto-smozhet-prijti-na-smenu-naemnikam-zaklyuchennym/>

23. “Вагнеровцы” несут потери на Донбассе. В РФ ищут альтернативу ЧВК. Видео. YouTube-канал *FREEDOM*. 06.04.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=BPF9k4Uea1A>

24. “Влада Росії після цих вихідних назавжди порушена” – у США реагують на події в Росії. *Радіо Свобода. Голос Америки*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/pryhozhyn-vahner-putin/32474766.html>

25. “Воровали на Донбассе пачками, но захотелось больше”. Пригожин озвучил свои версии причин нападения России на Украину. *Зеркало*. 23.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42087.html>

26. “Головне, бл*дь, дістати з поля наші згорілі “Дозори”, – ватажок ПВК “Вагнера” Уткін просить терміново евакуювати бойові машини РФ, знищені силами АТО під Дебальцевим 2015-го. АУДІО. *Цензор.Нет*. 19.05.2018. URL : <https://censor.net/ua/v3066949>

27. “Группа Вагнера” в Попасной, Луганская область. *Юридическая социальная сеть*. 06.05.2022. URL : <https://www.9111.ru/questions/7777777771888349/>

28. “Давайте начнем с “Вагнера”. Что Путин говорил о ЧВК за последние годы. Видео. *BBC*. 28.06.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-66045333>

29. “Думаю, братан, це кінець”. Що відомо про авіакатастрофу з Пригожиним. *BBC. News.* 24.08.2023. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66593170>

30. Куцька О., Харук А. Роль ПВК «Вагнер» у широкомасштабній агресії Росії проти України // *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук»*. 2025. Випуск 90. Том 1. С. 52–59.

31. Куцька О., Жильцов С. Збройний заколот ПВК «Вагнер» (червень 2023 року) // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 35 (74). № 1, 2024. С. 132–142.

32. Марцінко Н. Гібридна діяльність приватних військових компаній та її економічний вплив на Україну в умовах російсько-української війни. *Вісник гуманітарних наук*. 2026. Випуск 16. URL : <https://h-visnyk.com.ua/index.php/home/article/view/432>

33. “Марш справедливости” длиной в сутки. Вспоминаем хронологию мятежа Евгения Пригожина, который так и не дошел до Москвы. *Зеркало*. 25.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42231.html>

34. “Марш справедливости” или “вооруженный мятеж”? Войска Пригожина с Украины вошли в Россию. *БОМДОД*. 24.06.2023. URL : <https://bomdodrus.com/2023/06/24/marsh-spravedlivosti-ili-vooruzhennyj-mjatezh-vojska-prigozhina-s-ukrainy-voshli-v-rossiju/>

35. “Медведи” 81-я бригада. *Telegram*. 08.06.2023. URL : <https://t.me/s/OBRSPNBears?before=350>

36. “Не дошли 200 км до Москвы”. Пригожин объявил окончание “Марша справедливости” и уводит ЧВК “Вагнер” в тыловые лагеря. *Курьер.Среда*. 24.06.2023. URL : <https://kurer-sreda.ru/2023/06/24/ne-doshli-200-km-do-moskvy-prigozhin-obiavil-okonchanie-marsha-spravedlivosti-i-uvodit-chvk-vagner-v-tylovyie-lageria>

37. “Не осталось ни одного целого здания”. Наемники “Вагнера” показали уничтоженный ими Соледар и гордятся своей “работой”. *Остров*.

07.02.2023. URL : <https://www.ostro.org/ru/news/ne-ostalos-ny-odnogo-tselogozdanyya-naemnyky-vagnera-pokazaly-unychtozhennyj-ymy-soledar-y-i404787>

38. Оборонні війни: Польща 1939 – Україна 2022-2023 // *Монографія*. відп. ред. А. Харук [А.І. Харук, О.М. Куцька, І.Я. Соляр та ін.]. Львів: НАСВ. 2024. 269 с.

39. “Петушині” дивізії Пригожина у складі російської армії. Відео YouTube. Україна сьогодні – гроші. *В тренде*. 18.11.2022. URL : https://www.youtube.com/watch?v=H_KxG9HI85w

40. “Редут”, “Патриот” и не только: кто входит в тайную армию Путина. *Gazeta.ua*. 11.10.2023. URL : https://gazeta.ua/ru/articles/world-life/_redut-patriot-i-ne-tolko-kto-vhodit-v-tajnuyu

41. “У будинку немає господаря” – у Зеленського прокоментували підсумки заколоту в Росії. *Радіо Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-podolyak-zakolot-u-rosiji-pidsumky/32474890.html>

42. “Факел”, “Поток” и “Редут”. В Украине воюют три ЧВК, связанных с “Газпромом”. Главное из расследования “Русской службы Би-би-си”. *Meduza*. 16.05.2023. URL : <https://io/feature/2023/05/16/fakel-potok-i-redut-russkaya-sluzhba-bi-bi-si-rasskazala-o-voyuyuschih-v-ukraine-chvk-svyazannyh-s-gazpromom>

43. Харук А. Російсько-українська війна: бої за Харків і Харківщину (2022) // *Монографія*. Київ – Львів: Видавництво РАЦЮ, 2025. – 144 с.

44. “ЧВК” Шойгу спонсировали российские олигархи, держащие активы в Швейцарии – СМИ. *GuildHall*. 30.01.2023. URL : <https://ghall.com.ua/2023/01/30/chvk-shojgu-sponsirovali-rossijskie-oligarhi-derzhashhie-aktivy-v-shvejtsarii-smi/>

45. “Четыре хохла сожгли 19 наших машин. 45-я бригада – элита, 3 человека осталось. У псковских – командир застрелился. Из ульяновских – 13 выжило”, – десантник армії РФ про втрати. Відео. *Цензор.НЕТ*. 13.03.2022. URL : <https://censor.net/ua/v3324664>

46. Чірікалов О.С., Печенюк І.С. Проросійські та російські парамілітарні формування у розв'язанні збройної агресії російської федерації проти України у 2014–2015 роках. *Воєнно-історичний вісник*. – 2025. – № 1(55). – С. 100–109.

47. Чірікалов О.С. Підготовка та застосування військ (сил) під час евакуації морем протиборчих сторін у воєнних конфліктах ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя. *Воєнно-історичний вісник*. – 2023. – № 1(47). – С. 99–113.

48. “Шойгу! Герасимов! Де боєприпаси?": як розв'ється конфлікт Пригожина з російським міноборони. *Слово і Діло*. 08.06.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/08/infografika/bezpeka/shojhu-herasymov-boeyprypasy-yak-rozvyuetsya-konflikt-pryhozhyna-rosijskym-minoborony>

49. Aleksandrov G & Morozov A. Convicts in arms. *Novaya Gazeta Europe*. 12.11.2022. URL : <https://novayagazeta.eu/articles/2022/11/12/convicts-in-arms>

50. Amann Melanie & Gebauer Matthias & Schmid Fidelius. German Intelligence Intercepts Radio Traffic Discussing the Murder of Civilians. *SPIEGEL Gruppe*. 07.04.2022. URL : <https://www.spiegel.de/international/germany/possible-evidence-of-russian-atrocities-german-intelligence-intercepts-radio-traffic-discussing-the-murder-of-civilians-in-bucha-a-0a191c96-634f-4d07-8c5c-c4a772315b0d>

51. Amann Melanie & Gebauer Matthias & Schmid Fidelius. Russische Soldaten besprachen Gräueltaten gegen Zivilisten über Funk. *SPIEGEL Gruppe*. 07.04.2022. URL : <https://www.spiegel.de/politik/ukraine-butscha-soldaten-besprachen-graeuelaten-gegen-zivilisten-ueber-funk-a-9e01662c-aa7e-4828-bf6f-f662d9b6164e>

52. Belton Catherine & Miller Greg. Russia's elite draws one lesson from downed plane: Cross Putin and die. *The Washington Post*. 24.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/24/fear-putin-strongman-prighozin-death/>

53. CNN заявляет, что бойцы ЧВК Вагнер вновь участвуют в битве за Бахмут. *Overclockers*. 28.09.2023. URL : <https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/111907/cnn-zayavlyaet-chto-bojcy-chvk-vagner-vnov-uchastvujut-v-bitve-za-bahmut>

54. Спецслужби Лукашенко засилають агентуру до російських ПВК. Сповідь полоненого найманця (Відео). *INSHE.TV*. 25.11.2022. URL : <https://inshe.tv/politics/2022-11-25/722183/>

55. Der Spiegel: немецкая разведка перехватила переговоры российских военных, обсуждавших убийства мирных жителей в Буче. *Медуза*. 07.04.2022. URL : <https://meduza.io/news/2022/04/07/der-spiegel-nemetskaya-razvedka-perehvatila-peregovory-rossiyskih-voennyh-obsuzhdavshih-ubiystva-mirnyh-zhiteley-v-buche>

56. Dixon Robyn. Wagner chief Prigozhin's lingering popularity a challenge for Putin. *The Washington Post*. 27.08.2023. URL : <https://www.washingtonpost.com/world/2023/08/27/yevgeniy-prigozhin-wagner-support-russia/>

57. Dmitriy "Wagner" Utkin to his Chief of Staff – Troshev (a.k.a. Sedoi). *Institute for Postinformation Society*. 17.10.2017. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ahX8BPH8R2A>

58. Dobrokhoto Roman & Grozev Christo & Schmid Fidelius. Wie sich Prigoschin gegen andere Söldnertruppen durchgesetzt hat. *Der Spiegel*. 15.05.2023. URL : <https://www.spiegel.de/ausland/russland-ukraine-krieg-wie-prigoschin-sich-gegen-andere-soeldnertruppen-durchsetzte-a-aa9cc0ae-3b15-46f8-91cf-8e293e9a8d96?giftToken=b2ae59e3-ca52-4314-97d9-121980ea57b2>

59. Gurbanov Yunis. Unraveling the Wagner Group and Yevgeny Prigozhin: The Enigma of Prigozhin's 'March of Justice'. *European Scienitific Journal*. Vol. 21 (2023): ESI Preprints. P.303-323. URL : <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/17191>

60. Holland Steve. U.S. thinks Putin ally Prigozhin wants control of salt, gypsum from mines near Bakhmut. *Reuters*. 06.01.2023. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/us-thinks-putin-ally-prigozhin-wants-control-salt-gypsum-mines-near-bakhmut-2023-01-05/>

61. ISW: загибель Пригожина, ймовірно, стала сигналом для Лукашенка. *Radio Свобода*. 25.08.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-isw-pryhozhyn-lukashenko/32564181.html>

62. Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 16 October 2023. *Ministry of Defence*. URL : <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1713850808431775939>

63. Mercenari russi e quel legame con la Svizzera. *RSI*. 14.09.2023. URL : <https://www.rsi.ch/info/mondo/Mercenari-russi-e-quel-legame-con-la-Svizzera--1809650.html>

64. Pacella Mattia. Mercenari russi e quel legame con la Svizzera. *RSI*. 14.09.2023. URL : <https://www.rsi.ch/info/mondo/Mercenari-russi-e-quel-legame-con-la-Svizzera--1809650.html>

65. Puente David. Prigozhin partecipò all'invasione della Crimea del 2014. La foto della medaglia diffusa dai media russi. *Open.Online*. 06.07.2023. URL : <https://www.open.online/2023/07/06/prigozhin-invasione-crimea-2014-foto-medaglia/>

66. Putin Chef's Kisses of Death: Russia's Shadow Army's State-Run Structure Exposed. *The Bellingcat Investigation Team*. 14.08.2020. URL : <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmc-structure-exposed/>

67. Shirley Michael. Shadow of the Sun: Tracing Wagner During the First Year of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *ResearchGate*, 2023. 47 p. URL : https://www.researchgate.net/publication/375693034_Shadow_of_the_Sun_Tracing_Wagner_During_the_First_Year_of_Russia's_Full-Scale_Invasion_of_Ukraine

68. Sukhankin S. 'Continuing War by Other Means': The Case of Wagner, Russia's Premier Private Military Company in the Middle East. *The Jamestown Foundation*. 13.07.2018. URL : <https://jamestown.org/program/continuing-war-by-other-means-the-case-of-wagner-russias-premier-private-military-company-in-the-middle-east/>

69. Sukhankin S. Russia's New PMC Patriot: The Kremlin's Bid for a Greater Role in Africa? *The Jamestown*. 01.08.2018. URL : <https://jamestown.org/program/russias-new-pmc-patriot-the-kremlins-bid-for-a-greater-role-in-africa/>

70. Turner Grant W. & Sukhankin Sergey. A Mercenary Succession: How Prigozhin's Rise Mirrors Putin's Path to Power. *SSRN*. 29.07.2023. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4523105

71. Wagner in action. Winter campaign. Integral. Video *YouTube*. 18.06.2018. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=RE4UgEXhUXM&t=2s>

72. Wouters P. Strategic priorities for the Russian PMC WAGNER: geopolitics, propaganda and mercenary business. *ResearchGate*. 11.04.2023. URL : https://www.researchgate.net/publication/370004484_Strategic_priorities_for_the_Russian_PMC_WAGNER_geopolitics_propaganda_and_mercenary_business

73. Албул С. Російське ГРУ створило фантомну “ПВК” для уникнення санкцій та вербування тисяч росіян на війну, – розслідування. *LB.ua*. 01.12.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/12/01/586979_rosiyske_gru_stvorilo_fantomnu.html

74. Анатомія “ПВК ВАГНЕРА”: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню. Аналітичне дослідження програми Російських та білоруських студій Ради зовнішньої політики “Українська призма” за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” / Я. Чорногор, П. Радь, А. Черниш. *Рада зовнішньої політики “Українська призма”*, квітень 2023. 22 с.

75. Антонова Е. & Рейтер С. “Работа парализована” Пригожин годами создавал свою медиаимперию – но теперь его сайты блокируют, а офисы обыскивают. “Медуза” попыталась узнать, что ждет эту машину пропаганды. *Медуза*. 28.06.2023. URL : <https://meduza.io/feature/2023/06/28/rabota-paralizovana>

76. Африканские подразделения ЧВК “Вагнер” направляются в Беларусь для ротации. *Репортер*. 14.07.2023. URL : <https://topcor.ru/37207-afrikanskie-podrazdelenija-chvk-vagner-napravljajutsja-v-belarus-dlja-rotacii.html>

77. Балачук И. В России показали казнь “вагнеровца”: примотали голову к бетону и разбили кувалдой. *Украинская Правда*. 13.11.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/11/13/7376139/>

78. Балачук, І. Майже 90% загиблих під час штурму Бахмута “вагнерівців” були ув'язненими – росЗМІ. *Українська правда*. 10.06.2024. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2024/06/10/7460057/>

79. Балачук И. В Джанкой прибыли боевики ЧВК “Вагнер” – крымские партизаны. *Украинская правда*. 19.02.2024. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2024/02/19/7442511/>

80. Барабанов И. “Назвать тебя нечем, кроме одного слова”. Как война в Украине поссорила Пригожина и Герасимова и вскрыла конфликты среди российских силовиков. *BBC NEWS*. 27.12.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-64104187>

81. Баранец В. Спецоперация Крым-2014. Документально-исторический роман. Москва. *Издательский дом “Комсомольская правда”*, 2019. 460 с.

82. Батальйон “Ливадия”, до якого входить підрозділ “Конвой” на чолі з людьми Прігожина, легалізований як загін БАРС. *Центр журналістських розслідувань*. 30.03.2023. URL : <https://investigator.org.ua/ua/news-2/253041/>

83. Батальон “Поток” зашёл в зону СВО и принял у подразделений Группы Вагнера позиции на Артёмовском. Видео. *RUTUBE*. 2023. URL : <https://rutube.ru/video/2c064eac4e7b72c6a1ae058affe477cf/>

84. Безручко Д. “Медведи” и другие. Что известно о “добровольческих” формированиях российской армии в Крыму. *Крым. Реалии*. 04.03.2024. URL : <https://ru.krymr.com/a/krym-81-brigada-medvedi-armiya-rossiya/32846019.html>

85. Бережанский И. Пригожин передумал идти на Москву и разворачивает колонны назад: онлайн-трансляция событий. *ТСН*. 24.06.2023. URL : <https://tsn.ua/ru/svit/prigozhin-zahvatyvaet-goroda-v-rossii-i-idet-na-moskvu-onlayn-translyaciya-sobytiy-2356594.html>

86. Би-би-си рассказала о наборе наёмников в “ЧВК Вагнера” для войны с Украиной. *Радио Свобода*. 11.03.2022. URL : <https://www.svoboda.org/a/bi-bi->

si-rasskazala-o-nabore-nayomnikov-v-chvk-vagnera-dlya-voyny-s-ukrainoy/31748441.html

87. Бизнес-джет “Embraer Legacy 600” с регистрационным номером RA-02795, который принадлежал Евгению Пригожину, предположительно, был сбит огнём из ПВО в Бологовском районе Тверской области. *Grey Zone. Telegram*. 23.08.2023. URL : https://t.me/grey_zone/20163?single

88. Близька до Путіна людина: очільник розвідки розповів, кого РФ розглядала на посадку спікера ВР після окупації. *TCH*. 30.09.2022. URL : <https://tsn.ua/politika/blizka-do-putina-lyudina-ochilnik-rozvidki-rozpoviv-kogo-rf-rozglyadala-na-posadu-spikera-vr-pislya-zahoplennya-ukrayini-2170273.html>

89. Бойовики збили в Луганську військовий літак, загинуло 49 осіб (оновлено). *LB.ua*. 14.06.2014. URL : https://lb.ua/news/2014/06/14/269746_boeviki_sbili_luganske_voenniy.html

90. Бойцы ЧВК “Вагнер” освободили село Сакко и Ванцетти и продвинулись по дороге Соледар–Северск. *Военное обозрение*. 01.02.2023. URL : <https://topwar.ru/210063-bojcy-chvk-vagner-osvobodili-selo-sakko-i-vancetti-i-prodvinulis-po-doroge-soledar-seversk.html>

91. Бунтман Е. Правда ли, что в России появились такие иконы Пригожина? *Проверено*. 07.09.2023. URL : <https://provereno.media/blog/2023/09/07/pravda-li-hto-v-rossii-poyavilis-takie-ikony-prigozhina-1/>

92. Бутусов Ю. Разгром российской ЧВК “Вагнер” на опорном пункте “Сергей” 28 января 2015 года. “Я уже п#зды тут получаю, Евгений Валерьевич!” Відео. *Цензор.Net*. 25.05.2018. URL : https://censor.net/ru/resonance/3067967/razgrom_rossiyiskoyi_chvk_vagner_na_opornom_punkte_sergeyi_28_yanvary_2015_godaya_uje_pzdy_tut_poluchayu

93. Бушуєв М. & Барановська М. & Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *DW*. 30.07.2020. URL : <https://www.dw.com/uk/a-42599597>

94. В “ЧВК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>

95. В Попасной разбили базу “Вагнеровцев”. Могли погибнуть более 100 наемников, – Гайдай (Фото). *Вільне радіо*. 15.08.2022. URL : <https://freeradio.com.ua/ru/v-popasnoi-razbyly-bazu-vahnerovtsev-mohly-pohybnut-bolee-100-naemnykov-haidai-foto/>

96. В СБУ мають відеодокази участі ПВК “Вагнера” в захопленні Луганського аеропорту. *РБК-Україна*. 02.11.2017. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/sbu-raspolagayut-videodokazatelstvami-uchastiya-1509621322.html>

97. В Сирии убиты трое наемников из российской ЧВК “Щит”. Она занимается охраной объектов, принадлежащих Геннадию Тимченко. *Meduza*. 29.07.2019. URL : <https://meduza.io/feature/2019/07/29/v-sirii-ubity-troe-naemnikov-iz-rossiyskoy-chvk-schit-ona-zanimaetsya-ohranoy-ob-ektov-prinadlezhaschih-gennadiyu-timchenko>

98. Вагнеровцы уже в Беларуси и тренируют военнообязанных – Минобороны показало видео. *Зеркало*. 14.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/life/43769.html>

99. Вбивча засідка розвідгрупи “Барса” 25-ої бригади на російську колону під Балаклією, допит полонених. Відео YouTube. *Бутусов Плюс*. 09.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=SKwddSbO4ZI>

100. ВДВ России в 2014 году пополнились бригадой спецназа и тремя батальонами разведки. *ТАСС*. 01.01.2014. URL : <http://itar-tass.com/armiya-i-opk/1682653>

101. Верховський І. У мережі регочуть з того, що в Росії написали ікону Євгена Пригожина. *Hyser*. 26.08.2023. URL : <https://obshestvo.hyser.com.ua/uk/193457-sovsem-krysha-uehala-v-rossii-narisovali-ikonu-prigozhina-foto>

102. Веселова В. “На російську армію надії немає”: навіщо Росії свої ПВК у Криму. *Крим Реалії*. 18.01.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/krym-chastnaya-voennaya-kompaniya-voyna/32229290.html>

103. Вечірнє зведення 13 липня 2022 року. Офіційна інформація Луганської обласної військової адміністрації. *Telegram*. 13.07.2022. URL : <https://t.me/luhanskaVTSA/4283>.

104. Вишневская Т. Российская ПВО сбила самолет Пригожина: росСМИ пишут, что он был на борту (фото, видео). *Фокус*. 23.08.2023. URL : <https://focus.ua/voennye-novosti/587799-rossijskaya-pvo-sbila-samolet-prigozhina-byl-na-bortu-rossmi-foto-video>

105. Від Беднова до Захарченка. Повний список найвідоміших убитих і померлих ватажків бойовиків Донбасу. *Гордон*. 31.08.2018. URL : <https://gordonua.com/ukr/publications/givi-ta-inshi-povnij-spisok-najvidomishih-ubitih-i-pomerlih-vatazhkiv-bojovikiv-donbasu-164346.html>

106. Военкор – это военный или журналист. Юлия Корнеева. Евгений Линин. Видео YouTube. *УПАПРОСПРОМЭКО*. 19.01.2024. URL : https://www.youtube.com/watch?v=_cTxNgR3zFY

107. Военные ЧВК “Медведь” ворвались и устроили взбучку посетителям кафе в Черноморском в Крыму. *Time News*. 25.02.2024. URL : <https://time-news.net/obshchestvo/26405-voennye-chvk-medved-vorvalis-i-ustroili-vzbuchku-posetitelyam-kafe-v-chernomorskom-v-krymu.html>

108. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (березень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 179 с.

109. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (вересень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 169 с.

110. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (грудень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 182 с.

111. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (жовтень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 206 с.

112. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 148 с.

113. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (квітень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 167 с.

114. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (липень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 175 с.

115. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (листопад 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 175 с.

116. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 183 с.

117. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 114 с.

118. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (серпень 2022 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 179 с.

119. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (січень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 168 с.

120. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 132 с.

121. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (травень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 196 с.

122. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2022 року) / [І.І. Фурман, І.С. Печенюк, Р.І. Пилявець та ін.]. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2022. 124 с.

123. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (червень 2023 року). Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 203 с.

124. Волошин В. Справжня роль “вагнерів” у війні з Україною. *АрміяInform*. 8.09.2023. URL : <https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu/>

125. Ворохов А. Д. & Исаев Д. Д. & Столяров А. Д. Социально-психологические факторы гомосексуального поведения у заключённых. *Социологические исследования*. 1990. № 6. С. 93-97.

126. Выписка из приказа командира Добровольческого Корпуса полковника А. Кондратьева (по строевой части) от ... 2023 г. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Y8UI5Z7RWnE>

127. Гавриляк І. Рятуйте, хто може. Терористи-вагнерівці звернулися до російської влади з-під Бахмута. *Главком*. 26.12.2022. URL : <https://glavcom.ua/video/rjatujte-khto-mozhe-terroristi-vahnerivtsi-zvernulisja-do-rosijskoji-vladi-z-pid-bakhmuta-897897.html>

128. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: “МП Леся”, 2017. 332 с.

129. Генштаб ВСУ отрицает потерю села Благодатное под Соледаром, зачистку которого завершили бойцы ЧВК “Вагнер”. *Военное обозрение*. 29.01.2023. URL : <https://topwar.ru/209831-genshtab-vsuo-tricaet-poterju-sela-blagodatnogo-pod-soledarom-zachistku-kotorogo-zavershili-bojcy-chvk-vagner.html>

130. Глава ЧВК “Вагнер” Евгений Пригожин записал видео на фоне тел мертвых солдат. *Telegram*. 05.08.2023. <https://t.me/vottaktv/39269>

131. Гребенюк В. Диверсійно-розвідувальна діяльність російських спецслужб: інструмент агресії кремля: огляд. вид. Київ: 7БЦ, 2023. 176 с.

132. Гриниченко Д. Шойгу відправив свою ПВК “Патріот” під Вугледар. Це противага вагнерівцям у Бахмуті – ЗСУ. *LIGA.net*. 28.12.2022. URL : <https://news.liga.net/ua/politics/news/shoygu-otpravil-svoyu-chvk-patriot-pod-ugledar-eto-protivoves-vagnerovtsam-v-bahmute-vsu>

133. Гриценко А. Це не населення Сходу бореться за децентралізацію – це справжня війна Путіна за знищення України! *Facebook*. 14.06.2014. URL : https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=562819103838534&id=100003313481489

134. Грубо говоря, мы начали войну Как отправка ЧВК Вагнера на фронт помогла Пригожину наладить отношения с Путиным – и что такое “собянинский полк”. Расследование “Медузы” о наемниках на войне в Украине. *Медуза*. 13.07.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/07/13/grubogovorya-my-nachali-voynu>

135. Группа “Вагнера” освободила поселок Красная гора к югу от Соледара. ДАН. *Донецкое Агентство Новостей*. 12.02.2023. URL : <https://dan-news.ru/defence/gruppa-vagnera-osvobodila-poselok-krasnaja-gora-k-jugu-ot-soledara-2/>

136. Гудкова С. Путін створює ПВК в Криму не для нападу на Україну, там все цікавіше – Рефат Чубаров. *Апостроф*. 13.01.2023. URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2023-01-13/putin-sozdaet-chvk-v-kryimu-ne-dlya-napadeniya-na-ukrainu-tam-vse-interesnee---refat-chubarov/49896>

137. Гулима О. П. & Муравський О. І. “Кримська весна”: військово-політичний та інформаційний аспекти окупації півострова Російською Федерацією. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 600–607. URL:

<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6279/13314-1?inline=1>

138. Гуськов И. & Киряцев А. ЧВК “Славянский корпус”: история провала ФСБ РФ и западных спецслужб. *Myrotvorets.News*. 28.11.2020. URL : <https://myrotvorets.news/chvk-slavianskyi-korpus-ystoryia-prov/>

139. Демченко О. Луганська область повністю окупована. Що Росія робитиме далі? *Radio Свобода*. 04.07.2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/luganska-oblast-lnr-rosiya-okupaciya/31928493.html>

140. Десять висновків після маршу Пригожина на Москву, – Тімоті Снайдер. *TEXTY.ORG.UA*. 27.06.2023. URL : <https://texty.org.ua/fragments/110012/desyat-vysnovkiv-pislya-marshu-pryhozhyna-na-moskvu-timoti-snajder/>

141. Дим Н. Позасудова страта “вагнерівця”: як російська пропаганда переконує, що “полон гірше смерті”. *Новинарня*. 13.11.2022. URL : <https://novynarnia.com/2022/11/13/strata-nyzhyna/>

142. Діхтяренко А. Громадянська війна по-луганськи-1. Убивство “Бетмена” – тільки початок. *Radio Свобода*. 03.01.2015. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26775113.html>

143. Добрий Д. Приватне військо Вагнера. Історія підполковника з України, який очолив особисту армію Путіна. *Еспресо*. 04.12.2017. URL : https://espresso.tv/article/2017/12/01/yak_pidpolkovnyk_z_kirovogradschyny_ocholyv_osobystu_armiyu_putina

144. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (02.02.2023, районі н.п. Бахмут, Донецька обл.): *Півкін Дмитро Віталійович*, 17.02.1996 р.н., громадянин рф, уродженець м. Оренбург, рф, засуджений 2018 р. за ч. 1 ст. 105, ч. 4 ст. 228 КК рф терміном на 7 років, відбував покарання в ВК №9 с. Акбулак, Оренбурзької обл., 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 7 арк. Приватний архів автора.

145. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (1 сб 17 отбр, 07.01.2023, Донецька обл.): *Твердохлєб Ілья Михайлович*, 06.02.1998 р.н., громадянин рф, уродженець м. Дегтярка. Алтайський край, рф, засуджений за ч.2 ст. 325 КК рф, терміном на 8 років, відбував покарання в ВК-10 м. Рубцовск, Алтайський край, 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

146. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (1 сб 10 огшбр, 24.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Пузін Євгеній Олександрович*, 22.12.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Ростор-на-Дону, рф, засуджений за ч. 2 ст. 111 КК рф, відбував покарання в ВК №9 м. Шахти, 12 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

147. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 03.02.2023, околиці н.п. Краснопілля, Донецька обл.): *Калачьов Дмитро Юрійович*, 19.05.1981 р.н., громадянин рф, уродженець м. Белово, Кемеровської обл., рф, засуджений 2020 р. за ч. 2 ст. 111 КК рф терміном на 3 років, відбував покарання в ВК №1 м. Зверєво, Ростовської обл., 12 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

148. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 05.01.2023, район н.п. Берестове, Донецька обл.): *Луценко Олександр Юрійович*, 25.01.1994 р.н. громадянин України/лнр, уродженець с. Суходіл, Слов’яносербського р-ну, Луганської обл., 4 сб 2 омсбр; *Пляшешніков Сергій Петрович*, 20.02.1982 р.н. громадянин України/лнр, уродженець смт. Родаково, Слов’яносербського р-ну, Луганської обл. 4 сб 2 омсбр; *Смоловік Геннадій Миколайович*, 09.03.1974 р.н., громадянин України/лнр, уродженець м. Луганськ, 4 сб 2 омсбр. Січень 2023 р. 7 арк. Приватний архів автора.

149. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 18.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Кузнєцов Георгій Євгенійович*, 09.05.1973 р.н., громадянин рф, уродженець м. Харциськ, Краснодарський край, рф, засуджений за ч.1 ст. 161, ч.2 ст. 228 КК рф, терміном на 5 років, відбував

покарання в ВК-11 м. Приморсько-Ахтарськ; *Волошин Олексій Анатолійович*, 10.07.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Зверєво, Ростовської обл., рф, засуджений за ч. 2 ст. 158 КК рф терміном на 2 роки, відбував покарання в ВК №14 м. Новочеркаськ; *Ісаков Валерій Олександрович*, 13.12.1974 р.н., громадянин рф, уродженець м. Ухта, Республіки Комі, рф, засуджений за ч. 2 ст. 158 КК рф терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК №1 м. Зверєво; *Вуколов Вадим Вадимович*, 31.08.1992 р. н., громадянин рф, уродженець м. Донецьк, ч.3 ст. 158, ч. 1 ст. 166, термін покарання 4,5 роки, відбував покарання в ВК-14, с. Хотунок, Ростовська обл.; *Кравцов Олександр Олександрович*, 30.08.1992 р.н., громадянин рф, відбував покарання в ВК-14 Ростовської обл.; *Чернов Євгеній Михайлович*, 27.03.1976 р.н., громадянин рф, уродженець м. Новошахтинськ, Ростовської обл., рф, засуджений за ч. 3 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК №1 м. Зверєво; *Маюров Андрій Миколайович*, 02.11.1992 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ангунск, Нерзоводенський р-н, Забайкальський край, рф, засуджений за ч. 2 ст. 228 в ВК-10, м. Краснокам'янськ, 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 13 арк. Приватний архів автора.

150. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (10 огшбр, 18.01.2023, околиці н.п. Роздолівка, Донецька обл.): *Сизов Євген В'ячеславович*, 06.06.1996 р.н., громадянин рф, уродженець м. Старий Оскол, Белгородська обл., засуджений 25.02.2022 р. за ч.3 ст. 158 КК рф, термін покарання 1,5 роки, відбував покарання в ВК-6 м. Валуйки Белгородської обл., 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

151. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (109 огшб 10 огшбр, 31.12.2022, околиці н.п. Яковлівка, Донецька обл.): *Добронравов Едуард Андрійович*, 13.02.2000 р.н., громадянин рф, уродженець с. Парфеньєво, Костромська обл., рф, засуджений за ч.1 ст. 161, ч.1 ст 166 КК рф, терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК-4 с. Островське, Костромської обл., 12 штурмовий загін ПВК "Вагнер". Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

152. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (109 огшб 10 огшбр, 31.12.2022, околиці н.п. Яковлівка, Донецька обл.): *Сорокін*

Юрій Олександрович, 04.11.1992 р.н., громадянин рф, уродженець с. Горлово, Рязанської обл., рф, засуджений 2022р. за ч.2 ст. 158 КК рф, термін покарання 3 роки, відбував покарання в ВК-1 с. Сухобезводне, Нижньогородської обл., 12 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

153. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 11.01.2023, район н.п. Благодатне, Донецька обл.): *Черкашин Максим Юрійович*, 31.03.1985 р.н., громадянин рф, уродженець смт. Площадка, м. Улан-Уде, Республіка Бурятія, рф, засуджений 2019 р. за ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 161 КК рф терміном на 4 роки, відбував покарання в ВК №2 с. Южлак, 17 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 6 арк. Приватний архів автора.

154. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 11.01.2023, район н.п. Красна Гора, Донецької обл.): *Корєнєв Ігор Валерійович*, 08.02.1994 р.н., громадянин рф, уродженець м. Сарапул Удмуртська респ., рф, засуджений за ч.4 ст. 158, ч.3 ст. 264, ч.4 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-16 с. Мурмаші, Мурманської обл., 11 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Грудень 2022 р. 4 арк. Приватний архів автора.

155. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 19.01.2023, район н.п. Красна Гора, Донецької обл.): *Стерліков Андрій Вікторович*, 08.03.1964 р.н., громадянин рф, уродженець м. Енгельс, Саратовської обл., рф, засуджений за ч. 3 ст. 228 КК рф терміном на 9 років, відбував покарання в ВК №6 м. Рослань, стрілець 5 взводу 2 роти 2 штурмового загону ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

156. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 29.12.2022, околиці н.п. Підгірне, Донецької обл.): *Федоров Ігор Миколайович*, 22.02.1973 р.н., громадянин рф, уродженець м. Іжевськ, рф, засуджений за 2 ст. 264 КК рф терміном на 6 місяців, відбував покарання в ВК №1 м. Ягул. 1 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

157. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 26.01.2023, Донецька обл.): *Толстих Антон Андрійович*, 03.07.1991 р.н.,

громадянин рф, уродженець м. Ісікуль, Омська обл., рф, засуджений 2020 р. за ч.2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-15, с. Віхірєвка, Іркутська обл., 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

158. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (17 отбр, 26.01.2023, Донецька обл.): *Червонцев Павло Віталійович*, 25.05.1991 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ніколаєвка, ЄАО, рф, з засуджений 2021 р. за ч.2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-10, с. Будукан, ЄАО; *Семізорів Павло Вікторович*, 04.01.1982 р.н., громадянин рф, уродженець с. Ніколаєвка, ЄАО, рф, засуджений 2021 р. за ч.2 ст. 158 КК рф, відбував покарання в ВК-10, с. Будукан, ЄАО, 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

159. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (1мр 96мб 60 омбр, 10.01.2023, Донецька обл.): *Яіцький Анатолій Олександрович*, 16.11.1989 р.н., громадянин рф, уродженець м. Новотроїцьк, Оренбурзької обл. рф, засуджений за ч.4 ст. 111 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в ВК-5 м. Новотроїцьк, Оренбурзької обл., 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

160. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (2 мб 93 омбр, 05.02.2023, околиці н.п. Бахмут, Донецької обл.): *Уфимцев Євгер Самієвич*, 29.07.1981 р.н., громадянин рф, уродженець м. Душанбе, засуджений за ч.2 ст. 228 КК рф, терміном на 8 років, відбував покарання в ВК №63 м. Івгіль, Свердловської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Лютий 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

161. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (60 омбр, 10.01.2023, район н.п. Курдюмівка, Донецької обл.): *Веселов Андрій Миколайович*, 20.01.1995 р.н., громадянин рф, уродженець с. Причисте, Смоленської обл. (рф), 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

162. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ДПСУ, пз “Соледар” і 2 рота 100 мб, 31.12.2022, Донецька обл.): *Верещагін Сергій*

Леонідович, 24.01.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Кісильовськ, Кемеровська обл. рф, засуджений за ч.2 ст. 105 КК рф терміном на 17 років, відбував покарання в ВК-1 м. Шарійнськ, Кемеровської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

163. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ДПСУ, пз “Соледар”, 2 рота 100 мб, 31.12.2022, Донецька обл.): *Дроздов Олександр Миколайович*, 14.04.1978 р.н., громадянин рф, уродженець с. Чурилівка, Вологодська обл., засуджений 2020 р. за ч.1, 30 ст. 105 КК рф, термін покарання 3,8 року, відбував покарання в ВК-17 м. Шексна Вологодської обл., 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

164. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (мпб 10 огшбр, 06.01.2023, Донецька обл.): *Антонов Артем Володимирович*, 13.06.1986 р.н., громадянин рф, уродженець с. Челкаси, респ. Чувашія, рф, військовослужбовець добровольчого підрозділу “Ахмат”. Січень 2023 р. 3 арк. Приватний архів автора.

165. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Адам”, 05.01.2023, Донецька обл.): *Кошаєв Дмитро Васильович*, 16.05.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Георгівськ, Ставропільського краю, рф, засуджений за ч.2 ст. 228 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в СІЗО №1 м. Краснодар, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Кобелєв Радіон Анатолійович*, 26.10.1978 р.н., громадянин рф, уродженець м. Нижнеілінськ, рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 8 років, відбував покарання в ВК №6 м. Іркутськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Мардосов Іван Михайлович*, 21.05.1994 р.н., громадянин рф, уродженець Республіки Саха (Якутія), рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 6 років, відбував покарання в ВК №7 м. Комсомольськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Барактенко Юрій Миколайович*, 12.04.1981 р.н., громадянин рф, уродженець Усольє Сібірськ, рф, засуджений за ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 10 років, відбував покарання в ВК №6 м. Іркутськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Чудов Олександр Володимирович*, 23.08.1988 р.н., громадянин рф, уродженець смт Спасскі

Челябінська обл., рф, засуджений за ч. 2 ст. 105 КК рф терміном на 15 років, відбував покарання в ВК №6 м. Магнітогорськ, 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; Січень 2023 р. 10 арк. Приватний архів автора.

166. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Адам”, 24.12.2022, район н.п. Кліщіївка, Донецької обл.): *Пятих Олег Олександрович*, 25.06.1984 р.н., громадянин рф, уродженець м. Мурманськ, рф, засуджений за ч.2 ст. 228 КК рф, відбував покарання в ВК-16 с. Мурмаші, Мурманської обл., 5 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Грудень 2022 р. 4 арк. Приватний архів автора.

167. Довідка щодо проведення допиту захопленого противника (ТГр “Карпати”, 30.01.2023, район н.п. Кліщіївка, Донецької обл.): *Лагутов Олексій Олександрович*, 30.11.1975 р.н., громадянин рф, уродженець м. Тамбов, рф, засуджений за ч.1 ст. 158 КК рф терміном на 1 рік, відбував покарання в ВК-33 м. Нижній Новгород, 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”; *Сичьов Артем Вікторович*, 09.06.1986 р.н., громадянин рф, уродженець Пермського краю, рф, 3 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 6 арк. Приватний архів автора.

168. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (108 огшб 10 огшбр, 05.02.2023, район н.п. Спирне, Донецької обл.): *Купрін Данило Вікторович*, 18.01.1982 р.н., громадянин України/ЛНР, уродженець с. Івановське, Тульської обл., рф, військовослужбовець 2 ср, 2 мсб, 6 омсп, в/ч 69647; *Щасливий Олексій Олександрович*, 22.09.1972 р.н., громадянин України/ЛНР, уродженець м. Луганськ, військовослужбовець 2 ср, 2 мсб, 6 омсп, в/ч 69647. Лютий 2023 р. 5 арк. Приватний архів автора.

169. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (2 мб 30 омбр, 05.02.2023, район н.п. Благодатне, Донецька обл.): *Іванов Володимир В'ячеславович*, 31.12.1994 р.н., громадянин рф, уродженець с. Кулаково, Тюменська обл., рф, засуджений 2021 р. за ч. 1 ст. 158, ч. 1 ст. 166 КК рф терміном на 5 роки, відбував покарання в ВК №1 м. Тюмень, 17 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 4 арк. Приватний архів автора.

170. Довідка щодо проведення опитування захопленого противника (46 дшбр, 28.01.2023, околиці с. Васюківка, Донецька обл.): *Шабанов Олег Володимирович*, 16.03.1992 р.н., громадянин рф, уродженець м. Біробіджан, ЄАО, засуджений 2016 р. за ч. 4 ст. 162, ч. 2 ст. 105 КК рф, терміном на 20 років, відбував покарання в ВК №10 с. Будукан, ЄАО; *Сажинов Валерій Юрійович*, 16.03.1983 р.н., громадянин рф, уродженець м. Кірінськ, Іркутська область, рф, засуджений 2020 р. ч. 1 ст. 105 КК рф терміном на 10 років, відбував покарання в ВК №25 м. Вихорівка; *Васильєв Олександр Сергійович*, 13.12.1995 р.н., громадянин рф, уродженець м. Улан-Уде, Республіка Бурятія, рф, засуджений 2016 р. за ч. 2 ст. 228 КК рф терміном на 5 років, відбував покарання в ВК №25 м. Вихорівка, 15 штурмовий загін ПВК “Вагнер”. Січень 2023 р. 8 арк. Приватний архів автора.

171. Досвід ведення бойових дій військовими формуваннями Російської Федерації в операційній зоні оперативно-тактичного угруповання “Соледар” (січень – лютий 2023 року): навч. посіб. / [М.В. Коваль, І.І. Фурман, І.І. Печенюк, А.Д. Білюга]. Київ : НУОУ, 2023. 64 с.

172. Досвід ведення бойових дій військовими формуваннями Російської Федерації в операційній зоні оперативно-тактичного угруповання “Соледар” (1 січня – 28 лютого 2023 року): *Інформаційно-аналітичні матеріали*. Дружківка : ОТУ “Соледар”, 2023. 78 с.

173. Евгений Пригожин вербует заключенных в ЧВК “Вагнер”. Видео YouTube. *Медуза*. 14.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=yOtN3PlIDrk>

174. Евгений Пригожин продемонстрировал трофеи, полученные в Соледаре. *Overclockers*. 02.05.2023. URL : <https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/92193/evgenij-prigozhin-prodemonstriroval-trofei-poluchennyye-v-soledare>

175. Єгошина В. & Толстякова К. & Івлєва О. Російське ГРУ під виглядом “ЧВК Редут” створило тіньову армію державних найманців – розслідування. *Радіо Свобода*. 10.10.2023. URL :

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-redut-gru-tinova-armiya-naymantsiv/32630120.html>

176. Жаба и Минобороны. Как поссорились Евгений Викторович с Сергеем Кужугетовичем. *The Insider*. 12.05.2023. URL : <https://theins.ru/politika/261683>

177. Жабська Є. “Вагнера” не існує!”. Путін розповів подробиці зустрічі з заколотниками. *ГЛАВКОМ*. 14.07.2023. URL : <https://glavcom.ua/world/observe/vahnera-ne-isnuje-zmi-zjasuvali-podrobitsi-zustrichi-putina-z-zakolotnikami-941831.html>

178. Жолобова М. Глава Крыма создал собственную ЧВК. Она связана с Евгением Пригожиным. *Важные истории*. 23.03.2023. URL : <https://storage.googleapis.com/istories/stories/2023/03/23/glava-krima-sozdal-sobstvennuyu-chvk-ona-svyazana-s-yevgeniem-prigozhinim/index.html>

179. Збірник інформаційно-довідкових матеріалів для командирів військових частин (підрозділів). *Командування морської піхоти ВМС ЗС України*. Грудень 2022. 74с.

180. Звезда С. “Резерв ДНР”: На Украину из Петербурга уехало воевать не менее 30 человек. *Фонтанка.ру*. 10.07.2014. URL : <https://www.fontanka.ru/2014/07/09/122/>

181. Звідки взялася ПВК “Вагнера” та скільки серед них українців – розслідування. *5 канал*. 05.09.2020. URL : <https://www.5.ua/suspilstvo/zvidky-vzialasia-pvk-vahnera-ta-skilky-sered-nykh-ukraintsiv-rozsliduvannia-223310.html>

182. Зінченко А. Найманці “Вагнера”: непрофесійні смертники, що приречені вмирати за безцінь (відео). *Defense Express*. 05.05.2021. URL : https://defence-ua.com/army_and_war/najmantsi_vagnera_neprofesijni_smertniki_scho_prirechnei_vmirati_zabeztsin_video-3597.html

183. ЗСУ взяли в полон бойовика ПВК “Редут”. Відео. *УНІАН*. 26.04.2023. URL : <https://www.unian.net/war/ekspert-poyasnil-kakaya-rol-otvedena-boevikam-chvk-redut-na-voyne-v-ukraine-video-12233784.html>

184. ЗСУ розбили штаб ПВК “Вагнера” у Попасній, на який навів представник ЗМІ РФ – Гайдай. *Громадське радіо*. 15.08.2022. URL : <https://hromadske.radio/ru/news/2022/08/15/vsu-razbyly-shtab-chvk-vahnera-v-popasnoy-na-kotor-y-navel-predstavitel-smy-rf-hayday>

185. Ившина О. & Просви́рова О. “Аморально, но эффективно”: как и какой ценой ЧВК “Вагнер” захватывала Бахмут. *Би-би-си*. 10.06.2024. URL : <https://www.bbc.com/russian/articles/cv22vjwj10eo>

186. Интересно было взорвусь я или не взорвусь: пленный боевик ЧВК “Газпром”. Видео YouTube. *Украина Сейчас*. 03.05.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=r6cALzy9B3I>

187. Иорданова И. Перечислены награды на парадном пиджаке Пригожина. *Газета.Ру*. 06.07.2023. URL : <https://www.gazeta.ru/social/news/2023/07/06/20819078.shtml>

188. Источник ВЧК-ОГПУ сообщил, что на телах погибших и на обшивке сохранившихся деталей самолета имеются следы поражения прямоугольными осколочными элементами, схожими на “работу” С-300. *Telegram*. 24.08.2023. URL : <https://t.me/vchkogpu/41206>

189. Казанський Д. & Воротинцева М. Як Україна втрачала Донбас. *Книжкове видавництво Чорна гора*, 2020. 326 с.

190. Как работает “ЧВК Вагнера”. Интервью Ильи Барабанова с наемником. Видео. *BBC*. 24.05.2022. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-61557053>

191. Карплюк Д. Буданов розповів, кого Путін хотів призначити президентом України. *Главком*. 01.10.2022. URL : <https://glavcom.ua/country/politics/budanov-rozpoviv-koho-putin-khotiv-priznachiti-prezidentom-ukrajini-879187.html>

192. Коваленко О. У Бахмуті знищено угруповання ПВК “Вагнер”. *Фокус*. 13.03.2023. URL : <https://focus.ua/uk/opinions/554528-v-bahmute-unichtozhena-gruppirovka-chvk-vagner>

193. Козак Т. Не лише “Вагнер”. Трьох бійців російської ПВК “Редут” засудили за найманство та воєнні злочини. *Грати*. 01.02.2023. URL : <https://graty.me/news/ne-lishe-vagner-troh-bijcziv-rosijskoj-pvk-redut-zasudili-za-najmanstvo-ta-voenni-zlochini/>

194. Козлов П. & Волкова О. & Карпьяк О. Хроника аннексии: “крымская весна” в воспоминаниях участников событий. *BBC*. 19.03.2019. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-47609756>

195. Командиры “Вагнера” рассказали о зарождении военной компании. *24 Канал*. 07.03.2018. URL : https://24tv.ua/ru/komandiry_vagnera_rasskazali_o_zarozhdenii_voennoj_kompanii_n935679

196. Конкуренты Пригожина? Что известно о крымской ЧВК “Конвой”. Видео YouTube. *FREEДОМ*. 26.03.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=WszJt85YIwE>

197. Коновал В. Розправа почалася: Путін проводить чищення серед військового керівництва Росії. *24 канал*. 24.08.2023. https://24tv.ua/ru/chistki-v-rossii-putin-nachal-raspravljatsja-s-generalami-posle-mjatezha-prigozhina-24-kanal_n2378074

198. Корж А. Група Bellingcat показала трофейне відео за участю пвк “Вагнер” у боях за Дебальцеве. Фото. *Дзеркало Тижня*. 19.06.2018. URL : https://zn.ua/UKRAINE/gruppa-bellingcat-pokazala-trofeynoe-video-s-uchastiem-chvk-vagner-v-boyah-za-debalcevo-v-2015-godu-289474_.html

199. Коротков Д. “Славянский корпус” возвращается в Сирию. *Фонтанка.ru*. 16.10.2015. URL : <https://www.fontanka.ru/2015/10/16/118/>

200. Коротков Д. Без “Щита”. *Новая газета*. 29.06.2019. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2019/07/28/81406-bez-schita>

201. Коротков Д. Казаки, эльф и Аркадий Ротенберг. Как устроена ЧВК “Конвой” и кто ее финансирует. *Досье*. 14.08.2023. URL : <https://dossier.center/konvoy/>

202. Коротков Д. Они сражались за Пальмиру. *Фонтанка.ру*. 29.03.2016.
URL : <https://www.fontanka.ru/2016/03/28/171/>
203. Костров В. “Кримська весна”: невідоме про відоме. *Віче*. 2016. №5-6. С.60-63.
204. Кочесотова А. Генштаб ВСУ назвал успешным наступление ЧВК “Вагнер” в Бахмуте. *Вести Подмосковья*. 30.03.2023. URL : <https://podmoskovye.bezformata.com/listnews/nastuplenie-chvk-vagner-v-bahmute/115728499/>
205. Кравченко В. Показова кара: навіщо Путіну смерть Пригожина. *Дзеркало тижня*. 25.08.2023. URL : <https://zn.ua/POLITICS/pokazatelnaia-kazn-zachem-putinu-smert-prihozhina.html>
206. Кравченко О. У ПВК “Вагнер” можуть мобілізувати до 100 тисяч осіб. *LB.ua*. 30.01.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/01/30/544230_pvk_vagner_mozhut_mobilizuvati.html
207. Краснолуцька О. ВСУ знищили базу ЧВК Вагнера в Попасной. *Korrespondent.net*. 14.08.2022. URL : <https://korrespondent.net/ukraine/4505652-vsu-unychtozhyly-bazu-chvk-vahnera-v-popasnoi>
208. Кровавые проекты Кремля: зачем власти создают новые ЧВК? Комментирует Денис Коротков. Видео YouTube. *Вот Так*. 14.08.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=eFkthwBXcbs>
209. Крупка О. В. Оброк. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл – О. С. 513. 728 с.*
210. Кувалда ЧВК Вагнер. Лот. Фото. *Мешок*. 11.07.2024. URL : <https://meshok.net/listing?related=Кувалда%20ЧВК%20Вагнер>
211. Куницький О. До Білорусі прибула колона “вагнерівців” – Беларускі Гаюн. *DW*. 15.07.2023. URL : <https://www.dw.com/uk/do-bilorusi-pribula-velika-kolona-vagnerivciv-belaruski-gaun/a-66244268>

212. Лебедева О. Мятеж Пригожина и другие события 486-го дня войны. *DW*. 24.06.2023. URL : <https://www.dw.com/ru/matezh-prigozhina-i-drugie-sobytia-486go-dna-vojny/a-66022243/>

213. Лисогор І. Ворог тимчасово окупував Станицю Луганську. *LB.ua*. 26.02.2022. URL : https://lb.ua/society/2022/02/26/506976_vorog_timchasovo_okupuvav_stanitsyu.html

214. Літвин І. У розвідці Британії озвучили чисельність російської ПВК Редут. *Кореспондент.net*. 16.10.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/world/russia/4631942-u-rozvidtsi-brytanii-ozvuchyly-chyselnist-rosiiskoi-pvk-redut>

215. Лозовенко Т. Российская ЧВК может симитировать обстрел Беларуси со стороны Украины – ЦНС. *Украинская правда*. 21.12.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/12/21/7381710/>

216. Лотоцька Н. Пригожин хоче контролювати шахти у районі Бахмута, – Reuters. *LB.ua*. 06.01.2023. URL : https://lb.ua/society/2023/01/06/541630_prigozhin_hoche_kontrolyuvati_shahti.html

217. Лукашевская А. Пригожин заврался, опубликовав фото с якобы шахты в Соledаре. *24 канал*. 11.01.2023. URL : https://24tv.ua/ru/prigozhin-zavralsja-opublikovav-foto-s-jakoby-shahty-v-soledare_n2234519

218. Манусян Р. Мятеж Пригожина: триумфальный “Марш справедливости” не доехал 200 км до Москвы. *White Square Journal*. 25.06.2023. URL : <https://wsjournal.ru/myatezh-prigozhina-triumfalnyj-marsh-spravedlivosti-ne-doechal-200-km-do-moskvy/>

219. Мартинова Л. Россия планирует перебросить боевиков бывшей ЧВК “Вагнер” на Киев, – Генштаб ВСУ. *Українські новини*. 08.03.2022. URL : <https://ukranews.com/news/839755-rossiya-planiruet-perebrosit-boevikov-byvshej-chvk-vagner-na-kiev-genshtab-vsu>

220. Марш Пригожина на Москву: все главные события. *Вести*. 24.06.2023. URL : <https://www.vesty.co.il/main/article/9fqxxt1s9>

221. Мележик Т. Хто такі “вагнерівці”? *ТСН*. 07.03.2022. URL : <https://tsn.ua/ato/hto-taki-vagnerivci-2001667.html>

222. Мятеж Пригожина стал шоком для Кремля – и всей страны. Что важно помнить о марше на Москву год спустя? Восстанавливаем хронику событий и оцениваем наследие ЧВК Вагнера. *Meduza*. 24.06.2024. URL : <https://meduza.io/feature/2024/06/24/myatezh-prigozhina-stal-shokom-dlya-kremlya-i-vsey-strany-cto-vazhno-pomnit-o-marshe-na-moskvu-god-spustya>

223. Мятеж ЧВК “Вагнер”. *Вікіпедія*. 09.06.2024. URL : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3a/June_2023_PMC_Wagner_Mutiny.svg/langru-300px-June_2023_PMC_Wagner_Mutiny.svg.png

224. На Донбассе действуют ДРГ из наемников ЧВК "Лига", которые переодеваются в форму ВСУ и говорят на украинском – Гайдай. *Гордон*. 14.07.2022. URL : <https://gordonua.com/news/war/na-donbasse-dejstvujut-drg-iz-naemnikov-chvk-liga-kotorye-pereodevajutsja-v-formu-vsu-i-govorjat-na-ukrainskom-gajdaj-1617069.html>

225. На кладбище бойцов ЧВК “Вагнер” под Екатеринбургом провели реконструкцию. *Uralweb.ru*. 20.10.2023. URL : <https://www.uralweb.ru/news/society/557435-na-kladbishche-boycov-chvk-vagner-pod-ekaterinburgom-proveli-rekonstrukciyu.html>

226. Набі Емал. Найманці ПВК “Вагнера”: що відомо про таємну армію Путіна. *24 Канал*. 30.07.2020. URL : https://24tv.ua/biytsi-pvk-vagnera-hto-taki-de-voyuyut-istoriya-novini-rosiyi_n1387244

227. Наёмники ЧВК Вагнера с музыкальными инструментами обыгрывают свое прозвище “музыканты” и “оркестр”. Луганская область, 30 мая 2022 г. Фото / Группа Вагнера. *ВикиВоины*. URL : https://wikiwarriors.org/wiki/Группа_Вагнера

228. Новиков С. Роспропаганда заявила об ударе по штабу ЧВК “Вагнера” в Попасной. *РБК-Украина*. 14.08.2022. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/rospropaganda-zayavila-udare-shtabu-chvk-1660496307.html>

229. Носальська І. Репетиція путчу. Чого прагнув і що отримав Пригожин у поході на Москву. *Кореспондент.net*. 26.06.2023. URL : <https://ua.korrespondent.net/articles/4601774-repetytsiia-putchu-choho-prahnuv-i-scho-otrymav-pryhozhyn-u-pokhodi-na-moskvu>

230. О мобилизационной подготовке и мобилизации в Российской Федерации. Федеральный закон от 26.02.1997 № 31-ФЗ (ред. от 04.08.2023). 23 арк. URL : https://sutd.ru/upload/vnsk-ucht/FZ_31_26.02.1997.pdf

231. Олигарх Ротенберг создал свою ЧВК / Ведущий: Руслан Шаведдинов. Гость Денис Коротков. Видео YouTube. *Популярная політика*. 15.08.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=inZ2lnlVDL0>

232. Онищук О.С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації. Монографія / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наук. установа “Енциклопедичне вид-во”, 2024. С. 65-72.

233. Онищук О.С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

234. Основатель ЧВК Вагнера Евгений Пригожин подал заявления в СК России на Шойгу и Герасимова. *Зеркало*. 23.06.2023. URL : <https://news.zerkalo.io/world/42136.html>

235. Перемитин Г. & Русяева П. Командир ЧВК Вагнера возглавил ресторанный бизнес Пригожина. *РБК+*. 15.11.2017. URL : <https://www.rbc.ru/business/15/11/2017/5a0b4d649a79478bfda493fc>

236. Перехоплення СБУ: українські захисники знищили великий підрозділ “вагнерівців” на Донбасі. Аудіозапис. *Telegram*. 31.05.2022. URL : <https://t.me/glavredinfo/38546>

237. Песков: кримінальну справу щодо Пригожина закриють, він “підє в Білорусь”. *Radio Свобода*. 24.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pyesko-vahner-provadzheenya-zakolot/32474267.html>

238. По ситуации. Батальон “Поток” зашёл в зону СВО и принял у подразделений Группы Вагнера позиции на Артёмовском направлении. *Telegram*. 23.04.2023. URL : <https://t.me/evgeniylinin/5893>

239. Погоріла, І. Гайдай розповів, скільки населених пунктів Луганщини під контролем України. *УНІАН*. 18.08.2022. URL : <https://www.unian.ua/war/gayday-rozpoviv-skilki-naselenih-punktiv-luganshchini-pid-kontrolem-ukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11945715.html>

240. Под Луганском сбит Ил-76. Фото: Reuters. *Интерфакс*. 14.06.2014. URL : <https://www.interfax.ru/photo/1774/21577>

241. Подоляк рассказал о судьбе боевиков пвк “вагнер” в Беларуси. *UNN*. 02.07.2023. URL : <https://www.unn.com.ua/ru/news/2034995-podolyak-rozpoviv-pro-dolyu-boyovikiv-pvk-vagner-u-bilorusi>

242. Подоляк розкрив таємницю вагнерівця, якого вбили кувалдою. Відео YouTube. *Фабрика новин*. 16.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=NX0W1jZW1Yg>

243. Поездка с Евгением Пригожиным для решения проблем на флангах. Большой репортаж-интервью о сущности новых “микро ЧВК”, правильных подходах к СВО и адекватном построении военной структуры. Видео. Симонов – Позывной Брюс. *EXPORNTOONS*. 21.04.2023. URL : https://exporntoons.net/watch/-127053613_456260619

244. Початок війни, ядерний удар, розвал Росії та плани Лукашенка – інтерв'ю з Кирилом Будановим [Наталія Мосейчук]. Відео YouTube. *TCH*. 30.09.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=E3Y-zD6Vks4&t=1s>

245. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодення : монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк та ін. ; за заг. ред. М. В. Ковалія]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.

246. Пригожин брав участь у захопленні Криму: журналісти звернули увагу на фото. *Апостроф*. 15.06.2023. URL : <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-07-15/prigozhin-uchastvoval-v-zahvate-kryma-zhurnalisty-obratili-vnimanie-na-foto/300932>

247. Пригожин заявил о выводе “ЧВК Вагнер” из Бахмута и передаче позиций российским военным с 25 мая. *RFI*. 20.05.2023. URL : <https://www.rfi.fr/ru/украина/20230520-пригожин-заявил-о-выводе-чвк-вагнер-из-бахмута-и-передаче-позиций-российским-военным-с-25-мая>

248. Пригожин заявил, что ЧВК “Вагнер” 10 мая покинет Бахмут. Видео. *Радио Свобода*. 05.05.2023. URL : <https://www.svoboda.org/a/prigozhin-zayavil-chto-chvk-vagner-10-maya-pokinet-bahmut/32397333.html>

249. Пригожин объявил о взятии Соледара штурмовиками “Вагнера”. *Обозрение*. 11.01.2023. URL : <https://oboz.info/prigozhin-obyavil-o-vzvyatii-soledara-shturmovikami-vagnera/>

250. Пригожин показал гору трупов “вагнеровцев” и обматерил Шойгу и Герасимова: “Суки, твари, хозяева жизни”. Видео. *Цензор.НЕТ*. 05.05.2023. URL : https://censor.net/ru/video_news/3416411/prigojin_pokazal_goru_trupov_vagnerovt_sev_i_obmateril_shoyigu_i_gerasimova_suki_tvary_hozyaeva_jizni

251. Пригожин признал, что в 2014 создал группу “Вагнер”. *РИА Новости. Telegram*. URL : https://t.me/rian_ru/179288; Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. 26.09.2022. *BBC*. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

252. Пригожин признал, что является создателем ЧВК Вагнера. *The Insider*. 26.09.2022. URL : https://theins.ru/news/255419?utm_source=telegram

253. Пригожинський “бунт”: дезінформація та блеф, чи реальна загроза Кремлю? *Голос Америки*. 05.05.2023. URL : <https://www.golosameriki.com/a/experts-about/7080866.html>

254. Прохоренко В. Элитные боевики с нюансом: эксперт пояснил, кто такие ЧВК “Редут” (Видео). *УНІАН*. 26.04.2023. URL :

<https://www.unian.net/war/ekspert-poyasnil-kakaya-rol-otvedena-boevikam-chvk-redut-na-voyne-v-ukraine-video-12233784.html>

255. Путин назвал мятеж Пригожина “предательством” и “изменой”.
Видео YouTube. *Meduza*. 24.06.2023. URL :
<https://www.youtube.com/watch?v=XsZkbl85PhQ>

256. Путин о финансировании ЧВК Вагнера. Видео YouTube. *The Insider*. 27.06.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=fRXGWOXjz3E>

257. Распоряжение Правительства Российской Федерации от 4 февраля 2023 года № 240-р. URL :
<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202302060031>

258. Рацибарська Ю. Десять років тому Росія збила Іл-76 із українськими десантниками під Луганськом: що кажуть рідні. *Radio Свобода*. 14.06.2024. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rodychi-zahyblykh-v-litaku-il-76-cherez-desyat-rokiv/32991718.html>

259. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023). Книга 1 / Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 270 с.

260. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга II / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 198 с.

261. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга III / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 198 с.

262. Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022 – 24.02.2023) у чотирьох книгах. Книга IV / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ: *Видавництво Ліра-К*, 2023. 267 с.

263. Розбудова приватних армій в Росії: хто їх створює і навіщо. *Texty.Org*. 15.02.2023. URL : <https://texty.org.ua/fragments/108968/rozbudova-pryvatnyh-armij-v-rosiyi-hto-yih-stvoryuye-i-navisho/>

264. Ромалийская И. “В самой “ЧВК Вагнера” остались попроще и похоже”. Эксперт Центра оборонных стратегий о “ребрендинге” наемников из РФ, воюющих на Донбассе. *Настоящее время*. 01.06.2022. URL : <https://www.currenttime.tv/a/v-samoy-chvk-vagnera-ostalis-poprosche-i-pohuzhe-ekspert-tsentra-oboronnyh-strategiy-o-rebrendinge-naemnikov-iz-rf-voyuyuschih-na-donbasse-/31877492.html>

265. Романенко В. Росіянам не вдалось окупувати Луганщину повністю – голова ОВА. *Українська правда*. 20.07.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/20/7359194/>

266. Росіяни готують провокації на україно-білоруському кордоні. *Центр національного спротиву*. 21.12.2022. URL : <https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-gotuyut-provokacziyi-na-ukrayino-biloruskomu-kordoni/?fbclid=iwar2s5iqsxmoifh3grbav9apomwhsrcbzsimwghmgeavylyqhyviwrsxwklm>

267. Российские военные ворвались в кафе в Крыму, открыли огонь и избили посетителей – СМИ. *Крым. Реалии*. 25.02.2024. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-medvedi-vorvalis-v-kafe-v-krymu-izbili-posetiteley-/32834251.html>

268. Рощина В. “Оркестр” вбивць. Хто воює проти України в ПВК “Вагнер”. *Українська Правда*. 21.12.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/12/21/7379589/>

269. Рощина О. Узбекистан питає, чи правда у полон під Балаклією потрапили два узбеки. *Українська правда*. 15.09.2022. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/15/7367569/>

270. Санкт-Петербургское городское казачье общество “Конвой”. *Rusprofile*. 2024. URL : <https://www.rusprofile.ru/id/985298>

271. СБУ оголосила підозру керівнику російської ПВК “Вагнер”. *Українська правда*. URL : 23.12.2021. <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/23/7318341/>

272. Секретное подразделение ГРУ “ЧВК Редут” в составе 45 ОБр СпН Минобороны РФ, финансы Олега Дерипаски. *Гулагу-нет*. Официальный канал. YouTube. 28.12.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=pKSg7Yt1Z9A>

273. Серед осіб, які вже під санкціями: Дерипаска Олег Володимирович. *Война и санкции*. URL : <https://sanctions.nazk.gov.ua/ru/sanction-person/559/>

274. Скаврон Б. В Крыму российские наемники ЧВК “Медведь” жестоко избили посетителей кафе: видео. *ТСН*. 25.02.24. URL : <https://tsn.ua/ru/ukrayina/v-krymu-rossiyskie-naemniki-chvk-medved-zhestoko-izbili-posetiteley-kafe-video-2520997.html>

275. Скорик Ю. Міноборони Білорусі розповіло, чим займаються “вагнерівці” в Осиповичах: підозри підтвердилися. *Ukrayina.pl*. 14.07.2023. URL : <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183471,29974969,1052-1110-1085-1086-1073-1086-1088-1086-1085-1080.html>

276. СМИ: В Ростове люди в камуфляже и с автоматами оцепили штаб Южного военного округа, УФСБ и администрацию города. Предположительно, это вагнеровцы. Фото, видео. *Гордон*. 24.06.2023. URL : <https://gordonua.com/news/worldnews/smi-v-rostove-lyudi-v-kamuflyazhe-i-s-avtomatami-ocepili-shtab-yuzhnogo-voennogo-okruga-ufsb-i-administraciyu-goroda-predpolozhitelno-eto-vagnerovcy-1670114.html/>

277. Смишляев С. Пригожин впервые признал, что создал ПВК “Вагнер” у 2014-го. *DW*. 26.09.2022. URL : <https://www.dw.com/uk/prigozin-vperse-publicno-viznav-so-stvoriv-pvk-vagner-u-2014mu/a-63237996>

278. Созданная в оккупированном Крыму ЧВК “Конвой” получила сотни миллионов рублей от ВТБ и структур Ротенберга – СМИ. *Экономическая Правда*. 14.08.2023. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/08/14/703209/>

279. Соколов Д. Историография “Крымской весны”: интерпретации, проблемы и перспективы. *Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований*. 2018. №1(12). С.158-170.

280. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у “ПВК Вагнера”. *Радіо Свобода*. 26.02.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>

281. Сурначева Е. & Беловодьев Д. ГРУ создало секретную сеть найманских формирований под видом “ПВК “Редут”. Расследования “Схем” та “Систем”. *Настоящее время*. 10.10.2023. URL : <https://www.currenttime.tv/a/redut-schemes-systema/32628913.html>

282. Тайны бойцов псевдо-ЧВК. Кто им платит, где воюют, как попали в плен / *Схемы и Система*. Видео YouTube. 10.10.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Y8U15Z7RWnE>

283. Террорист Гіркін заявив, що одного з "командирів ЛНР" Мозгового у 2015 році ліквідували “вагнерівці”, – Казанський. *Цензор.НЕТ*. 23.05.2023. URL : https://censor.net/ua/news/3420191/teroryst_girkin_zayavyv_scho_odnogo_z_komandy_riv_lnr_mozgovogo_u_2015_rotsi_likviduvaly_vagnerivtsi

284. Тесля А. “ЧВК-шники все погибли”: ра**исты жалуются на потери и боятся воевать против ВСУ. *Главред*. 31.05.2022. URL : <https://glavred.info/ukraine/chvk-shniki-vse-polegli-rashisty-zhaluyutsya-na-poteri-i-boyatsya-voevat-protiv-vsu-10378143.html>

285. Тимченко викупив частку партнерів та отримав 12,5% акцій “СОГАЗ”. *Forbes*. 12.12.2012. URL : <https://www.forbes.ru/news/230894-timchenko-vyкупil-dolyu-partnerov-i-poluchil-125-aktsii-sogaz>

286. Тумакова И. 32 секунды. Самолет падал со скоростью 560 километров в час. Что произошло с бизнес-джетом Пригожина? Версии рассматривает авиаинженер Марк Солонин. *Новая газета*. 24.08.2023. URL : <https://novayagazeta.ru/articles/2023/08/24/32-sekundy>

287. У Кремлі розповіли про зустріч Путіна та Пригожина після заколоту. *Українська правда*. 10.07.2023. URL : <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2023/07/10/7410652/>

288. У Росії показали страту “вагнерівця” Євгена Нужина. Видео YouTube. *Київ 24*. 14.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=MPDCIEj6lHM>

289. У рф забирають на війну ув'язнених, хворих на ВІЛ та гепатит – розвідка. *Слово і Діло*. 25.10.2022. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/25/novyna/suspilstvo/rf-zabyrayut-vijnu-uvyaznenykh-xvorykh-vil-ta-hepatyt-rozvidka>

290. Ультиматум Пригожина: через відсутність боєприпасів назвав дату виведення “Вагнера” з Бахмуту (ВІДЕО). *Varta1*. 05.05.2023. URL : https://varta1.com.ua/news/ultimatum-prigozhina-cherez-vidsutnist-boiepriipasiv-nazvav-datu-vivedennya-vagnera-z-bahmutu-video_364601.html

291. Фохт Е. & Барабанов И. “Поток” под Бахмутом. Что известно о ЧВК, связанных с “Газпромом”. *Русская служба Би-би-си*. 16.05.2023. URL : <https://www.bbc.com/russian/features-65602020>

292. Хазов-Кассиа С. Вагнера в охрану. Бывший командир рассказал о новом облике ЧВК. *Радио Свобода*. 16.03.2019. URL : <https://www.svoboda.org/a/29821559.html>

293. Хазов-Кассиа С. Проект “М'ясорубка”. Троє представників командування “ПВК Вагнера” розповідають про Донбас і Сирію. *Радио Свобода*. 07.03.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29084440.html>

294. Харківська наступальна операція: як це було. *Армія FM*. 08.03.2023. URL : <https://www.armyfm.com.ua/ua/harkivska-strategichna-nastupalna-operaciya-yak-ce-bulo/>

295. ЧВК “Вагнер” мутировала в “Лигу”, а наемники в “специалистов”. *CRiME*. 24.05.2018. URL : <https://crime-ua.com/node/23582>

296. ЧВК “Вагнер” уйдет из Бахмута 10 мая, заявил Евгений Пригожин. Украинские военные в это не верят. *Важные истории*. 05.05.2023. URL : <https://istories.media/news/2023/05/05/chvk-vagner-uidet-iz-bakhmuta-10-maya-zayavil-yevgenii-prigozhin-ukrainskie-voennye-v-eto-ne-veryat/>

297. ЧВК Вагнер Бахмут: 60 Фото. *Прага.ру*. 02.07.2024. URL : <https://photoprague.ru/galereya/chvk-vagner-bahmut>

298. ЧВК Вагнер взяли под контроль населённый пункт “Берховка”. *Overclockers*. 24.02.2023. URL : <https://overclockers.ru/blog/Zelikman/show/86767/chvk-vagner-vzyali-pod-kontrol-naselennyj-punkt-berhovka>

299. Чистки серед російських воєначальників після заколоту “вагнерівців” початок Міноборони РФ – подробиці. *Freedom*. 18.07.2023. URL : <https://uatv.ua/chistki-sredi-rossijskih-voenachalnikov-posle-myatezha-vagnerovtsev-nachalo-minoborony-rf-podrobnosti/>

300. Чому Пригожин зізнався, що створив ПВК “Вагнер”. *BBC*. 26.09.2022. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63035605>

301. Шевцова С. Випробування Вагнером, або Музика – вище Злочину. *УКРІНФОРМ*. 24.07.2021. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3286038-viprobuvanna-vagnerom-abo-muzika-vise-zlocinu.html>

302. Шевчук А. В сети появилось предполагаемое фото Пригожина в нижней одежде в лагере Вагнер. *Корреспондент.Net*. 14.07.2023. URL : <https://korrespondent.net/world/4606735-v-sety-poiavylos-predpolahaemoe-foto-pryhozhyna-v-nyzhnei-odezhde-v-lahere-vahner>

303. Шепелева А. У міноборони РФ доповіли Путіну про окупацію всієї Луганщини. *DW*. 03.07.2022. URL : <https://www.dw.com/uk/ministry-oborony-rf-dopoviv-putinu-pro-okupatsiiu-vsiiei-luhanshchyny/a-62342210>

304. Які приватні військові компанії є в росії та в яких країнах вони діяли. *Слово і Діло*. 09.01.2023. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly>

305. Яппарова Л. & Перцев А. & Славін О. Грубо говоря, мы начали войну. Как отправка ЧВК Вагнера на фронт помогла Пригожину наладить отношения с Путиным – и что такое “собянинский полк”. Расследование “Медузы” о наемниках на войне в Украине. *Meduza*. 13.07.2022. URL : <https://meduza.io/feature/2022/07/13/grubo-govorya-my-nachali-voynu>

306. Яппарова Л. Как выяснила “Медуза”, вербовщики собирают в России группы наемников для “командировки в Донбасс”. Что они там будут делать – неизвестно. *Meduza*. 22.12.2021. URL : <https://meduza.io/feature/2021/12/22/kak-vyyasnila-meduza-verbovschiki-sobirayut-v-rossii-gruppy-naemnikov-dlya-komandirovki-v-donbass-chto-oni-tam-budut-delat-neizvestno>

307. Карта продвижения ЧВК “Вагнер” к Москве. URL : https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:June_2023_PMC_Wagner_Mutiny.svg&lang=ru&uselang=ru

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено наукове завдання, що полягало в узагальненні досвіду створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992 – 2023 рр. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Аналіз стану наукової розробки теми дисертації засвідчив, що всебічне вивчення заявленої проблематики попри її актуальність і науковий інтерес ще не набуло повноцінного розкриття в українській і зарубіжній воєнно-історичній науці. Наявна джерельна база є загалом достатньо репрезентативною для об'єктивного осмислення обраної теми дослідження. Поєднання інформаційного матеріалу з виявлених наукових літератури і джерел, використання загальновизнаних принципів та загальнонаукових логічних і спеціальних історичних методів дало можливість повноцінно її розкрити, реалізувати дослідницькі завдання, досягти мети та вирішити поставлене наукове завдання.

2. Встановлено, що єдиної дефініції “приватна військова компанія” на сьогодні не має через дискусійність поглядів на сутність цього явища. Порівнюючи дефініції “приватна військова/охоронна компанія”, “найманець”, які містяться у міжнародному гуманітарному праві, національному законодавстві, а також запропоновані зарубіжними та українськими дослідниками, визначивши спільні ознаки і розбіжності, дисертант запропонував власну уточнену дефініцію “*приватна військова компанія*”, під якою пропонується розуміти *приватний національний чи іноземний юридичний суб'єкт підприємницької діяльності, який не входить до формальної структури збройних сил, служб безпеки чи правоохоронних органів, працює за контрактами з національними та міжнародними урядами і неурядовими організаціями, надає на договірній основі спеціалізовані військові послуги з метою одержання прибутку, контролюється державою та працює в її інтересах*. На нашу думку, запропонована дефініція є

коректною з погляду міжнародного гуманітарного права і може використовуватися у дослідженнях цієї проблематики.

3. У дисертації на підставі уточнених ознак і дефініції “приватна військова компанія” з різноманітних парамілітарних формувань, які створювалися в Росії у період 1992 – 2023 рр. і виконували завдання військового характеру у Сирії, країнах Африки та в Україні у 2013 – 2023 рр., виокремлено ті, які можна вважати суто приватними військовими компаніями. Це ПОК/ПВК “Антитерор-Орел” (2003 р., ребрединг “Редут-антитерор”/Центр-Р (2008 р.), “Щит СТГ” (2014 р.), “РСБ-Груп” (2005 р.), “Vega” (2011 р.), ПВК “Слов’янський корпус” (2013 р.), “Вагнер” (2014 р.), “Ліга” (2016 р., виокремлена з ПВК “Вагнер”), “Щит” (2018 р., ребрендинг “Редут” у 2021 р.), “Патріот” (2018 р.), “Поток”, “Факел”, “Пламя” (2024 р., ПАТ “Газпром”), “Конвой” (2022 р., засновник – самопроголошений “Голова Республіки Крим” С. Аксьонов).

Спростовано також твердження деяких дослідників, що такі парамілітарні формування, як “Царські вовки” (рос. “Царские волки”), “Руський імперський рух” (рос. “Русское имперское движение”), “Російський імперський легіон” (рос. “Российский имперский легион”, “Имперский легион”), диверсійно-штурмова розвідувальна група “Русич”, регіональна громадська організація “Е.Н.О.Т.”, “Союз добровольців Донбасу” (рос. “Союз добровольцев Донбасса”), “Андріївський хрест” (рос. “Андреевский крест”) тощо, які є добровольчими (громадськими) парамілітарними формуваннями ультранаціоналістичного, монархічного, неонацистського, радикального православного та іншого спрямування, а також ПОК “Vegacy Strategic Services”/“Vega”, “Moran Security Group”, “Глобал”, “Феракс” та ін., що надають охоронні функції, є ПВК.

4. Прообразом перших російських ПВК стали “Російські добровольчі загони” – недержавні парамілітарні формування, що виникли на тлі розпаду СРСР на початку 1990-х років і діяли під час збройних конфліктів у Придністров’ї (1990 – 1992 рр.) та на території колишньої Югославії (1991 – 1995 рр.). Через них

Росія здійснювала непряме військове втручання в конфлікти на пострадянському просторі та у Балканському регіоні, не визнаючи офіційної участі у бойових діях. Зазначені структури фактично контролювалися російськими спецслужбами, а їхній особовий склад формувався переважно з колишніх військовослужбовців радянських силових структур, зокрема спецпризначенців із бойовим досвідом, які не інтегрувалися у цивільне життя. Саме цей кадровий і структурно-організаційний ресурс став у Росії основою для формування в подальшому як різноманітних неофіційних парамілітарних угруповань із проімперською, монархічною та неонацистською ідеологією, так і перших ПВК.

5. У дисертаційному дослідженні встановлено основні чинники, що вплинули на виникнення, розвиток і використання ПВК як інструмента реалізації зовнішньополітичних інтересів Росії. До таких чинників належать:

неможливість прямого застосування регулярних збройних сил у низці зовнішньополітичних ситуацій, що зумовлювало потребу в альтернативних силових акторах – спочатку у формі парамілітарних структур, а згодом організаційно оформлених і краще оснащених приватних військових компаній;

наявність значного кадрового резерву, сформованого з колишніх військовослужбовців і співробітників силових структур, які через різні обставини залишили службу, не інтегрувались у цивільне життя, проте мали бойовий досвід і специфічні компетенції. Залучення таких осіб до приватних військових компаній дозволяло знизити ризики їх криміналізації, водночас використовувати їхній потенціал у зовнішньополітичних операціях без формальної відповідальності держави;

інтереси впливових політичних і економічних суб'єктів (представників корумпованих еліт, олігархічних груп), зацікавлених у створенні власних силових інструментів для досягнення приватних або квазідержавних цілей як у межах Росії, так і за її межами;

низька результативність офіційних збройних формувань, які поступалися приватним військовим компаніям у гнучкості, оперативності, оснащенні й

підготовці, зокрема через надмірну бюрократизацію та слабку мотивацію особового складу;

відсутність чіткого правового регулювання діяльності приватних військових компаній, що дозволяло російській владі дистанціюватися від їхніх дій, уникати міжнародної відповідальності та, за потреби, притягувати до відповідальності окремих виконавців.

Поєднання цих чинників створило сприятливе середовище для формування та інституціоналізації в Росії приватних військових компаній, які стали інструментом гібридної війни, непрямого втручання у внутрішні справи інших держав і реалізації агресивної зовнішньої політики.

6. У дисертації проаналізовано правовий статус російських ПВК та осіб, які виконують функції найманців у їх складі. Встановлено, що незалежно від формального статусу, виду зареєстрованої діяльності чи підпорядкування приватні військові компанії в Російській Федерації фактично функціонують поза межами правового поля – як міжнародного, так і національного. Їхня діяльність суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема положенням, що забороняють участь найманців у збройних конфліктах.

Застосування Росією незаконних парамілітарних формувань на території суверенних держав з метою реалізації власних зовнішньополітичних інтересів є порушенням міжнародного права, включаючи принципи суверенітету, невтручання у внутрішні справи інших держав та заборону агресії. Такі дії можуть кваліфікуватися як злочинні відповідно до міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також суперечать окремим положенням національного законодавства самої Російської Федерації.

7. У дисертації розкрито роль російських ПВК у реалізації зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів Російської Федерації на прикладі Сирії та країн Африки, що володіють значними природними ресурсами, але характеризуються низьким рівнем економічного розвитку, внутрішньополітичною нестабільністю і антизахідною орієнтацією частини еліт. Встановлено, що, використовуючи формально недержавні, але фактично

контрольовані спецслужбами приватні військові компанії, такі як “Вагнер”, “Щит”, “Vega”, “Патріот” (Сирія) та “Вагнер”, “Редут-антитерор”, “Патріот”, “РСБ-Груп”, “Moran Security Group” (Африка), Росія здійснювала просування комерційних інтересів, пов’язаних із політичним керівництвом бізнес-структур, забезпечувала контроль над стратегічно важливими ресурсами та створювала сприятливі умови для доступу російських державних і приватних компаній до ключових секторів економіки зазначених країн.

Діяльність російських ПВК на території Сирії та країн Африки прослідковується у трьох взаємопов’язаних напрямках:

військовому – на запит політичних режимів, які прагнули підвищити обороноздатність або гарантувати власну безпеку, Росія через свої приватні військові компанії надавала “військові послуги”, зокрема, збройну охорону вищого керівництва держав, охорону та оборону стратегічно важливих об’єктів (насамперед об’єктів енергетичної інфраструктури, родовищ золота, алмазів, нафти і газу); підготовку регулярних та іррегулярних збройних формувань; участь у бойових діях, ведення розвідки, придушення протестної активності; забезпечення комунікації з місцевим населенням, формування агентурної мережі; постачання озброєння, обслуговування та ремонт військової техніки; евакуацію особового складу тощо;

економічному – за надані “послуги безпеки” Росія отримувала доступ до стратегічних природних ресурсів, які використовувалися для збагачення пов’язаних із владою бізнес-структур і військово-політичних кіл. Такий обмін безпеки на ресурси забезпечував часткову компенсацію економічних втрат Росії, викликаних санкціями після збройної агресії проти України у 2014 р., та сприяв фінансовій підтримці російської влади;

політичному – ПВК слугували інструментом підтримки лояльних до Росії режимів через втручання у внутрішньополітичні процеси: вплив на виборчі кампанії, організацію контактів із політичними елітами, укладання політичних угод, проведення інформаційно-психологічних операцій, зокрема через

соціальні мережі та медіа, організацію фіктивного міжнародного спостереження за виборами тощо.

Загалом діяльність російських ПВК у зазначених регіонах суперечить нормам міжнародного гуманітарного права та в окремих випадках може мати ознаки міжнародних злочинів, зокрема агресії, втручання у внутрішні справи суверенних держав і порушення прав людини.

8. У дисертації розкрито особливості використання Російською Федерацією ПВК у війні проти України в 2014 – 2023 рр. Найбільш помітними серед них були ПВК “Вагнер”, “Редут” і “Патріот”, діяльність яких координувалася через структури міністерства оборони Росії. На ці формування покладалися такі *завдання*.

У 2014 – 2015 рр.:

сприяння створенню та підготовці збройних формувань самопроголошених “ДНР” і “ЛНР”, що діяли проти територіальної цілісності України;

супровід так званих VIP-персон та забезпечення транспортування вантажів військового призначення;

охорона та контроль над логістичними базами постачання;

участь у ліквідації сепаратистських польових командирів, які втратили підпорядкування російським спецслужбам тощо.

У 2022 – 2023 рр.:

організація провокацій на українсько-білоруському кордоні з метою втягнення Білорусі у війну проти України;

участь у заходах, спрямованих на фізичну ліквідацію вищого військово-політичного керівництва України та сприяння спробам встановлення проросійського режиму;

ведення штурмових, розвідувально-диверсійних та каральних дій на тимчасово окупованих територіях України;

охорона важливих військових і цивільних об’єктів, зокрема в зоні бойових дій тощо.

Під час широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну (з 24 лютого 2022 р.) спостерігалось стрімке зростання кількості ПВК, а також формальне або неформальне підпорядкування їм широкого спектра парамілітарних “добровольчих” формувань. Ця тенденція пояснюється низкою ключових *чинників*:

значними втратами особового складу регулярних збройних сил Росії у перші тижні вторгнення;

наявністю у російських олігархів, а також державних і приватних компаній економічних інтересів в Україні, які вимагали “силового прикриття”;

конкуренцією між різними впливовими угрупованнями всередині Росії за сфери впливу на тимчасово окупованих територіях;

потребою у прихованому залученні до війни різних соціальних груп, з огляду на суспільну непідтримку загальної мобілізації;

прагненням найманців до особистого збагачення шляхом отримання бойових “трофеїв”, грошових виплат та інших матеріальних стимулів.

Через механізм *рекрутства* до ПВК у Росії фактично здійснювалася “прихована мобілізація” представників різних соціальних верств поза межами офіційної мобілізаційної системи держави. Під час війни проти України відбулося фактичне стирання межі між найманськими формуваннями, “добровольцями” та підрозділами регулярної армії, оскільки всі вони були поступово інтегровані до системи управління міністерства оборони Росії та почали діяти в межах його стратегічних і тактичних завдань. Утримання приватних військових компаній, які формально позиціонувалися як “незалежні суб’єкти”, фактично здійснювалося за рахунок державного бюджету Російської Федерації, що ще більше підкреслює штучний характер їхньої “приватності”.

Значні втрати кадрового складу російських ПВК на початковому етапі широкомасштабного вторгнення, включно з досвідченими найманцями, які пройшли підготовку у підрозділах спеціального призначення і брали участь у бойових діях у Сирії, Африці, на Донбасі та в інших збройних конфліктах, зумовили потребу у їхньому терміновому доукомплектуванні. У результаті

особовий склад ПВК почали поповнювати за рахунок непрофесійного контингенту: осіб, які відбували покарання (зокрема за тяжкі та особливо тяжкі злочини), осіб із кримінальним “статусом”, хворих на наркоманію, ВІЛ, гепатит, а також мобілізованих із самопроголошених утворень “ЛНР” та “ДНР”, втрата яких, на думку командування, не становила загрози для загальної боєздатності підрозділів. Ця якісна “деградація” кадрового складу ПВК свідчить про значні бойові втрати професійного контингенту, завдані Силами оборони України, та зниження оперативної ефективності “приватних” військових структур, які протягом тривалого часу формували “кістяк інструментів” російської зовнішньої політики.

Основними *мотиваційними чинниками* для найманців із числа осіб, що відбували покарання, були: обіцянка повної амністії та “очищення біографії”; звільнення після шести місяців “успішного виконання бойових завдань”; високий рівень грошового забезпечення; можливість отримання статусу “ветерана бойових дій” із відповідними соціальними пільгами; одноразова грошова винагорода за участь у штурмових діях. Однак, як засвідчено у ході дослідження, на практиці ця категорія найманців масово використовувалася у найнебезпечніших напрямках – переважно під час штурмових дій на передовій, фактично як “живий щит” або “гарматне м’ясо”, що прикривало регулярні частини російської армії.

Значний рівень втрат серед “непрофесійного контингенту” дозволяв російській владі та керівництву ПВК одночасно вирішувати кілька завдань: швидко поповнювати резерви та закривати кадрові “провали” на лінії фронту; мінімізувати соціальне невдоволення через примусову мобілізацію; “оптимізувати” фінансові витрати, уникаючи виконання зобов’язань щодо виплати зарплат, пільг і компенсацій – у разі загибелі найманців або їх зникнення безвісти. Таким чином, використання непрофесійного контингенту з боку ПВК було інструментом як військової, так і економічної доцільності, що базувалася на повному знеціненні людського життя.

Підготовка найманців у складі російських ПВК здійснювалася під керівництвом досвідчених інструкторів на базі спеціалізованих тренувальних центрів, полігонів та навчальних таборів. У програму підготовки входили обов'язкові курси з вогневої, тактичної, інженерної підготовки, тактичної медицини, основ військової топографії. Залежно від попереднього досвіду та рівня підготовки окремі найманці залучалися до спеціалізованої підготовки у складі артилерійських, інженерно-саперних, розвідувальних підрозділів, снайперських груп, розрахунків АГС і ПТУР, а також як оператори безпілотників, зокрема типу "Mavic".

Згідно з аналізом зібраних матеріалів рівень індивідуальної та колективної підготовки більшості найманців, їх оснащення і матеріально-технічне забезпечення загалом відповідали завданням, які покладалися на приватні військові компанії у ході бойових дій. Водночас, винятком була категорія найманців, рекрутованих із місць позбавлення волі, які, маючи найнижчий соціальний статус, вирізнялися недостатньою військовою підготовкою, низькими морально-психологічними якостями та слабкою дисципліною. До цієї категорії найманців нерідко застосовувалися надзвичайно жорсткі заходи покарання, зокрема побиття, тортури, публічне приниження, а в окремих випадках – страта (розстріл) без суду і слідства, що суперечить нормам міжнародного гуманітарного права та кваліфікується як воєнний злочин.

У подальшому процесі організації діяльності ПВК найманці розподілялися на тактичні *підрозділи* – загони, роти, взводи, бойові групи, кожен з яких виконував чітко визначені завдання відповідно до обстановки. Чисельність особового складу цих підрозділів не була сталою і змінювалася залежно від низки чинників, зокрема: характеру і складності бойових завдань; наявності людського ресурсу для комплектування; тактичної обстановки; фізико-географічних особливостей району воєнних дій (міська територія, відкрита, лісиста або пересічена місцевість тощо); рівня підготовки та бойового злагодження підрозділів; ступеня втрат серед особового складу. Гнучкість у структурі підрозділів ПВК давала можливість адаптуватися до різних бойових

умов, однак водночас свідчила про нестандартний, часто напіворганізований характер формування таких підрозділів, що ускладнювало централізоване управління та забезпечення.

Під час аналізу бойового застосування підрозділів російських ПВК, зокрема “Вагнер” на території України, встановлено низку специфічних особливостей їхньої *тактики*.

З одного боку, вона загалом відповідала тактиці регулярних збройних сил Росії, яка полягала в методичному “прогризанні” або “продавлюванні” української оборони.

З іншого боку, з огляду на неоднорідний склад особового складу, ієрархічну диференціацію, відмінності у рівні підготовки та матеріально-технічному забезпеченні, застосовувалися нестандартні, надзвичайно жорстокі, але результативні з погляду утилізації некваліфікованого ресурсу способи ведення бойових дій, зокрема, так звана розвідка боєм “м’ясом”, масовані “м’ясні хвилі”, “м’ясні штурми”. У першому ешелоні використовували найменш підготовлені категорії особового складу: вихідців із самопроголошених “ЛНР”/“ДНР”, колишніх ув’язнених, а також осіб з деструктивною соціальною поведінкою. Ці підрозділи зазвичай діяли без належної вогневої підтримки і без прикриття бронетехнікою. У другому ешелоні просувалися професійні найманці або підрозділи регулярної армії, які мали забезпечити розвиток тактичного успіху.

Застосування подібної тактики супроводжувалося винятковою жорстокістю та цинізмом, зокрема, використанням загороджувальних загонів, ліквідацією поранених на полі бою (“добивання”), повним знищенням підрозділів з числа найменш підготовлених, що отримало назву “обнулення”. Попри надзвичайно високі втрати подібна тактика, в умовах обмежених артилерійських ресурсів українських військ, дозволяла російським силам здійснювати тиск на оборону, виснажуючи вогневий потенціал Сил оборони України. Крім того, за рахунок втрат малоефективного, з військового погляду, контингенту певною мірою зберігався “боєздатний кістяк” професійних найманців.

9. У ході дисертаційного дослідження встановлено, що приватні військові компанії виявилися ефективним інструментом реалізації зовнішньополітичних інтересів російської влади, а також окремих фінансово-промислових і олігархічних груп, наближених до владних структур. До сильних сторін ПВК як інструментів силового впливу належать:

формальна відсутність належності до державних органів, що дозволяє позиціонувати дії їх представників як ініціативу недержавних суб'єктів, не пов'язану з офіційною політикою Росії;

висока гнучкість і оперативність у прийнятті та реалізації рішень порівняно із забюрократизованими державними силовими структурами;

вища матеріальна мотивація особового складу, ніж в офіційних силових структурах;

можливість ігнорування правових норм і обмежень, що діють для офіційних збройних формувань, як національного, так і міжнародного рівня;

відсутність соціальних і юридичних зобов'язань держави перед найманцями та їхніми родинами, що дозволяє уникати політичної відповідальності за втрати або порушення прав людини;

часткове або повне фінансування з приватних джерел, що дозволяє зменшити навантаження на державний бюджет і створює "гнучку модель управління".

Слабкі сторони функціонування ПВК:

обмеженість матеріально-технічного забезпечення (дефіцит важкого озброєння, бронетехніки, боєприпасів, транспортних засобів, систем логістики та тилового забезпечення), що знижує ефективність їх застосування у складних умовах;

невизначеність правового статусу, яка не лише унеможливорює правовий захист персоналу ПВК у разі затримання чи кримінального переслідування, а й створює сприятливе середовище для розвитку кримінальних практик та зрощення з організованою злочинністю.

10. У результаті проведеного дослідження запропоновано періодизацію створення та розвитку російських ПВК у 1992 – 2023 рр., критерієм якої визначено трансформацію завдань, що покладалися на ці формування в контексті реалізації Росією своєї зовнішньої політики.

Перший період (1992 – 2003 рр.) характеризується формуванням недержавних “добровольчих” парамілітарних структур, які використовувалися Росією у збройних конфліктах на території Придністров’я та колишньої Югославії. Ці формування фактично стали прообразом майбутніх ПВК, створивши організаційне, кадрове та ідеологічне підґрунтя для їх подальшого розвитку.

Другий період (2003 – 2013 рр.) – початок інституціоналізації ПВК під патронатом держави. У цей час була створена перша офіційно зареєстрована охоронна компанія “Антитерор-Орел”, діяльність якої поширювалася на зони збройних конфліктів, зокрема в Іраку. Згодом спостерігалось зростання кількості таких компаній, розширення географії їхньої присутності (Ізраїль, Ліван, Афганістан, Абхазія, Південна Осетія), а також посилення зв’язків із російськими спецслужбами. Кульмінацією цього періоду стало створення у 2013 р. першої повноцінної ПВК – “Слов’янський корпус”, яка взяла участь у громадянській війні в Сирії на боці режиму Башара аль-Асада.

Третій період (2014 – 2023 рр.) обумовлений зростанням чисельності ПВК і розширенням кола завдань, що на них покладалися у контексті війни Росії проти України, а також активізації російської експансіоністської політики на Близькому Сході та Африканському континенті. Ці формування перетворилися на важливий інструмент реалізації не лише воєнних, а й політичних та економічних інтересів Росії за кордоном.

Цей період доцільно поділити на три етапи:

перший етап (2014 – 2015 рр.) – створення на основі ПВК “Слов’янський корпус” нової ПВК “Вагнер”, її залучення до операції з окупації Криму у лютому – березні 2014 р., а також до бойових дій на території Донецької і Луганської областей України в умовах, коли Росія не могла відкрито застосовувати свої регулярні збройні сили на території суверенної держави;

другий етап (2015 – 2022 рр.) – виведення підрозділів ПВК “Вагнер” з території України у зв’язку із припиненням активної фази бойових дій, перенесення основної діяльності до Сирії, а також подальше розширення мережі ПВК, що залучалися до реалізації російських економічних, політичних і воєнних інтересів в країнах Африки. Цей етап характеризується зростанням чисельності російських ПВК, їх інституційною еволюцією, а також активною присутністю в міжнародних збройних конфліктах;

третій етап (2022 – 2023 рр.) – широке залучення ПВК до повномасштабної агресії Росії проти України, зростання їхніх бойових спроможностей і виконання ними складних штурмових, розвідувально-диверсійних та інших бойових завдань у зоні активних бойових дій.

11. У дисертації виявлено ключові тенденції у формуванні, комплектуванні та застосуванні ПВК, створених у Росії у 1992 – 2023 рр. Основними з них є:

зростання кількості російських ПВК та розширення географії їхнього використання у світі відповідно до зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів Росії;

розширення кола завдань, що покладалися на ПВК;

розмивання межі між приватними і державними збройними структурами, поступовий перехід від умовно незалежних “добровольчих” і парамілітарних формувань до повного підпорядкування ПВК державним силовим органам, зокрема міністерству оборони Росії;

трансформація моделі комплектування ПВК – від підбору виключно професійних військових до змішаної системи “професіонал – непрофесіонал”, включаючи колишніх ув’язнених, мобілізованих з “ЛДНР” та інших соціально маргіналізованих груп;

перехід від горизонтальної структури без чіткої ієрархії до централізованої вертикалі управління, що забезпечує більш ефективне підпорядкування та контроль над бойовими підрозділами;

зміна джерел фінансування ПВК – від переважно приватних джерел (олігархічні структури, державні корпорації) до повного фінансування з державного бюджету, що формалізувало їх як інструмент державної політики;

зміщення акцентів від класичної мобілізаційної моделі до “прихованої мобілізації” через залучення найманців до недержавних військових структур поза офіційною системою військового обліку та призову.

Таким чином, результати проведеного аналізу функціонування російських ПВК у визначених хронологічних межах можуть бути використані для розробки ефективних механізмів протидії російській гібридній агресії, а також для посилення системи національної безпеки України.

12. Одержані під час дослідження наукові результати дають підстави сформулювати низку практичних рекомендацій.

З огляду на масштаб збройної агресії Росії проти України, а також кількість осіб, що здобули бойовий досвід у лавах Сил оборони України, після завершення війни постане питання їхньої ефективної реінтеграції у мирне суспільне життя. Цей процес, як свідчить міжнародний досвід, буде складним, ресурсозатратним і не завжди результативним. Частина ветеранів, зокрема тих, хто пройшов найгарячіші ділянки фронту, може виявити потребу у збереженні військової ідентичності, способу життя та відчуття належності до бойової спільноти.

З урахуванням цього доцільним видається вивчення можливості створення в Україні легітимного сектору ПВК, діяльність яких була би жорстко врегульована національним законодавством та спрямована виключно на захист законних інтересів української держави і бізнесу за кордоном.

Зокрема, пропонується:

розробити правову базу для функціонування ПВК в Україні, з чітким розмежуванням їх завдань, підзвітності, обмежень і зон допустимої активності;

створити державні механізми контролю та моніторингу діяльності ПВК, зокрема через підпорядкування профільним міністерствам і структурам Сектору безпеки і оборони;

забезпечити, щоб діяльність українських ПВК була спрямована виключно на реалізацію зовнішньоекономічних, безпекових та дипломатичних інтересів України, зокрема у регіонах із нестабільною безпековою ситуацією;

запровадити прозорий механізм залучення ветеранів бойових дій до складу ПВК, із обов'язковим медико-психологічним обстеженням, професійним відбором, підготовкою та подальшим соціальним супроводом;

передбачити механізми попередження потенційної криміналізації діяльності ПВК та її використання у політичних чи економічних інтересах окремих осіб, що загрожувало би національній безпеці;

розробити ефективну систему мотивації персоналу ПВК, яка має ґрунтуватися на комплексному підході, що поєднує конкурентну матеріальну винагороду, соціальні гарантії, кар'єрні перспективи, визнання бойового досвіду та ідеологічну складову, орієнтовану на захист національних інтересів України. Такий підхід дозволить залучати й утримувати високопрофесійний контингент, зберігаючи дисципліну, морально-психологічну стійкість і лояльність до держави. Принципово важливо, щоб система мотивації не обмежувалася лише грошовими стимулами – надмірна залежність від матеріального чинника, як засвідчив російський досвід, призводить до деморалізації, правопорушень і деградації особового складу. Натомість має бути реалізована інтегрована модель мотивації, яка гармонійно поєднує матеріальні, соціальні, кар'єрні та ідеологічні компоненти.

Таким чином, створення законодавчо врегульованих українських ПВК може стати інструментом державної політики у сфері безпеки, реінтеграції ветеранів, захисту національних інтересів за кордоном, а також елементом адаптації до нових реалій глобального протистояння.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень може стати вивчення процесів формування в Росії парамілітарних структур ідеологічного спрямування (зокрема монархічних, неонацистських, фашистських та інших радикальних течій), а також аналіз діяльності іноземних найманців, добровольчих підрозділів і проксі-формувань, які брали участь у війні Росії проти України у 2014 – 2023 рр. З огляду на зростання ролі ідеологічного чинника у мобілізаційних практиках Росії дослідження цих явищ є важливим для розуміння сучасних форм гібридної агресії та формулювання ефективних заходів протидії.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодення: монографія / [А. В. Слюсаренко, І. І. Фурман, І. С. Печенюк, О. Онищук та ін. ; за заг. ред. М. В. Ковалю]. Київ : НУОУ, 2023. 136 с.
2. “Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day: a monograph / [A. V. Sliusarenko, I. I. Furman, I. S. Pecheniuk, O. S. Onystchuk et al. Under the general editorship of M.V. Koval]. Kyiv : NDU, 2023. 128 p.
3. Онищук О.С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації*. Монографія / Заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. – Київ : Державна наук. установа “Енциклопедичне вид-во”, 2024. – С. 65–72.
4. Онищук О.С. Створення та перша участь приватних військових компаній Російської Федерації у воєнних конфліктах. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2023. № 2 (48). С. 36–41.
5. Онищук О.С. Створення російських парамілітарних організацій і добровольчих формувань та їх використання у війні проти України у 2014–2016 роках. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2024. № 1 (51). С. 93–106.
6. Кривизюк Л. П. & Онищук О.С. Створення перших приватних військових та охоронних компаній у Російській Федерації (1998–2013). *Східноєвропейський історичний вісник*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету. 2025. № 34. С. 146–156.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Онищук О. С. Завдання приватних військових компаній Російської Федерації, особливості їх комплектування та підготовки під час повномасштабного вторгнення в Україну. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 25 травня 2023 р. Київ: НУОУ, 2023. Вип. 12. С. 264–270.

8. Онищук О. С. Ведення штурмових дій підрозділами Збройних Сил України із використанням бронетехніки. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)*: Зб. тез доповідей наук.-практ. конференції, 29-30 листопада 2023 р., Львів: НАСВ, 2023. – С. 16.

9. Онищук О. С. Приватна військова компанія: поняття, ознаки, завдання та функції. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф., 30 листопада 2023 р. Київ: НУОУ, 2024. С. 326–327.

10. Онищук О. С. Тактика російських приватних військових компаній у війні в Україні (2022–2023). *Проблемні питання підготовки та ведення операцій угруповань військ (сил) в сучасних умовах та шляхи їх вирішення, з урахуванням досвіду російсько-української війни* : Зб. матер. наук.-практ. семінару № 329/дск, 20 грудня 2023 р. Київ: НУОУ, 2023. С. 64–70.

11. Онищук О.С. Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та у бойових діях на сході України (2014–2015). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Реценсія війни*. Зб. матер. Всеукраїнської наук. конференції, 21 лютого 2024 р. Київ : Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТРО ЗСУ, 2024. С. 65–72.

12. Онищук О. С. Порядок підготовки операторів FPV-дронів приватною військовою компанією «Вагнер». *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ*: Зб. тез доповідей Міжнар. наук.-техн. конф., 15-16 травня 2024 р. Львів: НАСВ, 2024. – С. 140–141.

13. Онищук О. С. Приватні військові компанії Російської Федерації як предмет наукового дискурсу. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 23 травня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. Вип. 13. С. 147–153.

14. Онищук О. С. Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992–2023): історіографія. *Воєнна історія України: історична ретроспектива*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 31 жовтня 2024 р. Київ: НУОУ, 2024. С. 31–38.

15. Онищук О. С. Приватні військові компанії: правовий статус у Російській Федерації. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива* : Зб. матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., 28 листопада 2024 р. Київ : НУОУ, 2024. С. 374.

16. Онищук О. С. Створення і участь російських добровольчих формувань у війні проти України (2014–2016 рр.). *Добровольці на захисті української державності: історія і сучасність*. Зб. тез доповідей Всеукраїнської наук. конф., 14 березня 2025 р. Львів: НАСВ, 2025. С. 69–72.

17. Онищук О. С. Досвід створення та функціонування приватних військових компаній Російської Федерації у 1992–2023 рр.: основні висновки. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*. Зб. матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 22 травня 2025 р. Київ: НУОУ, 2025. Вип. 14. С. 54–62.

18. Онищук О. С. Вплив ПВК «Вагнер» на створення штурмових підрозділів у Силах оборони України. *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у ході російсько-української війни)*: Зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 26-27 листопада 2025 р., Львів: НАСВ, 2023. С. 69–70.

Додаток Б

Термінологічний апарат, що використовується у дисертації

“Кримська весна” – одна з офіційно використовуваних російською пропагандою назв анексії Криму Росією в лютому – березні 2014 р. [24].

“Марш справедливості” (також **“Заколот ПВК “Вагнер”**, **“Заколот Пригожина”** – збройний виступ ПВК “Вагнер” 23 – 24 червня 2023 р., що розпочався із заяви Є. Пригожина про завдання російськими військовими ракетного удару по тилкових таборах ПВК “Вагнер”, нібито особисто санкціонованого міністром оборони С. Шойгу. Увечері 23 червня Є. Пригожин оголосив про початок “маршу справедливості”, заперечуючи задум військового перевороту. Після цього проти нього було порушено кримінальну справу за статтею 279 КК РФ (“Збройний заколот”). Під час маршу “вагнерівці”, не зустрівши опору, взяли під контроль м. Ростов-на-Дону, вїхавши в нього на танках, потім протягом дня з мінімальним опором пройшли Воронежську та Липецьку області, прямуючи до Москви. Під час маршу ними було збито військовий літак Іл-22М та шість бойових вертольотів (Ка-52, Мі-8, Мі-35М і три вертольоти радіоелектронної боротьби Мі-8МТТР-1). Також було знищено бронемашину КамАЗ “Патруль-А” і бронеавтомобіль “Тигр”. Загальна кількість загиблих могла досягти 20 військових, з яких 13 льотчиків. У Москві та Підмосков’ї вперше в історії був введений режим контртерористичної операції. Увечері 24 червня, за посередництва самопроголошеного президента Білорусі О. Лукашенка, глави офісу президента А. Вайно та посла Росії у Білорусі Б. Гризлова (за іншими даними, перемовини вів губернатор Тульської області О. Дюмін), Є. Пригожин погодився зупинити пересування колон найманців до Москви та повернути їх до місць дислокації. Вранці 27 червня кримінальне переслідування Є. Пригожина було припинено. Відразу після провалу заколоту у російському міністерстві оборони почалася чистка керівництва російської армії, не лояльного до путінського режиму. 23 серпня 2023 р., через два місяці після

маршу, куратор ПВК “Вагнер” із поплічниками – його заступником В. Чекаловим і командиром “вагнерівців” Д. Уткіним “випадково” загинули в авіакатастрофі у Тверській області [30; 17; 26; 2; 29; 44].

“Мисливці за ІДІЛ” (англ. ISIS Hunters) – підрозділ спецназу сирійської армії, сформований на початку 2017 р. під час громадянської війни в Сирії після розгрому сил сирійського режиму в битві за Пальміру в грудні 2016 р. Бійці угруповання інтегровані в 5-й армійський корпус, формування, сформоване в листопаді 2016 р. за підтримки Росії, повністю складається з добровольців. У лютому 2018 р. “Мисливці за ІДІЛ” брали участь у битві за Хашам біля Дейр-ез-Зора проти Сирійських демократичних сил, під час якої вони зазнали бомбардувань США, в результаті чого загинуло двадцять їхніх людей. Низка ЗМІ вважає, що під вивіскою “Мисливців” приховується ПВК “Вагнер” [10; 13].

“Молькіно” – військовий полігон, розташований поблизу хутора Молькін, північніше від м. Гарячий Ключ Краснодарського краю Росії, відомий тим, що він використовується для підготовки російських військових та бойовиків так званих ДНР/ЛНР для війни проти України; основна база і навчальний центр ПВК “Вагнер” до 30 липня 2023 р. [11; 19; 41; 7].

Sewa Security Services (Sewa) – охоронна компанія з ЦАР, яка контролюється ПВК “Вагнер” і забезпечує захист високопоставлених урядовців ЦАР. Sewa також заявила, що надає “інструкторів” для “навчання”. Sewa знаходиться у санкційному списку Е.О. 13667 за те, що вона належить або контролюється, або діяла чи мала намір діяти на користь або від імені, прямо чи опосередковано, осіб (Є. Пригожина та контролюється ПВК “Вагнера”); через Sewa здійснюється офіційна присутність ПВК “Вагнера” у ЦАР [9].

Башар Хафез аль-Асад – сирійський державний діяч, політик, 19-й президент Сирії з 17.06.2000 р., верховний головнокомандувач збройних сил Сирії та секретар сирійського регіонального відділення партії Баас. Син колишнього президента Сирії Хафеза аль-Асада. За його правління в країні

відбулась громадянська війна. 18.03.2023 р. Україна застосувала щодо нього персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції), у тому числі позбавлення державних нагород України [15].

Боснійська війна, або війна в Боснії і Герцеговині – загальноприйнята назва воєнного конфлікту на території Боснії і Герцеговини, який тривав із 6 квітня 1992 р. до 14 вересня 1995 р. між Сербією та Чорногорією, з одного боку, Республікою Боснія і Герцеговина – з другого та Хорватією – з третього. За останніми даними, у війні загинуло близько 94 тис. людей, а 1,8 млн людей переміщено. Війну спричинено складним поєднанням у країні загальнополітичної, суспільної та безпекової криз, які спричинила холодна війна і падіння соціалістичного ладу в Югославії [16; 37].

Гіркін Ігор Всеволодович (псевдо. Ігор (Іванович) Стрелков, “Стрелок”, “Ігор-Монархіст” також Сергій Вікторович Рунов) – російський терорист, воєнний злочинець, ідеолог Білого руху, колишній полковник ФСБ. Керівник терористичного угруповання “Новоросія” з 2014 р., глава “Комітету 25 січня”. Колишній очільник терористичного проросійського військового угруповання “Народне ополчення Донбасу”. Учасник війни Росії проти України від 2014 р., а також війн у Придністров'ї, Боснії, Чечні. Під час “Кримської весни” очолював диверсійний загін, організовував збір кримських депутатів для призначення незаконного референдуму, командував штурмом фотограмметричного центру в Сімферополі. У квітні 2014 р. зі своїм загоном перетнув кордон України в Донецькій області, керував захопленням Слов'янська, розпочавши таким чином бойові дії на Донбасі. Став першим “міністром оборони” маріонеткової “ДНР” (16.05.2014 – 14.08.2014), головнокомандувачем “Армії Новоросії”. 17 листопада 2022 р. визнаний Гаазьким трибуналом винним у збитті Боїнга МН-17, заочно присуджено довічне ув'язнення. З 25 січня 2024 р. засуджений у Росії на чотири роки колонії за екстремізм [39; 23].

Громадянська війна в Сирії, також Сирійське повстання – збройний та політичний конфлікт у Сирії, що розпочався 15.03.2011 р. з демонстрацій,

які були частиною **Арабської весни** [араб. الربيع العربي, ar-Rabī‘ al-‘Arabiyyu, серія масових вуличних протестів, революцій та внутрішніх військових конфліктів у низці арабських країн, що почалися наприкінці 2010 р. в Тунісі та тривають у деяких країнах донині]. Протестувальники вимагали відставки президента країни Башара аль-Асада та завершення майже 50-річного однопартійного правління Баасистів [**Партія арабського соціалістичного відродження** (скороч. з араб. назва “Баас”) – політична партія, яка підтримувала **баасизм** (від араб. بعث ba‘th, що означає “відродження” або “воскресіння”), який є ідеологією, що поєднує Арабський націоналізм, панарабізм, арабський соціалізм та антиімперіалізм. Баасизм закликає до об'єднання арабського світу в єдину державу. Його девіз – “Єдність, свобода, соціалізм” – означає арабську єдність і свободу від неарабського контролю та втручання]. Після цього переріс у повстання та громадянську війну в 2012 р. У сирійському конфлікті переплелися етнічні, економічні та політичні мотиви багатьох несирійських гравців, які тепер маніпулюють цим конфліктом у своїх меркантильних інтересах [45].

Дворников Олександр Володимирович (нар. 22.08.1961) – генерал армії (23.06.2020), Герой Російської Федерації (16.03.2016), Командувач угрупованням Збройних сил Російської Федерації в Сирійській Арабській Республіці (вересень 2015 – липень 2016). Його іноді називають “сирійським м'ясником” через навмисні удари по цивільному населенню, що призвели до величезних жертв. З 9 квітня до 8 жовтня 2022 р. – командувач російськими військами вторгнення в Україну. Вважається, що саме він відповідальний за особливо цинічний і жорстокий ракетний удар по станції Краматорськ, що забрав життя 59 цивільних осіб (здебільшого літніх людей, дітей та жінок) [21].

Дмитрієв Олексій Павлович, 16.11.1977 року народження, громадянин Російської Федерації, особистий номер у ПВК “Вагнера” – М-1880, позивний “Весна”, командир ротного-тактичної групи “Карпати” [42].

Ісламська Держава (ІД, араб. الدولة الإسلامية, ад-Даулят аль-Ісламія), до 29.06.2014 р. – **Ісламська держава Іраку та Леванту** (ІДІЛ; араб. الدولة

الإسلامية في العراق والشام, ад-Даулят аль-Ісламія фі ль-Ірак уа аш-Шам; ДАІШ) – невизнана ісламістська терористична держава (халіфат з 29.06.2014 р.) і міжнародна терористична, мілітаристська група напрямку джихадизму. На березень 2015 р. мала контроль над територією з населенням 10 млн осіб в Іраку і Сирії й номінальний контроль над маленькими областями Лівії, Нігерії та провінції Нангархар у східному Афганістані. Група також діє або має філії в інших частинах світу, зокрема у Південній Азії. Безпосередня попередниця ІДІЛ – “Ісламська держава Ірак”, утворена у 2006 р. в Іраку шляхом злиття одинадцяти радикальних ісламістських угруповань на чолі з місцевим підрозділом “Аль-Каїди” [48].

Клептократія (з грец. Κλέπτειν – красти, κράτος – влада) – публіцистичний термін, яким позначають владу крадіїв, систему влади, в умовах якої корупція, лобізм, нехтування виконанням довгострокових цілей та фінансові зловживання державних чиновників і політиків стають одним із основних стрижнів життя суспільства [20; 36].

Корпус вартових Ісламської революції (КВІР, перс. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی / сепар-е пасдаран-е енгелаб-е есламі; зазвичай просто Сепар або Пасдаран – вартові) – військова гілка виконавчої влади Ісламської республіки Іран. Згідно зі ст. 150 конституції країни існує паралельно зі збройними силами Ірану та відповідає за захист Ісламської революції та її звершень [28].

Мухаммад Хамдан Дагло (також **Хамідті**, араб. محمد حمدان دقلو) – суданський військовий і державний діяч, генерал-лейтенант. Командир воєнізованої організації “Сили швидкого реагування” (також “Сили швидкої підтримки”; СШР, араб. قوات الدعم السريع) [46; 6].

Національні сили оборони (араб. قوة الدفاع الوطني, Quwāt ad-Difā‘ al-Watanī, скор. НСО) – добровольчі воєнізовані формування, створені сирійським урядом під час громадянської війни в Сирії за сприяння Ірану, за зразком іранського ополчення “Басидж” і проіранської шіїтської бригади “Ліва аль-Бакір”. Основною метою сирійської влади, ініціатива яких була широко підтримана на місцях, було створення ефективних та високо

мотивованих формувань ополченців. НСО діють проти озброєної опозиції самостійно та у взаємодії із сирійською армією, яка забезпечує їм матеріально-технічну та артилерійську підтримку. До складу НСО входять вірменські загони ополчення, алавітські та шіїтські ополченські організації, арабські християнські міліції, друзькі народні міліції, загони ополчення табору палестинських біженців “Ярмук”, асси́ро-арамейські ополченці, ополчення ряду бедуїнських племен. За оцінками деяких аналітиків, створення ополчення зміцнило воєнний стан сирійського уряду. За даними на лютий 2016 р., чисельність різних воєнізованих організацій у Сирії становила близько 150 тис. [1; 12; 8].

Пальміра (дав.-гр. Παλμύρα, є перекладом оригінальної арамейської назви Тадмур (пальма, місто пальм) – стародавнє місто в Сирії, засноване царем Мітанні Кірта I у 1500 р. до н. е. як захисна фортеця від арамейських набігів в одній із оаз північної частини Сирійської пустелі, біля підніжжя масиву Джабал-Абу-Руджмайн (близько 215 км на північний схід від Дамаска). Нині на її місці лежить сирійське містечко Тадмур і руїни величних споруд, що належать до кращих зразків давньоримської архітектури і визнаних ЮНЕСКО пам'яткою Всесвітньої спадщини [32; 33].

ПАТ “Газпром” – російська транснаціональна корпорація (публічне акціонерне товариство), що займається геологорозвідкою, видобутком, транспортуванням, зберіганням, переробкою та реалізацією газу, газового конденсату і нафти, а також виробництвом та збутом тепло- й електроенергії, банківськими та медіаструктурами. Найбільша компанія в Росії (за даними журналу “Експерт”), найбільша газова компанія світу, володіє найдовшою газотранспортною системою (понад 160 000 км). Є світовим лідером галузі. Згідно зі списком Forbes Global 2000 (2013 р.), “Газпром” за виручкою посідає 17-те місце серед світових компаній. Згідно з рейтингом журналу Forbes, корпорація за підсумками 2011 р. стала найприбутковішою у світі. До кінця 2013 р. “Газпром” мав монопольне право на експорт будь-якого газу з Росії.

Після грудня 2013 р. за ним залишилася монополія на експорт трубопровідного газу. Голова правління – Олексій Міллер [22; 3].

ПАТ “Нафтова компанія “Роснефть” (ПАТ “НК “Роснефть”) – велика російська нафтогазова компанія (публічне акціонерне товариство), блокувальний пакет акцій якої належить державному АТ “Роснефтегаз”. У 2013 р. стала найбільшою у світі компанією – виробником нафти. За даними журналу “Експерт”, у 2017 р. посідала третє місце серед російських компаній за обсягами виручки. Головний виконавчий директор та голова правління – Ігор Сечін [34].

Пригожин Євген Вікторович, 01.06.1961 року народження, громадянин Російської Федерації, російський воєнний злочинець, одна з ключових фігур у сучасній російсько-українській війні, олігарх, ресторатор, засновник “Агентства Інтернет-Досліджень”, більш відомого з 2014 р. в інформаційній війні проти України як “Тролі з Ольгіна”, власник кейтерингового бізнесу та ПВК “Вагнер”, 23-24.06.2023 р. очолив спробу військового перевороту в Росії з боку найманців ПВК “Вагнер”. Загинув 23.08.2023 р. в авіакатастрофі [31; 25].

Провінція (мухафаза) Дайр-ез-Заур (араб. محافظة دير الزور) – одна з 14 провінцій Сирії. Розташована на сході країни. Адміністративний центр – **м. Дайр-ез-Заур, Дейр-ез-Зор**, що знаходиться на північному сході країни, на правому березі р. Євфрат, центр сільськогосподарського району, де розвинене скотарство, зернове рослинництво та вирощування бавовни. Сирійці називають місто “Перлиною пустелі”. Після відкриття родовищ легкої нафти в Сирійської пустелі місто стало центром нафтовидобувної промисловості у Сирії [14].

Публіцистика (від лат. *publicum* – “громадськість”) – напрям літературної та журналістської творчості, який дієво досліджує, узагальнює і трактує з власного погляду важливі суспільно-політичні питання й інші виклики суспільства, з метою впливу на суспільну думку та існуючі політичні

інститути, використовуючи при цьому засоби логічного мислення і емоційного впливу [40].

Рідновірство, рідна віра, рідновір'я – сучасний релігійний напрямок, який базується на сучасній неоязичницькій літературі. Свою метою проголошує “відродження рідної слов'янської віри” (звідси назва – “рідновір'я”). Для всіх течій слов'янського неоязичництва притаманна ідея відродження праслов'янських вірувань (ідолопоклонства), які прихильники “рідновірства” вважають єдино автентичними для слов'янина [38].

Сирійські демократичні сили (СДС, також Демократичні сили Сирії або *Сирійська демократична армія*; араб. قوات سوريا الديمقراطية; курд. *Hêzên Sûriya Demokratîk*; сир. *ܩܘܬܐ ܕܝܡܩܪܬܝܬܐ ܕܝܠܝܬܐ ܕܝܪܝܐ*; англ. *Syrian Democratic Forces, SDF*) – військовий альянс у Сирії, утворений 10.10.2015 р. за підтримки міжнародної коаліції в Сирії на чолі зі США. Кістяк СДС складають курдські загони самооборони (YPG і YPJ). До складу СДС також входять частини збройних загонів сирійської арабської опозиції, асирійські та туркменські загони. Діє в північних районах Сирії. Основними опонентами СДС є ісламістські та арабські націоналістичні повстанські групи, які беруть участь у громадянській війні, зокрема Сирійська національна армія, Аль-Каїда, ІДІЛ (до 2019 р.), Туреччина та їх союзники [5].

Управління “В” Центру спеціального призначення ФСБ Росії (Управління “В” ЦСП ФСБ Росії) або **Група “Вымпел”** (до 26.10.1991 р. – група спеціального призначення “Вымпел” Управління “С” Першого головного управління КДБ СРСР) – спеціальний підрозділ Центру спеціального призначення ФСБ Росії. Група “Вымпел” була створена 19.08.1981 р. і призначена для проведення спеціальних операцій за межами СРСР [18].

Уткін Дмитро Валерійович (позивний “**Вагнер**”) – народився 11 червня 1970 р. у м. Азбест Свердловської обл. (РФ), дитинство та юнацькі роки провів у заснованому на уранових копальнях м. Смоліне Кіровоградської обл. (Україна), де його мати працювала інженером-будівельником. Про батька

нічого не відомо. Учасник двох чеченських війн. До 2013 р. був командиром 700-го окремого загону спецназу 2-ї окремої бригади спеціального призначення ГРУ МО Росії, нп Печори Псковської обл. (РФ). Кавалер чотирьох російських орденів Мужності. Вийшов у відставку у військовому званні “підполковник”. Із червня 2017 р. перебуває під санкціями США як особа, “пов’язана з приватною військовою компанією Вагнер”. Загинув 23 серпня 2023 р. в авіакатастрофі [27; 35].

Хезболла, Хезбалла, Гізболла, Гезболла (араб. حزب الله, Hizbu 'llāh – партія Бога або партія Аллаха), також Хізболла або Хізбулла – ліванська шиїтська парамілітарна ісламістська організація і політична партія. Визнана терористичною організацією урядами Ізраїлю, США, Канади та Бахреїну. Європейський Союз, Велика Британія, Австралія та Нідерланди визнають терористичною Зовнішню Організацію Безпеки Хезболли. Із погляду деяких країн мусульманського світу вважалась групою опору окупантам, проте Ліга арабських держав визнала Хезболлу терористичною організацією в березні 2016 р. [4].

Ходорковський Михайло Борисович – російський громадський і політичний діяч, підприємець, публіцист, колишній олігарх. У 1995 – 2003 рр. був співвласником і головою нафтової компанії “ЮКОС”. У 2003 р. заарештований російською владою за звинуваченням у розкраданнях та несплаті податків. На момент арешту був одним із найбагатших людей у світі, його статки оцінювалися в \$15 млрд [43].

Шойгу Сергій Кужугетович – міністр оборони Російської Федерації (06.11.2012 – 12.05.2024 рр.), генерал армії. Член Бюро Вищої ради партії “Единая Россия”. Президент Російського географічного товариства. Академік Академії проблем якості Російської Федерації, Міжнародної академії наук з екологічної безпеки, а також Російської і Міжнародної інженерних академій. Підозрюваний у вчиненні особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, миру та міжнародного правопорядку. У вересні 2015 р. включений до санкційного списку України у відповідь на російську збройну

агресію. Фігурант бази даних центру “Миротворець” як особа, що становить загрозу національній безпеці України та міжнародному правопорядку [47].

Список використаних джерел до додатка Б

1. “In Syria there is a strong link between the alauits and the christians”, interview with Reem Salman / Gaspardo, Andrea. *DifesaOnline*. 19.03.2019. URL : <https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-esiste-un-forte-legame-tra-gli-alauiti-ed-i-cristiani-intervista-reem>
2. “Вагнерівці” збили літак Іл-22М та шість гелікоптерів армії РФ – ЗМІ. *Радіо Свобода*. 25.06.2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vahner-litak-zbyttya-zakolot-rosiya/32475142.html>
3. “Газпром” став публічним акціонерним товариством. *РБК-Україна*. 21.06.2015. URL : <https://www.rbc.ua/ukr/news/oao-gazprom-stalo-publichnyum-aktsionernym-1437470059.html>
4. “Хезболла”: второй фронт против Израиля. Видео YouTube. *Редакция*. 07.11.2023. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=cb5Q7YXqAbg>
5. Al-Khalidi, Suleiman & Perry, Tom. New Syrian rebel alliance formed, says weapons on the way. *Reuters*. 12.10.2015. URL : <https://web.archive.org/web/20151114035329/http://www.reuters.com/article/2015/10/12/us-mideast-crisis-syria-kurds-idUSKCN0S60BD20151012>
6. Dickens Olewe. Mohamed 'Hemeti' Dagalo: Top Sudan military figure says coup was a mistake. *BBC News*. 20.02.2023. URL : <https://www.bbc.com/news/world-africa-64704858>
7. Game Over: над базой ЧВК Вагнер в Молькино спустили флаги, видео. *Аностроф*. 17.07.2023. URL : <https://apostrophe.ua/news/world/ex-ussr/2023-07-17/game-over-nad-bazoy-chvk-vagner-v-molkino-spustili-flagi-video/301090>
8. National Defence Forces. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. 17.04.2023. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/National_Defence_Forces

9. SEWA Security Services. *Business & Human Rights. Resource Centre*. 17.06.2024. URL : <https://www.business-humanrights.org/ru/компании/sewa-security-services/>

10. Soldats d'Assad 5/ISIS Hunters. *Historicoblog (4)*. 14.04.2017. URL : <https://historicoblog4.blogspot.com/2017/04/soldats-dassad-5isis-hunters.html>

11. Sukhankin S. 'Continuing War by Other Means': The Case of Wagner, Russia's Premier Private Military Company in the Middle East. *The Jamestown Foundation*. July 13, 2018 URL : <https://jamestown.org/program/continuing-war-by-other-means-the-case-of-wagner-russias-premier-private-military-company-in-the-middle-east/>

12. Syria: "Without the United States and its allies the war would have ended a long time ago", Interview with Kevork Almassian / Gaspardo, Andrea. *DifesaOnline*. 15.03.2019. URL : https://en.difesaonline.it/evidenza/interviste/siria-senza-gli-stati-uniti-e-i-loro-alleati-la-guerra-sarebbe-finita-molto#google_vignette

13. Syrie: les ISIS Hunters, ces soldats du régime de Damas formés par la Russie. *FranceSoir*. 30.05.2017. URL : <https://web.archive.org/web/20220218175344/https://www.francesoir.fr/politique-monde/syrie-les-isis-hunters-ces-soldats-du-regime-de-damas-formes-par-moscou-bachar-al-assad-forces-speciales-russie-syriens-etat-islamique-palmyre-daech-stephane-mantoux-5e-corps>

14. Адміністративний поділ Сирії. Дайр-ез-Заур (мухафаза). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_\(мухафаза\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дайр-эз-Заур_(мухафаза))

15. Башар Хафез аль-Асад. Президент Сирії. *Ліга.net*. 17.06.2023. URL : https://file.liga.net/persons/bashar-khafez-al_asad

16. Безрученко В. И. Война в Боснии и Герцеговине 1992–1995 гг. Политическая, военная и дипломатическая история. СПб. : *Нестор-История*, 2024. 928 с.

17. Бизнес-джет "Embraer Legacy 600" с регистрационным номером RA-02795, который принадлежал Евгению Пригожину, предположительно, был

сбит огнём из ПВО в Бологовском районе Тверской области. *Grey Zone Telegram*. 23.08.2023. URL : https://t.me/grey_zone/20163?single

18. Болтунов М. “Вымпел” – диверсанты России. Москва: Яуза; Эксмо, 2003. 448 с.

19. В “ЧБК Вагнера” сообщили о закрытии главной базы в России. *Крим Реалії*. 18.06.2023. URL : <https://ru.krymr.com/a/news-pvk-vagnera-zakryttya-bazy-v-rosiji/32507470.html>

20. Венедіктова І. Клептократія – іржа, яка роз’їдає держави і демократії. *Українська правда*. 09.12.2021. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/9/7316746/>

21. Воєнні злочинці рф. Генерал армії ДВОРНИКОВ Александр Владимирович. *Головне управління розвідки Міністерства оборони України*. 17.06.2024. URL : <https://gur.gov.ua/content/heneralarmyy-dvornikov-aleksandr-vladymyrovych.html>

22. Газпром. Публичная информация. *LB.ua*. 2024. URL : https://lb.ua/file/company/3622_gazprom_.html

23. Гіркін Ігор Всеволодович. *Матеріал з Вікіпедії* – вільної енциклопедії. 2024. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гіркін_Ігор_Всеволодович

24. Гулима О. П. & Муравський О. І. “Кримська весна”: військово-політичний та інформаційний аспекти окупації півострова Російською Федерацією. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. P. 600–607. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6279/13314-1?inline=1>

25. Зайцева О. Хто такий Пригожин: продавець хот-догів, “кухар Путіна” і головний бунтівник. *УНІАН*. 24.06.2023. URL : <https://www.unian.ua/world/evgen-prigozhin-biografiya-osobiste-zhittya-12306090.html>

26. Источник ВЧК-ОГПУ сообщил, что на телах погибших и на обшивке сохранившихся деталей самолета имеются следы поражения прямоугольными

осколочними елементами, схожими на “работу” С-300. *Telegram*. 24.08.2023. URL : <https://t.me/vchkogpu/41206>

27. Коротков Д. “Хайль Петрович”. История Дмитрия Уткина – человека, который подарил группе “Вагнера” название. *Центр “Досье”*. 10.04.2023. URL : <https://dossier.center/utkin/>

28. Корпус вартових ісламської революції – Сили “Кудс” (КВІР-СК). *Офіційний вебсайт уряду Сполучених Штатів*. 17.06.2024. URL : <https://rewardsforjustice.net/uk/rewards/корпус-вартових-ісламської-революції-2/>

29. Манусян Р. Мятеж Пригожина: триумфальный “Марш справедливости” не доехал 200 км до Москвы. *White Square Journal*. 25.06.2023. URL : <https://wsjournal.ru/myatezh-prigozhina-triumfalnyj-marsh-spravedlivosti-ne-doechal-200-km-do-moskvy/>

30. Мятеж Пригожина стал шоком для Кремля – и всей страны. Что важно помнить о марше на Москву год спустя? Восстанавливаем хронику событий и оцениваем наследие ЧВК Вагнера. *Meduza*. 24.06.2024. URL : <https://meduza.io/feature/2024/06/24/myatezh-prigozhina-stal-shokom-dlya-kremlya-i-vsey-strany-cto-vazhno-pomnit-o-marshe-na-moskvu-god-spustya>

31. Он повар Путина. Он тролль Путина. Он миллиардер. Расследование “Фонда борьбы с коррупцией” о деятельности Евгения Пригожина. *Навальный*. 04.10.2016. URL : <https://navalny.com/p/5086/>

32. Пальмира (Сирия). *Академик*. URL : <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/117035>

33. Пальміра – світова спадщина ЮНЕСКО, яку знищує угруповання “Ісламська держава”. *Радіо Свобода*. 08.10.2015. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/syria-palmyra/27293132.html>

34. ПАО “НК “Роснефть”. URL : <https://www.rosneft.ru/>

35. Подать О. Дитинство в Україні, втеча від дружини та захоплення фашизмом: що відомо про Дмитра Уткина, який очолив рейд Пригожина на Москву. *Informator.ua*. 27.06.2023. URL : <https://informator.ua/uk/golovniy-fashist-u-vagneri-shcho-vidomo-pro-dmitra-utkina-yakiy-ocholiv-reyd-prigozhina-na-moskvu>

36. Прокопович Г.А. Клептократия как высшая форма коррупции. Правовое государство: теория и практика. 2013. № 3 (33). С. 31-34. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/kleptokratiya-kak-vyshshaya-forma-korrupsii/viewer/>

37. Ровно 25 лет назад закончилась война в Боснии – самый кровавый межэтнический конфликт в Европе со времен Второй мировой. Три с половиной года войны – в фотографиях. *Meduza*. 14.12.2020. URL : <https://meduza.io/feature/2020/12/14/rovno-25-let-nazad-zakonchilas-voyna-v-bosnii-samyu-krovavyu-mezhetnicheskiy-konflikt-v-evrope-so-vremen-vtoroy-mirovoy>

38. Сморжевська О.О. Рівновірство. *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/Рідновірство>

39. Стрелков (Гиркин) Игорь Иванович. *LB.ua*. 2014. URL : https://lb.ua/file/person/2343_strelkov_girkin_igor_ivanovich_.html

40. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій. *Вісник Львівського університету*. Серія журналістика. 2007. Вип. 30. С. 41-50.

41. У РФ прикрили базу ПВК “Вагнер” у зв'язку з відбуттям у “нові місця дислокації”. *Остров*. 17.07.2023. URL : <https://www.ostro.org/news/u-rf-prykryly-bazu-pvk-vagner-u-zv-yazku-z-vidbuttyam-u-novi-mistsya-dyslokatsiyi-i427773>

42. Хазов-Кассія С. Проект “М'ясорубка”. Троє представників командування “ПВК Вагнера” розповідають про Донбас і Сирію. *Радіо Свобода*. 07.03.2018. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/29084440.html>

43. Ходорковский Михаил Борисович. *LB.ua*. 23.04.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2259_hodorkovskiy_mihail_borisovich.html

44. Чистки серед російських воєначальників після заколоту “вагнерівців” початок міноборони РФ – подробиці. *Freedom*. 18.07.2023. URL : <https://uatv.ua/chistki-sredi-rossijskih-voenachalnikov-posle-myatezha-vagnerovtsev-nachalo-minoborony-rf-podrobnosti/>

45. Чому в Сирії війна. *BBC*. 20.03.2018. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43455347>

46. Что известно о генерале Хамдане и его Силах быстрого реагирования, вступивших в бои с армией в Судане? *RFI*. 16.04.2023. URL : <https://www.rfi.fr/ru/в-мире/20230416-что-известно-о-генерале-хамдане-и-его-силах-быстрого-реагирования-вступивших-в-бои-с-армией-в-судане>

47. Шойгу Сергей Кужугетович. *LB.ua*. 16.03.2015. URL : https://lb.ua/file/person/2129_shoygu_sergey_kuzhugetovich.html

48. Штраулер Н. & Ходалі Д. Що таке “Ісламська держава”. *DW*. 27.11.2015. URL : <https://www.dw.com/uk/>

Додаток В
Передумови створення приватних військових компаній
в Російській Федерації

Фото В.1. Ігор Гіркін “Стрелков” у м. Тирасполь, Молдова. 1992 р.

Фото В.2. “Добровольчий” загін “Царські вовки” в Югославії

Рис. В.1. Емблема організації “Імперський легіон”

Фото В.3. Бійці “Імперського легіона” на Донбасі, 2015 р.

Фото В.4. Нарукавний знак і шеврон “ДКО”

Фото В.5. Бійці “Добровольчого Комуністичного загону” біля м. Дебальцеве

Фото В.6. Уніформа бійців
добровольчого батальйону
“Unite Continentale”

Фото В.8. Нарукавний знак
дшрг “Русич”

Фото В.7. Загін сербів “четників”
“Князь Лазарь”

Фото В.9. Уніформа дшрг “Русич”.
Праворуч: командир групи Ян Петровський
(Воислав Торден “Славян”)

Фото В.10. Дшрг “Русич” у Донецькому аеропорту,
2014 р.

Фото В.11. Шеврон РГО “Е.Н.О.Т.”

Фото В.12. “Відряджені” на Донбас члени РГО “Е.Н.О.Т.”, лютий 2015 р.

Фото В.13. Військові збори РГО “Е.Н.О.Т.” : у центрі – О. Бородай, зліва від нього – правий радикал Ян “Великий Славянин” Петровський, праворуч – стоять обійнявшись Р. Теленкевич і неонацист О. Мільчаков. Третій зліва – Ігор Мангушев, другий праворуч – Андрій Родкін

Додаток Г
Створення та перше використання
російських приватних військових компаній (2003 – 2013)

Рис. Г.1. Логотип ПОК “Moran Security Group”.
 Фото Г.1, Г.2, Г.3. “Співробітники” компанії під час виконання завдань у морі

Фото Г.4. Нарукавний знак морської охоронної групи ПВК “РСБ-Груп”

Фото Г.5. Співробітники ПВК “РСБ-Груп” надають послуги з розмінування

Фото Г.6 – Г.10. Інструктори ПВК “Vega” у Сирії

Фото Г.11 – Г.16. Найманці ПВК “Слов’янський корпус”: побут та озброєння.
Латакія, Сирія. 2013 р.

Фото Г.17 – Г.18. Найманці ПВК “Слов’янський корпус”
під час маршу на Дейр-ез-Зор. Жовтень, 2013 р.

Дмитро Уткін (“Вагнер”) на президентському прийомі у Кремлі з нагоди святкування “Дня Героїв Вітчизни”, 9 грудня 2016 р. (фото Г.19 – перший ліворуч, фото Г.20 – крайній праворуч)

Фото Г.21. “Особистий кухар В. Путіна” Євген Пригожин пригощає свого “шефа”

Рис. Г.2, Г.3. Емблеми ПВК “Вагнер”

Фото Г.22 – Г.30. Шеврони ПВК “Вагнер”, що траплялися у зоні ведення бойових дій на території України у 2022 – 2023 рр.

Фото Г.31. Тренування найманців ПВК “Вагнер” на полігоні “Молькіно”

Фото Г.34. Церемонія спуску прапорів ПВК “Вагнер” на полігоні “Молькіно” у зв'язку з відбуттям у “нові місця дислокації”. 17 липня 2023 р.

Фото Г.32, Г.33. “Вагнерівці” біля свого головного полігону “Молькіно” з картиною “Музикант”

Додаток Д
Діяльність російських приватних військових компаній
у Сирії та країнах Африки

Фото Д.1. Найманці ПВК “Вагнер” у Сирії. Фото А. Шишенка

Фото Д.2. Нафтопереробний завод Сопосо до початку війни в Сирії

Открытое заявление Общероссийского Офицерского Собрания.

Мы, ветераны вооружённых сил РФ и боевых действий, заявляем о незамедлительном наведении правового, уставного порядка в армейских, вооружённых подразделениях в которых служат граждане России. На протяжении уже трёх лет к нам поступают жалобы и обращения граждан РФ получивших ранения в Сирии, которые не могут пройти реабилитацию на территории России. Из-за отсутствия правового статуса участника частной военной компании солдаты и офицеры, данных боевых подразделений, не имеют никакой социальной, реабилитационной, экономической поддержки со стороны государства. При этом данные руководители частных военных компаний ("Патриот", "Вагнер" и др.) получают государственные награды из рук лично Президента РФ. В рамках межгосударственных переговоров аффилированные структуры руководства ЧВК получают выгодные экономические контракты. В этих условиях нельзя заявлять об "личной инициативе и ответственности" за принятое решение служить в данных частных военных компаниях солдат и офицеров граждан РФ. Следует также сказать, что после прохождения службы данные солдаты и офицеры находятся на особом учёте в МВД и ФСБ РФ. И по имеющейся у нас информации постоянно подвергаются проверкам. А семьи погибших солдат и офицеров, ввиду отсутствия правовых механизмов, вынуждены замалчивать факт участия родных испытывая воздействия как от вышеназванных, так не имеющих правового статуса иных лиц. При этом в 2018 году мы получили сведения, что опыт работы частных военных компаний уже распространён не только на территории Сирии, но и в ЦАР, Судане, Йемене, Ливии и целом ряде других африканских и арабских стран мира. В этой связи, так называемые "вербовщики", начали активную работу по привлечении к службе в ЧВК граждан РФ. Мы знаем об обещании руководством страны в 2012 г. "о создании 20 миллионов высокотехнологичных, высокооплачиваемых рабочих мест", но считаем, что данная, не правовая служба в боевых подразделениях созданных гражданами РФ не может быть фактором экономической, социальной стабильности в нашем государстве. Мы заявляем требование, в случае признания государственными структурами РФ частных военных компаний высокоэффективными и полезными для государственной целесообразности:

- установить правовые, социальные, экономико-налоговые механизмы взаимодействия всех государственных структур с частными военными компаниями
- немедленно установить и признать статус участников боевых действий в структурах частных военных компаний
- прекратить преследования участников частных военных компаний и членов их семей государственными и иными структурами.

 Л.Г. Ивашов
 В.П. Петров
 Е.О. Шабает

Фото Д.3. Відкрита заява Загальноросійських Офіцерських Зборів до президента Росії В. Путіна з вимогою легалізувати приватні військові компанії

Фото Д.4. Момент влучання американської ракети у бронетехніку
“вагнерівців” біля Дейр-ез-Заура. Скриншот з відео

Фото Д.5. Знищена американськими військовими техніка сил Асада та ПВК “Вагнер”
біля Дайр-ез-Заура. Сирія. Лютий 2018

Рис. Д.1. Присутність ПВК “Вагнер” в Африці

Фото Д.6. Зустріч президента Судану Омара аль-Башира з президентом Російської Федерації В. Путіним у Кремлі, липень 2018 р.

Фото Д.7. Видобуток золота на підконтрольній ПВК “Вагнера” золотій копальні біля м. Ндассима, ЦАР

Фото Д.8, Д.9. Заходи з нагоди 1 травня та 58-річчя незалежності ЦАР за участю президента країни Фостен-Арканжа Туадери. Охоронні “послуги” надають найманці з компанії Sewa Security Services. Фото Багатопрофільної комплексної місії ООН зі стабілізації у Центральноафриканській Республіці (MINUSCA) (MINUSCA)

Фото Д.10. Найманці ПВК “Вагнера” в аеропорту Мопті (Севаре) в Малі

Фото Д.11. Банер “Центральноафриканська Республіка пліч-о-пліч з Росією”
м. Бангі, ЦАР

Фото Д.12. Демонстранти несуть банер на підтримку ПВК “Вагнер” у Бангі, Центральноафриканська Республіка, 22 березня 2023 р.

Фото Д.13. Демонстранти розмахують російським прапором під час акції протесту проти візиту президента Франції Еммануеля Макрона до Конго. Кіншаса, 4 березня 2023 р.

Фото Д.14 – Д.16. Ліквідація українськими спецпризначенцями групи “вагнерівців” у Судані, лютий 2024 р.

Фото Д.17 – Д.21. Знищення повстанцями-туарегами колони ПВК “Вагнер”.
Республіка Малі. 25–26 липня 2024 р.

Додаток Ж
Участь російських приватних військових компаній в Україні
2014 – 2023 рр.

Фото Ж.1. Найманці ПВК “Вагнер” в Україні. 2014 р.

Фото Ж.2. Парадна форма Є. Пригожина, на якій серед нагород є медаль “За повернення Криму”

Фото Ж.3, Ж.4. Мародери з військового формування самопроголошеної “ЛНР” на місці збитого 14 червня 2014 р. українського літака Іл-76МД. Фото: Reuters.

Фото Ж.5. “Міністр оборони” “ЛНР”
Олександр Беднов, позивний “Бетмен”

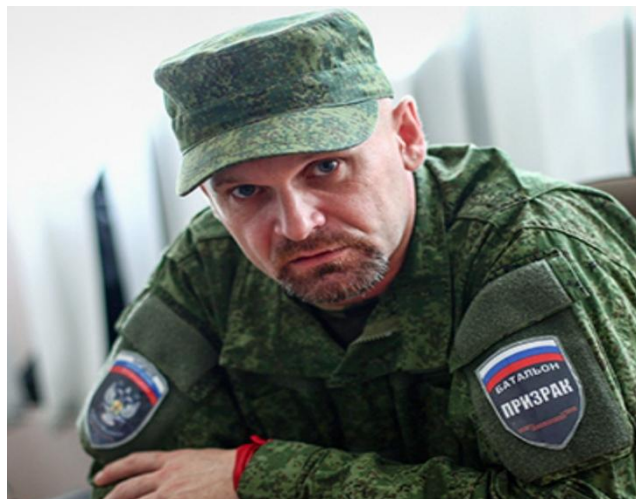

Фото Ж.6. Командир бригади “Призрак”
самопроголошеної “ЛНР” Олексій Мозговий

Фото Ж.7, Ж.8. Ліквідація ватажка сепаратистів Олександра Беднова (“Бетмена”).

Фото Ж.9. “Вагнерівці” під час охорони заходу за участю
голови Ради міністрів самопроголошеної “ДНР”

Фото Ж.10 – Ж.17. Рух колони ПВК “Вагнер” від околиць Луганська через Краснодон до району Дебальцеве. Січень 2015 рр.

Фото Ж.18, Ж.19. Опорний пункт “Сергій” і поле бою перед ним

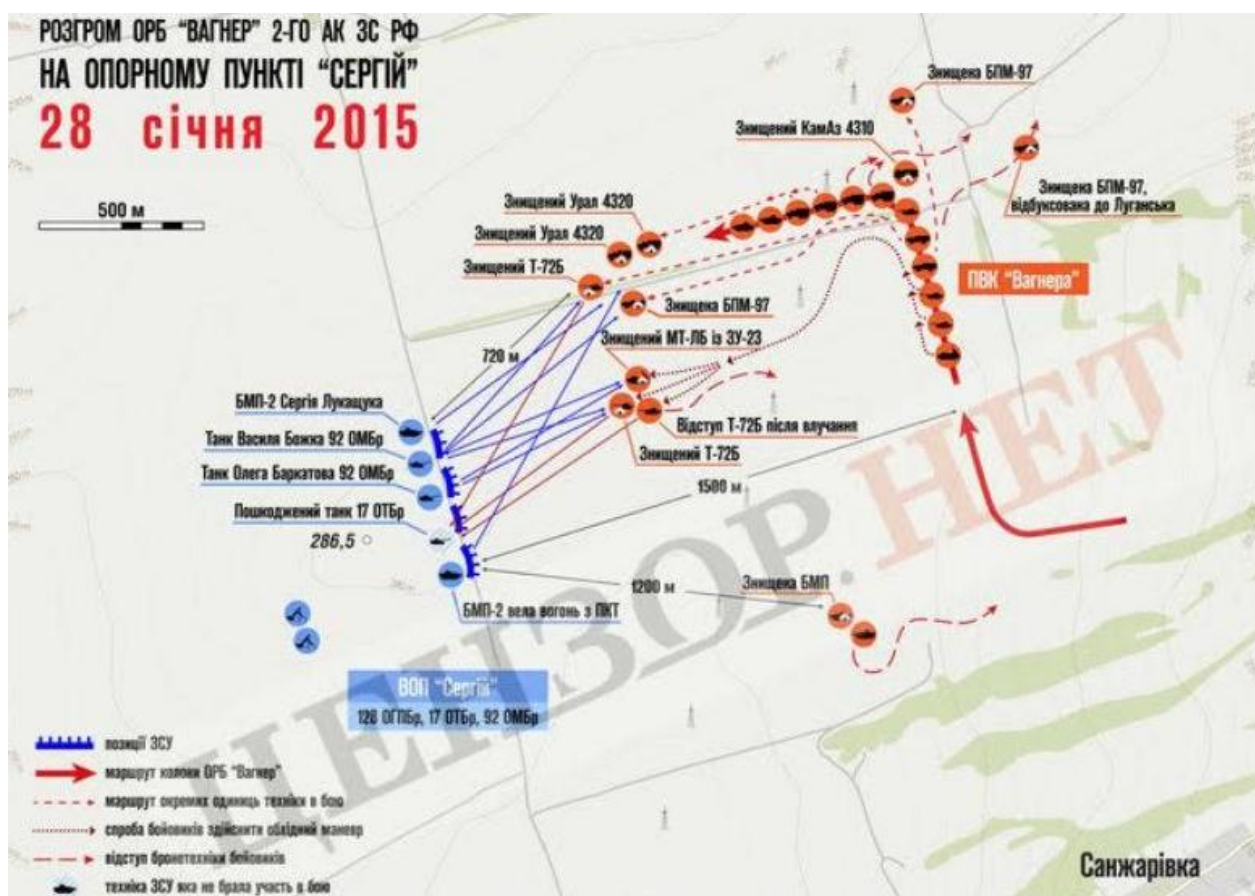

Рис. Ж.1. Схема бою на опорному пункті “Сергій” 28 січня 2015 р.

Фото Ж.20, Ж.21. Підбита “вагнерівська” техніка
(праворуч – танк Т-72Б та МТ-ЛБ-В із ЗУ-23)

Фото Ж.22. Російський воєнкор С. Серєда з “вагнерівцями” в м. Попасна, серпень, 2022 р.

Фото Ж.23. “Вагнерівці” виносять те, що залишилося після ракетного удару по їх штабу

Фото Ж.24. Російський бізнесмен Є. Пригожин в колонії вербує в'язнів до ПВК "Вагнер", вересень 2022 р.

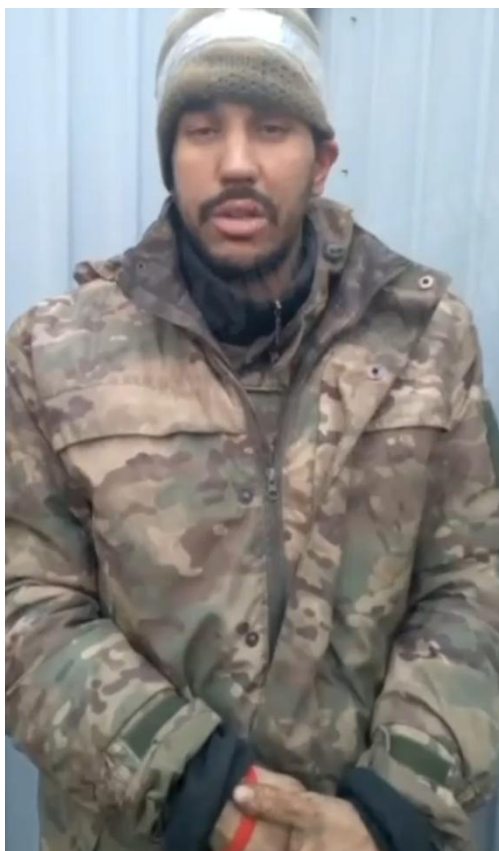

Фото Ж.25. Особистий жетон найманця з числа ув'язнених

Фото Ж.26, Ж.27. Червоний і білий браслети на руках "вагнерівців" з числа ув'язнених, хворих на СНІД та туберкульоз

Рис. Ж.2. Карта регіонів Росії з позначенням колоній, з яких ПВК “Вагнер” вербувала ув’язнених, які загинули під час боїв за м. Бахмут. Найбільша кількість завербованих – Красноярський край

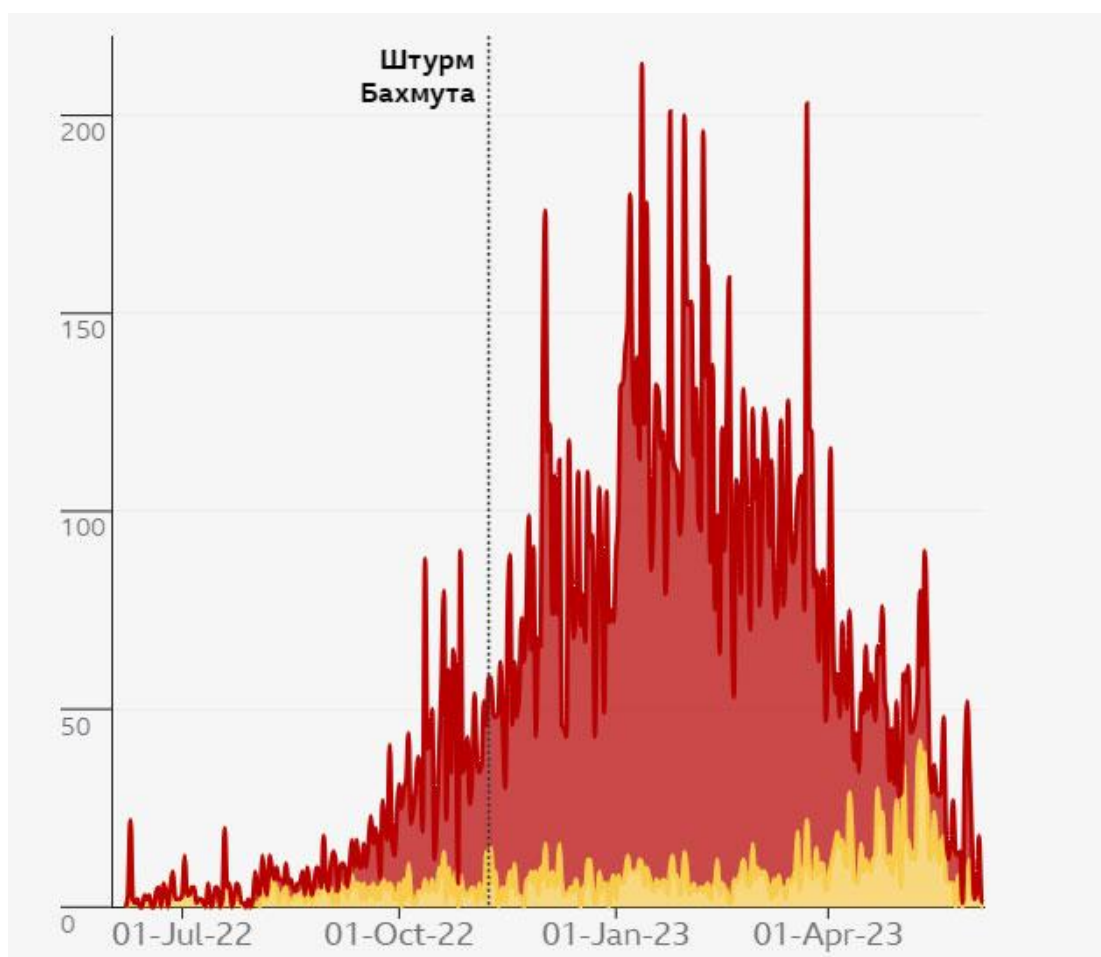

Рис. Ж.3. Щоденні втрати ПВК “Вагнер” під час боїв за м. Бахмут. Жовтим кольором позначені найманці з числа “вільних”, червоним – ув’язнених

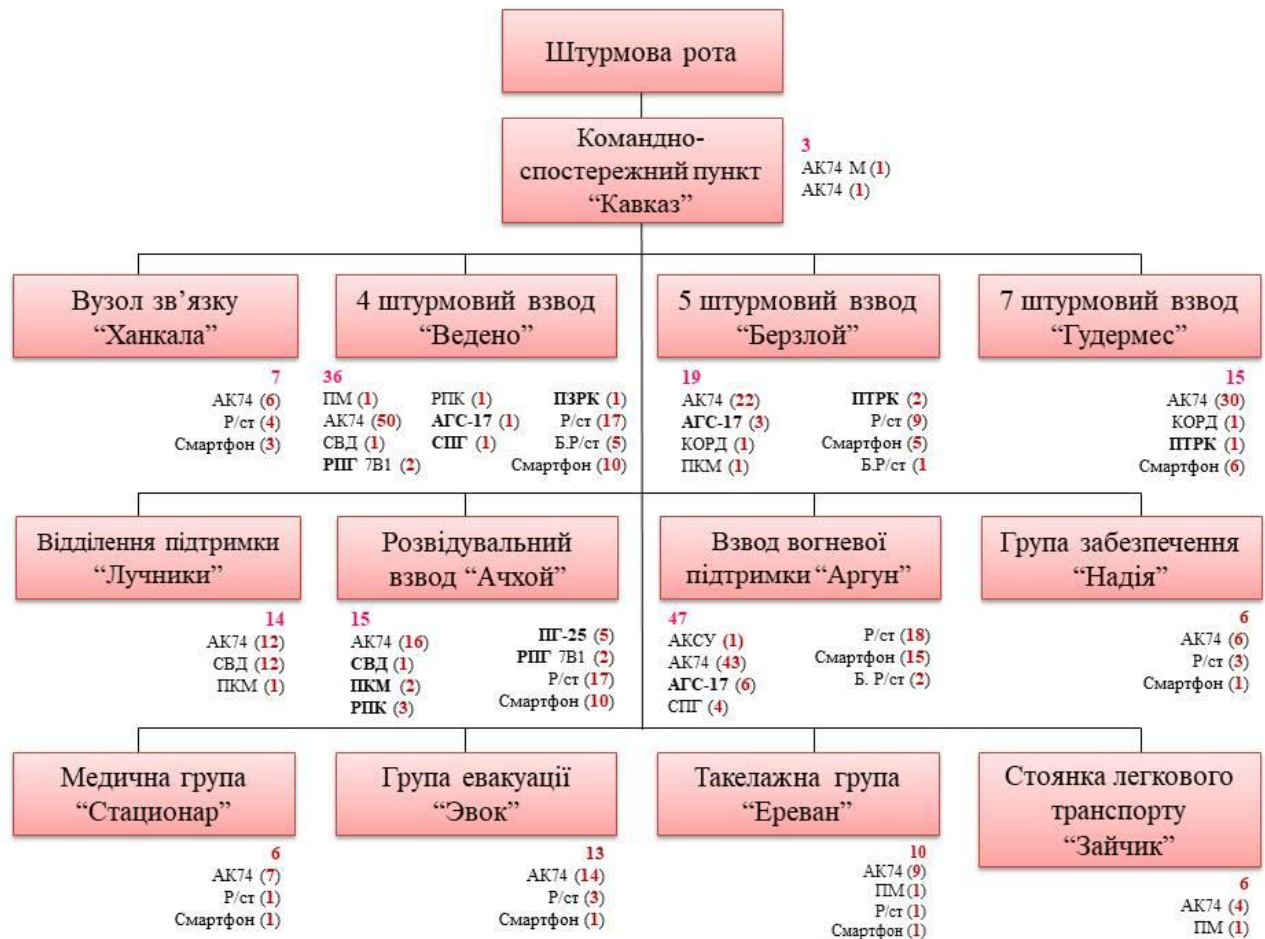

Фото Ж.4. Структура штурмової роти ПВК "Вагнер"

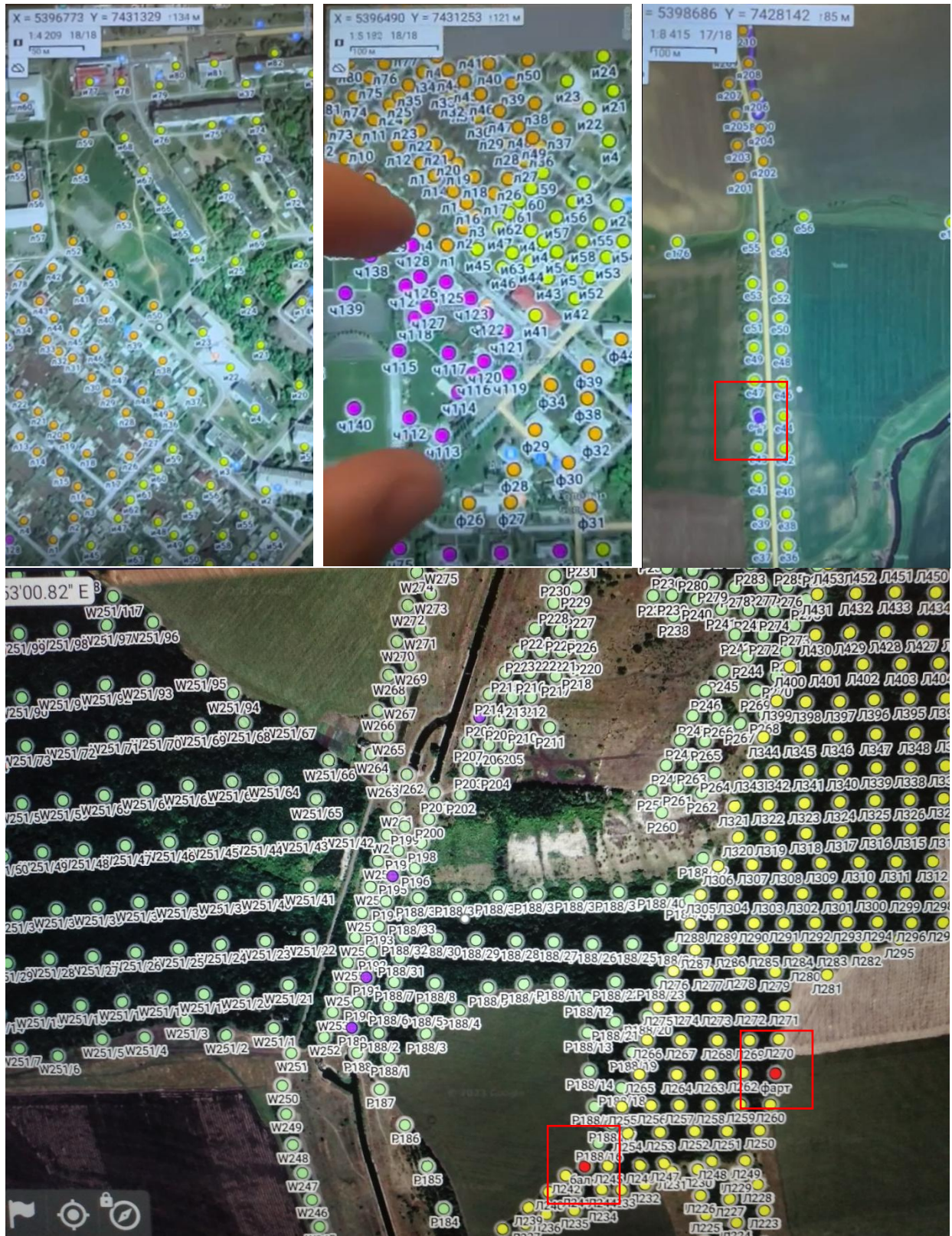

Фото Ж.28 – Ж.31. Скриншоти з мобільного телефону та планшета полонених бойовиків-вагнерівців, на яких встановлений додаток “Alpine Quest GPS” з так званою “палітрою” – сіткою орієнтирів (точок).

Фото Ж.32 – Ж.35. Пересування штурмових груп “вагнерівців” у лісосмугах

Фото Ж.36 – Ж.38. Робота групи евакуації ПВК “Вагнер”

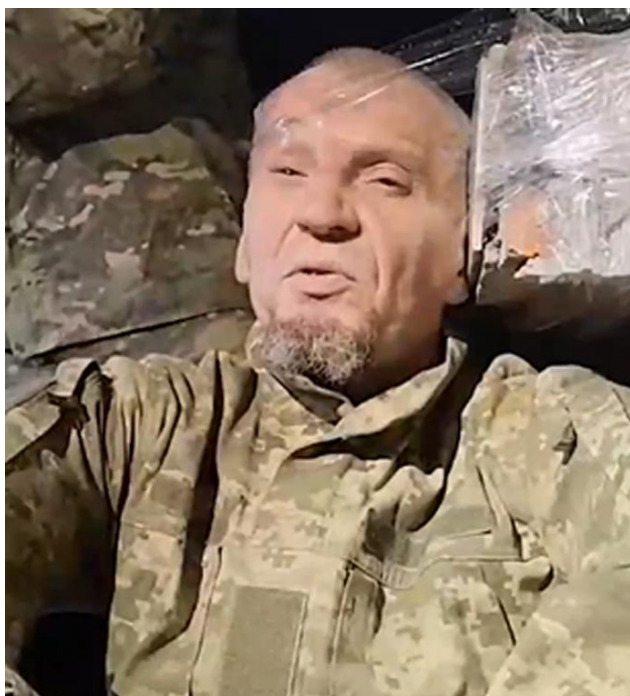

Фото Ж.39. Позасудова страта колишнього в'язня рязанської колонії Євгена Нужина

Фото Ж.40. Кувалда ПВК “Вагнер”, що стала на Росії поширеним брендом

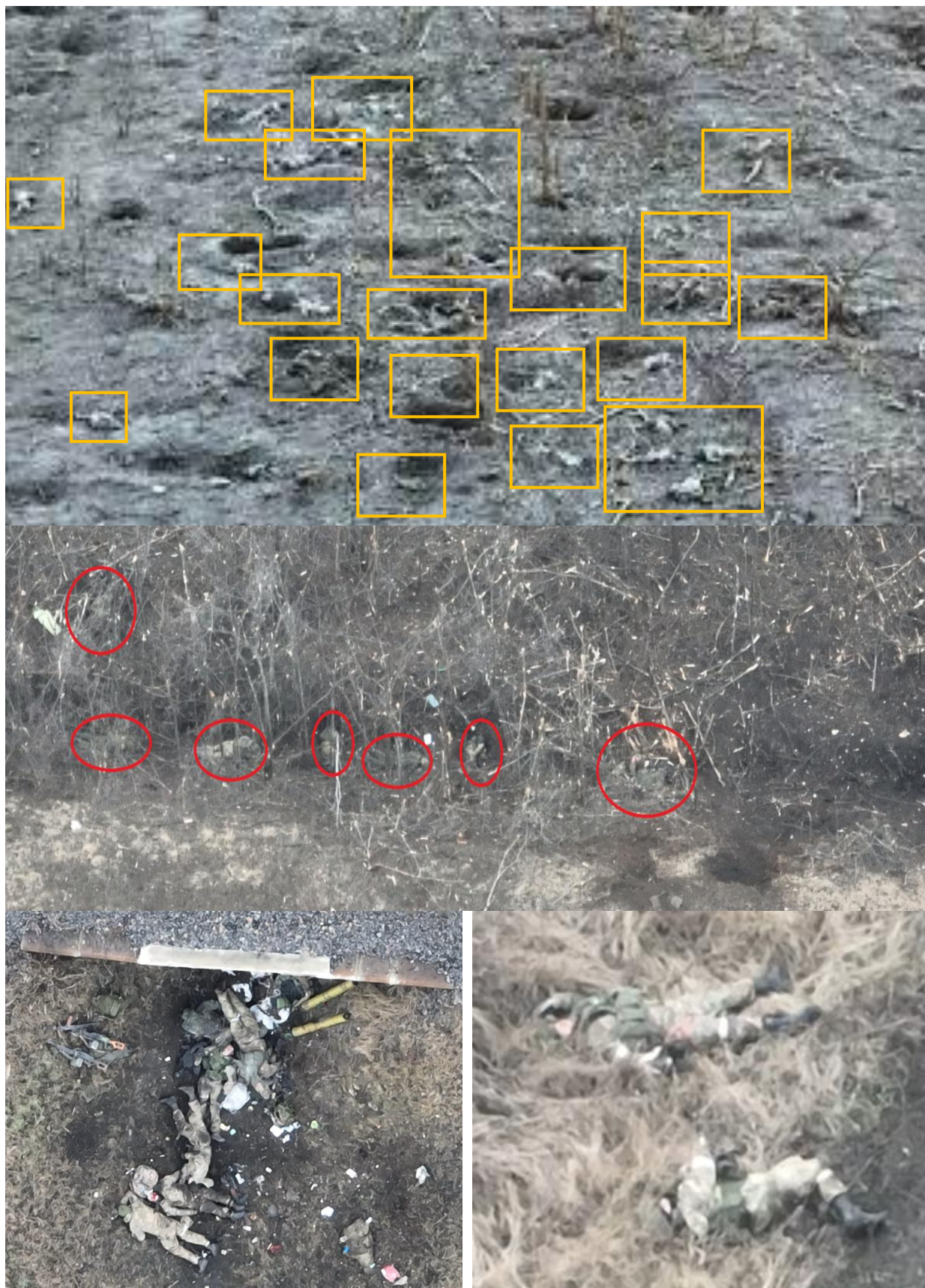

Фото Ж.41 – Ж.44. Тіла штурмовиків “вагнерівців” у полях і лісосуґах під Бахмутом і Соледаром

Фото Ж.45. Цвинтар ПВК “Вагнер” у с. Березовське під Єкатеринбургом.

Фото Ж.46, Ж.47. Авіакатастрофа літака з керівництвом ПВК “Вагнер”.
23 серпня 2023 р.

Фото Ж.48. Ікона “Св. мученика Євгенія” (Пригожина), написана на Росії після його загибелі

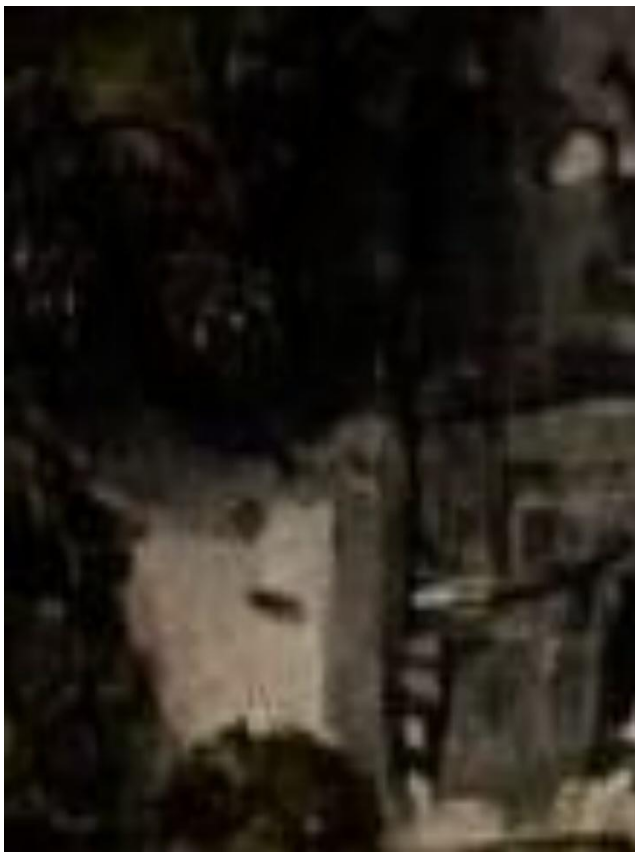

Фото Ж.49, Ж.50. Найманці ПВК “Вагнера” в м. Попасна (Луганська обл.). 9 травня 2022 р.

Фото Ж.51. “Вагнерівці” з музичними інструментами обіграють своє прізвисько “музиканти” та “оркестр”. Северодонецьк, Луганська область, 30 травня 2022 р.

Фото Ж.52. Штурмова група ПВК “Вагнер” у с. Берхівка, Донецької обл. Лютий 2023 р.

Фото Ж.53. Бійці штурмової групи ПВК “Вагнер” у захопленому с. Благодатне.
29 січня 2023 р.

Фото Ж.54. Штурмова група ПВК “Вагнер” у захопленому с. Ягідне. Березень 2023 р.

Фото Ж.55. Штурмовик ПВК “Вагнер” на українських позиціях у захопленому с. Красна Гора. 2023 р.

Фото Ж.56. Штурмова група ПВК “Вагнер” біля єдиного вцілілого будинку с. Сакко і Ванцетті. 1 лютого 2023 р.

Фото Ж.57. Озброєння та екіпіровка штурмовика-“вагнерівця”. Бахмут, 2023 р.

Фото Ж.58. Е. Пригожин і його “вагнерівці” у соляних шахтах м. Соледар. Січень 2023 р.

Фото Ж.59, Ж.60. Найманці ПВК “Вагнер” у захопленому м. Соледар. Січень 2023 р.

Фото Ж.61. Підрозділ ПВК “Вагнер” на адміністративній межі м. Бахмут. Весна 2023 р.

Фото Ж.62. Є. Пригожин і його найманці у м. Бахмут

Фото Ж.63. Звернення “вагнерівців” до начальника російського генштабу В. Герасимова. Околиці м. Бахмут, 26 грудня 2022 р.

Фото Ж.64. Звернення Є. Пригожина до С. Шойгу і В. Герасимова 5 травня 2023 р. на фоні трупів “вагнерівців”, які нібито загинули 4 травня

Фото Ж.65. Ультиматум Є. Пригожина міноборони, що ПВК “Вагнер” залишить м. Бахмут 10 травня 2023 р.

Фото Ж.66 – Ж.70. Оточення “вагнерівцями” штабу Південного військового округу у м. Ростов-на-Дону. 24 червня 2023 р.

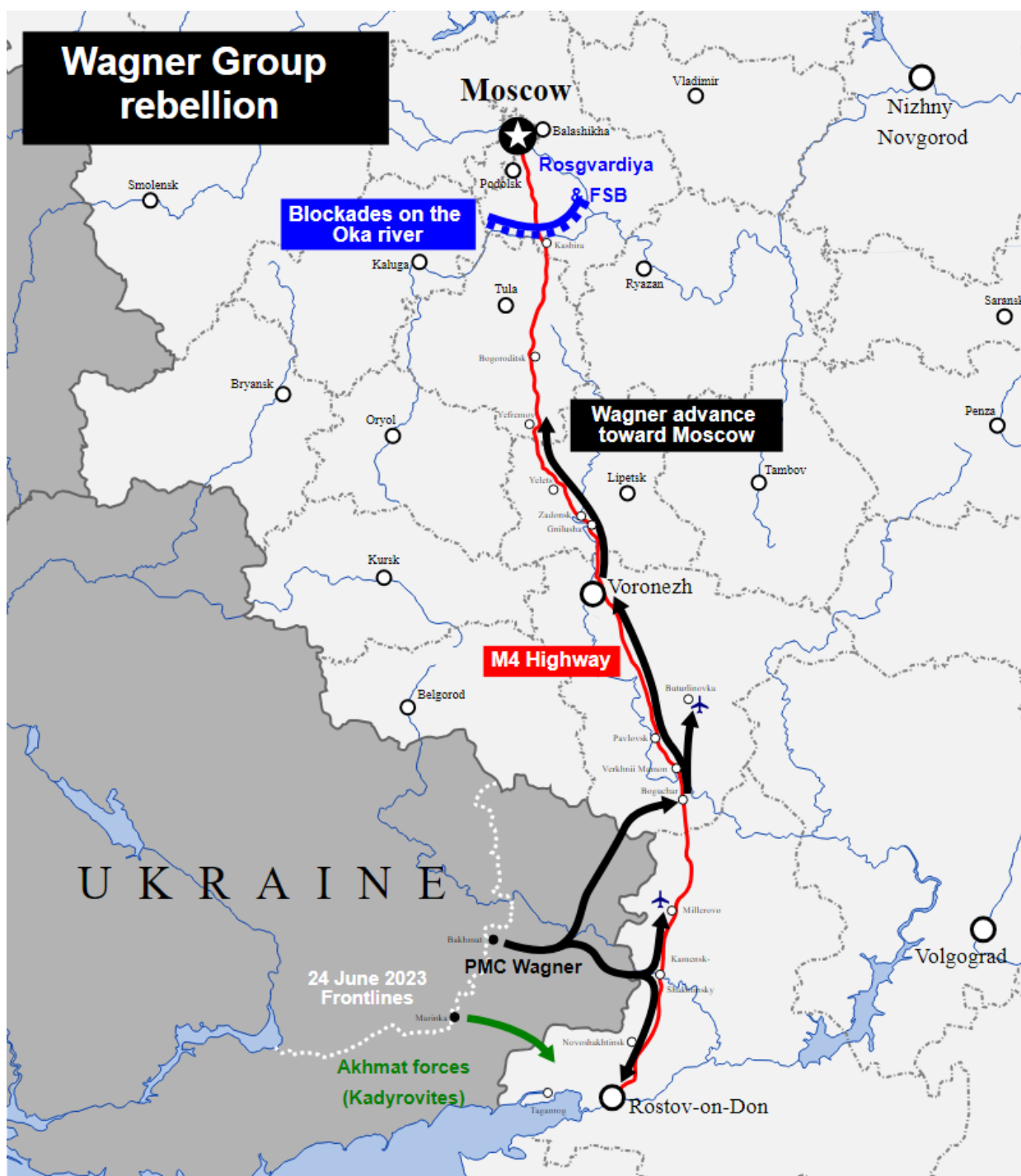

Рис. Ж.5. “Марш справедливості” “ПВК “Вагнер” на Москву. 23–24 червня 2023 р.

Фото Ж.71, Ж.72. Польовий табір ПВК “Вагнера” поблизу м. Осиповичі, Білорусь

Фото Ж.73. Очільник ПВК “Вагнера” Є. Пригожина у польовому таборі під Осиповичами, в Білорусі

Фото Ж.74, Ж.75. Інструктори ПВК “Вагнера” навчають білоруських військових. Відеосюжет білоруської телекомпанії “ВоєнТВ”

Фото Ж.76. Найманці так званої ПВК “Медведи” (81-ї обсп) святкують “День захисника Отечества” у кафе “Фортеця” (с. Чорноморське, Крим)

Рис. Ж.6 – Ж.9. Шеврони ПВК “Редут” та “Патріот”, що траплялися у зоні ведення бойових дій на території України у 2022 – 2023 рр.

Додаток I

Акти впровадження матеріалів дисертації

ЗАТВЕРДЖУЮ

Тимчасово виконуючий обов'язки

заступника начальника Національного університету
оборони України з навчальної роботи

Микола ПАЛАМАР

7 липня 2024 року

АКТ

про реалізацію результатів дисертаційного дослідження за темою
“Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики
Російської Федерації (1992–2023)”, заступника начальника кафедри тактики
факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра Сагайдачного підполковника
ОНИЩУКА Олександра Сергійовича в освітньому процесі
Національного університету оборони України

Підстава: наказ начальника Національного університету оборони України
від 05.10.2023 р. № 504/нод “Про організацію впровадження наукових
результатів дисертацій здобувачів ступеня доктора філософії (доктора наук)”.

Комісія у складі:

голова комісії: начальник навчально-наукового інституту воєнної історії
полковник ОСЬОДЛО В. І.;

члени комісії:

заступник начальника науково-методичного центру організації та
проведення освітньої діяльності полковник ТОРЧЕВСЬКИЙ Р. В.;

заступник начальника науково-методичного центру організації наукової
та науково-технічної діяльності полковник КУРБАН В. А.;

начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва полковник
ФУРМАН І. І.

у період від 02 до 09 липня 2024 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження “Приватні військові компанії як засіб реалізації
зовнішньої політики Російської Федерації (1992–2023)”, виконаного
підполковником Онищуком Олександром Сергійовичем у рамках окремого
оперативного завдання “Досвід ведення бойових дій в особливих умовах
урбанізованої місцевості” (шифр “Місто”) на кафедрі історії війн і воєнного
мистецтва Національного університету оборони України на замовлення

Центрального військово-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України.

Комісія встановила:

1. У контексті розроблення дисертаційного дослідження підполковником Онищуком О. С. було проведено наукове дослідження, яке стало основою розділу 2 окремого оперативного завдання “Досвід ведення бойових дій в особливих умовах урбанізованої місцевості”.

2. Результати проведеного дослідження використані в освітньому процесі університету, зокрема:

зі слухачами стратегічного рівня підготовки університету в навчальній дисципліні ВБ 5 “Історія воєнної стратегії”:

тема 13 (групове заняття). Дії іррегулярних військових формувань у воєнних конфліктах: історичний досвід (Роль і місце приватних військових компаній у досягненні стратегічних цілей держав у воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.);

зі слухачами оперативного рівня підготовки університету в навчальній дисципліні ПО 6 “Історія воєнного мистецтва”:

тема 2, заняття 5 (групове заняття) “Особливості оборони та наступу в особливих умовах за досвідом воєнних конфліктів (місто, ніч);

тема 2, заняття 7 (групове заняття) “Розвиток форм і способів дій іррегулярних формувань та боротьби з ними за досвідом воєнних конфліктів”;

тема 3, заняття 9 “Прорив оборони та розвиток успіху: проблема воєнного мистецтва та шляхи її вирішення”.

3. Результати дисертаційного дослідження заступника начальника кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного підполковника Онищука О. С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики Російської Федерації (1992–2023)”, вважати реалізованими в освітньому процесі Національного університету оборони України.

Голова комісії: полковник

Василь ОСЬОДЛО

Члени комісії:

полковник

Руслан ТОРЧЕВСЬКИЙ

полковник

Володимир КУРБАН

полковник

Ігор ФУРМАН

17 липня 2024 року

Фото І.1. Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національного університету оборони України.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи

Олексій КРАСЮК

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
підполковника Оніщука О.С. за темою
“Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської
федерації (1992–2023)”

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри тактико-спеціальних дисциплін
факультету бойового застосування військ полковника
ПОЛЬЦЕВА І.В.

членів: начальника кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ полковника КУЦЬКОЇ О.М.

професора кафедри тактики факультету бойового
застосування військ полковника ПОХНАТЮКА С.В.

заступника начальника кафедри тактико-спеціальних
дисциплін факультету бойового застосування військ
підполковника БАГІНСЬКОГО В.Ю.

у період з 02 по 24 жовтня 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження підполковника Оніщука О.С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації (1992–2023)”, які впроваджено у робочі програми навчальних дисциплін “Загальна тактика” та “Розвідувальна підготовка”, які викладаються для усіх здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у Національній академії сухопутних військ, та встановила:

1. У навчальній дисципліні “Загальна тактика” в занятті № 13. “Штурмові дії” теми № 7. “Основи бойового застосування механізованої (мотопіхотної) роти в основних видах бою (тактичних дій)” не повною мірою висвітлено питання підготовки та застосування штурмових підрозділів ЗС України у порівнянні з тактикою дій штурмових підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії рф проти України у 2022 – 2023 роках.

2. У навчальній дисципліні “Розвідувальна підготовка” в занятті № 4. “Штурмові підрозділи зс рф у наступі за досвідом російсько-української війни” теми № 3. “Основи ведення бою мотострілецькими (танковими) підрозділами зс рф” не повною мірою висвітлено питання організації, завдань, озброєння, особливостей комплектування, підготовки та застосування штурмових підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії рф проти України у 2022 – 2023 роках, вивчення яких розкриває причини та наслідки ведення противником успішних штурмових дій, зокрема, в населених пунктах Попасна, Соледар, Бахмут.

На підставі протоколу засідання вченої ради факультету бойового застосування військ від 29.10.2025 №6

Рекомендовано:

у навчальних дисциплінах “Загальна тактика” та “Розвідувальна підготовка” використати матеріали дисертаційного дослідження підполковника Онищука О.С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації (1992–2023)” (розділ 4. “Участь приватних військових компаній російської федерації у війні в Україні (2014 – 2023)” для самостійної підготовки курсантів за зазначеною темою;

встановлено:

матеріали підрозділу 4.2. “Організація, завдання, озброєння, особливості комплектування, підготовки та застосування підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії російської федерації проти України у 2022 – 2023 рр.” дисертаційного дослідження підполковника Онищука О.С. використано для відпрацювання методичних розробок навчальної дисципліни “Загальна тактика” для теми № 7. “Основи бойового застосування механізованої (мотопіхотної) роти в основних видах бою (тактичних дій)”, заняття № 13. “Штурмові дії” та навчальної дисципліни “Розвідувальна підготовка” для теми № 3. “Основи ведення бою мотострілецькими (танковими) підрозділами зс рф”, заняття № 4. “Штурмові підрозділи зс рф у наступі за досвідом російсько-української війни”.

3. Дисертаційне дослідження підполковника Онищука О.С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації (1992–2023)” вважати реалізованим в освітньому процесі Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Голова комісії: полковник

Ігор ПОЛЬЦЕВ

Члени комісії: полковник

Олеся КУЦЬКА

полковник

Сергій ПОХНАТЮК

підполковник

Віталій БАГІНСЬКИЙ

29.10.2025

Фото І.2. Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Житомирського військового
інституту імені С.П. Корольова

полковник Андрій СЛЮСАРЕНКО

26.12.2025

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
підполковника Оніщука О.С. за темою
“Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської
федерації (1992–2023)”

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри тактики факультету професійної
військової освіти “Вишкіл Лідерів” полковника
ЗИКОВА В.Г.

членів: начальника кафедри бойового забезпечення та
повсякденної діяльності факультету професійної
військової освіти “Вишкіл Лідерів” полковника
ГУЛИМИ О.П.

заступника начальника кафедри тактики факультету
професійної військової освіти “Вишкіл Лідерів”
підполковника ЧЕРНИША О.В.

викладача кафедри бойового забезпечення та повсякденної
діяльності факультету професійної військової освіти
“Вишкіл Лідерів” полковника МАКОВСЬКОГО В.Ю.

викладача кафедри бойового забезпечення та повсякденної
діяльності факультету професійної військової освіти
“Вишкіл Лідерів” МОСКАЛИКА С.В.

у період з 12 по 24 грудня 2025 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження підполковника Оніщука О.С. за темою “Приватні
військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації
(1992–2023)”, які впроваджено у робочі програми навчальних дисциплін
“Загальна тактика”, “Управління діями та тактика підрозділів рівня роти” та
“Розвідка та іноземні армії”, що викладаються для усіх здобувачів першого
(бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти у
Житомирському військовому інституті імені С.П. Корольова, та встановила:

1. У навчальній дисципліні “Загальна тактика” в занятті № 1. “Механізований взвод в оборонному бою” теми № 4. “Тактика дій механізованого взводу в оборонному бою” та у навчальній дисципліні “Управління діями та тактика підрозділів рівня роти” в занятті № 7. “Основи застосування механізованої роти в оборонному бою” теми № 1. “Тактика дій механізованої роти в основних видах бою (тактичних дій)” не повною мірою висвітлено питання протидії штурмовим підрозділам російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії рф проти України у 2022 – 2023 роках. Не розкриті деякі аспекти, знання яких дозволить побудувати більш стійку оборону та ефективно протидіяти штурмовим діям противника (у тому числі на підготовчому етапі).

2. У навчальній дисципліні “Розвідка та іноземні армії” в занятті № 8. “Штурмові підрозділи зс рф в наступі за досвідом російсько-української війни” теми № 2. “Основи ведення бою мотострілецькими (танковими), штурмовими підрозділами зс рф” не повною мірою висвітлені елементи бойового порядку та тактика дій штурмових підрозділів російських приватних військових компаній в населених пунктах та лісосмугах у широкомасштабній агресії рф проти України у 2022 – 2023 роках, вивчення яких розкриває причини та наслідки ведення противником успішних штурмових дій на різних напрямках.

На підставі протоколу спільного засідання кафедр тактики і кафедри бойового забезпечення та повсякденної діяльності факультету професійної військової освіти “Вишкіл Лідерів” від 19.12.2025 № 2

Рекомендовано:

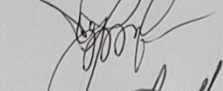
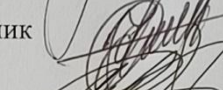
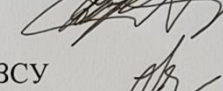
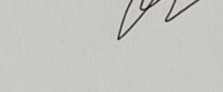
у навчальних дисциплінах “Управління діями та тактика підрозділів рівня роти”, “Загальна тактика” та “Розвідка та іноземні армії” використати матеріали дисертаційного дослідження підполковника Онищука О.С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації (1992–2023)” (розділ 4. “Участь приватних військових компаній російської федерації у війні в Україні (2014 – 2023)” для самостійної підготовки курсантів (слухачів) за зазначеною темою;

встановлено:

матеріали підрозділу 4.2. “Організація, завдання, озброєння, особливості комплектування, підготовки та застосування підрозділів російських приватних військових компаній у широкомасштабній агресії російської федерації проти України у 2022 – 2023 рр.” дисертаційного дослідження підполковника Онищука О.С. використано для відпрацювання методичних розробок навчальної дисципліни “Загальна тактика” для теми № 4. “Тактика дій механізованого взводу в оборонному бою”, заняття № 1. “Механізований взвод в оборонному бою”, навчальної дисципліни “Управління діями та тактика підрозділів рівня роти” для теми № 1. “Тактика дій механізованої роти в основних видах бою (тактичних дій)”, заняття № 7. “Основи застосування механізованої роти в оборонному бою” та навчальної дисципліни “Розвідка та іноземні армії” для теми № 2. “Основи ведення бою мотострілецькими

(танковими), штурмовими підрозділами зс рф”, заняття № 8. “Штурмові підрозділи зс рф в наступі за досвідом російсько-української війни”.

3. Дисертаційне дослідження підполковника Онищука О.С. за темою “Приватні військові компанії як засіб реалізації зовнішньої політики російської федерації (1992–2023)” вважати реалізованим в освітньому процесі Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова.

Голова комісії:	полковник		Володимир ЗИКОВ
Члени комісії:	полковник		Олександр ГУЛИМА
	підполковник		Олег ЧЕРНИШ
	полковник		Віталій МАКОВСЬКИЙ
	працівник ЗСУ		Сергій МОСКАЛИК

24.12.2025

Фото І.3. Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова